

LEXICONORDICA

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Dag Gundersen,
Jón Hilmar Jónsson, Nina Martola, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Tidsskriftet kommer ut hvert år i november og koster NOK 250
for ikke-medlemmer av Nordisk forening for leksikografi.

Tidsskriftet kan bestilles hos

Nordisk språkråd
Postboks 8107 Dep
N - 0032 Oslo
Tlf.: +47 22 42 05 70
Faks: +47 22 42 76 76

ISSN 0805-2735

LEXICONORDICA

5-1998

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Martin Gellerstam, Dag Gundersen,
Jón Hilmar Jónsson, Nina Martola, Knud Troels Thomsen

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språkråd

Indholdsfortegnelse

<i>Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren</i> Forord	1
--	---

Tematiske bidrag

<i>Øivin Andersen</i> Argumentstruktur og nominalisering	5
---	---

<i>Virpi Kalliokuusi</i> Från ordlisteredigerarens principer till användarens förväntningar	25
--	----

<i>Johan Myking</i> Norsk terminologisk database – NOT	39
---	----

<i>Jette Pedersen</i> Kollokationelle og syntaktiske angivelser i en teknisk oversættelses- og produktionsordbog for fremmedsprogsbrugere	53
---	----

<i>Stefán Briem</i> Islandske fagtermer og informationsteknologi	67
---	----

<i>Bo Svensén</i> "Terminografi och facklexikografi – blir det samma sak nu när ordböckerna blir databaser?"	77
--	----

<i>Bertha Toft</i> Terminologi og leksikografi: nye synsvinkler på forholdet til fagene	91
---	----

<i>Lars Törnqvist</i> Språket i terminologiska ordböcker	107
---	-----

<i>Kjell Westerberg & Maria Gustafsson</i> Kan man tillämpa principerna för terminologiarbete när man kompletterar Eurodicautom med svenska termer?	117
---	-----

<i>Sandro Nielsen/Rita Sørensen</i> Juridiske oversættelsesordbøger	129
--	-----

Ikke-tematiske bidrag

Bo Svensén

Ordboksstruktur och etymologisk information 149

Recensioner

Franziskus Geeb

Laurén, Christer, Johan Myking, Heribert Picht:

Terminologi som vetenskapsgren 169

Olle Kjellin

Per Hedelin: *Norstedts svenska uttalslexikon* 173

Carl-Erik Lundbladh

*Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of
Old Norse Prose. Registre.*

*Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of
Old Norse Prose. 1: a–bam. + ONP 1: Nøgle / Key* 179

Nina Martola

Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom 187

Klas Ruppel

Innehåll och form i motsatsförhållande 205

Svar till Ruppel 215

Lillemor Santesson

Lincopensen – dess författare och förlagor 217

Lars Svensson

Norstedts plusordbok 233

Hannu Tommola & Arto Mustajoki

Den förnyade rysk-finska storordboken 239

Lars Trap-Jensen

Karl Hårbøl m.fl.: *Dansk Fremmedordbog* 261

<i>Trond Trosterud</i> Den første estisk-norske ordlista er publisert	275
<i>Krista Varantola</i> Raija Hurme – Riitta-Leena Malin – Olli Syväoja: <i>Suomi-englanti opiskelusanakirja</i> ('Finsk-engelsk studieordbok')	281
Omtaler	
<i>Henning Bergenholtz</i> Franz Schneider: <i>Studien zur kontextuellen Fachlexikographie.</i> <i>Das deutsch-französische Wörterbuch der Rechnungslegung</i>	285
Rettelser	287
Indgåede bøger	290
Meddelelser	291

Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren

Forord

De første LexicoNordica-numre var kendetegnet ved at behandle en forholdsvis indskrænket del af leksikografiens problemstillinger. I LexicoNordica 1 var det monolingvale betydningsordbøger, i nr. 2 grammatik i ordbøger, i nr. 3 korpusbaseret leksikografi. I forhold hertil var nr. 4 med ordbøger til sprog med få modersmålsbrugere betydeligt bredere. Det samme gælder for temaet i dette nummer, der som objekt har alle former for fagordbøger (fagleksika, termlister, termglossarer, termbanker osv. osv.), både monolingvale, bilingvale og polylingvale fagordbøger, både kulturneutrale fagordbøger (fx tekniske ordbøger) og kulturbundne ordbøger (fx juridiske ordbøger). Det havde nok givet en større grad af fælles problemstillinger, hvis vi havde valgt et sådant smallere fagleksikografisk område. På den anden side giver bidragene et godt billede af den situation, som fagleksikografien står i i Norden (og også derudover). Fagleksikografien har ikke opnået den grad af teoretisk præcisering og også konsens, som fx dokumenteres is HSK 5 (An International Handbook of Lexicography) for den monolingvale almensproglige leksikografi. Det gælder bl.a. for en teoretisk hensyntagen til brugertyper og brugssituationer og en beskrivelse af de særlige ordbogsstrukturer, som findes i fagordbøger.

Situationen for fagleksikografien er af flere grunde samtidig noget uoverskuelig og præget af manglende samarbejde i fælles fora. Det skyldes til dels, at fagleksikografer ikke som de fleste almensproglige leksikografer har en lingvistisk baggrund som fælles udgangspunkt. Dette manglende fællesgrundlag er derudover forbundet med, at mange fagleksikografer kun har et meget rudimentært kendskab til lingvistiske og leksikografiske teorier. Om sådanne kendskaber så er en nødvendig eller i det mindste en fordelagtig forudsætning for at kunne udarbejde gode ordbøger er del af en anden diskussion, men denne situation er i alle tilfælde medvirkende til manglende kontakter. Samtidig er fagleksikografien kendetegnet ved at stå i et ofte spændingsfyldt modsætningsforhold til terminograferne (de terminologer, som udarbejder termbanker, termlister, fagordbøger osv.). Dette modsætningsforhold er historisk betinget, men bør kunne overvindes gennem praktisk samarbejde.

Vi prøvede i indbydelsen til det symposium, som fandt sted på Schæffergården i København den 7.2 og 8.2 1998 og som blev ledet af

Henning Bergenholtz at undgå en sådan konfrontation ved at indbyde både terminografer og fagleksikografer og opfordre til at undlade at diskutere grænsestridigheder:

Temaet er som sagt fagleksikografi. Hermed menes eksplicit ikke, at terminologi/terminografi er bortvalgt, heller ikke, at terminologi/terminografi er underordnet fagleksikografi. Personligt har jeg ganske vist argumenteret for at antage en synonymirelation mellem terminografi og fagleksikografi, bl.a. i: *Wodurch unterscheidet sich Fachlexikographie von Terminographie?* i: *Lexicographica* 11, 1995, 37–46. Denne opfattelse vil nogle af deltagerne måske dele, andre sikkert ikke. I alle tilfælde er det ikke meningen, at denne problemstilling skal spille en væsentlig rolle i symposiet. Tværtimod er det meningen at give en muligst bred oversigt over de teoretiske og praktiske tiltag, som er kendetegnende for den del af fagsprogsforskningen, som relaterer sig til den type håndbøger, som kan kaldes leksikografiske opslagsværker og som adskiller sig fra andre håndbøger ved at indeholde ordbogsartikler. Med leksikografisk opslagsværk menes ikke kun trykte bøger, men også elektroniske medier. Efter behov kan der indsættes andre termer for leksikografisk, fx terminologisk, eller for ordbogsartikler fx termposter.

Dette forsøg lykkedes ikke helt. Det er vores håb, at bidraget af Bo Svensén (som ikke blev holdt som foredrag på symposiet på Schæffergården) sammen med Bertha Tofts bidrag kan medvirke til en tiltrængt afklaring af de reelle relationer og styrke mulighederne for en større grad af samarbejde med de to grupper, som uden tvivl har det fælles objekt, som beskrives i ovenstående indbydelse.

Der skal derudover henvises til HSK 14.2 "An International Handbook of Special-Language and Terminology Research", som udkommer i slutningen af 1998. En del af bidragene i denne håndbog må være yderst relevante for de læsere, som ønsker oplysninger om den allernyeste forskning. Det gælder især for bidragene i kap. XX–XXIV om fagsprog i encyklopædier og storordbøger, om fagleksikografiens almene teoretiske og metodiske aspekter, om leksika og ordbøger i industrialiseringens tidsalder, om terminografien i det 20. århundrede og terminologiarbejdet i videre forstand.

I sidste nummer havde der indsneget sig en mindre fejl i bidraget af Henrik Holmboe, vi henviser til side 287–89 hvor de korrekte illustrationer bliver gengivet.

Til denne udgave af *LexicoNordica* har vi ikke fået helt så mange ordbøger og bøger om leksikografi tilsendt til anmeldelse, som det har været tilfældet ved de foregående udgaver af tidsskriftet. Vi vil benytte lejligheden til at opfordre forlagene til uopfordret at sende anmeldelseksemplarer til redaktionen eller en af redaktionsmedlemmerne.

En tak til medlemmerne af redaktionskomitéen for deres fortsatte medvirken. Denne tak gælder i udvidet grad til Nina Martola, som ligesom tidligere har oversat bidrag til svensk, men denne gang både fra tysk og fra finsk. En tak til Nordisk Språkråd, særligt til Birgitta Lindgren og Rikke Hauge for den praktiske og finansielle støtte, som har gjort det muligt at publicere dette nummer.

Vi vil afslutte med at henvise til næste nummers temadel: Indvandrerordbøger i Norden. Der vil i februar 1999 blive afholdt et særligt symposium for et mindre antal indbudte deltagere om temaet. Foredragene på dette symposium vil danne grundstammen i tema-bidragene. Også for de, der ikke deltager, vil der på sædvanlig vis kunne indsendes bidrag til dette tema eller til andre problemstillinger.

Øivin Andersen

Argumentstruktur og nominalisering

In this article the main focus is on theoretical and representational issues connected to argument structure in nominalizations. The relevance of argument structure theory for lexicographical and terminological analysis will be advocated and exemplified by nominalizations of technical terms in documentation related to the Norwegian offshore petroleum industry. Representational problems connected to the systematic ambiguity of Norwegian verbal nouns denoting events (Grimshaw 1990) will be discussed and illustrated by examples from the Norwegian data base NOT.

1. Bakgrunn

I generell lingvistikk har det i lang tid vært tradisjon å skille mellom teoretisk (eller allmenn) lingvistikk på den ene siden og anvendt lingvistikk på den andre siden (på en måte analogt med skillet mellom leksikologi og leksikografi innen studiet av menneskelige språks leksikon, og skillet mellom terminologi og terminografi innen den allmenne terminologilæren i Wüsters tradisjon).

Disse skillene er problematiske og ofte gjenstand for både kritikk og nye fortolkninger. Leksikografi har av mange tradisjonelt vært ansett for å være en praktisk disiplin som teoretisk anlagte lingvister befattet seg med i minst mulig grad. Den ble ansett for å være en eller annen form for anvendt lingvistikk, til tross for at teoretiske studier av leksikon-strukturering i mange miljøer innen generell lingvistikk overhodet ikke stod på dagsorden. Når allmennlingvistene viste så liten interesse for den allmenne leksikografien er det lett å forstå at den fagspråklige leksikografien, og ikke minst den Wüster-inspirerte terminologien, nærmest var ikke-eksisterende innen disse miljøene.

Det som først og fremst har endret lingvistenes syn på leksikons plass i syntaktisk beskrivelse, er det jeg vil kalle komputasjonaliseringen av allmenn lingvistikk. Dette har skaffet fotfeste for fremveksten av en ny disiplin: datalingvistikk. I første omgang ble datalingvistikk avfeid og henvist til en plass blant de andre anvendte "bindestreksdisiplinene", men etter hvert som den teknologiske fremgang har stormet videre, har datalingvistikken rykket inn i hjertet av det som tradisjonelt har vært allmennlingvistenes domene: syntaks. Det området av datalingvistikken som kanskje har lengst tradisjon, er maskinoversettelse, som man eksperimenterte med allerede på 60-tallet.

I flere år syslet allmennsyntaktikerne med regelsystemer på datamaskinene sine med oppkonstruerte og kunstige eksempler. Dette viser også igjen i det som ble skrevet innenfor området. Setninger som: "The cat is on the mat", "John kicked the ball" og "The farmer killed the duckling", gikk igjen og igjen. Dette viser tydelig at leksikon var forsømt.

Man kan saktens spørre hvorfor. Tidligere var fokus på syntaks. Syntaksen var autonom, dvs. prinsipielt uavhengig av faktorer i leksikon. Senere, dvs. på 80-tallet og utover på 90-tallet, kom andre syntaktiske teorier enn Chomskys generative syntaks i ulike varianter på banen: Bresnans LFG-syntaks (leksikalsk funksjonell grammatikk), for eksempel, legger større vekt på leksikons betydning for syntaktisk analyse. I denne forbindelse kan vi også nevne skillet mellom syntaktiske teorier som setter setningen i fokus, til forskjell fra andre som setter verbalet i fokus som kjernen i setningen (dvs. avhengighetsgrammatikker, jf Tesnière, Helbig). Det var først og fremst den sistnevnte typen syntaksteorier som fokuserte på argumentstrukturer forbundet med setningens hovedverb (jf begrepet valens).

I stigende grad har man måttet innse at for å få automatisk syntaktisk analyse til å fungere, må de syntaktiske reglene, prinsippene og parametrene forbindes med et komputasjonelt, strukturert leksikon av større omfang (cf Pustejovsky 1991).

Man oppdaget også etter hvert at komputasjonelle grammatikker koplet med et komputasjonelt kompatibelt leksikon er vesentlig for utforskningen av lingvistiske strukturer i menneskelige naturlige språk.

I tillegg har den tidligere så utskjelte korpuslingvistikken fått en renessanse, blant annet fordi datamaskinenes lagringskapasitet har økt betraktelig i de senere år. Dette, sammen med utvikling av avanserte tekstkodningssystemer som HTML, har ført til at den modulære kombinasjonen av elektroniske grammatikker og elektroniske leksika kombinert med korpuser er særdeles viktige redskaper for lingvistisk forskning.

I tillegg til dette kan vi på den fagspråklige siden si at de komputasjonelle modulpakkene kanskje har større sjanse for å bli funksjonelle enn de allmennspråklige, fordi den leksikalske struktureringen innen et gitt fagspråklig domene vil være lettere avgrensbar og dekomponerbar enn allmennleksikalske strukturer. Veien fra eksperimentell produktutvikling til kommersielle produkter synes å være kortere innen en fagspråklig kontekst enn innen en allmennspråklig. Dermed er det selvsagt ikke sagt at veien er kort og rett frem.

Komputasjonaliseringen og fremveksten av datalingvistikk som egen disiplin har altså økt behovene for leksika tilrettelagt for lingvis-

tisk forskning. Dette gjelder både flerspråklige leksika (til bruk for eksempel i eksperimentelle maskinoversettelsesprosjekter) og enspråklige (for eksempel til bruk for lingvistiske analyser av enkeltspråk). Det fagspråklige domenet er spesielt vel tilrettelagt for dette av flere grunner: Det er større grad av isomorfi mellom uttrykk og innhold i terminologiske data enn i allmennleksikografiske data, og de pragmatiske fortolkningsrammene er mer velavgrenset enn i allmennspråket, selv om det er snakk om gradforskjeller her).

I denne artikkelen skal jeg ikke berøre alle de komputasjonelle og lingvistisk-leksikografiske problemene som er forbundet med komputasjonelle leksika, men fokusere på et felt som jeg mener har interesse både for fagleksikografien og terminologien, uansett hvilken tradisjon man hører til innenfor disse områdene: argumentstrukturer assosiert med verbalnominaliseringer i en bestemt type teknisk dokumentasjon: driftshåndbøkene for Gullfaks A-plattformen i Nordsjøen.

2. Argumentstruktur

Begrepet **argumentstruktur** kalles blant annet også **subkategoriseringsstruktur** (Chomsky) og **valensstruktur** (Tesnière). Dessuten har de nevnte metatermene **semantiske roller** og argumentstrukturer blitt brukt om hverandre som nærsynonymer.

Denne metaterminologiske mangfoldighet er ikke bare resultat av forskjeller i teoretisk forankring, men illustrerer også den kompleksitet fenomenet oppviser i menneskelige naturlige språk.

I enhver analyse og beskrivelse av disse fenomenene er det viktig å skille mellom syntaks og semantikk. Termer som argumentstruktur og **subkategorisering** vil derfor betraktes som syntaktisk-leksikalske uttrykksrelaterte termer, mens deltakerrolle er en semantisk leksikalsk term. Argumentstruktur og deltakerrolle er dermed å betrakte som leksikalske fenomener som har vidtgående syntaktiske virkninger.

Teorier om **semantiske roller** har også opptatt både lingvister og filologer i lang tid, men tilnæringsmåtene og bruken av teoretiske begreper om emnet har også på dette området stor variasjonsbredde. Semantiske roller har også vært kalt **semantisk kasus**, **dypstrukturell kasus** (Fillmore), **deltakerrolle** (Grimshaw), **aktant** (Tèsniere) og **thetarolle** (Chomsky).

Generaliseringer om argumentstruktur har tidligere vært ansett for å være en syntaktisk størrelse hvor fenomener som transitivitet og passiv var relevante beskrivelsesområder.

I senere lingvistiske arbeider behandles argumentstruktur som et leksikalsk fenomen (Grimshaw 1990). Det har med leksikalsk informasjon om et leksems grammatiske egenskaper å gjøre, og hører like naturlig hjemme i en leksikonrepresentasjon som morfologiske opplysninger som numerus og genus ved substantiver.

Dette aktualiserer et klassisk problem i lingvistikk: Grenseopp-gangene mellom grammatikk og leksikon. I et generelt, allmennspråklig langueperspektiv synes grensene å være uklare med glidende over-ganger. Dette virker også intuitivt plausibelt når man kopler grense-oppgangen med begrepene **forutsigbarhet** og **generaliserbarhet**. Forutsigbarhet er klart et graduelt begrep, og fortolkes slik at høy grad av forutsigbarhet knyttet til et lingvistisk fenomen er en indikator på dets grammatiske status, og at fenomenet prinsipielt lar seg redusere til produktive (generaliserbare) regler.

Et klassisk eksempel er regelmessig (svak) bøyning av verber i for eksempel norsk. Ved disse verbene kan man foreta generaliseringer over klasser, mens de uregelmessige (sterke) verbene ikke i samme grad lar seg generalisere over. Likevel har de sterke verbene et preg av en slags regelmessighet, fordi de ofte utgjør de vanligste verbene i et kjerneleksikon. Den logiske konsekvensen er da å markere de uregelmessige i leksikon, mens de regelmessige får sine generaliseringer nedfelt i en grammatikk.

Ved nærmere studium av disse to typene verber viser det seg snart at generaliseringene i klasser ved svake verb ikke er så forutsigbare som man ønsker å tro, og at det ved de sterke verbene er mulig å foreta generaliseringer som kan formuleres som delproduktive regler.

Om grensene mellom grammatikk og leksikon "egentlig" er velde-finerte eller ikke, er vanskelig å konstatere. Det er nok i høy grad et spørsmål om teoretisk ståsted. De som har en veldefinert grenseopp-gang som utgangspunkt, vil hevde at grunnen til at overgangene ser glidende ut, er at vi ennå ikke har studert fenomenene tilstrekkelig nøye, og ennå ikke funnet de mest fruktbare og hensiktsmessige red-skapene til formålet.

La oss forsøke å anskueliggjøre argumentstrukturbeskrivelsens plass i dette bildet ved å etablere en enkel arbeidsmodell hvor grammatikken plasseres på det ene ytterpunktet i en linje og leksikon på det andre ytterpunktet:

Modell I

grammatikk.....*leksikon*

I denne modellen vil det være naturlig å plassere argumentstrukturbeskrivelsene nær den leksikalske polen fordi argumentenes antall og realisering ikke uten videre lar seg generalisere over på tvers av det enkelte leksem. Analyse av de assosierte deltakerrollene tyder også på at det enkelte leksem som sådant er det naturlige beskrivelsesdomenet.

Men det er også en del konsekvenser av argumentstrukturfenomenet som har vidtgående syntaktiske konsekvenser, som vi har nevnt. I tillegg viser den leksikalske forskningen at tradisjonelt leksikografiske fenomener som polysemi har visse generaliserbare egenskaper som peker i retning av den grammatiske pol (jf Pustejovsky et al. 1996a). Noen av disse polysemifenomene lar seg disambiguere ved argumentstrukturanalyse. Dette tar jeg opp mer detaljert i forbindelse med Grimshaws analyse av verbalnominaler, som jeg anvender i analysen av nominaliserte termer i NOT-basen.

Det er også nødvendig å skille mellom argumentstrukturangivelse og **kollokasjonsangivelse**. Ifølge Benson (1989) betegnes kollokasjoner som "arbitrary recurrent word combinations". Dette tyder på at kollokasjonsangivelser ligger nærmere den leksikalske polen enn argumentstrukturangivelser. Pustejovsky (1991:422) ser på kollokasjoner som toveisrelasjoner (kalt **kospesifikasjoner**). Ved argumentstrukturtildeling er det snakk om en enveis relasjon fra verb/ verbalnominal til argumentene, mens ved kospesifikasjon vil verb/ verbalnominal riktignok tildele argumentstrukturrammer, men argumentet selv er også i stand til å selektere type verb som skal styre det. Derfor vil, i Pustejovskys analyse, forskjellen mellom *bake a potato* og *bake a cake* ikke være polysemi ved leksemet *bake*, men en forskjell i kospesifikasjonsforhold mellom henholdsvis *bake* og *a potato* (naturprodukt) og *bake* og *a cake* (artefakt).

Det synes også å være en forskjell i generaliseringsnivå: Argumentstrukturer angir typiske realiseringer (dvs. hovedtyper), mens kollokasjoner angir mer detaljert stilistiske varianter som i større grad er bundet til spesifikke kontekster. Det synes naturlig å se på kollokasjoner som en presisering av argumentstrukturene i en videre leksikalsk utbygging.

Den grunnleggende, sentrale ideen i argumentstrukturteori er at verbet i predikatsfunksjon i setninger har en slags pivotalstatus hvor den tilskrives en rolletildelingsfunksjon. På det syntaktiske plan består denne funksjonen i tildeling av obligatoriske (fortrinnsvis) nominale ledd som er konstituenten av setningen eller setningens predikat, og som dermed utfører syntaktiske funksjoner som subjekt, direkte objekt og indirekte objekt. På det semantiske plan skjer det en parallell tildeling

av semantiske deltakerroller som argumentleddene er bærere av: agent, patient, experiencer, theme, source, goal, etc.

Ad hoc-pregede motsetninger mellom ulike tilnæringsmåter oppstår særlig på det semantiske plan: Valget av semantiske etiketter og deltakerrollenes definisjoner og antall varierer mye, og lenkingen mellom syntaktiske argumenter og semantiske roller har vært analysert på varierende måter. Dowty (1989:70) oppsummerer tilstanden slik:

In fact, two problems with thematic roles remain persistently vexing: (i) lack of agreement among linguists as to which thematic roles exist, and the absence of any obvious way to decide this question, and (ii) the lack of any effective way to independently justify the assignment of noun phrases to thematic roles in particular sentences.

Når det gjelder forholdet mellom syntaktisk og semantisk tildeling, var utgangspunktet i den fillmorske kasusgrammatikken semantiske dypstrukturelle kasus (dvs. deltakerroller). Det var dem som bestemte de syntaktiske overflateargumentene. Dette var et generelt trekk ved den generative semantiske tradisjonen.

Senere varianter som Rappaport (1983), Grimshaw (1990) og Dowty (1989) legger vekt på at semantiske roller "indekserer" predikaters argumenter semantisk på en parallell måte som, men prinsipielt uavhengig av, den syntaktiske kodingen av grammatiske setningsfunksjoner som subjekt og direkte objekt. Hos Rappaport (op.cit.) koples disse to nivåene sammen ved hjelp av lenkingskonvensjoner.

Når det gjelder argumentstruktur ved verb, synes det i den moderne litteraturen å være allmenn enighet om at tildeling skjer både på det syntaktiske og det semantiske plan. Uenigheten er imidlertid større når det gjelder tildeling ved verbalnominaler. Dowty (op.cit.:90) konkluderer med at nominaler som beskriver en hendelse, ikke har subkategoriseringer, slik verber har:

1. *Parkeringen av bilen foran inngangen førte til kaos.*
2. *Parkeringen av bilen førte til kaos.*
3. *Parkeringen førte til kaos.*

Et slikt resonnement baserer seg tydeligvis på et skille mellom det dependensgrammatikerne kaller valensbundne og valensuavhengige ledd. Det betyr i så fall at det korresponderende verbet *parkere* "krever" tre valensbundne argumenter: *han*, *bilen* og *foran inngangen* i:

4. *Han parkerte bilen foran inngangen.*

Valensbinding ved argumenter blir vanskeligere å fortolke når setninger som 5, 6 og 7 umiddelbart synes å være like akseptable som 1, 2 og 3:

5. *Han parkerte bilen.*
6. *Han parkerte foran inngangen.*
7. *Han parkerte.*

Det synes derfor åpenbart at rolletildelingsrammene både for verber og for verbalnominaler er underlagt begrensninger som er langt mer komplekse enn valensbinding tilsier. Blant annet synes pragmatiske faktorer som implisitet i kontekst å komplisere dette bildet.

Rappaport (op.cit.:113) hevder at forholdet mellom et verb og dets korresponderende verbalnominal skal representeres med et felles sett av argumentstrukturer slik at for eksempel det leksikalske oppslaget for parkere og parkering vil ha de samme opplysninger om argumentstruktur. Rappaport ser på argumentstrukturer som en dypstrukturell enhet som realiseres syntaktisk og/eller semantisk på overflatenivå. Poenget er at felles argumentstruktur ikke impliserer felles syntaktisk struktur. Et annet viktig poeng (som går tilbake til Chomsky 1970) er at de syntaktiske realiseringene av argumenter er rikere ved verber enn ved verbalnominaler i den forstand at visse realiseringer som **subjektsløfting**, "**dative shift**", etc. er blokkert ved nominalisering.

I motsetning til Dowty hevder Grimshaw (1990) at visse nominaler som denoterer en hendelse, har argumentstruktur. Skillet mellom de nominalene som har argumentstruktur og de som ikke har det, kan forklares denotasjonelt og bidrar dermed til å forklare en systematisk ambiguitet ved denne type nominaler. Tildelingen av både argumentstruktur og assosierte deltagerroller skjer parallelt i leksikon ved verber og deres tilsvarende verbalnominaler. En viktig forskjell er at nominaler ikke kan tilskrive sine argumenter kasus direkte, men indirekte via preposisjoner. Dette forklarer forskjeller som for eksempel "dative shift" i 9, men ikke i 11:

8. *Kongen overrakte en medalje til ham.*
9. *Kongen overrakte ham en medalje.*
10. *Kongens overrekkelse av en medalje til ham.*
11. **Kongens overrekkelse ham av en medalje.*

Som nevnt lar verbalnominaler seg ifølge Grimshaw disambiguere ved argumentstruktur: De nominalene som tar argumentstruktur, lar seg definere denotasjonelt: De nominaler som denoterer hendelser, kan deles i dem som denoterer komplekse hendelser og dem som denoterer

enkle hendelser. De førstnevnte har en obligatorisk argumentstruktur, mens de sistnevnte ikke har det. La oss sette det opp i en oversikt:

Modell II

Denne distinksjonen korresponderer med den mer velkjente prosessen/produktlesingen ved verbalnominaler, for eksempel *arkitektens tegning av plattformen*. Ved en prosesslesing (komplekshendelsesdenoterende) refereres det til den komplekse hendelsen "det å tegne en plattform", mens det ved resultatlesingen refereres til resultatet av denne prosessen.

Ved prosesslesingen blir både *arkitektens* og *av plattformen* valensbundne ledd som får sin semantiske rolle tildelt av nominalet, mens de to leddene i en produktlesing ikke får tildelt rolle, selv om de er underlagt seleksjonsrestriksjoner. Ved prosesslesingen får det premodifiserende leddet en agentiv rolle, ved produktlesingen uttrykker det premodifiserende leddet en slags tilhørighetsrelasjon som er ganske vag og underlagt pragmatiske betingelser.

De to lesingene får også konsekvenser for de ulike leddenes status. Det premodifiserende leddet blir nominale ledd med argumentstatus og rolletildeling fra nominalet, mens de blir modifikasjonsledd uten slik status ved andre lesninger.

Lødrup (1989:139ff) hevder at det premodifiserende leddet i norsk uansett lesing er et ikke-nominalt, modifiserende ledd, og at agentive nominaler alltid deler ut nullargument til agensrollen. Den språklige

realiseringen av det premodifiserende leddet er da et pragmatisk spørsmål. Mens verbet "løpe" alltid vil tildele sitt grammatiske subjekt en agentiv rolle (*Per løper*), trenger ikke det korresponderende nominalet "løping" å gjøre det samme realisert som en premodifiserende possessiv (*Pers løping*).

Skillet mellom prosess og produktlesingen av nominaler tolket som to typer hendelsesdenotasjon synes i alle fall å ha noe med grunnleggende forskjeller mellom verbs og nominalers semantikk å gjøre. Verb typisk **beskriver** ulike situasjonstyper fra ulike aspektuelle og temporale vinkler, mens nominaler typisk **refererer** til korresponderende typer. Grunnleggende elementer ved beskrivelse av situasjoner er faktorer som tid, rom og kausalitet (Widell 1996:139). Disse faktorene defokuseres og nedtones ved referanse:

12. *Arkitekten tegner plattformen.*
13. *Arkitektens tegning av plattformen.*

I 12 er kun tolkningen som den komplekse hendelsen tilgjengelig. Derfor er også agensleddet obligatorisk grammatikalisert gjennom det grammatiske subjektet. I 13 vil det korresponderende nominalet referere til en situasjon. Nominaler refererer typisk til tellbare statiske enheter. Situasjoner, inkludert hendelser, kan også konseptualiseres som tellbare statiske enheter ved nominalisering, jf at enkle hendelsesdenoterende nominaler kan pluraliseres, i motsetning til de komplekse:

14. *Arkitektens tallrike tegninger av plattformen.*

Pluraliseringen i (14) disambiguerer nominalet *tegning* som entydig enkel hendelsesdenoterende.

Men verbalnominaler har også den egenskapen at de kan referere til både dynamiske situasjonstyper (*Pers løping*) og statiske (*Pers søvn*), og gjennom referansefunksjonen gi dem et mer statisk preg. Muligheten for nullrealisering av premodifiserende possessivledd i agentiv funksjon kan sees på som en funksjon av nominalers statiske referanseegenskap. Dette er typiske trekk ved visse typer fagtekster (jf Andersen 1989/90).

Pustejowsky (1991, 1993) illustrerer hvordan det logiske potensialet for semantiske roller også er til stede ved ikke-hendelsesdenoterende nominaler som *roman*. Alle nominaler, uansett type er omgitt av et system av relasjoner som gir en karakteristikk av nominalets semantikk. Dette systemet kaller han **kvaliastrukturer**. De likner semantiske roller, men er ikke statisk bundet til et leksem. Pustejowsky opererer blant annet med en telisk rolle, som angir referentens hensikt og

funksjon, og en agentiv rolle, som angir referentens opprinnelse og tilkomst. Leksemer kan arve kvaliastrukturroller fra hyperonyme leksemer. Leksemet *roman* har for eksempel arvet sin teliske og agentive rolle fra hyperonymet *litteratur*. En anvendelse av Pustejovskys kvaliastrukturteori ville utvide rolleanalysen til å gjelde hele leksikon i et språk, og kunne bli meget omfattende. For begrepshierarkier innen domenebegrensede fagområder vil et slikt perspektiv derimot kunne virke mer lovende, især innen domener hvor det er mulig å etablere terminologiske typehierarkier (Andersen 1992).

3. Argumentstruktur og subspråk

Domenebegrensede fagområder kalles også subspråk (Sager et al. 1980) eller fagspråk (Hoffmann 1979). Siden de verbalnominalene som skal omtales, hører til en del av et domenebegrenset område, vil relevante aspekter ved fagspråksbegrepet bli omtalt nærmere.

Som mange fagspråksforskere har vært inne på er det typisk for fagspråk at et gitt subspråk av et allmennspråk representerer en begrenset delmengde av allmennspråkets morfosyntaktiske repertoar (jf Andersen 1989/90). Til gjengjeld benyttes denne delmengden av repertoaret oftere enn i allmennspråket. Klassisk studerte fenomener er passiv, nominalisering, upersonlige konstruksjoner og setningers kompleksitet. Det er naturlig å søke etter funksjonalistiske forklaringer på dette, som Pragskolens tekstlingvistikk har gjort i stor utstrekning i flere år.

På grunn av det begrensede utvalget av morfosyntaktisk repertoar er det mest fremtredende inntrykk man får av tekniske tekster, for eksempel innen norsk petroleumsindustri til havs, deres statiske, monotone karakter. Både passivbruk, nominalisering og upersonlige konstruksjoner understreker dette. Et fellestrekk for disse konstruksjonstypene er at de gir muligheter for undertrykking av agensledd, noe som ikke bare gir et statisk inntrykk, men samtidig et inntrykk av "leseravstand" og objektivitet. Dette er et gjennomgående trekk ved beskrivende tekniske tekster, som den norske terminologiske databasen NOT henter en stor del av sitt grunnlagsmateriale fra. Fravær av agensrollen ved passiver og nominaliseringer er en del av den samme tendensen (Andersen 1998).

Databasen NOT er Norges største, og skal bygges ut fra å være en terminologisk base i et standard termpostformat til å bli en relasjonell database (Meurer 1997). I tillegg skal verbalnominaliserte termer med tilhørende argumentstruktur innlemmes i en nasjonal elektronisk ord-

bok, som utvikles ved NTNU/Universitetet i Trondheim i det nasjonale satsingsprosjektet NorKompLeks (Norsk komputasjonelt leksikon).

4. Argumentstruktur og tilpasninger

Delmengdehypotesen om subspråk/fagspråk reiser en del viktige spørsmål om forholdet mellom grammatikk og leksikon, både i en allmennspråklig og i en fagspråklig ramme. Spørsmålet diskuteres av Pedersen (1995). Ifølge Pedersen må grammatikk og leksikon balanseres slik at de nødvendige og relevante opplysningene nedfelles i en subspråksgrammatikk (kalt **differensgrammatikk**). Denne grammatikken vil ha store overlappingsområder med språkets allmenngrammatikk, men i tillegg vektlegge og fremheve særtrekk ved et subspråk, for eksempel tellbarhet ved visse typer substantiver (op.cit.:130f).

En differensgrammatisk innfallsvinkel slik Pedersen foreslår, synes å være fruktbart i denne sammenhengen. Ved inkorporering av NOT-basen i NorKompLeks-materialet vil argumentstrukturer ved terminologiske verbalnominaliseringer naturlig sortere under en differensgrammatikks beskrivelsesområde. Mer generelt blir da følgende oppgaver sentrale:

- a) *tilpassing av differensgrammatikk og teksttypologi/genre*
- b) *tilpassing av differensgrammatikk og terminologisk leksikon*
- c) *tilpassing av differensgrammatikk og allmenngrammatikk*
- d) *tilpassing av terminologisk database til terminologisk leksikon*
- e) *tilpassing av terminologisk leksikon og allmennleksikon*

a) og b) henger nøye sammen, særlig ved oljetermene i NOT, som har en bestemt tekstmengde som basis, og det er naturlig å anta at data fra a) er en viktig forutsetning for b). Av de verbalnominaliseringene som hittil er analysert i NOT-basen innen delområdene boring og prosess (vedlikehold er ikke ferdig analysert i skrivende stund), har samtlige urealisert premodifiserende agensledd (*(*arkitektens) tegning av plattformen*). Det totale antall norske hovedtermer innen boring er 1951. Av disse er 168 registrert som verbalnominaliseringer med argumentstruktur. Innen prosess er totalantallet norske termer 2453, og av disse er 300 registrert som verbalnominaliseringer med argumentstruktur.

Dette tyder på at det premodifiserende leddet ikke er fakultativt, som i allmennspråket, men er systematisk undertrykt i denne typen tekster. Lødrups pragmatiske analyse synes å kunne harmoniseres med

dette: Genremessig og teksttypologisk variasjon kan sees på som en pragmatisk/stilistisk variabel. I visse genrer, som i typiske allmennspråklige genrer, er det premodifiserende leddet i verbalnominaler fakultative, og realiseres hvis det er fare for misforståelser, mens andre genrer, som visse fagspråklige domener, nedfelt i visse teksttyper (som beskrivende tekniske tekster) vil agensleddet obligatorisk og dermed systematisk undertrykkes.

I b) vil derfor en differensgrammatikk inneholde informasjon om at verbalnominaler innenfor domenet ikke har foranstilte agentivledd. I det fagspråklige leksikon vil nominalenes argumentstruktur kun angis for postmodifiserende ledd, som *tegning av plattformen*. Hvis tilpassing mellom en differensgrammatikk og det terminologiske leksikon skal oppnås, må NOT-basen bygges ut med morfologisk informasjon, dvs. angivelse av ordklasse, samt bøyingsparadigmer for tall og kjønn, som i vanlige allmennspråklige ordbøker.

I NOT vil dette også medføre, som et aspekt av punkt d), at de tallrike komplekse termene (flerordstermer) må **lemmatiseres**, fordi det kun er den komplekse termens kjerneledd som skal være inngangsterm og dermed være bærer av de grammatiske bøyingsparadigmene. Lemmatisering i NOT krever ikke bare lingvistisk, men også faglig kompetanse innen det aktuelle fagområdet. Ved lemmatisering må man gå tilbake til de opprinnelige engelske termene og foreta en IC-analyse av dem. Slike analyser i NOT-basen har vist at mange komplekse termer er strukturelt tvetydige. La oss betrakte noen eksempler:

Den engelske termen *fire damper status lamp* vil for eksempel ha to mulige IC-analyser som resulterer i to mulige norske termkandidater. Disse alternativene har konsekvenser for lemmatiseringen: I den ene analysen vil kjernen være *lamp* og *fire damper status* vil være premodifiserende ledd. Den norske oversettelsen vil da være *lampe for brannspjeldstatus*, og *lampe* vil bli det lemmatiserte leddet. I den andre analysen vil kjernen være *status lamp*, og *fire damper* vil være modifiserende ledd. Den norske oversettelsen vil i så fall være *statuslampe for brannspjeld*, og det lemmatiserte leddet vil være *statuslampe*.

Det er utelukkende en innsikt i de faglig/pragmatiske forholdene og konteksten som kan sette oss i stand til å foreta den korrekte lemmatiseringen i disse tilfellene. I NOT vil dette gjelde for komplekse termer som *helicopter fuel tank* (*tank for helikopterbrennstoff* eller *brennstofftank for helikopter?*) og *material classification code* (*kode for materiellklassifisering* eller *klassifiseringskode for materiell?*).

Korrekt lemmatisering ved nominaliserte komplekse termer er også viktig i en tilpassing mellom differensgrammatikk og terminologisk leksikon (punkt b): Også her er det kjerneordet, verbalnominalet, som

skal være bærer av det grammatiske bøyingsparadigmet, og det er jo med utgangspunkt i verbalnominalet at argumentstrukturangivelsene skal angis. Hovedtypene kan angis i en differensgrammatikk, mens leksikonoppslaget enten kan referere til hovedtypene ved hjelp av koder (som i NorKompLeks), eller de angis i full form i leksikon.

Siden det ikke foreligger en utbygd differensgrammatikk for domenet, er den sistnevnte løsningen valgt i NOT. De to andre spørsmålene som er forbundet med punkt b), forholdet mellom produkt og prosesslesingen av verbalnominalene, og forholdet mellom komplekse verbalnominaltermer og sammensatte termer, blir drøftet nærmere nedenfor.

Når det gjelder c): tilpassingen mellom differensgrammatikk og allmenngrammatikk, er forholdet slik at det foreligger en norsk referansegrammatikk (Faarlund et al 1997) som det er naturlig å forholde seg til. Referansegrammatikken (op.cit.:717) behandler semantiske roller i forbindelse med verb, og setter dem opp i et klassisk tilgjengelighetshierarki:

1. agens, 2. recipiens, 3. patiens.

Patiens deles i affisert (*reparasjon av kompressoren*) vs ikke-affisert (*lesing av dokumenter*). Ideelt sett ville man da forvente at det ville være et tilsvarende hierarki i NorKomLeks med en eventuell videre spesifisering av roller etter deskriptivt behov. Vi ser imidlertid at patiensrollen i referansegrammatikken er byttet ut med andre, og at delvis andre etiketter er brukt:

1. Agent, 2. Theme, 3. Goal, 4. Benefaktiv, 5. Recipient, 6. Malefaktiv, 7. Experiencer, 8. Instrument, 9. Lokativ.

Etter hvert som spesifikasjonsbehovet i analysene har økt, har behovet for ytterligere utvidelse av antallet roller meldt seg, for eksempel *resip*, *norole* ("no role") og *unspec*. Vi synes med andre ord å stå overfor det dilemmaet som ble illustrert gjennom Dowty-sitatet i første del av denne artikkelen.

I en tilpassing mellom Norsk referansegrammatikk og NorKompLeks har vi valgt en mellomløsning hvor vi i utgangspunktet ønsker å begrense antallet tematiske roller mest mulig. Vi har også søkt å ta høyde for at rolleetikettene og deres definisjoner harmonerer med NorKompLeksrollene, slik at vi tillater oss å slå sammen roller og gi dem nye navn, men på en slik måte at de lett kan ekspanderes hvis ytterligere spesifikasjoner er nødvendige. I den følgende oversikten (Fjellheim 1998) er rollen *måte* innført selv om denne ikke er angitt i

NorKompLeks og Norsk referansegrammatikk. Etikettene i klamme-
parentesene er identisk med de kodene vi bruker i NOT-basen ved
registreringen:

1. [mål] MÅL:

Endepunkt for en bevegelse/handling. Deltaker/objekt som blir direkte
påvirket av handlingen. Den/det som blir karakterisert av setningen,
som er på et sted, skifter oppholdssted, eller blir til ved prosessen. Som
i Norsk referansegrammatikk opererer vi med to undergrupper:

[mål] AFFISERT:

Objekt som blir direkte påvirket av verbalhandlingen (*nedpumping av
utstyr*).

[resultat] RESULTAT (EFFISERT)

Objekt som blir til ved verbalhandlingen (*fremstilling av damp*).

2. [instr] INSTRUMENT

Den umiddelbare fysiske årsaken til en hendelse. Instrumenter,
hjelpemidler som fungerer som formidler mellom agens og mål
(inkluderer kroppsdeler, mot styrke osv.) (*boring med stiv streng*).

3. [sted] STED

Sted der handling finner sted, ender eller kommer fra. Vi opererer med
tre undergrupper: påsted PÅSTED (*boring på dyp, kjernetaking i
sidevegg*), tilsted TILSTED (*fordeling av ferskvann til servicesystemet*)
og frasted FRASTED (*drenering av vann fra havbunn*).

4. [måte] MÅTE

Angir en nærmere beskrivelse av handlingen. Inkluderer omstendig-
heter, som hvordan, når, osv. (*måling under produksjon*).

Måterollen er svært vanskelig å avgrense, og den glir lett over i andre
mer temporale avskygninger, men vi ønsker å operere med den
foreløpig.

5. Angivelse av argumentstrukturer ved verbalnominaler i NOT

Denne delen av artikkelen inneholder en oversiktsbeskrivelse av måten
argumentstrukturene ved verbalnominalene er kodet på i NOT.
Utgangspunktet er NorKompLeks sitt kodeverk. Systemet er pro-

grammert i LISP, som har en deklarativ syntaks som passer godt for formålet. Det grunnleggende i den deklorative syntaksen er at kodene inngår i et hierarki av attributtverdistrukturer (også kalt trekkstrukturer). Det legges vekt på å skille skarpt mellom tre analysenivåer: syntaktisk funksjon (f), semantisk rolle (r), syntaktisk form (c). Ved verbale strukturer vil f-rollene være funksjonskategorier som subjekt og objekt. I komplekse NP-ers interne argumentstruktur vil f-rollene være funksjoner som *premodifisert* og *postmodifisert* med hensyn til plassering relativt til det nominale kjerneleddet. De semantiske rollene (s-roller) er identiske med de som er angitt ovenfor. De syntaktiske formrollene (c-roller) vil enten være NP-er eller PP-er. I sistnevnte tilfelle angis kjerneordet (preposisjonen) eksplisitt:

operatørens nedpumping av utstyr i brønn

```
arg_str: [
arg1 :[f:premod, r:ag, c: np [cat:gen]]
arg2 :[f:postmod1, r:mål, c:[cat:pp, kjerne : "av"]]
arg3 :[f:postmod2, r:sted, c:[cat:pp, kjerne : "i"]]]
```

Fordi det premodifiserende leddet alltid er tomt, og agens alltid er undertrykt, vil alle argumentene være etterstilte, og koding av f-rolle vil være redundant. Videre velger vi å holde oss til norske forkortinger, dvs. *k* for *kategori* i stedet for *c* for *category*. Kodingen kan dermed reduseres til følgende:

nedpumping av utstyr i brønn

```
arg_str: [
arg1 :[r:mål, k:[kat:pp, kjerne : "av"]]
arg2 :[r:sted, k:[kat:pp, kjerne : "i"]]]
```

Det vil fremgå av argumentstrukturenes nummerering hvilken posisjon de har.

Vi kommer likevel ikke unna spørsmålet om hvor mange roller vi trenger, og hvilke ettketter vi i siste instans skal bruke. Dette vil uansett være et spørsmål om hva det er fruktbart å operere med i et gitt prosjekt. Tilpassingen til andre prosjekter er det avgjørende punktet her.

Når det gjelder nominalenes rolletildelingsrammer, får vi de samme problemene her som ellers. Ved et verb som *plassere* vet man at det er vanlig å analysere det som et 3-plasspredikat hvor det agentive subjektet, det direkte objekt med målrolle og preposisjonsleddet med tilstedsrolle alle faller inn under rolletildelingsrammen. Da blir *plassering* en 2-plassnominalisering hvor preposisjonsleddet med

målrolle og preposisjonsleddet med tilstedsrolle begge hører til rolle-tildelingsrammen, som i *plassering av drivrør i drivrørshylse*. *Nedpumping* som i *nedpumping av utstyr i brønn* vil få tilsvarende analyse.

I tilknytning til punkt b), tilpassingen mellom differensgrammatikk og terminologisk leksikon, er det dessuten to forhold som må beskrives nærmere: forholdet mellom produkt- og prosesslesingen av verbal-nominalene, og forholdet mellom komplekse verbalnominaltermer og sammensatte termer. Disse punktene har også å gjøre med punkt d), tilpassing av terminologisk database og terminologisk leksikon.

La oss ta et NOT-eksempel:

15. *utkopling ved nødavstenging*

Ved prosesslesing har (15) ett argument realisert som PP med kjerne preposisjonen *ved*. Den tilhørende semantiske rolle vil være måte. Dermed er dette et eksempel på en kompleks term, og *utkopling* vil bli lemmatisert i det terminologiske leksikonet. Ved produktlesing av (15) vil *utkopling* referere til det instrumentet hvor utkopling foretas. I så fall blir *ved nødavstenging* tolket som et valensuavhengig ledd som uttrykker sin rolle uavhengig av *utkopling* (for eksempel en påstedsrolle, dvs. at utkoplingen befinner seg i nærheten av et instrument som utløser nødavstenging). Ved produktlesingen vil dermed (15) ikke være en term. Den naturlige terminologiske analysen er da å registrere *utkopling* som en term og *nødavstenging* som en annen term.

Denne hypotesen aktualiserer altså spørsmålet om argumentstrukturanalysens relevans for termidentifikasjon. Jeg går ikke ytterligere inn på dette spørsmålet her, men anser det for å være et problem som det er verd å forfølge.

Forskjellen mellom prosess- og produktlesingen av nominalene fører til at de i terminologisk analyse må realiseres som to ulike termer, fordi de representerer to ulike begreper. Spørsmålet er også om de må representeres som to ulike leksikalske oppslag eller kun ett. Pustejovsky (1991:432) analyserer denne tvetydigheten ved nominaler som en gjennomgående, systematisk egenskap ved verbale nominaler på lik linje med tellbarhet vs ikke-tellbarhetsdenotering og ulike metonymidenotasjoner. Denne systematikken tyder på at beskrivelsesbyrden her snarere må legges til en grammatikk, og at man kun trenger ett leksikalsk oppslag, hvor produkt- og prosesslesing fremgår av eksempler i leksikonartikkelen (jf skillet mellom grammatikk og leksikon i modell I ovenfor). Ved terminologisk analyse, derimot, må man for hvert enkelt tilfelle identifisere om prosesslesing foreligger eller ikke.

Siden dette synes å være et kontekstsensitivt fenomen, må det i så fall være et problem for en terminologisk teori som nedfeller en-entydighetsprinsippet og termers kontekstfrihet som grunnleggende prinsipper. Det er jo nettopp konteksten (inkludert den faglige) som avgjør hvilken lesning vi får. En dobbeltoppføring for hver lesning synes konstraintivt når den tydeligvis er en grunnleggende logisk egenskap ved nominalet selv. Det synes derfor som om skillet snarere er på et pragmatisk tekstnivå enn på termnivå. Forskjeller mellom tekstnivå og termnivå skaper ofte identifikasjonsproblemer ved termekserpering. Det gjelder også identifikasjonen av komplekse hendelsesdenoterende nominaler som termer, som vi har sett. Særlig gjelder dette i de tilfellene hvor åpenbart valensbundne ledd ikke realiseres i tekst. (15) er et eksempel på dette. *Utkopling* har et korresponderende verb *kople ut*, som åpenbart krever et direkte objekt. Ved nominalisering realiseres tilsvarende ledd ved preposisjon *av* + *styrt ledd*. Grunnene til at et valensbundet ledd ikke realiseres tekstlig, er pragmatiske forhold, som for eksempel relasjonen mellom gitt og ny informasjon i tekster. I disse tilfellene er det derfor åpenbart at skillet mellom termnivå og tekstnivå resulterer i angivelse av urealiserte argumenter på termnivå. Argumentstrukturen til (15) vil da angi urealiserte argumenter som i parenteser: *utkopling (av x) ved nødavstenging, skjøting (av x) i rørkoplingshylse*, etc.

Ifølge Grimshaw (1990:68f) kan argumentstrukturanalyse også anvendes på sammensatte ord hvor kjerneleddet er et komplekst hendelsesdenoterende verbalnominal. Disse kalles **syntetiske sammensetninger**, til forskjell fra **rotsammensetninger**. De førstnevnte har argumentstruktur til forskjell fra de sistnevnte. På engelsk korresponderer dette skillet mellom -ing-nominaliseringer og nominaliseringer dannet av verbets rot. Skillet synes til en viss grad å stemme også for norsk. Et viktig poeng er at ved syntetiske sammensetninger kan ikke agens opptre som argument, til forskjell fra tilsynelatende agentivaktige argumenter ved rotsammensetninger; noe som vil være i tråd med føringene på de komplekse verbalnominalene hvor agens systematisk undertrykkes:

16. *biestikk, hundebitt, hjertebank*
17. *?biesticking, ?hundebiting, ?hjertebanking*

Forholdet mellom de to typene nominalisering er mer usikker på norsk, men forholdet mellom syntetiske sammensetninger og verbalnominaliseringer med prosesslesing og tilhørende argumentstruktur synes å stå i et systematisk forhold til hverandre også på norsk:

- 18. *avstenging av brønnramme*
- 19. *brønnrammeavstenging*
- 20. *dosering av biocid*
- 21. *biociddosering*

(18) og (19) er ekvivalente termer, og (20) og (21) er ekvivalente termer. Dette systematiske forholdet gjennomsyrrer de registrerte -ing-nominaliseringene med prosesslesing i NOT. La oss kalle de komplekse termene (flerordstermene) **utpakkede termer** (dvs. (18) og (20)), og sammensetningstermene **innpakkede termer** (dvs. (19) og (21)). Forholdet mellom innpakkede og utpakkede termer har vært studert i NOT-materialet på et tidligere tidspunkt (Myking 1988). I terminologisk sammenheng synes det å være visse føringer på forholdet mellom de to termvariantene. Dette har med begrensinger på mulig ordlengde (og dermed hvor mye som kan pakkes inn) i norsk å gjøre:

- 22. *dosering av flokkuleringsmiddel*
- 23. *?flokkuleringsmiddeldosering*
- 24. *fordeling av ferskvann til servicesystemet*
- 25. **servicesystemferskvannfordeling*

Likevel synes det klart at det er et regelmessig derivasjonelt forhold mellom utpakket og innpakket term. En viktig forskjell er at de innpakkede termene er **underdeterminerte** i forhold til de utpakkede, dvs. at de utpakkede inneholder mer lingvistisk informasjon (signalisert særlig gjennom preposisjonene), som "forflates" ved innpakkingsprosessen. Derfor representeres argumentstrukturene for utpakket form også ved sammensetninger. Hvis en term som *brennerstyring* er registrert, vil den "underliggende" utpakkede termen *styring av brenner* danne utgangspunktet for argumenstrukturbeskrivelsen:

- 26. *brennerstyring*
arg1: [r: mål, k:[kat: pp, kjerne "av"]]

På denne måten kan vi automatisk pakke inn termer, og studere deres struktur i lys av de føringene på ord som ble nevnt ovenfor.

6. Konklusjon

I denne artikkelen har jeg prøvd å vise hvordan argumentstrukturteori i ulike former kan bidra til å gi nye perspektiver på terminologisk og leksikografisk tenking, og hvordan man stadig må vurdere forholdet mellom grammatikk og leksikon (inkludert fagleksikon/terminologi). Disse forholdene er det spesielt viktig å vurdere i forbindelse med subspråks leksika for å tilrettelegge dem, ikke bare for profesjonelle brukere innen det aktuelle fagområdet, men også for terminologi og fagspråksforskere til ulike datalingvistiske formål. Det bør være mulig å forene disse to behovene i en leksikalsk database med relasjonell oppbygging, slik at flere brukergrensesnitt kan bygges inn i den.

7. Litteratur

- Andersen, Øivin 1989/90: Fagspråk som forskningsdisiplin. I: *Hermes. Journal of Linguistics* nr 3-1989, 73–99, nr 4-1990, 85–101. Handelshøjskolen i Aarhus.
- Andersen, Øivin 1992: Begrepshierarkiers logiske og empiriske egenskaper. I: *Terminologi, Edb og Vidensteknik*. Nordterm Proceedings. Varde, 33–54.
- Andersen, Øivin 1997: Not-prosjektet: Norsk terminologisk database – Struktur og applikasjoner. I: Hjulstad, Haavard (red.): *Nordterm '97*. Oslo: Nordterm/RTT. (= Nordterm 9.), 61–66.
- Andersen, Øivin 1998: Fagtekst og agentivitet. I: Laurén, Christer/Nordman, Marianne (red.): *Nation och individ i Fackspråk. Forskning i Norden*. Vasa, 12–27.
- Andersen, Øivin/Johan Myking 1997: Norsk terminologisk database – kontekst og validering. Prosjektbeskriving, Norsk termbank.
- Benson, Michael 1989: The Structure of the Collocational Dictionary. I: *International Journal of Lexicography*. 2.1. Oxford University Press. Oxford.
- Chomsky, Noam 1970: Remarks on Nominalization. I: Jacobs, R.A./Rosenbaum, P.S. (red.): *Readings in English Transformational Grammar*. Ginn and Company. Waltham, 184–221.
- Dowty, David 1989: On the Semantic Content of the Notion of "Thematic role". I: Chierchia, G./B.H. Partee/ R. Turner (red.): *Properties, Types and Meaning, II*. Dordrecht:Kluwer Academic Publishers, 69–129.
- Faarlund, Jan Terje/Svein Lie/Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk Referansegrammatikk*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Fjellheim, Hilde 1998: Argumentstrukturer for nominaliseringer i NOT. Arbeidsnotat. Norsk termbank.

- Grimshaw, Jane 1990: *Argument Structure*. Linguistic Inquiry. Monograph 18. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Heltoft, Lars 1996: Grammatikalisering af semantiske roller i dansk. I: Rasmussen, Lone Schack (red.): *Semantiske roller*. Odense Working Papers in Language and Communication. 10. Odense, 43–65.
- Hoffmann, Lothar 1979: Towards a Theory of LSP. I: *Fachsprache* 1.2, 12–17.
- Lødrup, Helge 1989: *Norske Hypotagmer. En LFG-beskrivelse av ikke-verbale hypotagmer*. Novus forlag. Oslo-studier i språkvitenskap 4.
- Meurer, Paul 1997: Et verktøy for terminologiske databaser. I: Hjulstad, Håvard (red.): *Nordterm '97*. Oslo: Nordterm/RTT. (= Nordterm 9.), 66–77.
- Myking, Johan 1988: Complex Noun Phrases as a Problem of Terminological Practice. I: Laurén, Christer/Marianne Nordman (red.): *Special Language. From Humans Thinking to Thinking Machines*. Multilingual Matters. LTD. Clevedon. Philadelphia, 265–275.
- Pedersen, Jette 1995: Grammatiske opplysninger i tekniske fagordbøker. I: *LexicoNordica*. 2, 121–143.
- Pitz, Anneliese 1994: *Nominal Signs in German*. Dr. art.-avhandling. Lingvistisk institutt, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Trondheim.
- Pustejovsky, James 1991: The Generative Lexicon. I: *Computational Linguistics*. 17.4, 409–441.
- Pustejovsky, James/Branimir Boguraev 1996a: *Lexical Semantics. The Problem of Polysemy*. Clarendon Press. Oxford.
- Pustejovsky, James/Pierette Bouillon 1996b: Apectual Coercion and Logical Polysemy. I: Pustejovsky, James/Branimir Boguraev (red.) 1996a, 133–163.
- Rappaport, Malka 1983: On the Nature of Derived Nominals. I: Levin, L./M. Rappaport/A. Zaenen (red.): *Papers in Lexical-Functional Grammar*. Indiana University Linguistics Club. Indiana, 113–142.
- Sager, Juan Carlos/D. Dungworth/P.F. McDonald 1980: *English Special languages*. Wiesbaden.
- Widell, Peter 1996: Apektuelle verbalklasser og semantiske roller – Den dobbelte aspektkalkule. I: Rasmussen, Lone Schack (red.): *Semantiske roller*. Odense Working Papers in Language and Communication. 10. Odense, 135–169.

Virpi Kalliokuusi

Från ordlisteredigerarens principer till användarens förväntningar

Terminologists working in practice with the compilation of special field dictionaries and vocabularies have increasingly faced the problem of how to adjust the principles and methods of terminology work to the needs and expectations of dictionary users. Terminology as a discipline offers a sound and systematic basis for dealing with concepts and terms of a certain special field, but the needs of the users arising from individual context-bound and culture-specific situations should be better studied and analyzed and thus taken into account in the vocabularies.

In this article, I discuss some of the general principles of terminologically compiled vocabularies, the impacts of the principles on the structure of the vocabularies and on their use and, finally, the solutions that a terminologist could think of when trying to modify the usability of special field dictionaries.

1. Inledning

Den terminolog som håller på med praktiskt ordlistearbete blir ibland tvungen att fundera över varför en ordlista¹, som är systematisk och grundlig och utarbetad i enlighet med terminologiska principer, inte lyckas nå önskad målgrupp eller inte lyckas uppfylla de användarbehov målgruppen har. Även om terminologerna stöder sig på principer som har visat sig vara bra och använder arbetsmetoder som visat sig vara praktiska vid ordlisteredigeringen måste de allt oftare också överväga hur de terminologiska principerna och metoderna bör utvecklas för att produkterna bättre skall motsvara användarnas olika behov och önsknin-
ningar. I denna artikel² kommer jag att diskutera vilka möjligheter det finns att låna in egenskaper från olika lexikografiska och icke-lexikografiska uppslagsverk i terminologiska ordlistor för att på så vis föra redigerarens målsättningar närmare användarnas önsknin-
gar och förväntningar.

---

¹ I Nordisk leksikografisk ordbok påpekas det i artikeln *fagordbok*, att det inte är meningsfullt att försöka skilja mellan fackordböcker och fackordlistor, men eftersom Centralen för Teknisk Terminologi gör det (TSK 9) och också kallar sina produkter för *ordlistor* kommer den benämningen att användas här.

² Problem i anslutning till terminologiska ordlistor har också behandlats i Kalliokuusi & Varantola (1998), som denna artikel delvis baserar sig på.

2. Hur ser terminologiska ordlistor ut?

Innan ordlisteanvändarnas förväntningar och önsknings kan specificeras och exempel ges på hur ordlistorna kan anpassas för olika målgrupper är det skäl att klargöra:

- på vilket sätt ordlistor och i synnerhet terminologiska ordlistor avviker från andra ordböcker
- vad det allmänt taget innebär att tillämpa terminologiska teorier i arbetet med ordlistor
- på vilket sätt tillämpningen av terminologiska teorier kommer till synes i ordlistorna och vad det i praktiken innebär för användaren.

2.1 Om fackordlistor och terminologiska ordlistor

När terminologerna kallar det praktiska arbetet för ordlistearbete har de en bestämd uppfattning om vad som avses med en ordlista. I det förhållandevis snäva begreppsältet i *Terminologiordlista* (TSK 9), som Centralen för Teknisk Terminologi gav ut 1986, avgränsas och beskrivs innehållet i begreppen *ordbok*, *fackordbok* och *fackordlista* på följande sätt:

sanakirja (ordbok)³

strukturerad samling ord som ger information om ordförrådet i ett eller flera språk

Uppgifterna kan gälla ordens betydelse, skrivsätt, *ekvivalenter* på andra språk, uttal, böjning, ordklass, uppkomst osv. [TSK 9]

erikoissanakirja (fackordbok)

ordbok vars uppslagsord är *termer* [TSK 9]

sanasto (fackordlista)

kortfattad *fackordbok* [TSK 9]

Utifrån dessa och andra definitioner i ordlistan kan man konstatera att ordlistor är kortfattade ordböcker som hänför sig till ett bestämt

---

³ Utgångsspråket i ordlistan är finska medan definitionerna finns både på finska och svenska.

fackområde (uppslagsorden i en fackordbok utgörs av termer och termerna är de språkliga uttrycken för de begrepp som används inom ett visst fackområde). Vad som avses med *kortfattad* i varje enskilt fall är sekundärt vad själva begreppet beträffar; det kan preciseras först genom en jämförelse mellan olika lexikografiska verk som klassificerats som ordlistor. I många fall syftar *kortfattad* på att antalet begrepp och termer som behandlas är litet till antalet jämfört med antalet uppslagsord i t.ex. olika slag av allmänspråkliga ordböcker och fackordböcker. I vissa fall kan dock *kortfattad* tolkas så att det är själva ämnesområdet som är snävt: begreppen som behandlas kan till och med uppgå till flera tusen medan själva ämnet är klart avgränsat till ett enda speciellt fackområde (jfr t.ex. Tekniska Nomenklaturcentralens ordlistor, som kan innehålla åtskilliga hundra och upp till flera tusen begrepp, men som till sin ämnesavgränsning är snäva).

Utöver att ordlistorna är kortfattade och hänför sig till ett bestämt fackområde brukar terminologerna anse det vara ytterligare ett kriterium att begreppen skall definieras eller förklaras. Vid utarbetandet av definitionerna är de terminologiska principerna och begreppsanalysen av största vikt, och till skillnad från fackordlistor som inte systematiskt är baserade på terminologiska principer, används ofta den preciserande benämningen *terminologisk ordlista*.

Uppfattningarna inom terminologin om hur ordböcker och ordlistor skall klassificeras avviker något från de klassificeringar som framförts inom lexikografien. En utomordentligt bra bild av de olika synsätten ges i Nordisk leksikografisk ordbok (Bergenholtz et al 1997), där det finns en detaljerad och ingående klassificering av olika ordböcker. Ordlistorna är bara en av typerna och vad de anses innehålla skiljer sig dessutom från sammanhang till sammanhang och också i olika språk. I denna artikel avses med *fackordlista* en kortfattad definitionsordbok inom ett bestämt fackområde, och med *terminologisk ordlista* en fackordlista som är utarbetad enligt sådana praktiska principer och metoder som utgår från terminologiska teorier.

2.2 *Om terminologin som teoretisk bas för praktiskt ordlistearbete*

Att en ordlista är terminologiskt redigerad innebär att terminologiska teorier har tillämpats i det praktiska arbetet. Det är med andra ord fråga om tillämpad terminologi. Men när man granskar ordlistearbetet är det skäl att komma ihåg att ordlistorna bara är ett av terminologins tillämpningsområden. Terminologins grundsyn på begrepp, referenter

och begreppsrepresentation inom såväl språklig som icke-språklig kommunikation kan tillämpas vid alla former av analys och strukturering av data, såsom inläring, analys av informationsstrukturer, uppbyggnad av informationssystem, informationsförsörjning, indexering och upprättande av ämnesordsregister, produktion av olika slags skriftliga publikationer (t.ex. vetenskapliga publikationer, olika undersökningar och rapporter, läroböcker, handböcker, tidningsartiklar) samt i tal och andra muntliga framställningar.

Inom de olika områdena av tillämpad terminologi tar man medvetet i bruk de allmänna och till stor del omedvetna principer för begreppsbyggnad som är utmärkande för mänsklig tankeverksamhet. Inom ordlistearbetet innebär detta att man för ett visst fack- och temaområde till att börja med försöker reda ut vilka begrepp som har bildats eller som potentiellt kan bildas för olika fenomen i verkligheten, vilket kärninnehållet i begreppen är och på vilket vis ett begrepp hänger samman med andra begrepp. Begreppsanalys innebär alltså att hela begreppssystem eller delsystem undersöks och att analysresultaten redovisas i form av modeller som kan vara antingen definitioner i ord eller grafiska framställningar. För det mesta används bägge parallellt. Resultaten av begreppsanalysen utnyttjas också för rekommendationer om lämpliga benämningar eller termer på olika språk.

2.3 På vilket sätt manifesterar sig de terminologiska principerna i ordlistorna?

Tillämpningen av de terminologiska principerna inverkar på många olika faktorer vid ordlistearbetet, allt från den generella strukturen hos ordlistan till termvalet och utformningen av definitionerna. Det är omöjligt att i detalj delge användaren alla redigeringsprinciper, men åtminstone följande allmänna principer och deras inverkan på ordlistan försöker man beskriva för att användarna i högre grad skall kunna anpassa sina förväntningar och önskemål efter redigerarens målsättningar.

De terminologiska ordlistorna är normativa ordlistor med den grundläggande målsättningen att skapa klarhet i ett otydligt språkbruk och på så vis effektivisera kommunikationen. Användarna märker normativiteten först och främst i form av olika termrekommendationer. Ett viktigare men för användarna osynligare normativt drag ligger dock i den innehållsliga avgränsningen av själva begreppen. Strävan är inte att redogöra för alla tolkningar som talarna av ett språk kan ha av ett begrepp i olika kontexter, utan definitionen skall alltid spegla ett slags kollektiv uppfattning.

Vad gäller begreppsinnehållet tar sig normativiteten uttryck i en strävan att utforma definitionerna så att användarna klart uppfattar vad som är det väsentliga i ett begreppsinnehåll och på vilket vis ett begrepp hänför sig till närliggande begrepp. Eftersom begreppen aldrig är lösryckta tankeelement utan alltid hör ihop med andra begrepp är det synnerligen viktigt att sambanden mellan begreppen klarläggs tydligt i definitionerna med hjälp av olika länkar. Vid systematisk definitionsutformning länkas begreppen genom hänvisningar till termerna för närliggande begrepp. På så vis undviker man onödig upprepning av information:

Ex. 1 (med utgångspunkt i TSK 9)

erikoiskieli (fackspråk)⁴

språkbruk inom ett avgränsat område av specialiserat vetande, karakteriserat av terminologi och av en specifik kombination av andra språkliga uttrycksmedel

ammattikieli (ø)

fackspråk som anknyter till visst yrke

termistö (terminologi)

samling termer

termi (term)

benämning (på allmänbegrepp) använd inom ett visst fackområde

En annan allmän princip som hör nära samman med normativiteten är en form av pedagogisk strävan. Det som är krångligt och rörigt i en tankegång eller inexakt i informationen kan i bästa fall med hjälp av terminologiska begreppsavgränsningar och -beskrivningar åtgärdas så att man får tankegången konsekvent, fakta strukturerade och presentationen klar och redig.

Ett tredje framträdande drag i terminologiska ordlistor är strävan att ge kontextfri information, vilket för redigeraren innebär två praktiska principer. För det första utgår begreppsbeskrivningarna från ett slags generaliseringar eller modeller som människor har skapat i sin föreställning utifrån fler likartade reella fall (inom terminologin referenterna). För det andra innebär strävan efter kontextfrihet att begreppsdefinitionerna inte är avsedda att lösa användarnas enskilda problem i anslutning till ett visst språkligt eller textuellt sammanhang. Härvidlag gäller begreppsbeskrivningarna först och främst invarianter

---

⁴ TSK9:s terminologi avviker från Nordisk leksikografisk ordboks.

som dikteras av den språkliga strukturen och inte varianter i ett skiftande språkbruk.

3. De terminologiska principernas betydelse för användarna

I och med att ordlisteredigerarens målsättningar grundar sig på terminologiska principer blir de många gånger alltför avlägsna och svår-gestaltade för användarna och förorsakar därmed besvikelser av olika slag. Vilket lexikografiskt uppslagsverk dagens användare än slår i vill de först och främst lätt och snabbt hitta en lösning på ett enskilt, för-handenvarande problem. På grund av sin systematiska uppbyggnad kräver den terminologiska ordlistan mer tid av användaren än många allmänna fackordböcker och termlistor. För att man skall förstå definitionen av ett begrepp i en terminologisk ordlista krävs det ofta att man sätter sig in i flera andra begrepp.

En annan sak som kan ge upphov till besvikelse och frustration hos användarna är att begreppsdefinitionerna är alltför vetenskapliga eller tekniska för en som inte känner till fackområdet men å andra sidan ibland också alltför generella för fackexperternas behov. I ingetdera fallet hör användaren till den användargrupp som redigeraren har haft för ögonen.

För det tredje kan användaren bli besviken på att begreppsdefinitionerna i ordlistan inte innehåller sådana situations- eller kulturbundna fakta som skulle ge lösningen på just hans eller hennes problem. Användarna förväntar sig ofta att de skall få utförligare information om de fenomen som döljer sig bakom begreppen, eller att de skall få exempel på konkreta situationer eller fall.

För det fjärde kan det också hända att användarna slår i terminologiska ordlistor för att försöka få svar på rena språkbruksfrågor, som t.ex. sats- eller meningsbyggnad, stil, uttryck och fraser, kollokationer, ordböjning, bildning av avledningar, etymologi eller uttal.

4. Terminologiska ordlistor för många slags behov

Utifrån de allmänna mål ordlisteredigeraren har ställt upp är det lätt att förklara varför användarna inte alltid hittar de uppgifter de är ute efter: det de söker är kanske inte ens tänkt att finnas med. Det är kanske fakta som borde sökas i något annat slag av lexikografiskt verk eller kanske till och med i något helt annat slag av uppslagsverk. En av förutsättningarna för att en terminologisk ordlista – och vilken annan

ordbok som helst för den delen – skall kunna användas med framgång är att målgrupp och användningssyfte definieras noggrant och att struktur och innehåll utformas så att de motsvarar den presumtiva användargruppens behov. En annan förutsättning är att arbetsmetoderna är systematiska och konsekventa. Att redigera terminologiska ordlistor är ett precisionsarbete där jämn och hög kvalitet och tillförlitlighet uppnås bara genom att samma principer tillämpas vid behandlingen av varje uppslagsord.

Ordlisteredigeraren får dock inte fastna i sina egna föreställningar om användarnas behov eller i sina principer och metoder utan han/hon bör vara öppen både för sina kollegors och användarnas synpunkter.

4.1 *Ordlistor för en bredare publik*

Ett sätt att bredda användningsmöjligheterna för de terminologiska ordlistorna är att beakta flera olika målgruppers informationsbehov samtidigt. För lekmännens behov ger man precis som i allmänspråkliga ordböcker en vidare och lättfattligare definition på vissa begrepp, medan den definition som riktas till fackmännen görs exaktare till sitt innehåll. Vid varje beskrivning är det dock viktigt att se till att gränserna mellan olika begrepp förblir klara så att det inte uppstår begreppsförvirring. De olika nivåerna av begreppsbeskrivningar måste hållas klart isär så att användaren vet varför samma begrepp förklaras på flera sätt. Beskrivningarna kan t.ex. ges som två tydligt separata definitioner.

Ex. 2 (med utgångspunkt i artikeln i Miljöordlistan (TSK 27):

eroosio (erosion)⁵

(allmännare definition) bortnötning av jordytan

(exaktare definition) det att jordmaterial förs bort under inverkan av vatten, vind eller jordens dragningskraft

Man kan också ge en avgränsande definition som svarar mot experternas informationsbehov och komplettera den med en allmännare förklaring i form av ett slags anmärkning eller tvärtom:

Ex. 3 (med utgångspunkt i artikeln i TSK 27):

---

⁵ Utgångs- och definitionsspråket är finska i ordlistan. För att markera detta används finskt uppslagsord i artikelexemplen. De svenska motsvarigheterna är hämtade ur ordlistan medan definitionerna är översatta för denna artikel.

eroosio (erosion)

det att jordmaterial förs bort under inverkan av vatten, vind eller jordens dragningskraft

I allmänspråket kan erosion sägas innebära bortnötning av jordytan

4.2 *Deskriptiva uppgifter i normativa ordlistor*

Ett annat sätt att anpassa de terminologiska ordlistorna efter användarnas behov och förväntningar, och på samma gång föra dem närmare andra lexikografiska verk, är att ge deskriptiva uppgifter om begreppen och benämningarna på dessa. Vad begreppsinnehållet beträffar innebär deskriptiviteten att begreppen beskrivs ur olika synvinklar och enligt flera olika tolkningar. Begreppet *luonto* 'natur' t.ex. kan man i en miljöordlista definiera på flera olika sätt alltefter vad ekologer, biologer, landskapsarkitekter, jordbrukare, forstmästare (i Sverige jägmästare), miljöaktivister osv. tolkar in i det i stället för att försöka hitta det som är gemensamt för alla olika tolkningar. Att flera deskriptiva element förs in i ordlistorna bidrar också till att relationen mellan ett begrepp och rådande språkbruk beskrivs som den är och inte så mycket i form av olika rekommendationer. Utöver de primära termerna kunde alla de bildningar som används för ett begrepp i gängse språkbruk presenteras, oavsett om det är frågan om yrkesjargong eller sakprosa, talat eller skrivet språk.

Att deskriptiva fakta redovisas i ordlistorna är säkert något som många användare tycker är önskvärt, men det är inte problemfritt vare sig för redigeraren eller för användaren. Eftersom det är en omöjlighet att redovisa alla de tolkningar som förekommer för samtliga begrepp i ordlistan blir redigeraren tvungen att avgöra vilka tolkningar som skall få prioritet och tas med. Utan klara gränser som grund kan balansgången mellan olika synsätt bli besvärlig. Användarna kan i sin tur inte nödvändigtvis alltid utifrån flera olika förklaringar avgöra om det är fråga om samma eller olika begrepp eller vilken tolkning som är aktuell just för deras kontext. En så heltäckande lista som möjligt över de benämningar som förekommer för ett och samma begrepp i olika språkliga sammanhang vore säkert intressant för användarna, men också i det fallet är det synnerligen viktigt att informera om vilka som rekommenderas och vilka som anses acceptabla och vilka som på något vis är speciella (t.ex. slanguttryck eller på annat vis stilistiskt markerade benämningar).

4.3 Ordlistor för kontextbundna behov

I terminologiska ordlistor kan man precis som i allmänspråkliga ordböcker och t.ex. encyklopedier försöka beakta användarnas kontextbundna behov bättre. I kompletterande anmärkningar till de systematiska och avgränsande definitionerna kan man ge fakta om t.ex. språk- och kulturbundna egenheter hos ett begrepp.

Ex. 4 (med utgångspunkt i TSK 27):

ympäristövahinko ($\approx$ miljöskada)

händelse som leder till miljöskada

I finskan hålls begreppen *vahinko* och *haitta* tydligt isär, medan svenskans **skada**, engelskans **damage**, tyskans **Schaden** och franskans **dégât** eller **dommage** täcker båda de finska termerna.⁶

Ex. 5 (TSK 27):

luonnonpuisto (naturresevat)

naturskyddsområde som med stöd av lagen inrättats på statlig mark och där naturen skall bevaras i så orört skick som möjligt för forskningsändamål

Definitionen av begreppet naturresevat i finsk lagstiftning skiljer sig från användningen av motsvarande term i det övriga Europa (se landskapsvårdsområde).

Ex. 6 (TSK 27):

ympäristörikos (miljöbrott)

lagstridig handling som leder till *miljöskada* (= *ympäristöhaitta*) och som kan få straffpåföljder

Enligt den finska strafflagen kan grov miljöförstöring, miljöförstöring, miljöförstöring förorsakad av oaktsamhet och miljöförseelser anses vara miljöbrott.

I de förklaringar som kompletterar definitionerna kan man också ge kontextbundna fakta om termerna. På samma sätt som i allmänspråkliga ordböcker kunde man ge exempel på hur en term används i kontext, man kunde ange böjning och till och med uttal och man kunde ge uppgifter om avledningar, eftersom sådant kan vara av intresse för användaren.

---

⁶ *Ympäristövahinko* avser alltså en skada som sker medan *ympäristöhaitta* är ett mer eller mindre bestående tillstånd, en miljöolägenhet.

4.4 Ordlister för mer omfattande och snabb informationssökning än tidigare

Genom att ge kompletterande fakta kan man alltså lätta upp de terminologiska ordlistornas ibland överdrivna systematik som tar sig uttryck i att begreppen är bundna till varandra och att uppgifter om ett begrepp ligger dolda bakom andra definitioner. Språk- och kulturbundna tilläggsuppgifter såsom ovan är ett sätt att underlätta förståelsen av begreppen. En annan möjlighet är att ge exempel som tilläggsuppgift om enskilda fall som hör till ett visst begrepp.

Ex. 7 (TSK 27):

uusiutumattomat luonnonvarat; uudistumattomat luonnonvarat (icke-förnybara naturresurser; $\approx$ lagerresurser)

naturresurser som minskar i omfattning vid användning och som inte återbildas

Icke-förnybara naturresurser är t.ex. fossila bränslen, många mineraler och jordmaterial samt människans livsrum.

Ex. 8 (TSK 27):

bioindikaattori; biologinen indikaattori (bioindikator; biologisk indikator)

art som avslöjar förändringar i *miljöns tillstånd* på grund av att egenskaper hos individer eller *populationer* reagerar på förändringar

De mest kända bioindikatorerna på förändringar i luftkvaliteten är lavar och nattfjärilar. Arter som befinner sig i slutet av näringskedjan, såsom havsörn, gädda och lake fungerar också ofta som bioindikatorer.

Som tilläggsinformation kan man också ge sådana encyklopediska uppgifter som inte är väsentliga för att identifiera och avgränsa ett begrepp, och som sålunda inte hör till den egentliga definitionen, men som kan hjälpa användarna att förstå fenomenet bakom ett begrepp.

Ex. 9 (TSK 27):

kasvihuoneilmiö (växthuseffekten)

fenomen som innebär att värmestrålningen från jorden ut i rymden hämmas på grund av ämnen i jordens *atmosfär*

Ämnen som håller kvar värmestrålningen är i allmänhet växthusegaser, dvs. gaser i jordens atmosfär som binder värmen, t.ex. gasformiga kolväten, koldioxid och vattenånga. Växthuseffekten är ett normalt naturfenomen som dock kan påskyndas och intensifieras till följd av mänsklig

verksamhet. Sålunda kan den leda till att den genomsnittliga temperaturen i de nedre skikten av atmosfären stiger och till och med till *global uppvärmning*.

Definitionerna kan också kompletteras med förklaringar av närliggande begrepp, som då inte får någon egen artikel.

Ex. 10 (TSK 27):

meluntorjunta (bullerbekämpning)

åtgärder som syftar till att förhindra buller eller att minska på bullernivån eller på de skadliga följderna av buller

Med buller avses ljud som människan upplever som obehagligt eller som inverkar menligt på hälsan eller välbefinnandet. Se också *bulleremission*.

Ibland kan det också gagna användaren att få exempel på eventuella allmänspråkliga betydelser hos termerna.

Ex. 11 (TSK 27):

korpi (kärr; ≈ sumpskog)

näringsrik, skogbevuxen våtmark där vegetationen främst består av gran, björk, ris, gräs, örter och mossor

I allmänspråket används ordet *korpi* också om exempelvis djup granskog, ödemark eller avlägsna trakter.

Som framgått av exemplen ovan kan man komplettera de systematiska och avgränsande definitionerna i terminologiska ordlistor med många olika slag av tilläggsuppgifter som gör det lättare att förstå innehållet i ett begrepp. Och även om definitionen av ett begrepp förutsätter att man kopplar samman det med andra begrepp till hela begreppssystem, kan man göra de enskilda artiklarna självständigare genom att föra in förklarande fakta om hur de olika begreppen förhåller sig till varandra. Artiklarna i de terminologiska ordlistorna närmar sig på så sätt å ena sidan encyklopediernas exakthet och mångsidighet och å andra sidan de allmänspråkliga ordböckernas bredd. Detta närmande underlättas ytterligare av de hypertextfunktioner som moderna datatekniska lösningar erbjuder.

5. Slutord

För att de terminologiska ordlistorna skall fungera så väl som möjligt i sin viktiga uppgift som informationskällor måste redigeraren i allt högre

grad gå in för att tydligt informera användarna om de allmänna principerna och målsättningarna för redigeringsarbetet. Bruks- och läsanvisningarna måste därför planeras omsorgsfullt och man måste se till att principerna och målsättningarna också genomförs med konsekvens i artiklarna.

Ordlisteredigeraren bör också i högre grad än tidigare lyssna till användarnas behov och önskemål och försöka bedöma vilka förväntningar som det över huvud taget går att uppfylla i en ordlista. Alla önskemål från alla användare kan självfallet inte uppfyllas, och därför är det viktigt att den som arbetar med ordlistor tränar upp sig att göra så vettiga och väl motiverade val som möjligt vad gäller både allmänna, principiella avgöranden och de lösningar dessa leder till för ordlistans struktur och innehåll. När valen är gjorda och motiveringarna har presenterats för användarna måste dessa i sin tur lära sig att utnyttja den terminologiska ordlistan på rätt sätt och för rätt ändamål. För att ordlistor skall kunna användas framgångsrikt och till belåtenhet måste både redigerare och användare dra sitt strå till stacken.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget As.
- Kalliokuusi, Virpi/Krista Varantola 1998: From general dictionaries to terminological glossaries. User expectations vs editorial aims. (Kommer ut 1998 i Euralex-kongressens Proceedings.)
- Kalliokuusi, Virpi 1997a: Tekeekö käsiteanalyysi sanastoista vaikeakäyttöisiä? ('Gör begreppsanalys orden svår använda?') I: *Terminfo* 2/1997. Helsinki: Oy Edita Ab, 17–21.
- Kalliokuusi, Virpi 1997b: Är det svårt att förstå terminologiskt utformade definitioner? – Fördelar och nackdelar med begreppsanalys. I: *Nordterm '97 seminaari*, Guovdageaidnu 24–27 kesäkuuta 1997. Oslo: Nordterm/Rådet for teknisk terminologi (RTT).
- Laurén, Christer 1993: *Fackspråk. Form, innehåll, funktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurén, Christer/Johan Myking/Heribert Picht 1997: *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- Nuopponen, Anita 1994: *Begreppssystem för terminologisk analys*. Acta Wasaensia No 38, Språkvetenskap 5. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Rosch, Eleanor 1973: Natural Categories. I: *Cognitive Psychology* 4, 328–330.

- Rosch, Eleanor 1977: Human categorization. I: N. Warren (ed.): *Advances in Cross-Cultural Psychology 1*. London: Academic Press.
- Sager, Juan C. 1990: *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- SFS-käsikirja 50: 1989 = *Sanastotyön käsikirja. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät*. ('Handbok i ordlistearbete. Principer och arbetsmetoder inom tillämpad terminologi') (SFS-käsikirja 50, TSK 14). Toimittanut Tekniikan Sanastokeskus. Suomen Standardisoimisliitto r.y. ('Redigerad av Centralen för Teknisk Terminologi. Finlands standardiseringsförbund'). Jyväskylä.
- Suomen kielen perussanakirja 1–3* ('Finsk basordbok') 1990–1994. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suonuuti, Heidi 1997: *Guide to terminology*. Nordterm 8. Helsinki: Tekniikan Sanastokeskus.
- Varantola, Krista 1993: Är en ordbok en bok där man inte hittar vad man letar efter? I: *Behovet och nyttan av terminologiskt arbete på 90-talet*. Nordterm Symposium 1991. Nordterm 5. Helsinki: Nordterm/Tekniikan Sanastokeskus.
- Varantola, Krista 1992: Words, terms and translators. I: H. Tommola, K. Varantola, T. Salmi-Tolonen & J. Schopp (ed.): *Euralex '92 Proceedings I–II*. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Wright, Sue-Ellen/Gerhard Budin 1997: *Handbook of Terminology Management*. Volume 1. Basic Aspects of Terminology Management. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- TSK 9: 1986 = *Terminologian sanasto. Terminologiordlista. Vocabulary of terminology*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- TSK 27: 1998 = *Ympäristösanasto. Miljöordlista. Environment Vocabulary. Umweltglossar. Vocabulaire de l'environnement*. Helsinki/Jyväskylä: Gummerus Kustannus Oy.

(Övers. från finska av Nina Martola)

Johan Myking

Norsk terminologisk database – NOT

In this paper the project "Norwegian terminology database. Structure and applications – NOT" and the NOT termbase are presented and discussed. I attempt at giving an assessment of the general ideas underlying the development of the termbase as well as the challenges it encounters within the framework of current Norwegian terminography. The aim of being a "living termbank" rooted in specific projects is in partial conflict with the "generic use" of the base, a problem that could possibly be reduced by introducing corpus-related methods. The possibility of developing methods for validation by introducing concepts from sociolinguistics is discussed. The NOT project and termbase should be conceived of as examples of non-centralistic terminography within a network of language resources.

1. Innleiing

Feltet språkteknologi vil vera eit viktig satsingsområde for Universitetet i Bergen dei næraste åra. Denne satsinga er no organisert i Forskningsprogram for humanistisk informasjonsteknologi, HIT. Norsk termbank er organisatorisk og fysisk lagd inn i dette programmet og det tilhøyrande HIT-senteret. Terminologi og terminografi skal såleis gjerast til ein sentral del av satsinga. Det vil seia at den modellen, "konseptet", for terminologiarbeid som har rådd grunnen, må utviklast vidare. Men dette krev òg ein viss diskusjon og kritisk vurdering av modellen, og det er målet med denne artikkelen. Eg vil presentera og diskutera to relaterte fenomen som begge er refererte til med akronymet NOT:

- Norsk termbanks termdatabase NOT
- utviklingsprosjektet *Norsk terminologisk database. Struktur og applikasjonar*, der databasen NOT er det primære objektet

Den elektroniske termdatabasen NOT inneheld terminologi frå konkrete terminologiske prosjekt. Denne terminologien er utvida og samredigert med terminologi frå andre kjelder for å kunna gje eit mest mogeleg representativt uttrykk for dei respektive fagområda som basen dekkjer. Filosofien bak dette grunnlaget i konkrete prosjekt gjev opphav til ein del problem og utfordringar, knytte til:

- termdatabasar som normeringsverktøy
- sentralisert vs. desentralisert terminografi
- brukarrespons og validering
- balansen mellom "kontekstspesifikk" og "generisk" nytte

Hovudvekta i artikkelen ligg på dei språkpolitiske og sosiolingvistiske aspekta som ligg innebygde i dei faglege måla for NOT, og som førebels langt på veg ligg på eit programmatisk nivå. Når det gjeld dei teknologiske og dei organisatoriske aspekta, viser eg til Meurer (1997) og til Andersen (1997).

2. "NOT": konsept, prosjekt og termbase

2.1 "Levande termbank"

Sidan starten i 1981 har målet for arbeidet ved Norsk termbank vore omtala som "ein levande termbank". Dette er ingen presis fagterm, snarare uttrykk for eit "konsept" som omfattar m.a. at det terminografiske produktet – termbasen – skal veksa fram frå aktivt terminologiarbeid i aktuelle prosjekt og såleis vera ein refleks av den dynamiske termvoksteren i samfunnet. Det vil altså seia at spesifikke prosjekt i ein spesifikk kontekst utgjer ein sentral del av datagrunnlaget for databasen, og at databasen fungerer som ei overbygning for slike prosjekt. Medan eit prosjektavhengig termmateriale har spesifikk og avgrensa bruksverdi, må termbasen ha "generisk" verdi, dvs. gje eit representativt uttrykk for termininventaret i det fagområdet (dei fagområda) som er representert(e) i basen.

2.2 Prosjektet NOT

Prosjektet *NOT* – *Norsk terminologisk database. Struktur og applikasjonar* skal vara i tre år frå 1997, og har to siktemål:

a) Internt: å utnytta og tilretteleggja det akkumulerte terminologiske materialet ved Norsk termbank for anvende og teoretiske forskingsformål. Grunnstammen i dette materialet er termdatabasen NOT. Særleg vekt skal det leggjast på korpusrelatert metodikk og utvikling av infrastruktur. Prosjektet skal på denne måten knytast til paraply-samarbeidet Norsk *infrastruktur for språkteknologi* (NIFST). Jf. Andersen (1998).

b) Eksternt: å utvikla ein prototyp på ein fleksibel, fleirspråkleg og distribuert termdatabase, som skal fungera både som arbeidsverktøy i terminologiarbeid og som terminologisk oppslagsverk. Det skal utviklast formidlingsformer og oppslagsrutiner gjennom bruk av nye medium (CD-ROM, Internett). Databasen skal òg kunna inngå som modul i integrerte terminologihandterings- og omsetjingssystem. Jf. Meurer (1997).

Som ein del av dette eksterne arbeidet er det òg eit mål å utvikla databasen NOT vidare når det gjeld terminologisk innhald. Det vil seia utviding med nye fagområde, raffinering av det eksisterande innhaldet og formatet, kort sagt: vanlege terminografiske arbeidsoppgåver.

2.3 Termdatabasen NOT

Termbasen NOT er hovudproduktet ved Norsk termbank. Basen fungerer som ei "elektronisk fagordbok", hovudsakleg mellom engelsk og norsk (bokmål). Den eksisterande brukarversjonen av basen vert køyrd under Windows og er marknadsført kommersielt. Oppdatering og brukarkontakt vert ivareteke gjennom informasjonsbladet *NOT-nytt*.

Namnet NOT (NOrsk termbanks Termdatabase) vart først brukt i 1987. Det akkumulerte terminologiske materialet frå einskilde større prosjekt vart på det tidspunktet formatert og tilrettelagt for stormaskiner og distribuert gjennom ei abonnementsordning. Abonentane var i denne fasen først og fremst oljeselskap og ingeniørselskap som hadde levert "råmaterialet" til den største termsamlinga. Denne løysinga var dyr, men kunne forsvarast med den høge og direkte brukarnytten og den høge oppdateringsfrekvensen som var mogeleg, éin gong i kvartalet. Med overgang til salsversjon i Windows fekk ein til ei billigare løysing som fleire kunne ta i bruk, men med ein lågare oppdateringsfrekvens.

NOT dekkjer i dag 38 fagområde. Med omsyn til kvantitet er dei viktigaste områda desse: ADMINISTRASJON, BORING, ELEKTRO, FYSIKK, GEOLOGI, KJEMI, KVALITETSSIKRING, MEKANIKK og PROSESS. Kvart enkelt fagområde ligg inne på éi separat kjeldefil. Det finst altså totalt 38 kjeldefiler. Desse filene er bygde opp av postar. I samsvar med den onomasiologiske tradisjonen i terminologiarbeidet dekkjer kvar post alle opplysningar om eitt omgrep. Framleis i samsvar med denne tradisjonen er basen strukturert ut frå prinsippet om homonymi. I dag dekkjer basen ca. 30.000 omgrep, realiserte ved ca. 90.000 termar (hovudtermar og synonym på begge språka medrekna). Basen er ikkje fullt utbygd med nynorske ekvivalentar på alle

fagområda. Grammatisk informasjon ligg ikkje i basen, men det er planlagt å leggja inn slik informasjon dei næraste par åra.

Dei ulike informasjonskategoriane ligg i separate felt i posten. Dei viktigaste felte er: norsk hovudterm, norsk synonym, engelsk hovudterm, engelsk synonym, norsk definisjon, engelsk definisjon. I tillegg finst det felt for referansar, fagområde, kommentarar, kontekst, godkjeningsdato osv. Nokre felt er obligatoriske, andre ikkje. Talet på felt kan utvidast etter behov.

=		
	N hvd	produksjonsbrønn
	ref	ODBOR
	gkj	NT-OD 87-09-01*
	N nyn	produksjonsbrønn
	ref	NT:OR
	N def	Brønn som produserer eller er i stand til å produsere hydrokarboner
	ref	OD:NPD - Contribution No 33
	E hvd	production well
	ref	GFA 000 Intro E:13
	ref	OD:NPD - Contribution No 33
	reg	GFAhoved 85-06-13**
	reg	Statoilstav-Note 87-07-08*
	reg	NT 87-12-08***
	E syn	producing well
	kon	28 "producing wells" (14 in each shaft of which 2 may be subsea completions)
	E syn	output well
	ref	DGI:6020
	eg	Statoilstav-Note 87-07-08*
	. brk	BORING
	. inn	89-01:GS,94-06:EE
=		

Figur 1. Døme på post (i "råformat", ikkje tilgangsgrensesnitt)

Denne posten har, som vi ser, opphav i ein spesifikk kontekst (GFA = dokumentasjonen til oljeplattformen Gullfaks A), men supplert med andre kjelder (t.d. OD = Oljedirektoratet).

3. Termdatabasar som normeringsverktøy

Det første store råmaterialet for NOT var den terminologien som vart utvikla i samband med fornorskinga av oljespråket på 1980-talet, først

og fremst gjennom "Terminol-prosjektet" i 1984–85 (Roald 1985). Dette arbeidet kravde terminologisk gjennomarbeiding av eit spesifikt tekstmateriale, først og fremst ca. 10.000 sider med opplæringsdokumentasjon. Terminologien vart analysert og deretter samordna med eksisterande terminologi frå andre kjelder, så langt det var mogeleg. Det samla terminologiske materialet var dermed ei blanding av eksisterande og ny terminologi, men sjølv på felt der det fanst terminologi frå før, representerte materialet ei kraftig utviding. Derfor framstod materialet som eit vesentleg kvalitativt og kvantitativt tilskot til norske språkressursar.

All terminografi er i prinsippet normativ, og alle termbasar er i prinsippet "normeringsverktøy". Ambisjonsnivået bak databasen NOT var heilt frå starten høgt når det gjaldt styring av språkbruken: for det første når det gjaldt variantavgrensing og synonymkontroll, for det andre når det gjaldt termdanningsmønster og i synet på "god" og "dårleg" språkbruk i terminologi. Det er derfor dekning for å hevda at NOT har hatt ein meir eksplisitt språkpolitisk profil enn mange andre termbankar, og det heng sjølv sagt saman med den høge symbolverdien dette terminologiarbeidet hadde. Desse erfaringane er problematiserte i ymse andre arbeid (t.d. Rangnes 1997, Myking 1996).

I mange samanhengar kom det kanskje til uttrykk ein litt urealistisk optimisme med tanke på kor mykje samordning, harmonisering og standardisering av terminologi som kunne oppnåast gjennom dette arbeidet. Fordi terminologiarbeidet var nyskapande og konteksten nasjonaløkonomisk og politisk svært viktig, tenkte ein seg at NOT med tida kunne få ein viktig funksjon som overordna normeringsverktøy for norsk fagspråk generelt – både reint fagleg og i nokon grad politisk. Men funksjonen som overordna språkpolitisk instrument kan vera vanskeleg å kombinera fullt ut med funksjonen som oppslagsverktøy i arbeidet med fagspråklege tekstar i ein spesifikk samanheng, t.d. i omsetjing. I denne siste funksjonen vil éin spesifikk database oftast vera berre eitt av fleire arbeidsverktøy. NOT har i praksis vore marknadsført og utnytta som éin av fleire terminologiske ressursar for norsk.

4. Sentrale vs. "sentralistiske" termbasar

I fleire av dei nordiske landa er terminologiarbeidet identifisert med ein sentralinstitusjon, der det til kvar institusjon høyrer ein termbank/termbase: TNC med Termdok i Sverige, TSK med TEPA i Finland. Namnet på den danske termbanken Danterm signaliserer den same

nasjonale statusen, sjølv om det er eit nettverk av institusjonar som står bak den, og ikkje éin sentralinstitusjon.

Det er ikkje i det heile mogeleg eller ønskjeleg å sjå vekk frå behovet for sentrale terminologiske ressursar, dvs. nasjonale normeringsverktøy med eit overordna språkpolitisk mandat. Tvert om er vel stoda oftast den at slike ressursar er for svakt utbygde. I norsk samanheng var Norsk termbank rundt 1980-talet tiltenkt ei rolle som nasjonalt terminologisk "arkiv" eller termbase i ein nasjonal terminologisk infrastruktur. Men seinare har det utvikla seg slik at det finst ein sentralinstitusjon i Oslo, Rådet for teknisk terminologi (RTT), som produserer terminologiske ordbøker, og så Norsk termbank i Bergen, der vi har databasen NOT og driv terminologiske prosjekt på eksternfinansiert grunnlag, men i ein forskingskontekst. Det terminografiske arbeidet i Noreg har såleis i lang tid hatt to hovudtyngdepunkt.

Sjølv om det finst ein sentralinstitusjon, kan norsk terminografi derfor ikkje karakteriserast som "sentralistisk". Behovet for utbygde elektroniske terminologiske leksikon – termbasar – er stort og aukande, både i nasjonal, regionalt nordisk og europeisk samanheng. I Noreg er det fleire viktige fagmiljø som har sett i gang arbeid med å byggja opp ein elektronisk infrastruktur for terminologi og terminologirelaterte språkressursar. Dette skjer først og fremst for å løysa eigne interne behov, og det skjer utan ei sentralt koordinert satsing på terminologiutvikling. Nokre viktige døme på dette:

a) Den norske *sentralinstitusjonen* for terminologiarbeid er Rådet for teknisk terminologi, som publiserer fagordbøker innanfor mange ulike fagfelt. Det metodiske grunnlaget er systematiske (områdedekkjande) terminologiske undersøkingar utførte av terminologiske arbeidsgrupper. Det er såleis tale om terminologiarbeid i ei "klassisk" utgåve.

b) Informasjonsforvaltinga innanfor det *medisinske fagområdet* er grunnlagd på viktige klassifikasjonssystem for sjukdomstilstandar, diagnosar, utstyr m.m. (ICD, ICPC, DRG osv.), og tilpassinga ("lokaliseringa") til norsk kviler på ei omfattande terminologisk gjennomarbeiding. Denne terminologiske infrastrukturen skal ha forgreiningar til m.a. medisinske forskingsmiljø og alle sjukehus. Norsk termbank har gjennomført fleire slike prosjekt, særleg den norske utgåva av den internasjonale sjukdomsklassifikasjonen (ICD-10, 1996). Gjennom dette prosjektet har Norsk termbank etablert kontakt og samarbeid med t.d. KITH i Trondheim, som er ein av dei sentrale aktørane på dette området, og som arbeider for å utvikla ein nasjonal medisinsk terminologidatabase på grunnlag av arbeidet med klassifikasjonar og

kodeverk (Buan 1997). Ein slik medisinsk termbase vil krevja ein omfattande innsats med normering av det medisinske fagspråket, både på omgreps- og uttrykkssida. Men ein slik termbase ville òg vera eit effektivt verktøy for ei slik normering.

c) Eit omfattande terminologisk standardiseringsarbeid på miljøsektoren i europeisk samanheng er koordinert i Noreg av Norsk allmennstandardisering (NAS). Norsk termbank tek her del i utviklinga av ein *Norsk miljøtesaurus* på grunnlag av *General European Multilingual Environment Thesaurus*.

I norsk samanheng finst det dessutan mange døme på at visse bransjar, utdanningsetatar og -institusjonar og forlag går saman om konkrete terminologiprojekt der dei større terminologiske institusjonane ikkje er kopla inn, og der arbeidet ikkje har noko nasjonalt, "overgripande" mål som peikar ut over seg sjølv.

Klassifikasjonssystem og dokumentbaserte tesaurusar av dei typene som er nemnde her, er ikkje systematiske framstillingar av "kunnskapen" i eit fagfelt slik eit terminologisk oppslagsverk tradisjonelt er oppfatta. Dei er spesifikke (og omfangsrrike) tekstlege framstillingar av eit utsnitt av "verda", altså av ei samling "objekt", slik dei er organiserte for visse avgrensa formål. Men klassifikasjonane er oftast oppbygde etter hierarkiske prinsipp som tilsvarer dei strukturprinsippa ein nyttar i terminologiarbeid, og ein stor del av tekstmassen i ein klassifikasjon er termar. Det same gjeld jo i særleg grad tesaurusar. Arbeidet med desse to typene oppslagsverk – klassifikasjonar og tesaurusar på den eine sida, strukturerte terminologiar på den andre – har derfor svært mykje til felles. Medverknad frå terminologar har vorte viktigare i t.d. det medisinske klassifikasjonsarbeidet (Hirs 1993), og det har alltid vore eit nært samarbeid mellom terminologi, standardisering og tesaurusutvikling.

Ingen norske fagmiljø har i dag eit samla fagleg ansvar og forvaltingsansvar for forskning på dette området, og dette representerer eit problem for den samla slagkrafta i arbeidet. Prosjektnamnet *Norsk terminologisk database* signaliserer ein ambisjon om å fylla ein slik funksjon. Eitt av måla med prosjektet er som nemnt å utvikla ein prototyp på ein database og eit "konsept" for korleis eit slikt overgripande terminologiarbeid kan organiserast, både fagleg, administrativt og teknologisk (stikkord: direktetilgang, Internett m.m.).

Ingen ting tyder likevel på at planar om eitt og berre eitt nasjonalt normeringsverktøy for terminologi skal verta lanserte eller kunna realiserast på eit politisk plan, sjølv om dei tekniske løysingane hadde

komme på plass. Ambisjonsnivået må derfor konsentrerast om nettverkssamarbeid og eit fagleg arbeid for korleis kontekstspesifikke termsamlingar kan utviklast til "generiske" verktøy. Modellen som terminografi av typen NOT meiningsfullt kan inngå i, må derfor vera "distribuert": Mest mogeleg tilgang og kontakt med sluttbrukarar, oppdragsgjevarar og andre språkressursar, men med eit sentralt knutepunkt i det faglege og administrative apparatet rundt basen.

Når det gjeld nettverkssamarbeid, er behovet understreka både gjennom nordiske og europeiske tendensar. På nordisk plan er det t.d. lansert planar (Westerberg 1997) for ein nordisk termbank, *Nordterm-Net*. Gjennom Internettet er dette mogeleg på ein heilt annan måte enn for berre for få år sidan. Omdøypinga av dette Nordterm-prosjektet, frå "Samnordisk termbank" (Hjulstad/Westerberg 1997) til *Nordterm-Net*, er i seg sjølv karakteristisk for denne nyorienteringa.

Konsekvensen av dette er at brukarane må sjå på dei ulike terminologiske ressursane som komplementære, ikkje ekvivalente, sjølv om dei t.d. dekkjer det same nasjonalspråket. Eitt og same fagområde kan m.a. ha ulik dekning i to termbasar. Dette kan i sin tur henga saman med datagrunnlaget og den innsamlingsmetodikken som ligg til grunn for dei ulike basane. Dette er til sjuande og sist fastlagt av formålet og brukargruppa som det terminografiske produktet har.

5. "Brukarsirkelen" – validering og kontekstforskning

I moderne terminografi er behovet for effektiv oppdatering på grunnlag av tilbakemelding frå brukarane vurdert som svært viktig. For NOT har denne kontakten til no vore ivareteken via meldingsbladet *NOT-nytt*, men siktemålet er å etablera ein meir formell og systematisk kontakt med brukarmiljøa. Det bør vera ein "brukarsirkel" mellom terminolog, termbase og brukar, som sikrar maksimal relevans og aktualitet på dei terminologiske data i basen. Ein viktig del av denne prosessen er 'validering', som er definert m.a. slik:

A validated system is one which has been proved to do what it purports to do. The proof of validation is obtained through collection and evaluation of data, preferably, beginning from the process development phase and continuing through into the production phase. (U.S. Food and Drug Administration, "FDA".)

Terminografiske og leksikografiske produkt er reiskapar i kommunikasjon, men òg i normativt språkarbeid. Terminologi og leksikografi kan derfor relaterast til Einar Haugens kjende modell for språkplan-

legging med fasen 'implementering', iverksetjing (Haugen 1987). Forsking i implementeringsproblem er mindre utbygd enn forskning i andre delprosessar av språkplanlegging, som t.d. kodifisering, men er derfor etterlyst i norsk normeringsdebatt (m.a. Omdal 1996). Studiet av brukarrespons på terminologi og terminografiske produkt kan definerast som ein del av eit slikt implementeringsstudium. Det kan gjelda problem som brukaraksept og brukarbehov, funksjonalitet, dekningsgrad m.m., både på ordnivå og for leksikografiske produkt som heilskap.

Innanfor terminologi ser det ut til at desse spørsmåla enno ikkje er drøfta særleg sterkt, endå om merkelappen "sosioterminologi" ofte er nytta med referanse til dette problemområdet (t.d. Maurais 1993). Av konkrete prosjekt finst det rett nok eit EU-finansiert prosjekt om validering av terminologiresursar, Interlinguistic terminology validation (Interval, 1997). Dette prosjektet dekkjer 7 EU-språk – finsk er med av dei nordiske språka – og har både akademiske og kommersielle partnerar.

Eit prosjekt av typen Interval inneheld likevel ikkje slik teori- og metodediskusjon som trengst for å utvikla terminologisk og terminografisk arbeid som vitskaplege disiplinar. På same måten som ved språkplanlegging generelt er det rimeleg å venta at ein vesentleg del av teori- og metodegrunnlaget kan hentast frå sosiolingvistikk og sosiologisk orientert språkforsking.

Ein termbase som er utvikla i eit forskingsbasert miljø bør såleis svara på behovet for validering med å gje eit tilskot – med overføringsverdi – til det metodiske og teoretiske grunnlaget for terminologisk validering generelt. Rundt databasen NOT må det såleis t.d. utviklast:

- teoretisk kompetanse i validering spesifikt retta mot språklege (terminologiske) data
- rutinar og metodar for validering av informasjonsinnhald og struktur i NOT, dessutan konkrete resultat
- rutinar, metodar og prinsipp for overføring av data frå NOT til andre typar språkteknologiske produkt innanfor forskingsprogrammet HIT og eksternt

I eitt av prosjekta som er planlagt rundt NOT, men enno ikkje finansiert og igangsett, er validering og kvalitetssikring på grunnlag av brukaranalyse eit hovudmål (*NOT-konval*, jf. Andersen/Myking 1997). Ein viktig del av det metodegrunnlaget som kan utnyttast, er utvikla ved NT gjennom dei sosiolingvistiske delane av prosjektet *Nordsjøen som*

språkleg-kulturelt laboratorium. Fleire arbeid frå dette prosjektet handlar om sosiolingvistisk analyse av termdanning og termdanningsmønster (jf. t.d. Rangnes 1997).

6. "Generisk nytte"

6.1 Datagrunnlag og "kontekstuell skeivheit"

Det overordna målet for terminologiarbeid er å gje ein uttømmmande og strukturert representasjon av kunnskapen innanfor eit fagområde, slik denne kunnskapen er nedfelt i inventaret av omgrep og termar. Den representasjonen av eit fagområde som termbasen skal gje, må følgjeleg vera "generisk", dvs. ikkje bunden til spesielle kontekstuelle variantar av den faglege aktiviteten (t.d. kjemisk terminologi i variantar nytta innanfor éi einskild kjemisk bedrift). Eller så må slik kontekstuell variasjon i alle fall vera identifisert og beskriven på ein måte som gjer det mogeleg å kontrollera han.

Grunnlaget for databasen NOT vart lagt på eit tidspunkt då korpusbasert metodikk ikkje var vanleg i terminologiarbeidet. Materialet vart i hovudsak bygd opp gjennom ein kombinasjon av dei to tradisjonelle metodane i terminologiarbeidet, den *punktuelle* og den *systematiske* (jf. Picht 1983): Prosjektet tok utgangspunkt i tekstar til bruk i ein heilt konkret samanheng, og målet var omsetjing til norsk. Men den terminologiske informasjonen vart strukturert i relevante omgrepfelt og samordna med meir "generiske" oppslagsverk og kjelder så langt det var mogeleg. Denne kombinasjonen var nødvendig for å løysa dei store arbeidsoppgåvene på 1980-talet, først og fremst oppbygginga av den norske oljeterminologien, og gjorde det mogeleg på svært kort tid å byggja opp eit terminologisk materiale med høg bruksverdi både for dei opphavlege brukarane og i ein vidare kontekst.

Dette forklarar kvifor datainnsamling med basis i konkrete prosjekt har vore ein viktig del av "filosofien" bak NOT. Tilknyttinga til omfattande og aktuelle prosjekt kan – som nemnt ovanfor – gje mange fordelar, særleg med omsyn til kvantitet, brukarkontakt og aktualitet. Men det finst òg problematiske sider, først og fremst knytte til dei metodiske problema rundt representativitet og generisk nytte: Det som er adekvat i éin kontekst, er ikkje per definisjon representativt for det sentrale i fagområdet. Dette problemet er t.d. utførleg drøfta av Wright (1997:147ff.).

Den "generiske" verdien av NOT har vorte utvikla etter kvart, gjennom utviding med nye fagområde og gjennom kvalitativ bear-

beiding av det opphavlege materialet. Særleg to arbeidsoppgåver er viktige:

- siling av "hapax", dvs. tilfeldige ord- og morfemkombinasjonar
- systematisk omgrepsanalyse og komplettering av omgrepssystem

Denne typen oppretting skuldast stort sett tolkingsproblem ved den engelske strukturen i nominalfrasar. Dette problemet er velkjent og mykje diskutert i samband med "intuitiv" ekserpering, dvs. ekserpering utan støtte i korpusbasert eller (halv)automatisk termekserpering.

6.2 Koreferanse?

Potensiell koreferanse komprimert i ein nominalfrase er eit vanleg døme på dette problemet. I strengen "*ball block valve*" viser analysen at det er tale om to termar (resp. omgrep) med ulike motiverande drag:

ball valve --> *kuleventil* [form, konstruksjon]

block valve --> *stengeventil* [funksjon, formål]

Dersom denne typen strengar skulle få status av terminologisk oppslag, måtte det på norsk skje gjennom ei omskriving:

**stengeventil av kuletypen*

Jf. òg *displacer type level transmitter* --> *nivågiver av fortrengnings-type*.

6.3 Term eller skilt?

I ein spesifikk tekst kan det vera vanskeleg å skilja uttrykk som refererer til ein klasse av gjenstandar, frå uttrykk som refererer til ein unik gjenstand. I mange tilfelle vil det seia at oppslaget nærmar seg eit namn, og settet av termar beskriv snarare ein konkret gjenstand (t.d. ei plattform) enn eit fagleg område:

mesanindekk vs. *øvre mesanindekk*

Jf. "*boredekk*" vs. "*boredekket*".

Adjektiviske beskrivarledd som "øvre" kan likevel vera enklare å "avsløra" enn andre typar, som t.d.:

first stage separator -->

*første trinns separator [lokalisering?]
førstetrinnsseparator [type? funksjon?]

Det første analysealternativet signaliserer ein svakare terminologisk status enn det andre.

6.4 "*Hapax*"

Den engelske nominalfrasestrukturen kan gjera det vanskeleg å dra grensene mellom det sentrale faglege omgrepet i frasen og påbyggingar som er meir eller mindre tilfeldige. Det som først er ekserpert, kan vera vanskeleg å sila vekk. Til overtermen *froth* = *skum* kan det t.d. leggjast adjektivledd som t.d.:

oil-rich froth   *oljerikt skum*

– og problemet er å avgjera om dette er ei fagleg kategorisering eller berre ei tilfeldig beskriving. Liknande kontekstuelle påbyggingar kan skje gjennom substantiviske etterledd:

froth layer   *oljeskumlag*

Og det same kan skje når overtermen sjølv er samansett:

froth separator   *froth separator logic*
oljeskumseparator   *oljeskumseparatorstyring*

Ikkje alle desse døma er henta frå basen, men problemtypane dei representerer, har spela ei rolle i utbygginga av basen. Mangelen på "generisk verdi" viser seg altså dels som redundans, dvs. innslag av materiale utan terminologisk status, og dels som "skeivheit", materiale som meir beskriv ein konkret/unik gjenstand enn eit fagområde.

Tilsynelatande er døma banale. Dei er likevel ikkje tilfeldige, men ei følge av den modellen for terminologiarbeid, "konseptet", som NOT er skapt av. Dette er problem av prinsipielt same type som andre fagmiljø

vil møta når dei skal samordna terminologirelevant materiale med terminologi i eigentleg meining i éin og same termdatabase. I medisinske klassifikasjonar kan t.d strengar av typen

Q37 Ganespalte med leppespalte
[Q37 Cleft palate with cleft lip]

og

Q37.2 Spaltet bløt gane med leppespalte, bilateral
[Q37.2 Cleft soft palate with cleft lip, bilateral]

brytast ned i termar som

ganespalte, *leppespalte* og *bilateral*, som har eigne oppslag i medisinske ordbøker (jf. ICD-10, 1996). Ved oppbygging av ein termbank er det derfor ikkje uproblematisk å handtera begge typane postar som 'terminologi' (jf Buan 1997:77).

Det finst sjølvsagt ulike måtar å handtera dette problemet på. Er målet å kopla slikt materiale opp mot ei eigentleg termsamling, kan det gjerast gjennom SGML-merking eller tilsvarande. Men er målet å utnytta materialet som kjelde for terminologi, må problemet med representativitet løysast.

7. Avslutning

Det "konseptet" som eg i denne artikkelen har referert til som "levande termbank", er framleis aktuelt og gyldig. Ikkje noko terminografisk produkt fyller funksjonen sin utan at det reflekterer ein oppdatert kunnskapsstatus innanfor det fagområdet eller dei fagområda som produktet dekkjer. Ved å knyta terminografisk arbeid til spesifikke prosjekt kan ein fanga inn noko av dynamikken i termvoksteren i samfunnet. Ein slik modell har likevel sine svake sider, først og fremst knytte til datainnsamling og representativitet.

På det tidspunktet då grunnmaterialet i NOT vart bygd opp, hadde ein dårleg tilgang til (halv)automatisk ekserpering og materiale i maskinleseleg form. Desse føresetnadene er i dag endra. Det er derfor rimeleg å venta at korpusbaserte metodar, eventuelt saman med statistisk analyse (jf. t.d. Brekke m.fl. 1996), vil gje ei viktig hjelp til å nøytralisera denne typen skeivheit – sjølv når tekstgrunlaget i utgangspunktet er kontekstuelt avgrensa.

Litteratur

- Andersen, Øivin/Johan Myking 1997: *Norsk terminologisk database – kontekst og validering*. Prosjektbeskriving, Norsk termbank.
- Andersen, Øivin 1997: NOT-prosjektet: Norsk terminologisk database – Struktur og applikasjoner. I Hjulstad, H. (red.): *Nordterm '97*. Oslo: Nordterm/RTT (= Nordterm 9), 61–65.
- Andersen, Øivin 1998: Argumentstruktur og nominalisering. *Lexico-Nordica*, dette nr.
- Brekke, Magnar/Johan Myking/Kurshid Ahmad 1996: Terminology and lesser-used living languages. A critique of the corpus-based approach. *TKE '96*, Frankfurt: Indeks Verlag.
- Buan, Bjørn 1997: Utvikling av en nasjonal medisinsk termbase. I Hjulstad, H. (red.): *Nordterm '97*. Oslo: Nordterm/RTT (= Nordterm 9), 77–82
- Haugen, Einar 1987: *Blessings of Babel: bilingualism and language planning: problems and pleasures*. Berlin : de Gruyter.
- Hirs, Willem 1993: ICD-10, A missed chance and a new opportunity for medical terminology standardization. I: *Proceedings from 3rd Infoterm Symposium – Terminology work in subject fields*. Wien: IITF, 134–156.
- Hjulstad, Håvard/Kjell Westerberg 1997: Nordisk termbank – Drøfting av en mulig nordisk termbank. I *Terminologi og kvalitet*. Reykjavík: Nordterm (= Nordterm 7), 103–108.
- ICD-10, 1996: *Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer. 10. revisjon. Norsk utgave. Systematisk del og alfabetisk indeks*. Oslo: Statens helsetilsyn/Elanders forlag.
- Interval, 1997: *Interlinguistic terminology validation*. (<http://www.mcs.surrey.ac.uk/interval/>).
- Maurais, Jacques 1993: Terminology and Language Planning. I Sonneveld, H. & Loening, K.L. *Terminology. Applications in interdisciplinary communication*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 111–126.
- Meurer, Paul 1997: Et verktøy for terminologiske databaser. I Hjulstad, H. (red.): *Nordterm '97*. Oslo: Nordterm/RTT (= Nordterm 9), 66–76.
- Myking, Johan/Meurer, Paul 1996: Norsk terminologisk database (NOT). Prosjektbeskriving. *Småskrifter*, 7/97. Norsk termbank.
- Myking, Johan 1997: Oljespråket – kva kom det ut av laboratoriet? *Småskrifter* 25/97. Norsk termbank.

- Omdal, Helge (red.) 1996: *Språknormering og språkbrukar*. Kristiansand: HiA.
- Picht, Heribert 1983: Terminologiens prinsipper og metoder. I *Språk i Norden*. Nordisk språksekretariat, 51–69
- POINTER, 1995: *Proposals for an operational Infrastructure for terminology in Europe*.
- Rangnes, Odd Kjetil 1997: Oljeterminologi og språkholdninger: bruk av spørreskjema i lys av dobbel hermeneutikk. *Småskrifter* 1/97. Norsk termbank.
- Roald, Jan/Johan Myking/Per-Bjørn Pedersen 1985: *Terminol. Slutt-rapport fra et terminologisk prosjekt*. Norsk termbank. (= Norske språkdata 11.)
- Westerberg, Kjell 1997: Nordterm-Net. Nordisk terminologiinformasjon samlad på ett ställe. I Hjulstad, H. (red.): *Nordterm '97*. Oslo: Nordterm/RTT (= Nordterm 9), 121–128.
- Wright, Sue-Ellen 1997: Terminology Management for Technical Translation. I Wright, S.-E. & Budin, G. (eds.): *Handbook of terminology management*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 147–159.

Jette Pedersen

Kollokationelle og syntaktiske angivelser i en teknisk oversættelses- og produktionsordbog for fremmedsprogsbrugere

It is assumed that not least common words, i.e. words belonging in the intersection between LSP and general language, present a number problems in terms of equivalence, collocation and complementation in connection with L1-L2 translation and L2 production of technical texts. To this end, such a word, represented by the Danish verb *afbryde* 'interrupt', is selected from a concrete technical text, in which it occurs with no less than 12 different objects as well as, in one context, without an object. Existing dictionaries of a variety of types as well as authentic English texts are examined to determine possible equivalents as well as their respective collocation potentials. On the basis of these findings, a suggestion is made for the lexicographical representation of *afbryde* and its equivalents in an L2 basic dictionary with accessory L1-L2 word list.

For at en teknisk fagordbog skal kunne yde den fornødne hjælp i forbindelse med brugsfunktionerne L1-L2 oversættelse og L2 produktion af tekniske fagtekster, kan det som udgangspunkt ikke anses for tilstrækkeligt at lemmatisere fagtermer og anføre disses målsproglige ækvivalenter, heller ikke selv om ordbogen er konciperet med definitioner, illustrationer, faglig indledning m.v. Fagtekster indeholder nemlig andre ord end fagtermer, herunder en række fagudtryk og andre leksemer, der befinder sig i den grå zone mellem fagsprog og almensprog, i den såkaldte fællesmængde.

Når bortses fra del- og styklister kommer hertil, at fagtermer og fagudtryk ikke optræder isoleret, men indgår i forbindelse med andre ord på tekstplanet. I forbindelse med brugsfunktionerne L2 produktion og L1-L2 oversættelse af fagtekster befinder tekstproducenten henholdsvis oversætterten sig i en situation, der kan sidestilles med den situation, learneren befinder sig i, idet tekstproducenten (= fageksperten) ofte vil mangle den fornødne sproglige kompetence og oversætterten (= lægmanden) den fornødne faglige kompetence til at afgøre, hvorvidt de fagvendinger, som ellers er i overensstemmelse med sprogsystemets muligheder, og hvis elementer, taget hver for sig, er indholdsmæssigt dækkende, også svarer til den fagsproglige usus. Manglende overholdelse heraf har til følge, at tekstens karakter af

fagtekst går tabt, og at den resulterende tekst af den fagkyndige modtager opfattes som kvalitativt mangelfuld. I sin yderste konsekvens kan dette igen føre til, at der kan blive sat spørgsmålstejn ved det pågældende firmas/produkts lødighed.

Skal en ordbog derfor yde brugeren den fornødne hjælp til at producere leksikalsk og grammatisk, her først og fremmest forstået som syntaktisk, acceptable **tekster**, anses det altså også for påkrævet at medtage andre fagudtryk end fagtermer, såkaldte fagord, og at oplyse om mulige ordforbindelser med lemmata. Erfaringsmæssigt er det netop i forbindelse med fagord, at man som oversætter/tekstproducent løber ind i de største kollokationelle vanskeligheder – og som fagleksikograf de største udfordringer.

Ser man på den hidtidige praksis inden for den bilingvale tekniske fagleksikografi, må man konstatere, at brugeren ikke får den hjælp, han har behov for. I ingen af de undersøgte ordbøger fandtes der systematiske oplysninger om mulige ordforbindelser med lemmata, ligesom der heller ikke fandtes eksplicite syntaktiske angivelser. Dette er ikke ensbetydende med, at eksisterende tekniske fagordbøger ikke medtager flerordsforbindelser. Det gør de, men dog kun i begrænset omfang, ligesom de med deres flade mikrostruktur som oftest hverken sondrer mellem lemmata henholdsvis nichelemmata på den ene side og kollokationer på den anden eller mellem terminologiske og ikke-terminologiske ordforbindelser. Disse har i de undersøgte fagordbøger typisk alle lemmastatus, jvf. følgende lemmata: *distance between carbons* og *throw into gear* (Clausen eng-da); *banke buler ud, lyd fra slag, skrubbe uld, skånsom behandling* og *skåret i længde* (L&H da-eng); *defect due to seasoning, margin from outside of angle to rivet centre* og *surround with walls* (Kucera eng-ty).

Denne manglende sondring har nogle uheldige konsekvenser, hvoraf usædvanlige sproglige forløb som lemmata må anses for at være det mindste problem. Manglende dobbeltlemmatisering kombineret med manglende krydshenvisninger til de lemmatiserede former, fx ved henholdsvis fra *carbon* og *gear* i ovennævnte eksempler fra Clausen, har til følge, at brugerens tilgang til flerordsforbindelser vanskeliggøres, idet lemmatisering efter forbindelsens første element forudsætter, at brugeren er i stand til at afgrænse ordforbindelsen og identificere dens første snarere end dens mest centrale element. Dette gælder dog kun ved opslag i papirudgaver af de pågældende ordbøger, hvorfor fordelings- og krydshenvisningsstruktur ikke skal diskuteres nærmere her. Den uheldigste konsekvens af det tilsyneladende manglende teoretiske grundlag for den leksikografiske behandling af

flerordsforbindelser er, at disse er til stede, eller snarere ikke er til stede, i ordbogen på et usystematisk og tilfældigt grundlag.

For at eksemplificere brugerens situation tages der udgangspunkt i en konkret dansk tekst, der skal oversættes til engelsk. Det forudsættes her, at brugssituationen L2 tekstproduktion ikke adskiller sig fundamentalt fra L1-L2 oversættelse, idet alle andre L2 tekstproducenter end den ikke meget sprogligt og fagsprogligt kyndige – som næppe har brug for en ordbog – vil tage mentalt udgangspunkt i sit eget modersmål. Den grundlæggende forskel ses altså ikke så meget som et spørgsmål om brugsfunktion, men snarere som et spørgsmål om kompetenceforskelle oversættere og tekstproducenter imellem, jvf. nedenfor vedr. behovet for eksplicite syntaktiske angivelser. I den pågældende tekst optræder foruden fagtermer også en række fagord, herunder det i dansk teknisk fagsprog højfrekvente verbum *afbryde*, som forekommer i følgende tolv kontekster:

afbryde driften
afbryde driftsmelderelæet
afbryde forbindelsen til motoren
afbryde forsyningsspændingen
afbryde motoren
afbryde natsænkesignalet
afbryde pumpen
afbryde pumpens termoafbryder
afbryde strømforsyningen til magnetventilen
afbryde strømmen
afbryde vandforsyningen
afbryde væskestrømningen
 HFI/FI-afbrydere skal være af en type, som *afbryder*, når der registreres en fejlstrøm.

Opslag under *afbryde* i de to eneste eksisterende dansk-engelske tekniske flerfagsordbøger, L&H da-eng og Clausen da-eng, resulterer i følgende to artikler:

afbryde (vb.) disable, disconnect, discontinue, disrupt, intercept, shut off, trip; [edb] break, break out, cut, disable, exit, interrupt, shut down; [el] cut, cut off, cut out, open, switch off

afbryde 1. interrupt, break; discontinue; cut; disconnect; declutch 2. EDB abort,abend, interrupt 3. EL interrupt, cut off, switch off; break 4. TLF (*forbindelse*) cut off; (*apparat*) disconnect

L&H da-eng anfører sytten **forskellige** ækvivalenter til *afbryde*, mens Clausen da-eng har færre forslag end L&H, men "til gengæld" yderligere tre, som ikke findes i L&H. Brugeren får altså i alt tyve mulige engelske ækvivalenter for *afbryde*, som han, om ikke helt frit, idet ækvivalenterne er fordelt på to henholdsvis tre fagområder, så dog næsten frit skulle kunne jonglere med. Der lægges hermed op til formulering af L2 tekster, der udmærker sig ved "elegant variation", hvilket enhver erfaren oversætter og producent af tekniske fagtekster vil vide langt fra er aktuelt. Hvad der i fagordbøger, i det mindste i tekniske fagordbøger, præsenteres som synonyme ækvivalenter dækker som oftest over noget ganske andet, herunder især fagligt betinget polysemi og kollokationelt betingede forskelle, jvf. nedenfor. For en afgørelse heraf må brugeren derfor fortsætte sin søgen. Han har her forskellige muligheder til sin rådighed. For det første opslag i de samme ordbøger, men denne gang under de 11 objekter for *afbryde*, jvf. ovenfor. Denne søgen var ikke overraskende resultatløs, idet bilingvale tekniske fagordbøger som nævnt sjældent, og for L&H's vedkommende aldrig, giver oplysning om mulige ordforbindelser med lemmata. For det andet kan brugeren konsultere en bilingval almen sprogordbog, idet *afbryde* jo netop er karakteriseret ved at tilhøre fællesmængden mellem alment sprog og fagsprog. Den eneste store dansk-engelske ordbog, Vinterberg & Bodelsen, giver ganske vist en række betydningsdifferentierende oplysninger som fx (*samtale*), (*sportskamp*), (*rundrejse*), (*falde ind med en bemærkning*) og (*forhindre i at tale ud*) som hjælp til at foretage korrekt ækvivalentvalg, hvortil kommer at de enkelte polysemer ofte er ledsaget af en kollokation eller et sætningseksempel. Imidlertid relaterer kun et enkelt betydningsnummer sig til teknisk fagsprog:

afbryde ... (*elektrisk strøm*) cut off, switch off, interrupt (fx the current was s.-ed off; the electricity supply was i.ed)

Dette er naturligvis helt utilstrækkeligt i forbindelse med oversættelse af fagtekster, jvf. ovenstående kontekster. Den tredje mulighed, der er til rådighed for brugeren, er kontrolopslag på de anførte engelske ækvivalenter til *afbryde* i monolingvale engelske opslagsværker. Monolingvale tekniske fagordbøger medtager kun sjældent verber, og i hvert fald aldrig verber, der, som det er tilfældet med de mange ækvivalenter til *afbryde*, tilhører fællesmængden mellem fagsprog og alment sprog. Af de almene sprogordbøger er det kun Collins, der nogenlunde systematisk og dækkende tager højde for verbers fagsproglige anvendelse. Og da Collins kun helt exceptionelt anfører ordforbindelser

eller eksemplificerer mulige objekter, nemlig når disse er nødvendige for eller letter en betydningsangivelse, er den direkte vej, her forstået som den leksikalske vej, ikke farbar. Brugeren er derfor henvist til at tage den betydeligt mere tidkrævende omvej omkring semantikken. Ved opslag i Collins på den fagsproglige betydning af de anførte ækvivalenter til *afbryde* fremkommer:

- abend** (kan ikke slås op i hverken Collins eller andre engelske eller amerikanske opslagsværker)
- abort** to stop the development of
- break** to discontinue
- break out** to escape or to begin or arise suddenly
- cut** to switch off (a light, car engine, etc.)
- cut off** 1. to intercept or interrupt something, especially a telephone conversation 2. to discontinue the supply of something (to cut off the water)
- cut out** to switch off, usually automatically
- declutch** to disengage the clutch of a motor vehicle
- disable** to make ineffective, unfit or incapable, as by crippling
- disconnect** to undo or break the connection of or between
- discontinue** to come or bring to an end, interrupt
- disrupt** to interrupt the process of (a movement, meeting, etc.)
- exit** (computer technology) to leave (a computer program or system)
- intercept** to stop, deflect, or seize on the way from one place to another
- interrupt** to break the continuity of
- open** (har ikke kunnet verificeres i den aktuelle betydning)
- shut down** 1. to cease or cause to cease operation 2. to stop a supply, such as electricity
- shut off** (of a machine or switch) to (cause to) stop working
- switch off** to cause (something electrical) to stop operating by or as if by moving a switch, knob or lever
- trip** (*trip a switch*) to switch electric power off by moving a switch armature to disconnect the supply

Herefter kan ikke mindre end fem af de i L&H og Clausen anførte ækvivalenter allerede nu udelukkes som mulige ækvivalenter til *afbryde*, uanset kontekst! Det drejer sig om *abend*, *break out*, *declutch*, *disable* og *open*. Heller ikke *intercept* og *abort* forekommer der at være betydningsmæssig dækning for. Således ækvivalerer *intercept* snarere end *afbryde* på dansk *opfange*, *opsnappe*, *afskære* eller *hindre*, mens *abort* betyder at standse eller afbryde noget i et meget tidligt stadium af en udvikling, således typisk i forbindelse med afbrydelse af et

svangerskab. Endelig falder *exit* med sin edb-specifikke anvendelse uden for tekstens tema.

Med udgangspunkt i betydningsangivelserne må oversætteren/tekstproducenten altså herefter søge at afklare, hvilke verber der kan kollokere med de i teksten optrædende objekter for *afbryde*. Det drejer sig i alfabetisk rækkefølge om *connection* (= forbindelse), *current* (= strøm), *liquid flow* (= væskestrømning) *motor* (ikke engine, idet der i den aktuelle kontekst er tale om el-motorer), *operation* (= drift), *power supply* (= strømforsyning), *pump*, *operating signal relay* (= driftsmelderelæ), *reduced night-time duty signal* (= natsænkesignal), *supply voltage* (= forsyningsspænding), *thermal switch* (= termoafbryder) og *water supply* (= vandforsyning). *Discontinue* fremstår efter det foreliggende som det bredest anvendelige, samtidig med at ordet anvendes til at forklare *break* og *cut off*. *Interrupt* og *break* må antages at have et tilsvarende bredt betydningssspænd. Ligeledes brede er *disconnect* og *shut down*. *Cut*, *cut out*, *switch off* og *trip* indplacerer sig i den betydningsmæssigt snævre ende, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at de har et tilsvarende snævert kollokationspotentiale – eksempelvis kan der i teksten være underforstået *afbryde vha. en kontakt*. Med forbehold for sådanne og andre kontekstuelle begrænsninger fremkommer på basis af ovennævnte betydningsangivelser følgende forsigtige semantisk baserede bud på kollokationsmulighederne:

break kan kollokere med *connection*, *current*, *liquid flow*, *motor*, *operation*, *power supply*, *reduced night-time duty signal*, *supply voltage* og *water supply*

cut kan kollokere med *current*, *power supply* og *supply voltage*

cut off kan kollokere med *current*, *liquid flow*, *power supply*, *supply voltage* og *water supply*

cut out kan kollokere med *current*, *power supply*, *supply voltage* og *thermal switch*

disconnect kan kollokere med *connection*, *current*, *motor*, *power supply*, *pump*, *operating signal relay* og *supply voltage*

discontinue kan kollokere med *connection*, *current*, *liquid flow*, *motor*, *operation*, *power supply*, *reduced night-time duty signal*, *supply voltage* og *water supply*

disrupt kan kollokere med *liquid flow*, *operation* og *water supply*

interrupt kan kollokere med *connection*, *current*, *liquid flow*, *motor*, *operation*, *power supply*, *supply voltage* og *water supply*

shut down kan kollokere med *current*, *liquid flow*, *motor*, *operation*, *power supply*, *pump*, *supply voltage* og *water supply*

shut off kan kollokere med *motor*, *pump* og *thermal switch*

switch off kan kollokere med *motor*, *pump* og *thermal switch*

trip kan kollokere med *thermal switch*

Ovenstående fremgangsmåde er dels urealistisk tidkrævende i en konkret oversættelsessituation, dels lader den brugeren tilbage med en følelse af betydelig usikkerhed: Er eksempelvis den leksikalske dobbelthed i *disconnect the connection (to the motor)* og *switch off the thermal switch* mulig? Er *current*, *liquid flow* og *power supply* at se som processer/forløb og dermed kollokerbare med *disrupt* (= to interrupt the process of)? Er anvendelsen af *trip* begrænset til kollokationen *trip a switch*? Omfatter formuleringen *something electrical* i betydningsangivelsen til *switch off* også *current* og *connection*, idet der er tale om en elektrisk strøm og en elektrisk forbindelse, eller går oplysningen kun på elektrisk apparatur? Mere generelt kommer hertil, at der for gruppen af potentielt mulige ækvivalenter som helhed er tale om en betydelig cirkularitet i betydningsangivelserne, således fx *break* =/-> *discontinue* =/-> *interrupt* =/-> *break*, hvilket giver indtryk af en høj grad af synonymi og dermed tilsvarende muligheder for fri udskiftelighed.

Som en undtagelse har vi her muligheden for at sammenholde resultaterne af ovenstående semantiske grovvurdering med de i autentiske engelske tekster faktisk forekommende ordforbindelser, idet jeg har oprettet et engelsk tekstkorpus på godt en million løbende tekstord inden for eksempeltekstens fagområde, se Pedersen (1996). Ved søgning i tekstkorpus på samtlige de i L&H og Clausen anførte ækvivalenter til og objekter for *afbryde* fremkommer følgende kontekster:

abend (forekommer ikke)

abort (forekommer ikke)

the temperature guard system *breaks* the power supply to the motor

break out (forekommer ikke)

cut (forekommer ikke i den aktuelle betydning)

cut off the supply of current

cut off any flow to the auger

when the power is *cut off*

the pump will probably be *cut off* by the overload protection relays

level gauges are designed to *cut off* air supply to the pump

a low-level controller will automatically *cut out* the pump

declutch (forekommer ikke)

disable (forekommer ikke)

disconnect the motor, switch, circuit breaker, motor power, the line to the starter, the motor from the mains supply, the starter winding, capacitor, resistance, high-level reservoir, pumping station, collection tube, air source, suction pipe, delivery pipe, pipework

disrupt (forekommer ikke i den aktuelle betydning)

discontinue production of the pump

exit (forekommer ikke i den aktuelle betydning)

intercept (forekommer ikke)

when the return flow is *interrupted*

where production must not be *interrupted*

interrupt flow in pump inlet pipes

interrupt operation, a process

throttling surfaces *interrupted* by steps or grooves

open (forekommer ikke i den aktuelle betydning)

the motor will be *shut down* by a control function

when the pump is *shut down*

every time the power is *shut off*

when a pump is *shut off*

switch off power to the pump

switch off the motor

switch off the current in all phases

the pump *switches* itself *off*

trip the contactor

the overload protector must *trip* within 10 seconds

Ovennævnte liste er komplet i den forstand, at alle forekomster i tekst-korpus er medtaget, dog kun én gang hver. Med udgangspunkt i de

undersøgte betydningsangivelser må det betegnes som overraskende, at der ingen belæg har kunnet findes på *discontinue* i den undersøgte betydning, men dog et enkelt i betydningen *indstille*, ligesom der, ligeledes overraskende, kun er en enkelt forekomst med *break*. I det hele taget er det, stadig med udgangspunkt i forklaringerne uventet, at der er tale om så markant kombinatorisk invarians, som tilfældet er. Til trods for at kollokationsmulighederne ud fra en semantisk vurdering, her baseret på ordbogsdefinitioner, rent faktisk forekommer at være til stede, udnyttes de altså tilsyneladende alligevel ikke i praksis. Man må derfor konkludere, at der med den semantiske indfaldsvinkel ikke indfanges sådanne finere kollokationelle nuancer, som bevirker, at de forskellige teoretisk mulige elementer har forskelligt kombinationspotentiale. Disse nuancer er sikkert semantisk betingede, men brugeren får ikke tilstrækkelig hjælp i eksisterende opslagsværker til en afklaring heraf, hertil er betydningsbeskrivelserne alt for grove og udifferentierende.

Diskussionen ovenfor vedrørende ordforbindelser med lemmata har været begrænset til de kollokationelle muligheder. Eksempelteksten indeholdt imidlertid også sætningen *HFI/FI-afbrydere skal være af en type, som afbryder, når der registreres en fejlstrøm*, hvor *afbryde* optræder uden objekt. Som allerede nævnt oplyses der i eksisterende fagordbøger ikke om verbers syntaktiske brug. Valensspørgsmålet behandles uden sammenligning mest udtømmende i learners' dictionaries. Men denne ordbogstype medtager ikke, eller medtager kun undtagelsesvis, fagsproglige verber henholdsvis fagsproglige delbetydninger af verber og er derfor ikke til stor hjælp i forbindelse med oversættelse og produktion af fagtekster. Collins anfører transitivitet, men kan på dette område nok hverken anses for konsekvent eller pålidelig. Således gives der eksempelvis ingen oplysning om fraseverbers transitivitet (fraseverber udgjorde seks af de tyve ækvivalentmuligheder ovenfor), jvf. fx *switch off*, som alene er ledsaget af markeringen *vb.* (*adv.*), mens *trip* er ledsaget af oplysningen (*tr.*), hvilket kun delvis stemmer overens med den faktiske brug, jvf. følgende kontekst fra tekstkorpus: *the overload protector must trip within 10 seconds*.

For en afklaring af dette spørgsmål må brugeren altså igen ty til autentiske tekster. Det samme må fagleksikografen, som desuden må vurdere, om der med henblik på brugsfunktionerne L1-L2 oversættelse og L2 tekstproduktion anses at være behov for en eksplicit syntaktisk angivelse, eller om denne oplysning kan gives implicit, idet den indbygges i den leksikalske angivelse. Anskuelliggørelse af intransitiv brug vha. leksikalske angivelser alene forudsætter, at ordbogen konciperes med sætningseksempler, idet denne oplysning i sagens natur

ikke lader sig illustrere vha. kollokationsangivelser. Her kommer det indledningsvis berørte spørgsmål om en ordbogs intenderede brugergrupper og forudsatte brugerkompetence ind i billedet, idet specielt tekstproducenten/fageksperten ikke kan antages at have den fornødne sproglige viden til at foretage en grammatisk afkodning af en leksikalsk angivelse med henblik på eventuelle syntaktiske begrænsninger. I det hele taget er det behæftet med betydelig usikkerhed at slutte fra specifikt eksempel til generel regel, mens det omvendte ikke er tilfældet. Syntaktiske oplysninger bør derfor have status af en egen selvstændig angivelse. Også, men ikke alene, på grund af valensspørgsmålet (jvf. nedenfor om behovet for betydningsangivelser), kan det altså ikke anses for tilstrækkeligt at anføre mulige kollokationer med verber under objektet som lemma og dermed undlade at lemmatisere verbale fagord, idet man derved ville forholde brugeren de for syntaktisk korrekt L2 tekstproduktion og L1-L2 oversættelse nødvendige valensoplysninger.

Ovenstående gennemgang har for det første vist et klart behov for lemmatisering i fagordbøger af andre fagord en fagtermer og for oplysning om flerordsforbindelser med disse fagord. For det andet har diskussionen peget på eksisterende fagordbøgers utilstrækkelighed. At anføre sytten henholdsvis elleve forskellige, stort set ukommenterede ækvivalenter må betegnes som en nærmest brugerfjendsk ordbogspraksis i en L1-L2 fagordbog, der især henvender sig til L1 brugere, herunder ikke mindst til ikke-fagkompetente oversættere. Hertil kommer, at man som bruger lades tilbage med et umiskendeligt indtryk af lemfældighed i ækvivalentudbuddet. Således kan der ved en sammenligning af de to ordbøger konstateres en betydelig grad af uoverensstemmelse, såvel med hensyn til de mulige ækvivalenter til *afbryde* som hvad angår ækvivalenternes faglige tilhørsforhold. Samtidig ækvivalerer i hvert fald ikke under fem, eller 25%, af de i alt tyve forskellige ækvivalenter overhovedet ikke lemmaet, ligesom én, nemlig *abend*, overhovedet ikke kan slås op i foreliggende engelske og amerikanske opslagsværker. Set fra et brugersynspunkt er det i bedste fald forvirrende og tidkrævende at skulle tage hensyn til ækvivalentangivelser, som der ved efterfølgende kontrolopslag i monolingvale opslagsværker viser sig overhovedet ikke at være belæg for, her desuden bekræftet ved søgning i autentiske tekster. I værste fald kan en fagordbogs lemfældige omgang med ækvivalentangivelser resultere i uforståelige eller direkte forkerte L2 tekster, hvilket jo som antydnet indledningsvis kan have ganske alvorlige konsekvenser for en eksportvirksomhed. Sådanne fagordbøger må derfor aldrig stå alene, de kan kun anvendes som inspirationskilde.

Når man som fagleksikograf sætter sig i brugerens sted, idet man, som det er sket her, tager udgangspunkt i en konkret tekst og systematisk og udtømmende følger et problem op, indtil man løber panden mod en mur, opdager man ikke blot eksisterende ordbøgers utilstrækkelighed i praktisk brug, men også eksisterende ordbøgers utilstrækkelighed som empirisk basis for nye tekniske fagordbøger. Fagordbøger, der intenderer at yde hjælp til oversættelse og produktion af tekster, må derfor selv tage udgangspunkt i konkrete tekster.

Ikke mindst når det drejer sig om tekniske flerfagsordbøger, der ofte intenderer at dække et godt stykke over 100 fagområder, vil der uundgåeligt blive tale om en til det uoverskueligt grænsende tekstmængde med efterfølgende store søgnings- og fagområdeindplaceringsproblemer, ligesom slutresultatet vil blive ganske voluminøse ordbøger. Der er således overbevisende argumenter for at koncipere tekniske fagordbøger som enkeltfagsordbøger. Hvor der for L1's vedkommende er tale om så lille et sprog som i dette tilfælde dansk, er det dog næppe realistisk at forestille sig, at der kan findes ressourcer til at udarbejde det antal enkeltfagsordbøger, som må anses for nødvendige for at dække brugerbehovet. Koblet med et så udbredt L2 som her engelsk foreslås derfor et grundkoncept, hvor de individuelle enkeltfagsordbøger konciperes som monolingvale L2 basisordbøger. En L2 basisordbog vil efterfølgende kunne gøres til genstand for betydelig udbygning, ikke bare med en supplerende L1-L2 ordliste, hvis primære funktion det er at tjene som indgang til basisordbogen, men også med en L2-L1 ordliste, hvorved funktionerne L1-L2 oversættelse og L2 tekstproduktion kan udvides til også at omfatte L2-L1 oversættelse og L2 tekstreception. Endelig kan en basisordbog udbygges med x antal ordlister fra og til Landre. Der er således på sigt tale om et yderst ressourcebesparende koncept.

Med udgangspunkt i et sådant grundkoncept gives først et udkast til en ordbogsartikel for lemmaet *afbryde* i en L1-L2 ordliste:

afbryde disconnect (15), interrupt (6), cut off (5), switch off (4), shut down (2), shut off (2), trip (2), break (1)

Ækvivalentangivelserne er her begrænset til de i autentiske engelske tekster faktisk forekommende ækvivalenter til *afbryde*. I stedet for at optræde i fx alfabetisk orden, er de mulige engelske ækvivalenter listet i faldende hyppighedsorden med supplerende angivelse i parentes af det antal forskellige objekter, den pågældende ækvivalent optræder med i det for ordbogen tilgrundliggende tekstkorpus. Denne oplysning kan

dels ses som en konsekvens af, at ordbogen er korpusbaseret, dels indeholder den en værdifuld oplysning til brugeren om en given ækvivalents semantiske/kollokationelle bredde og dermed anvendelighed. Der skal naturligvis redegøres for denne talangivelse i brugervejledningen.

Som det fremgik i forbindelse med gennemgangen af de faktiske forekomster i tekstkorpus ovenfor, kan der konstateres flere eksempler på, at det samme substantiv kollokerer med mere end et af de verber, der ækvivalerer *afbryde*. Det drejer sig om *motor*, der kollokerer med *disconnect*, *shut down* og *switch off*; *power*, der kollokerer med *break*, *cut off*, *disconnect*, *shut off* og *switch off*; *pump*, der kollokerer med *cut off*, *shut down* og *shut off*. Da ægte synonymi er yderst sjældent forekommende i teknisk fagsprog, må der antages at være tale om semantisk/kontekstuel betingede forskelle. Kollokationsangivelserne kan derfor dårligt stå alene, men bør ledsages af en betydningsdifferentierende angivelse, således at brugeren bliver bedre i stand til at foretage korrekte valg. En mere entydig og systematisk fremgangsmåde end den i Collins anvendte kunne her fx være identifikation af semantiske typer i lighed med de skematiske opstillinger, der anvendes inden for den strukturelle semantik i forbindelse med udformning af definitioner. Med undtagelse af visse helt grundlæggende semantiske komponenter som +/- human er det imidlertid ikke hidtil lykkedes at påvise eksistensen af et sæt semantiske universalier, som kan anvendes i forbindelse med alle et ordforråds leksemer. En identifikation af semantiske komponenter vil derfor skulle foretages ad hoc, hvilket igen indebærer et ikke ubetydeligt usikkerhedsmoment. En semantisk komponentanalyse kunne i det aktuelle tilfælde omfatte +/-agent, +/-connection, +/-instrument, +/-process og +/-permanence. Hvor begge muligheder er til stede, anføres den mest almindelige først. De nævnte komponenter skulle ikke volde de intenderede brugere de store forståelsesmæssige problemer, men der vil under alle omstændigheder skulle redegøres for denne artikelkomponent i brugervejledningen.

Der gives herefter følgende tentative forslag til ordbogsartikler i en engelsk L2 basisordbog, hvori de forskellige mulige ækvivalenter for *afbryde* optræder som lemmata:

break <v+o>

+/-agent, +connection, +instrument, +process, -permanence

Δ ~ the power to the motor

cut off <phr v+o; pt and pp cut off>

+agent, +connection, +instrument, +process, -/+permanence

Δ ~ air supply to the pump; ~ any flow to the auger; ~ the power; ~ the pump; ~ the supply of current

disconnect <v+o, v+o+prep>

+agent, +connection, +/-instrument, -/+process, -/+permanence

Δ ~ the air source; ~ the capacitor; ~ the circuit breaker; ~ the collection tube; ~ the delivery pipe; ~ the high-level reservoir; ~ the line to the starter; ~ the motor; ~ the motor from the mains supply; ~ motor power at the controller; ~ the pipework; ~ the pumping station; ~ the resistance; ~ the starter winding; ~ the suction pipe; ~ the switch

interrupt <v+o>

+agent, -connection, +/-instrument, +process, -permanence

Δ ~ the flow in pump inlet pipes; ~ operation; ~ a process; ~ production; ~ return flow; ~ the supply voltage

shut down <phr v+o; pt and pp shut down>

+agent, -connection, +instrument, -process, +/-permanence

Δ the motor will be ~ by a control function; the pump can be ~ by a level switch; when the pump is ~

shut off <phr v+o; pt and pp shut off>

+/-agent, +/-connection, +/-instrument, +/-process, -permanence

Δ every time the power is ~; when a pump is ~

switch off <phr v+o>

+agent, +connection, +instrument, +process, -permanence

Δ ~ the current; ~ the motor; ~ power to the pump; the pump switches itself off

trip <v, v+o>

+connection, +instrument, -process, -permanence

Δ ~ the contactor; the overload protector must ~ within 10 seconds

Litteratur

Clausen da-eng = *Dansk-engelsk teknisk ordbog*. København: Grafisk Forlag 1990.

Clausen eng-da = *Engelsk-dansk teknisk ordbog*. København: Grafisk Forlag 1991.

Collins = *Collins English Dictionary*. Glasgow: HarperCollins Publishers 1991.

- Kucera eng-ty = A. Kucera: *The compact dictionary of exact science and technology*. Volume I: English-German. Wiesbaden: Brandstetter Verlag 1989.
- L&H da-eng = Charlotte Langkilde et al.: *L & H Teknisk Ordbog dansk-engelsk*. L & H Ordbøger 1990.
- Pedersen 1996 = Jette Pedersen: Sammensætning af et tekstkorpus til en bilingval teknisk fagordbog og forslag til metodiske lemma-selektionskriterier. I: *LexicoNordica* 3, 139–152.
- Vinterberg & Bodelsen = *Vinterberg & Bodelsen Dansk-Engelsk Ordbog*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S 1991.

Stefán Briem

Islandske fagtermer og informationsteknologi

The Icelandic language policy aims at maintaining the fundamentals of the old language, and at the same time the language is supposed to cope with the new concepts of modern society. This policy is strongly supported by the Icelandic people. Purposeful introduction of Icelandic neologisms can be dated back to the 18th century, but systematic terminological work started in 1919. This work is now performed mainly by dozens of terminological committees. An Icelandic dictionary of information technology, 3rd issue, was published in the beginning of the year 1998. Different types of neologisms are discussed, together with some examples and aspects selected from the revision of this dictionary. The revision work was performed with extensive use of computer-assisted methods. An Icelandic word bank on the Internet was established in November 1997 by the Icelandic Language Institute.

1. Terminografiens historie i Island

Indbyggerantallet i Island er i begyndelsen af året 1998 ca. 272.000, deraf 10.000 udlændinge. Det islandske samfund er et homogent sprogsamfund. Der findes kun ét officielt sprog i landet, islandsk, og landets grænser er tydeligt markeret af naturen ved åbent hav til alle sider.

Neologistisk aktivitet har fundet sted i Island så længe der har boet mennesker der og på videnskabeligt grundlag i hvert fald fra midten af det tolvte århundrede, da den første grammatiske afhandling på islandsk blev skrevet. Den islandske sprogpolitik har været præget af purisme fra omkring 1780 og var i løbet af det nittende århundrede nært knyttet til kampen for genoprettelse af Islands selvstændighed.

Denne politik har almindelig tilslutning i den islandske befolkning, og den medfører blandt andet, at hele befolkningen, såvel højtuddannede som almuen, taler stort set det samme sprog. De fleste islændinge har også stor interesse i sproglige anliggender, hvilket tit giver anledning til diskussioner, når folk mødes. Denne interesse kommer også til udtryk i terminografien, hvor mange mennesker yder bidrag i form af frivilligt ulønnet arbejde.

Systematisk arbejde indenfor terminografi startede i 1919 da Civilingeniørernes forening oprettede et terminologisk udvalg (orðanefnd)

som var aktivt i syv år. Det ældste udvalg, som stadig er aktivt, er elektroingeniørernes udvalg. Det startede i 1941.

Islandsk sprognævn blev oprettet i 1964 under kulturministeriets forvaltning. I dag består det af 15 medlemmer, udnævnte af kulturministeren og forskellige institutter og organisationer. Sprognævnets hovedrolle er at fremme den islandske sprogpolitik. Sprognævnets vigtigste funktion er driften af Islandsk sprogbureau i samarbejde med Islands universitet. Islandsk sprogbureau har fungeret siden 1. januar 1985. Sprog bureauets opgave er blandt andet indsamling og publicering af neologismer, samt vejledning i dannelsen af neologismer. Det fungerer som vejledende central for terminografi i Island.

For at overleve i teknikkens tidsalder må et sprog på en eller anden måde optage benævnelser for de mange nye begreber, som teknikken medfører. De andre sprog vil uddø, som man har oplevet i de sidste år med mange indianersprog og afrikanske og asiatiske sprog. I Island hersker der en almen og stærk vilje til at undgå denne triste skæbne for det islandske sprogs vedkommende. Det terminologiske arbejde i Island er ikke organiseret af myndighederne, men for største delen af forskellige fagforeninger, der har oprettet udvalg som skal tage sig af terminologien indenfor de respektive fagområder.

Hos Islandsk sprogbureau var der i januar 1998 registreret 46 terminologiske udvalg indenfor forskellige faggrupper. Nogen af dem er blevet nedlagt, andre er ikke aktive i øjeblikket, mens 25 udvalg arbejder aktivt på terminologiske glossarer, selv om de ikke holder møder regelmæssigt.

Dannelse af nye termer er dog slet ikke begrænset til disse terminologiske udvalg. Mange individer, for eksempel oversættere og specialister, bidrager også til fornyelse af ordforrådet i islandsk. Endvidere udføres der en del af det terminologiske arbejde i forbindelse med nordisk samarbejde.

Islandsk sprogbureau publicerede i året 1991 en pjece til vejledning for terminologiske udvalg. Denne vejledning har tjent til koordinering af det terminologiske arbejde i landet i de sidste år.

2. Islandsk IT-ordbog

Fra første til tredje udgave er der foretaget store udvidelser af ord bogens omfang:

---

	antal	antal benævnelser
definitioner	begreber	islandske engelske

1. udgave 1983	uden	700	1000	1000
2. udgave 1986	med	2600	3100	3400
3. udgave 1998	med	5037	5849	6444

Skýrslutæknifélag Íslands (Den islandske dataforening) blev stiftet i 1968. Allerede i foreningens første år blev der nedsat et terminologisk udvalg som har fungeret uafbrudt siden. En revision stod på i godt to år af *Tölvuorðsafn* (Islandsk IT-ordbog), som for nylig blev udgivet for tredje gang, denne gang både i form af en bog og som ét blandt mange terminologiske glossarer i Islandsk sprogbyrås nyoprettede ordbank. Islandsk sprogbyrå har bidraget til udarbejdelsen af denne bog ved at stille arbejdsplads og udstyr til rådighed for redaktøren samt mødelokale for det terminologiske udvalg. Bogen er nummer ti i en serie af bøger, udgivet af Islandsk sprognævn.

2.1. Det terminologiske udvalg, som har udarbejdet IT-ordbogen, består af fire medlemmer: en kvindelig formand og tre mænd, de samme personer i 20 år. Disse mennesker har forskellig akademisk uddannelse, der er en statistiker, en astronom, en systemplanlægger og en islandsk filolog. Desuden har redaktøren, som er fysiker, en baggrund forskellig fra de andre. Ved revision af IT-ordbogen har også et stort antal specialister udenfor udvalget ydet bidrag af forskelligt omfang, mest i form af gennemlæsning og kritik, men nogle af dem har også deltaget i udvalgets møder.

Den uensartede sammensætning af dette terminologiske udvalg og den usædvanlig lange tid uden udskiftning af personer har sikkert sat sit præg på udvalgets arbejde. Det betragtes som særdeles vigtigt, at hvert terminologisk udvalg i Island har en rådgivende filolog, helst som medlem. Men som regel er alle de andre medlemmer specialister på det vedkommende fagområde.

2.2. Den islandske IT-ordbog er for største delen baseret på materiale på engelsk (og fransk) fra ISO/IEC (Den Internationale Standardiseringsorganisation og Den Internationale Elektrotekniske Kommission). Hvert begreb har en eller flere benævnelser samt en definition, i mange tilfælde suppleret med forklaringer og eksempler.

2.3. Den hovedretningslinie man følger i det terminologiske arbejde i Island ved dannelse af nye termer er for det første, at de skal være motiverede. Der stilles endvidere krav om, at termer skal være:

- fonologisk acceptable og nogenlunde overensstemmelse mellem ortografi og udtale,
- morfologisk acceptable,
- transparente.

Typer af neologismer med danske oversættelser

<i>Typer af neologismer:</i>		<i>dansk overs.</i>
kendte ord med ny betydning	vista	gemme, save
genopvakte ord	sími	telefon
sammensatte ord	íor	fagterm
afledte ord	gjörvi	processor
ord med nye stammer	tölva	datamat
låneord (fremmedord)	bæti	byte

Det første ord, *vista*, betyder at finde eller skaffe plads til en person, f.eks. en bopæl eller arbejdsplads. Indenfor informationsteknologien har det nu fået en tilsvarende betydning, hvor person erstattes med data, d.v.s. at anbringe data på en plads.

Den islandske benævnelse for telefon, *sími*, var et arkaisk ord, som før i tiden betød en tråd. Det betragtes nu som et af de bedste eksempler på vellykkede genopvakte ord i islandsk. Det er let at bruge i sammensætninger, både som prefiksoid og suffiksoid.

Sammensætning af ord er langt den hyppigste metode til dannelse af nye termer. Selve benævnelsen for *term*, d.v.s. *íor*, er et sammensat ord dannet af to stammer som også findes i dansk (*id* og *ord*).

Afledte ord er også ret hyppige. Ordet *gjörvi* (for *processor*) er afledt af verbet *gera* og forklares som en ting, der gør noget.

Ord dannet af nye opdigtede stammer er sjældne. Ordet *tölva* er et velkendt eksempel på ord af denne slags. Dette ord blev til i året 1965 og man ved med nøjagtighed hvor og hvornår (Baldur Jónsson 1994:33–44). Som forbilleder havde man sandsynligvis ordene *tala* (*tal* på dansk) og *völva* som betyder *spåkone* eller *vølve*. Men *tölva* kan dog ikke betragtes som en sammensætning af de to ord.

Når der ikke findes nogen anden udvej, bliver løsningen et låneord eller et fremmedord. Et eksempel fra informationsteknologien er ordet

bæti, som lyder på islandsk næsten som *byte* på engelsk, men er blevet tilpasset islandsk såvel ortografisk som morfologisk.

De fleste nye begreber indenfor informationsteknologi opstår i Nord-Amerika og får derfor først engelske benævnelser. Ekvivalente islandske benævnelser dannes ofte på en helt anden måde end de engelske. Dette gælder bl.a. om den udstrakte brug af forkortelser i engelsk, som er ganske unaturlig for det islandske sprog. Navne på programmeringssprog, som ofte er engelske forkortelser, f.eks. *Fortran* og *Algol*, bruges ganske vist i de fleste tilfælde uændrede og uden bøjning på islandsk, men almindeligvis stræber man efter transparente benævnelser på islandsk.

For godt ti år siden blev der indført en ny design af datamater under navnet *RISC*, forkortelse for *reduced instruction set computer*. På dansk bruges benævnelsen *RISC-datamat*. På samme måde har man på islandsk brugt benævnelsen *RISC-tölva*. I den nye udgave af IT-ordbogen har man foreslået *röskvatölva* som en mere transparent benævnelse og *röskva* som dens synonym. Disse benævnelser henviser til, at brugen af et reduceret antal elementære instruktioner resulterer i forøget ydeevne. *Röskva* er hentet fra den nordiske mytologi, hvor dette ord findes som navn på Tors raske (dygtige) tjenerinde. Det bør bemærkes, at den fonologiske lighed mellem *RISC* og *röskva* sandsynligvis har bidraget til dannelsen af de islandske benævnelser.

I de sidste år har man diskuteret ivrigt i Island, hvad man skal stille op med navnet *Internet* på det kendte verdensomfattende net af data-netter. Udenlandske navne oversættes eller omskrives i reglen kun undtagelsesvis til islandsk. *Internet* er et sammensat ord, som har den særstilling overfor islandsk, at suffiksoidet *net* kan betragtes som islandsk, med samme betydning som i engelsk og dansk, mens prefiksoidet *inter* klart er udenlandsk. Mange mener, at *Internet* slet ikke skal oversættes til islandsk, men at ordet alligevel kan behandles morfologisk som islandske substantiver med suffiksoidet *net*. Andre har foreslået forskellige islandske navne for Internettet, men indtil nu er ikke nogen af dem slået igennem. De fleste bruger stadigvæk navnet *Internet*, undertiden forkortet til *Neti* (Nettet på dansk). Den største avis i Island, *Morgunblaði*, har i årevis kæmpet for navnet *alnet* (nogen vil skrive *Alnet*), men har mødt en hård modstand hos fagfolk der mener, at ordet *alnet* antyder, at der er tale om et mere altomfattende net end tilfældet er. I den nye udgave af IT-ordbogen har man foreslået navnet *Lǫnet* for Internettet. Det betyder på dansk *Folkets net* eller *Folkenet*. Hvad udfaldet bliver vil til slut blive afgjort af brugerne.

2.4. Datamatstøttet udarbejdelse udgør en vigtig del af bearbejdelsen af den 3. udgave af IT-ordbogen. Den består af nogle faktorer:

1. Registrering ved hjælp af datamat og tekstbehandling
2. Maskinoversættelse af engelske definitioner, forklaringer og eksempler
3. Kontrol af henvisninger
4. Sammenligning med det matematiske glossar
5. Informationssøgning på Internet
6. Layout ved hjælp af Latex

2.4.1. Som det var tilfældet ved tidligere udgaver er arbejdsmaterialet registreret ved hjælp af datamater. Det giver mulighed for almindelig tekstbehandling.

2.4.2. Ved revisionen blev de engelske definitioner, forklaringer og eksempler fra ISO/IEC i første omgang oversat ved automatisk maskinoversættelse. Maskinoversættelsen var baseret på parallelle tekster på engelsk og islandsk, som udgjorde definitioner, forklaringer og eksempler i den forrige udgave af IT-ordbogen. Fordelene ved at starte med en maskinoversættelse er for det første, at i tekster af denne art forekommer samme sætninger eller sætningsdele gentagne gange og det betragtes som ønskeligt, at de oversættes på samme måde i de fleste tilfælde. For det andet er de termer, som er inkluderet i samlingen, specielt markeret på udgangssproget, d.v.s. engelsk i dette tilfælde, og det resulterer i det ekvivalente term på målsproget, islandsk. Her er et par eksempler på maskinoversættelsen:

Eksempel 1

```

EN00  data processing system
EN01  computer system
EN01  computing system
EN30  One or more <computers>, <peripheral
      equipment>, and <software> that perform
      <data processing>.
IS00  gagnavinnslukerfi
IS00p hk
IS01  tölvukerfi
IS01p hk
VT30  Einn e>a fleiri <tölvur>, <fylgitæki>, og
      <hugbúna>ur sem framkvæma <gagnavinnsla>.
IS30  Ein e>a fleiri <tölvur>, <fylgitæki> og
      <hugbúna>ur sem notu> eru til <gagnavinnslu>.
TT82  010120

```

EN betyder engelsk og IS betyder islandsk. Maskinoversættelsen er markeret ved, at en linie begynder med bogstaverne VT. Den engelske definition i feltet EN30 indeholder fire termer inkluderet i spidse parenteser. Maskinoversættelsen i feltet VT30 indeholder de ekvivalente termer på islandsk. Den endelige definition på islandsk, efter manuel rettelse, er registreret i feltet IS30. I dette tilfælde var der faktisk ikke meget at rette på. I den endelige bog bliver ord, som her er inkluderet i spidse parenteser, sat med kursive tegn.

Eksempel 2

EN00	database management system
EN00b	DBMS
EN30	A system, based on <hardware> and <software>, for defining, creating, manipulating, controlling, managing and using <databases>.
EN50	The software for using a database may be part of the database management system or may be a stand-alone database management system.
IS00	gagnasafnskerfi
IS00p	hk
IS01	gagnagrunnskerfi
IS01p	hk
VT30	Kerfi, based á <vélbúna>ur> og <hugbúna>ur>, fyrir defining, creating, manipulating, controlling, managing og using <gagnasöfn>.
IS30	Kerfi me> <vélbúna>i> og <hugbúna>i>, nota>
til	fless a> skilgreina <gagnasöfn>, búa flau til, hafa eftirlit me> fleim, stjórna fleim og nota flau.
VT50	The hugbúna>ur fyrir using gagnasafn getur veri> hluti af the gagnasafnskerfi e>a getur veri> sjálfstæ>ur gagnasafnskerfi.
IS50	Hugbúna>ur fyrir notkun gagnasafns getur veri> hluti af gagnasafnskerfi e>a <sjálfstætt> gagnasafnskerfi.
TT82	170103

I eksempel nr. 2 er både den engelske definition og en supplerende engelsk forklaring blevet maskinoversat til islandsk. Resultatet er en blanding af islandsk og engelsk. Ved manuel rettelse af den islandske forklaring i feltet IS50 er markering af ordet *sjálfstætt* som et term blevet tilføjet ved spidse parenteser.

Det er klart, at i disse to eksempler har maskinoversættelsen været til stor hjælp. Men det er kun tilfældet, når et begreb har tilknytning til andre begreber, som har bidraget til de parallelle tekster maskinoversættelsen er baseret på.

2.4.3. Henvisninger til termer kontrolleres ved hjælp af en datamat. Kontrollen udføres til dels ved maskinoversættelsen.

2.4.4. I slutfasen af udarbejdelsen blev termerne i IT-ordbogen ved hjælp af et program sammenlignet med termerne i det matematiske glossar. Det førte til koordinering af et betydeligt antal termer, hvor de to glossarer overlappes.

2.4.5. Informationssøgning på Internet kan være til stor hjælp i det terminologiske arbejde. Ved udarbejdelse af IT-ordbogen blev den engelske IT-termbank FOLDOC på Internettet tit besøgt for at hente information om forskellige begreber, især nye begreber som ikke fandtes i standardmaterialet.

Direkte tekstsøgning for nye termer

$$C = A - B$$

- A mængden af enkelte ord i en tekst (eller ordpar o.s.v.)
- B mængden af ord som skal smides væk

C mængden af ord til manuel behandling

Der blev også planlagt direkte søgning for nye termer i udvalgte tekster på Internettet. Det viste sig dog at være for tidskrævende af tekniske grunde på daværende tidspunkt, men ved større hastighed i overføring af store mængder data kan direkte tekstsøgning være et vigtigt hjælpemiddel i terminografien. Idéen er den at reducere det manuelle arbejde i søgningen for nye termer ved i første omgang at behandle teksten ad automatisk vej. Dette kan udføres ved hjælp af ganske enkle programmer. Hvis man for eksempel søger for termer, der består af kun ét ord, så skal teksten deles op i enkelte ord, som udgør en mængde A, hvorefter de fleste ord bortkastes, d.v.s ord som findes i en bestemt mængde B af allerede kendte ord. Resten bliver en mængde ord, C, som skal søges manuelt for sandsynlige nye termer. Denne fremgangsmåde kan gentages med en lille variation ved søgning for termer, der består af to ord eller tre ord o.s.v.

2.4.6. Layoutet blev udført lokalt ved hjælp af dokumentbehandlingsprogrammet Latex, resulterende i filer på Postscript-form, som blev afleveret til trykkeriet parat til trykning.

3. Islandsk sprogbyrås ordbank

En elektronisk ordbank blev planlagt af Islandsk sprognævn allerede i 1979. Men det var først otte år senere, i slutningen af 1997, at denne plan blev realiseret.

Islandsk sprogbyrås ordbank blev åbnet på Internettet den 15. november 1997 og omfatter fagtermer og kimen til et glossar af neologismer i det almene sprog. Der findes allerede (i februar 1998) 14 fagtermglossarer i ordbanken, bl.a. IT-ordbogen, nogen af dem med definitioner, andre uden definitioner. Flere fagtermglossarer vil blive inkluderet i den nærmeste fremtid. Hvert fagtermglossar indkluderes i ordbanken ifølge en samarbejdsaftale mellem Islands sprogbyrå og det vedkommende terminologiske udvalg eller individ. Ordbanken har fået en god start og varm velkomst blandt de terminologiske udvalg.

Ordbanken tjener blandt andet som:

- hjælp til koordinering af sprogbrug indenfor forskellige fag,
- hjælp til oversættelse af fremmede termer,
- adgang til definitioner af termer.

Brugerne af ordbanken er oversættere, journalister, lærere, elever, leksikografer, terminologiske udvalg o.fl.

Ordbanken består af to dele: en præsentationsdel og en arbejdsdel. De almindelige brugere har adgang til præsentationsdelen, mens arbejdsdelen er forbeholdt de terminologiske udvalg og individer, som har indgået en samarbejdsaftale med Islandske sprogbyrå. Arbejdsdelen består hovedsagelig af en terminologisk database, specielt tilpasset og implementeret med henblik på datasikkerhed og overførsel af opdateringer til præsentationsdelen.

Det er klart, at ordbanken betyder et mægtigt fremskridt for terminografien i Island. Der har indtil nu været ret store problemer med kommunikationen mellem de forskellige terminologiske udvalg. Men nu skulle disse vanskeligheder være forbi, i hvert fald i teknisk henseende.

Ordbankens brugergrænseflade er islandsk, men alle brugere af Internet over hele verden har fri adgang indtil videre.

Ordbanken: <http://www.ismal.hi.is/ob/>

Litteratur

- Ari Páll Kristinsson, Sigrún Helgadóttir, Sigurður Jónsson. 1991: *Leiðbeiningar fyrir orðanefndir*. Íslensk málstöð. Reykjavík.
- Ari Páll Kristinsson. 1997: Konservativt sprogvern i et samfund under store omvæltninger. I: *Språk i Norden 1997*, 43–54.
- Baldur Jónsson. 1985a: Isländsk ordbildning på inhemska grund. I: *Språk i Norden 1985*, 5–12.
- Baldur Jónsson. 1985b: Terminologiska aktiviteter på Island. I: *NORDTERM 85*, 27–33.
- Baldur Jónsson. 1994: Um orði tölva. I: *Sagnafling helga Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, 33–44. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- Dóra Hafsteinsdóttir (red.). Ábnet november 1997: *Orðabanki Íslenskrar málstöðvar*. Internet publicering: <http://www.ismal.hi.is/ob/>. Hentet den 4. februar 1998. Íslensk málstöð. Reykjavík.

- Kjartan Ottósson. 1990: *Íslensk málhreinsun*. Sögulegt yfirlit. Rit Íslenskrar málnefndar 6. Íslensk málnefnd. Reykjavík.
- Kristján Árnason, Sigrún Helgadóttir. 1993: Terminology and Icelandic Language Policy. I: *Behovet och nyttan av terminologiskt arbete på 90-talet*, 7–22. *NORDTERM* 5.
- Sigrún Helgadóttir. 1994: Terminology in Iceland. I: *TermNet News*, no. 46/47, 46–49.
- Sigurður Jónsson. 1983: Språkvård och terminologiarbete på Island. I: *NORDTERM* 83, 65–70.
- Sigurður Jónsson. 1989: Är kravet på neologismer ett hinder för terminologiarbetet? I: *NORDTERM* 89, 205–212.
- Stefán Briem (red.). 1998: *Tölvuorðasafn*. Íslenskt-enskt, enskt-íslenskt. 3. útgáfa, aukin og endurbætt. Orðanefnd Skrifslutæknifélags Íslands tók saman. Rit Íslenskrar málnefndar 10. Íslensk málnefnd. Reykjavík.

Bo Svensén

"Terminografi och facklexikografi – blir det samma sak nu när ordböckerna blir databaser?"¹

During the last twenty years there has been some discussion as to whether technical lexicography and terminography should be regarded as (more or less) one and the same discipline or as two different disciplines. By and large, lexicographers have favoured the former opinion, whereas terminographers have tended to support the latter. In this contribution, the most important arguments brought forward in the discussion are examined and an attempt is made to answer the question whether the differences (if any) are likely to be reduced or eliminated now that technical dictionaries to an ever increasing extent are published as data bases.

1. Inledning

Att titeln på den här uppsatsen omges av citationstecken är inte en slump, utan avsikten är att markera att jag inte helt kan ställa mig bakom allt som kan utläsas av titeln. För det första påstås det ju där att alla ordböcker nu håller på att bli databaser. Jag tillåter mig att betvivla det, men låt oss för diskussionens skull anta att det förhåller sig på det sättet. För det andra – och det är betydligt viktigare – innehåller titeln också en presupposition, nämligen den att terminografi och facklexikografi hittills inte har varit samma sak. Här måste jag vara försiktigare, eftersom jag beträder minerad mark.

Frågan om likheter och olikheter mellan terminografi och facklexikografi, och därmed också frågan huruvida det egentligen handlar om samma sak eller inte, är nämligen i hög grad omtvistad, och jag vill redan från början påpeka, att den här uppsatsen inte skall uppfattas som ett inlägg i den debatten. Syftet är i stället att efter bästa förmåga redovisa några av de argument som har framförts på ömse håll och med utgångspunkt från dem försöka besvara frågan huruvida databasernas intåg på scenen har medfört att terminografi och facklexikografi har blivit, eller är på väg att bli, samma sak. Och med uttrycket "bli samma sak" menas här att man uppnår ett läge där både facklexikografer och

---

¹ Uppsatsen utgör en lätt bearbetad version av ett föredrag hållet i Oslo den 15 januari 1998 vid ett seminarium anordnat för att hylla Dag Gundersen på hans 70-årsdag.

terminografer anser att skillnaderna har utjämnats så mycket att de i princip saknar betydelse.

2. En tillbakablick

Diskussionen om likheter och skillnader mellan facklexikografi och terminografi² har pågått i minst 20 år. (Det äldsta omnämmandet av en sådan diskussion som jag känner till finns hos Frandsen 1979, som hänvisar till ett föredrag av R. Dubuc 1978.) Till en början var det huvudsakligen ett inbördes meningsutbyte mellan dem som kallade sig terminografer, medan de som kallade sig facklexikografer inte var särskilt intresserade. Det är först på senare år som facklexikografins företrädare har gjort sig hörda i diskussionen.

Vad det handlar om på ömse håll är dels den egna självbilden, dels den uppfattning man har om den andra parten, vilket kan åskådliggöras i följande matris:

	uppfattning om sig själva	uppfattning om den andra parten
Facklexikografers	a	b
Terminografers	c	d

Det var alltså utsagor av typerna (c) och (d) som länge var dominerande, medan utsagor av typerna (a) och (b) först på senare år har blivit vanligare. Det är fortfarande i regel så att initiativet till ett meningsutbyte tas av terminograferna, dvs. det börjar med utsagor av typ (c) och (d), som då följs av svar av typ (a) och (b), inte tvärtom, men det är möjligt att detta nu håller på att ändra sig.

Grovt uttryckt kan man säga att terminograferna som regel har hävdat att det finns vissa principiella skillnader och att dessa skillnader är så viktiga att man måste betrakta terminografi och facklexikografi som olika discipliner (se t.ex. Riggs 1989, Svensén 1992, Laurén,

² Förr användes alltid termen *terminologi* som beteckning för både den mer teoretiska sidan av saken och det vi nu kallar *terminografi*. Den sistnämnda termen introducerades av ISO på 70-talet och har sedan 80-talet fått en viss spridning som parallell till *lexikografi*. För enkelhetens skull används här genomgående termerna *terminografi* och *terminograf* även där det kanske vore mer på sin plats att säga *terminologi* och *terminolog*.

Myking & Picht 1997). Däremot förnekar man inte att det finns flera gemensamma drag. Facklexikograferna å sin sida har oftast tenderat att betona likheterna och hävdad att det i stort sett är fråga om en och samma disciplin; alternativt vill de betrakta terminografin som en särskild typ av facklexikografi (se t.ex. Bergenholtz 1994, 1995a, 1995b). Typiskt för deras argumentation är att de i regel inte förnekar sanningshalten hos utsagor tillhörande kategori (c) men att de också hävdar att dessa utsagor, mutatis mutandis, lika väl skulle kunna sorteras in under kategori (a). Med andra ord: det som terminograferna hävdar beträffande terminografin anser sig facklexikograferna med lika stor rätt kunna hävda beträffande sin egen verksamhet. Däremot opponerar sig facklexikograferna i regel mot utsagor av typ (d), eftersom de anser att den ofta kritiska bild som terminograferna förmedlar av dem på många punkter inte överensstämmer med verkligheten.

Varför är det då just terminograferna som har velat avgränsa sin verksamhet gentemot facklexikografin? Varför har inte facklexikograferna velat göra en liknande gränsdragning gentemot terminografin? Den enda förklaring jag har sett kommer från en facklexikograf (Bergenholtz 1995b:52), som menar att facklexikografin, såsom varande en del av lexikografin, har en mer än tusenårig tradition att stödja sig på och egentligen inte har känt något behov av att hävda sin egenart. Terminografin däremot, som i den form vi nu känner den är en ung disciplin och bara har funnits sedan 1920-talet, lade redan från början tonvikten vid de enskilda fackområdenas systematik och ställde sig kritisk till de facklexikografiska produkterna, som man ansåg osystematiska och, som man sade, "vildvuxna". Detta var något som terminograferna ville distansera sig från.

3. Utgångspunkter

I det följande kommer jag att ge en översikt av läget genom att jämföra respektive ståndpunkter såsom de framställs i några ganska nya inlägg i diskussionen.

Facklexikografernas uppfattning återges huvudsakligen efter en uppsats av Henning Bergenholtz i *Lexicographica 11* med titeln "Wodurch unterscheidet sich Fachlexikographie von Terminographie?" (Bergenholtz 1995b) och den danska kortversion av uppsatsen som utgör en del av hans föredrag vid NFL:s konferens i Reykjavík 1995 med titeln "Leksikografi. Hvad er det?" (Bergenholtz 1995a).

Terminografernas aktuella ståndpunkt företräds huvudsakligen av boken *Terminologi som vetenskapsgren* av Christer Laurén, Johan Myking och Heribert Picht (Laurén, Myking & Picht 1997). Här vill jag dock göra en liten reservation. Beträktad som helhet innebär den här boken både omvärderingar och nya synsätt inom disciplinen terminografi. Det begränsade avsnitt av boken som min framställning grundar sig på och som är författat av Picht är speciellt inriktat på förhållandet mellan terminografi och lexikografi och företräder möjligen ett mer traditionellt synsätt än boken i övrigt.

Men innan vi går in på redovisningen av respektive ståndpunkter måste vi också fråga: Vilken typ av facklexikografi är det som här i Norden brukar jämföras med terminografin? Och vilken typ av terminografi är det vi talar om?

Facklexikografin kan enligt Wiegand (1988) indelas i tre olika typer:

- den fackinriktade *språklexikografin*, vars syfte är att ge information om språkliga företeelser inom ett eller flera fackområden
- den fackinriktade *saklexikografin*, vars syfte är att ge information om icke-språkliga företeelser inom ett eller flera fackområden
- den fackinriktade *all(ord)bokslexikografin*, vars syfte är att ge information om såväl språkliga som icke-språkliga företeelser inom ett eller flera fackområden.

Av dessa tre är det i första hand all(ord)bokslexikografin som det är fråga om i det här sammanhanget, men man kan för den skull inte utesluta de andra två helt och hållet. Vad man däremot helt kan bortse från är den typ av fackspråkliga översättningsordböcker som utöver lemmat i stort sett ger enbart ekvivalenter på ett eller flera målspråk. Detta är en facklexikografisk företeelse som i princip saknar motsvarighet på den terminografiska sidan.

Inom terminografin kan man urskilja olika "skolor", eller snarare ansatser eller tyngdpunkter. Enligt Laurén & Picht (1992) gäller detta framför allt i två avseenden. Det ena har att göra med den teoretiska inriktningen och tar sikte på dimensionen lingvistisk kontra interdisciplinär orientering (fig. 1).

Fig. 1. Lingvistisk kontra interdisciplinär orientering

Det andra gäller det språkligt-kommunikativa elementet och tar sikte på dimensionen nationell (dvs. enspråkig) kontra internationell (dvs. flerspråkig) kommunikation (fig. 2).

Fig. 2. Nationell kontra internationell kommunikation

Den nordiska terminografin, som jämförelsen närmast avser, har i figurerna placerats ungefär i mitten i båda dimensionerna. Men samtidigt är det inget tvivel om att den i första hand har präglats av den s.k. Wienerkolan och dess terminologilära, som till största delen är en skapelse av österrikaren Eugen Wüster.

Nu är det hög tid att gå över till att undersöka vad man på respektive håll anser om förhållandet mellan terminografi och facklexikografi och vad databasernas intåg på scenen kan tänkas komma att innebära.

4. Datoranvändning

När terminograferna hävdar att det finns skillnader mellan terminografi och facklexikografi, går en stor del av deras argumentering ut på att de själva har ett stort försprång när det gäller användning av datorer, medan facklexikograferna anses fortfarande hålla fast vid pappersordböckerna. I Laurén, Myking & Picht (1997) laborerar man t.o.m. med motsatsparet *terminologiska databaser* och *facklexikografiska ordböcker* (där man i det sistnämnda fallet sannolikt förväntas underförstå *pappersordböcker*).

Facklexikograferna erkänner visserligen att terminograferna var tidigt ute med sina terminologiska databaser, medan deras egna produkter tidigare mest har publicerats som pappersordböcker. Men de är också noga med att påpeka att alla nuförtiden har tagit den moderna datatekniken i sin tjänst och att det knappast längre kan anses råda några skillnader i det här avseendet.

Även om nu terminograferna har rätt på den här punkten och de facklexikografiska produkterna till stor del fortfarande är pappersordböcker, betyder ju ändå det antagande som ligger till grund för den här uppsatsen att eventuella skillnader snart kommer att vara försvunna.

5. Onomasiologiskt – semasiologiskt

Det område där terminograferna anser att skillnaderna är som mest fundamentala gäller den semiotiska grundvalen för arbetet. De är mycket noga med att peka på att facklexikografen arbetar med lingvistiska metoder och främst har en semasiologisk ansats, som utgår från det språkliga tecknet och dess två sidor, uttryck och innehåll, ord och betydelse. Själva arbetar de däremot utifrån en onomasiologisk ansats: hos dem står begreppet i centrum, och först sedan det blivit avgränsat och beskrivet kan man ta itu med dess representant på uttrycksplanet, termen. Begreppet existerar i princip oberoende av termen, och inom terminologiläran i Wüsters tappning finns inte den jämlikhet och samhörighet mellan uttryck och innehåll som utmärker Saussures teckenbegrepp. I själva verket kan man säga att terminologiläran saknar motsvarighet till Saussures språkliga tecken, eftersom den inte har

något begrepp (och därmed inte heller någon term!) för kombinationen av begrepp och term.

Så långt terminograferna. Facklexikograferna kontrar med att säga att här föreligger ett missförstånd: man kan undra vad det är för lingvistiska metoder som terminograferna anser förekomma i facklexikografiskt arbete men inte inom den egna verksamheten, och att beskriva begrepp och begreppsrelationer är något som man inte är helt främmande för inom lingvistik.

Men det är ändå just på den här punkten, alltså den semiotiska grundvalen för arbetet, som man kan se att facklexikograferna erkänner att det finns en viss skillnad mellan terminografin och deras egen verksamhet. Frågan är då vilken betydelse den skillnaden har i praktiken. Under alla förhållanden tror jag knappast att den kommer att utjämnas genom att ordböckerna blir databaser.

6. Facksystematik

Från begrepp och begreppsrelationer är steget inte långt till det som kallas "facksystematik". Steget är i själva verket så kort att man ibland har undrat om det verkligen är fråga om två olika saker.

Terminograferna är noga med att framhålla vikten av att begreppsrelationer och begreppssystem blir både klarlagda och beskrivna, eftersom detta är en förutsättning för att man skall kunna beskriva fackområdets kunskapsstruktur. De pekar i det sammanhanget också på terminografins betydelse som hjälpmedel för lagring och återvinning av information, exempelvis vid uppbyggandet av dokumentationsspråk och klassifikationssystem. De framhåller också de terminologiska databasernas förmåga att integreras i mer komplexa kunskapssystem: tendensen är ju idag att man i allt större utsträckning integrerar faktabanker, bibliografiska databaser, terminologiska databaser och andra språkligt inriktade elektroniska hjälpmedel. Enligt deras uppfattning har facklexikografin inte lyckats tillgodose någon av dessa aspekter.

Från facklexikografiskt håll betonar man att intresset för facksystematik är lika stort där som hos terminograferna. Att påstå att facklexikografin bara beskriver isolerade språkliga tecken anser man inte vara en rättvis beskrivning av dagens facklexikografi. Historiskt skulle ett sådant påstående möjligen kunna vara riktigt, men den moderna facklexikografin utgår liksom terminografin från en facksystematik. Hos Bergenholtz & Tarp (1994) framhävs exempelvis facksystematikens roll som utgångspunkt för sammansättningen av ordboksbasen, urvalet av lemman, valet av makrostruktur och utarbetandet av definitioner.

Terminografernas kommentar till detta är att det verkar som om facksystematiken vore avsedd att användas bara för en begränsad del av arbetet. Och själv har jag inte någonstans sett att någon har framhävt facklexikografins betydelse för uppbyggandet av dokumentationsspråk och klassifikationssystem, inte heller dess roll i mer komplexa kunskapssystem.

När det gäller den grundläggande synen på systematiken verkar det, som jag ser det, knappast kunna bli något närmande mellan de två disciplinerna just genom att ordböckerna blir databaser. Om man får tro facklexikograferna, har detta närmande i stället ägt rum databaserna förutan; om man får tro terminograferna, är skillnaden bestående och av mer grundläggande art.

7. Presentationsform

Från systematiken är inte steget långt till frågan om presentationsformen.

Terminograferna poängterar här, att den för facklexikografen typiska alfabetiska ordningsföljden mellan lemmarna är en följd av det semasiologiska angreppssättet och därför inte tillåter en framställning som klargör sammanhängande kunskapsstrukturer. Visserligen kan man antyda något om fackområdets uppbyggnad genom att exempelvis ange hyperonymer, hyponymer och kohyponymer i de enskilda artiklarna, men facksystematiken och kunskapsstrukturen kan därigenom inte synliggöras på ett tillräckligt tydligt sätt. I de terminografiska produkterna däremot bestäms artiklarnas ordningsföljd av de logisk-ontologiska strukturerna, vilket resulterar i en systematisk makrostruktur som i möjligaste mån söker reproducera fackområdets kunskapsstruktur.

Facklexikograferna å sin sida verkar inte direkt bestrida att den systematiska makrostrukturen är vanligast i terminografiska produkter och den alfabetiska i facklexikografiska produkter. Men de påpekar samtidigt att man inte får blanda samman arbetsmetod och presentationssätt: en viss arbetsmetod medför inte automatiskt ett visst presentationssätt. Exempelvis behöver inte ett onomasiologiskt angreppssätt utesluta att den färdiga produkten har en alfabetisk makrostruktur.

Kommer nu de eventuella skillnaderna mellan facklexikografen och terminografen på den här punkten att minskas när alla ordböcker blir

databaser? På den frågan måste man svara ja. Även den som anser att det finns väsentliga principiella skillnader måste medge att frågan om makrostrukturen härigenom blir allt mer irrelevant. Den elektroniska lagringsformen erbjuder ett brett spektrum av sökmöjligheter, som befriar användaren från beroendet av en från början vald typ av makrostruktur. Det blir i stället åtkomststrukturen som blir allena-rådande.

Men en facksystematik kan ju också visas på andra sätt än genom makrostrukturen (jfr Svensén 1994). I två fackordböcker från senare år – *Genteknologisk ordbog* (1992) och, med den som förebild, *Nordisk leksikografisk ordbok* (1997) – presenteras kunskapsstrukturen i en sammanhängande handboksartad text om det aktuella fackområdet i början av boken, med ömsidiga hänvisningar mellan denna text och de enskilda ordboksartiklarna. Detta är en innovation som terminograferna betraktar som ett framsteg, men ett otillräckligt sådant, eftersom det inte tillgodoser begreppssystematiken i tillräckligt hög grad: exempelvis skulle inte *Genteknologisk ordbog* utan förnyad bearbetning kunna överföras till en terminografisk produkt.³

Begreppets prioritet för terminografen kommer till uttryck i presentationsformen även på ett annat sätt, nämligen i fråga om synen på förhållandet mellan homonymi och polysemi. Låt oss ta ett exempel. Ordet **färg** kan stå dels för ett målningsmaterial, dels för en synförmåelse. En terminograf skulle säga att vi här har två skilda begrepp som har likalydande termer. Ett begrepp – en termpost. I hans ordlista skulle det hela presenteras som ett fall av homonymi:

färg (1)
målningsmaterial ...

färg (2)
synförmåelse ...

En facklexikograf, å andra sidan, skulle sannolikt säga att vi på uttryckssidan har ett enda ord, som på innehållssidan har två olika betydelser. I hans ordbok skulle det hela presenteras som ett fall av polysemi:

färg 1 målningsmaterial ... **2** synförmåelse ...

---

³ Här vill jag undantagsvis komma med en personlig anmärkning och tillägga, att detta i så fall gäller även för *Nordisk leksikografisk ordbok*. Inte heller NLO har någon genomförd begreppssystematik, men till skillnad från *Genteknologisk ordbog* har den åtminstone en klassifikation om än av enklare slag. Men därifrån till en riktigt begreppssystematik är steget långt.

Det här är en företeelse som ligger på gränsen mellan makrostruktur och mikrostruktur. Homonymin manifesteras i makrostrukturen, vilket innebär att de två begreppen presenteras i två olika termposter. Polysemin däremot manifesteras i mikrostrukturen, vilket innebär att de två betydelseerna presenteras i en och samma artikel.

Kommer nu denna skillnad att minska genom databasernas tillkomst? Ja, åtminstone delvis, skulle jag tro. Även om inte synsättet på ömse håll ändras, så kommer också i det här fallet de nya sökmöjligheterna förmodligen att göra inte bara makro- utan också mikrostrukturen mindre relevant för användaren än tidigare. Också här kommer åtkomststrukturen att få avgörande betydelse.

Åtkomststrukturens ökade betydelse i samband med den vidgade användningen av databasteknik skulle i praktiken också kunna innebära en utjämning av eventuella skillnader när det gäller stora, integrerade databaser innefattande ett stort antal fackområden samtidigt. För att man i en sådan databas över huvud taget skall få tillgång till termerna inom ett enskilt fackområde på ett någorlunda systematiskt sätt måste nämligen artiklarna resp. termposterna förses med notationer som möjliggör en systematisk presentation av kunskapsområdet på begreppsnivå eller åtminstone på begreppsklassnivå.

8. Mängden information

Det är ett välkänt faktum att utrymmesbrist utgör en starkt hämmande faktor i pappersordböcker. Databaserna erbjuder däremot i princip obegränsat utrymme. De befriar en också från tvånget att i början av varje projekt bestämma sig för vilka informationskategorier, såväl språkliga som fackrelaterade, som skall vara med och hur mycket utrymme var och en av dem skall få uppta. I stället kan man undan för undan utöka den ursprungliga databasen med nya fackområden och nya informationskategorier, informationen inom varje kategori kan efter hand utökas allteftersom behovet växer osv.

När det gäller just mängden information betonar terminograferna, att de i sina databaser bättre kan tillgodose behovet av fackrelaterad information än vad facklexikograferna gör i sina pappersordböcker. På liknande sätt hävdar terminograferna, att deras databaser bättre tillgodoser den två- och flerspråkiga aspekten än vad de facklexikografiska produkterna gör. Exempelvis i flerspråkiga ordböcker, och särskilt inom sådana fackområden där det råder kulturellt betingade skillnader mellan kunskapsstrukturer, krävs det betydligt mer in-

formation om ekvivalens mellan språkpar för att tydliggöra dessa skillnader. I ett sådant läge kan man utnyttja de möjligheter databasen erbjuder att upprepa alla informationskategorier för varje språk.

I den mån det finns några skillnader mellan terminografi och facklexikografi när det gäller mängden information av olika slag, måste man väl kunna förvänta sig att databasanvändningen skall medföra en viss utjämning, eftersom en ökning av informationsmängden vid elektronisk publicering i varje fall inte möter några tekniska hinder.

9. Normeringsaspekten

Ett vanligt argument från terminografer är att terminografin är huvudsakligen normativ, medan facklexikografin till största delen är deskriptiv. Terminograferna hänvisar i det sammanhanget ofta till sin medverkan i arbetet inom olika nationella och internationella standardiseringsorgan.

En facklexikografisk kommentar till detta är att facklexikografin liksom terminografin tar sikte på både beskrivning och normering. Visserligen har terminografin bidragit mer än facklexikografin till normeringen genom sin medverkan i standardiseringsarbetet, men därav följer inte att det råder olika uppfattning om nödvändigheten av normering. Skillnaden skulle med andra ord inte gälla den grundläggande synen på problemet normativt kontra deskriptivt utan snarast vara av formellt organisatorisk natur.

Hur det än förhåller sig med den saken har jag svårt att tro att ordböckernas förvandling till databaser skulle kunna medföra någon förändring på den här punkten.

10. Användaraspekten

Terminograferna hävdar också att deras egna produkter vänder sig till fackmän, medan de beskriver de facklexikografiska produkternas målgrupp som lekmän eller personer som är ett mellanting mellan fackmän och lekmän.

Detta påstående bestrids förstås av facklexikograferna, som poängterar att deras produkter naturligtvis också kan vara avsedda för fackmän. Som en möjlig förklaring till terminografernas uppfattning ser de hopkopplingen med den normativa funktionen: å ena sidan terminografi = normering för experter, å andra sidan facklexikografi = deskription för lekmän.

Ändras nu någonting genom tillkomsten av databaser? Det genuina ändamålet för respektive produkter kommer knappast att ändras och därmed sannolikt inte heller målgrupperna. Men man kan gå ett steg längre och se på den del av användaraspekten som gäller distributionsformen.

Ordböcker i databasform kan distribueras antingen genom fysisk förflyttning av databärare av typ cd-rom eller via kommunikationssystem av typ Internet. Genom att allt fler databaser läggs ut på Internet kan man kanske tänka sig att de potentiella användarna kommer att få tillgång till flera typer av produkter än de annars skulle ha fått. Om man exempelvis föreställer sig att en terminologistandard i form av en databas läggs ut på Internet och kanske t.o.m. integreras i ett mer omfattande kunskapssystem, kommer den kanske att mer eller mindre av en slump bli konsulterad av personer som annars inte skulle ha kommit på tanken att vända sig till respektive standardiseringsorgan med sina terminologiska problem. Härigenom skulle det i praktiken kunna bli en viss utjämning på användarsidan. Men detta är också beroende av i vilken utsträckning de nyrekryterade användarna förstår, och på rätt sätt kan utnyttja, alla nya typer av information som de då får tillgång till. Och i vilken utsträckning detta rent principiellt skulle kunna bidra till att utjämna den eventuella skillnaden mellan terminografi och facklexikografi kan man naturligtvis diskutera.

Man kan också spekulera om vad utvecklingen på Internet rent generellt kommer att innebära för facklexikografin och terminografin. Databaser som produceras på det traditionella sättet inom terminologiska respektive lexikografiska institutioner och projekt och därefter läggs ut på Internet (s.k. "top-down lexicography") kommer kanske inte att likna varandra mer bara därför att de finns utlagda på nätet. Men man kan fråga sig hur det kan tänkas bli med de produkter som skapas på rakt motsatt väg, alltså genom att användare av de mest skilda slag med sina bidrag tillsammans bygger upp och fortlöpande underhåller databaser (s.k. "bottom-up lexicography"; jfr Carr 1997). Om det vet vi ännu ingenting.

11. Avslutning

Om de skillnader som man på terminografiskt håll anser finns mellan terminografi och facklexikografi verkligen är realiteter, kommer vissa av dem såvitt jag förstår att delvis utjämnas genom att ordböckerna blir databaser. Det gäller främst vissa yttre egenskaper hos produkterna, i första hand presentationsformen, där makrostrukturen blir i stort sett

irrelevant och där i stället åtkomststrukturen får avgörande betydelse. Andra yttre egenskaper där man möjligen kan vänta sig en minskning av skillnaderna är mängden tillhandahållen information inom olika områden, möjligen också valet av informationskategorier.

På användarsidan kan man knappast vänta sig några förändringar när det gäller produkternas genuina ändamål. Däremot skulle man kunna tänka sig att det i praktiken blir en viss utjämning i användarledet genom de nya distributionsformer som uppstår genom att databaser läggs ut på Internet.

De mer grundläggande skillnaderna, främst när det gäller semiotisk teori men också i viss mån när det gäller facksystematik, kommer däremot sannolikt att bestå, och det kommer i sin tur att innebära att åtminstone terminograferna även i fortsättningen kommer att anse att terminografi och facklexikografi inte är samma sak. Mitt svar på frågan i rubriken, om terminografi och facklexikografi blir samma sak nu när ordböckerna blir databaser, måste därför bli: Nej, bara delvis.

Skall vi nu beklaga detta sakernas tillstånd, eller skall vi hälsa det med tillfredsställelse, eller skall vi anse att det inte spelar någon roll? Alldeles oavsett vad vi tycker om detta, borde de som kallar sig terminografer och de som kallar sig facklexikografer i alla fall kunna samarbeta betydligt mer än de gör idag. Jag tror att man på ömse håll har mycket att lära av varandra. Och om man vill gå ett steg längre och försöka undanröja så mycket som möjligt av det som eventuellt skiljer, bör man i första hand sätta in stöten på det teoretiska planet. Ett försök i den riktningen har nyligen gjorts i tidskriften *Hermes*, utgiven vid Handelshögskolan i Århus, som ägnade en hel tematisk sektion åt relationerna mellan de två disciplinerna och frågan om det skulle vara möjligt att integrera dem så att de fick en mer gemensam teoretisk plattform ("Specialised Lexicography and Terminology" 1997). Som en fortsättning inför ett större forum skulle exempelvis Nordiska Föreningen för Lexikografi och Nordterm kunna anordna en gemensam session på NFL:s konferens i Göteborg 1999 med föredragshållare representerande de två disciplinerna. Om de nu är två discipliner. För vem vet – de två termerna *facklexikografi* och *terminografi* kanske visar sig vara mer synonyma än vi anar.

Litteratur

- Bergenholtz, H. (1994): Zehn Thesen zur Fachlexikographie. I: B. Schaefer & H. Bergenholtz (red.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 43–56.

- Bergenholtz, H. (1995a): Leksikografi. Hvad er det? I: Á. Svavarsdóttir & al. (red.): *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.–10. juni 1995*. Reykjavík: Nordisk forening for leksikografi, 37–49.
- Bergenholtz, H. (1995b): Wodurch unterscheidet sich Fachlexikographie von Terminographie?. I: *Lexicographica 11*, 50–59.
- Bergenholtz, H. & Tarp, S. (1994): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Carr, M. (1997): Internet Dictionaries and Lexicography. I: *International Journal of Lexicography 10:3*, 209–230.
- Frandsen, L. (1979): *Terminologi og Leksikologi. Forskelle og Ligheder*. ARK 2.1979, Handelshøjskolen i København.
- Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi* (1992). Red. U. Kaufmann & H. Bergenholtz. København: Gad.
- Laurén, Ch., Myking, J. & Picht, H. (1997): *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurén, Ch. & Picht, H. (1992): Terminologiska skolor. I: *Terminologiläran och dess relationer till andra områden. Nordisk forskarkurs i Mariehamn, Åland september 1990*. Stockholm: Nordterm, 217–236.
- Nordisk leksikografisk ordbok* (1997). Red. H. Bergenholtz & al. Oslo: Universitetsforlaget.
- Riggs, F. W. (1989): Terminology and Lexicography: Their Complementarity. I: *International Journal of Lexicography 2:2*, 89–110.
- Specialised Lexicography and Terminology (1997). Tematisk sektion i *Hermes 18*, 9–156.
- Svensén, B. (1992): Terminologi och leksikografi. I: *Terminologiläran och dess relationer till andra områden. Nordisk forskarkurs i Mariehamn, Åland september 1990*. Stockholm: Nordterm, 97–122.
- Svensén, B. (1994): Lexikografins terminologi: systematiska aspekter. I: A. Garde & P. Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993*. Århus: Nordisk forening for leksikografi, 263–278.
- Wiegand, H.E. (1988): Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: H.H. Munske & al. (red.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin & New York: de Gruyter, 729–790.

Bertha Toft

Terminologi og leksikografi: nye synsvinkler på forholdet til fagene

Assuming that LSP lexicography and terminology have two basic conditions in common: their dependence on the subject areas for the procurement of subject-specific knowledge and their commitment to applying subject-specific structuring methods, the paper attempts to assess the extent to which terminology, in particular, is capable of applying such methods. First, the relationship between terminology science, modern philosophy of science, and the subject areas is discussed, leading to an assessment of the state of art of terminology. Secondly, the importance of the level at which subject areas are placed within the overall hierarchy of subject areas (corresponding to levels of reality) as well as the resulting differences in the basic axioms and methods of subject areas are discussed from a systems theoretic and anti-reductionist point of view. On the basis hereof, a new anti-reductionist, functional and cognitive orientation of terminology is advocated as well as the future development of a number of specialized terminology sciences, matching the needs of essentially different groups of sciences.

1. Forholdet til fagene: det fælles fundament

I modsætning til nogle af mine kolleger blandt terminologerne deler jeg fuldstændig det pragmatiske syn på forholdet mellem fagleksikografi og terminologi, som ligger til grund for symposiet om fagleksikografi på Schæffergården i februar 1998 og må tilstå, at jeg heller ikke har interesseret mig synderligt for den langvarige og til tider noget heftige strid mellem fagleksikografer og terminologer, som man senest har kunnet følge i bl.a. Kageura (1995), Bergeholtz 1995(a) og (b), Bergeholtz og Kaufmann (1997), Humbley (1997) samt Laurén og Picht (1997). I denne sag ligger mine holdninger på mange punkter tæt op ad dem, der fremsættes af Alain Rey, den kendte og respekterede franske leksikograf og terminolog (Rey 1995).

Mit indlæg vil fokusere på et grundvilkår, som vore to discipliner er fælles om, nemlig et "afhængighedsforhold" til fagene, som dels er en af de primære målgrupper for vores produkter, og dels er vores "leverandører" af faglig viden. Det er vores forhold til fagene og deres udøvere i deres egenskab af leverandører af faglig viden, som er mit hovedemne i det følgende. Med mit begrænsede kendskab til fagleksikografien må jeg i sagens natur hovedsagelig koncentrere mig om ter-

minologiens forhold til fagene. Min pointe er imidlertid, at dette ikke har nogen større betydning, da jeg mener, at de to discipliner må have stort set sammenfaldende problemer og dermed interesser på dette felt.

I den forbindelse er det relevant at slå fast, at terminologien naturligvis ikke har patent på den såkaldte fagsystematiske metode, selv om fagleksikograferne iflg. Bergenholtz først i de senere år har udtrykt sig med samme klarhed som terminologerne på dette punkt. Bergenholtz skriver således: "Eine ausgearbeitete Fachsystematik liegt nur vor bei Wörterbüchern, die ein einzelnes Fach oder eine Gruppe von zusammenhängenden Fächern behandeln. Eine solche fachsystematische Vorarbeit haben Terminologen seit fast 70 Jahren gefordert und auch in die Praxis umgesetzt" (Bergenholtz 1995b:55).

Når man ser bort fra alle forskelle i synsvinkel, vægtning og arbejdsmetode, har fagleksikografi og terminologi efter min mening i bund og grund de samme eksistensbetingelser i relation til fagene. Derfor må vi stille os selv de samme spørgsmål angående vores forhold til fagene. Nogle af de væsentligste spørgsmål må i den forbindelse være:

1. Lever vi faktisk op til vores mål om at anvende fagenes/videnskabernes egne metoder til systematisering af deres begrebsapparater/deres viden?
2. Hvilken betydning lægger vi i udtrykket "fagsystematisk metode"?
3. Hvad betyder det enkelte fags indplacering i forhold til de øvrige fag/videnskaber for valget af fagsystematisk metode?
4. Hvilken rolle spiller viden om fagenes videnskabsteoretiske grundantagelser, metoder og traditioner?

Alle fire spørgsmål er efter min mening lige væsentlige, men for at kunne besvare de to første må man først forsøge at besvare de to sidste. Mit mål med dette indlæg er derfor hovedsagelig at præcisere, hvad jeg mener med de to spørgsmål, og at give et bud på nogle foreløbige svar på dem.

Jeg håber på denne måde at sætte gang i en diskussion, som måske kan bringe os et lille skridt nærmere mod udviklingen af en fælles teoretisk platform for disciplinerne terminologi og leksikografi, hvilket bl.a. Sven Tarp har advokeret for (Tarp 1997:10) – i hvert fald for så vidt angår synet på fagene og de metoder, vi hævder at have til fælles med dem.

1.1 Hvordan defineres begrebet 'fag'?

I det følgende anvender jeg, afhængigt af konteksten, enten termen 'fag' eller termen 'videnskab', idet jeg i lighed med mange andre opfatter 'fag' som overbegreb for 'videnskab'.

Når det drejer sig om at indkredse, hvad der ligger i overbegreberne 'fag' og 'faglighed', må man iflg. Kalverkämper anvende så brede og pragmatiske afgrænsningskriterier som "bestemte menneskelige handlinger i bestemte situationer og den måde, mennesket rent praktisk klarer disse situationer på". Som eksempler på faglige aktivitets- og handlingsområder nævner han forskning/videnskab, teknik, produktion/værksted, handel, forbrug, formidling af erkendelse og endelig kunst (Kalverkämper 1983:128). Endvidere medgiver han, at mange definitioner af begrebet faglighed faktisk er mere eller mindre cirkulære, hvilket vil sige, at faglighed defineres som en egenskab ved handlinger, processer og sammenhænge, som almindeligvis anses for at være faglige (op.cit.:131).

Den ikke-lingvistiske verden kan med andre ord ikke levere noget absolut "fagligheds-begreb", som kan anvendes f.eks. af fagtekstlingvister og terminologer: "Fachlichkeit ist keine Größe an sich" (op.cit.: 130). Ifølge Kalverkämper er det sproget, der konstituerer faget, ikke omvendt: "Es ist die Sprache, die ein Fach konstituiert und die ihm zur Konventionalisierung verhilft; und mit der allein es nur möglich ist, das Fach zu verändern in seinen Inhalten, Grenzen und Zuordnungen zu anderen Fächern (Hierarchien)" (1990:100).

Drozd og Seibicke hører til dem, der er af den modsatte opfattelse: i modsætning til Kalverkämper betragter de sproget som fagenes og videnskabernes "tjener". Deres udgangspunkt er, at der på det videnskabelige niveau forekommer en type erkendelse, begrebsdannelse og termdannelse, som pr. definition er eller bør være mere præcis og objektiv end den, som finder sted på såkaldte lavere faglige og dagligdags niveauer; og som følge heraf er der behov for et særligt entydigt og logisk videnskabeligt sprog, som kan "formidle de videnskabelige tankestrukturer og sandhedsværdien af videnskabelige udsagn", som Drozd udtrykker det (1993:72).

Derfor er der ifølge Drozd og Seibicke opstået dels et WS (Wissenschaftssprache) og dels et FS (Fachsprache), svarende til to forskellige faglige erkendelsesniveauer, som de dog ikke hævder at kunne skelne fuldstændig skarpt imellem. Et videnskabssprog defineres som et sprog, hvori alle relationer mellem fagudtryk og sætning, sætning og udsagn, sætning og ekstralingvistisk virkelighed er unddraget det naturlige sprogs semantiske indflydelse (1973:85); dette gælder ikke i samme udstrækning for et fagsprog. Drozd skriver derom andetsteds (1993:72): "Mit abnehmender Abstraktion, d.h. je mehr man vom Ab-

strakten zum Konkreten übergeht, werden (die Fach- und Wissenschaftssprachen) zunehmend dem Einfluss der natürlichen Sprache ausgesetzt".

Drozd og Seibickes syn på forholdet mellem fag og sprog svarer helt til det logisk-positivistiske videnskabssyn, som jeg i det følgende hævder, også ligger til grund for Wienerskolens terminologilære.

2. Den klassiske terminologilæres interdisciplinaritet

Set i relation til de spørgsmål, jeg forsøger at besvare, må det være væsentligt at undersøge, hvordan den klassiske terminologilære egentlig opfatter sit forhold til de enkelte fagområder og til videnskabsteorien.

I hovedparten af den terminologiske litteratur, inklusive de nyeste fremstillinger som Picht 1997, fremhæves det, at terminologilæren er en inter- og transdisciplinær videnskab, der dels inddrager erkendelser fra andre videnskaber/discipliner og dels selv bidrager med erkendelser til disse andre discipliner.

I Pichts model (figur 1) indgår de forskellige fagområder sammen med en række andre discipliner som elementer i terminologilæren (den indre cirkel). I den ydre cirkel angives det, hvordan terminologien på sin side bidrager til de enkelte discipliner både på det teoretiske og praktiske plan.

Figur 1. (Kilde: Picht 1997:53)

I slutkapitlet i samme bog skriver forfatterne imidlertid også, at terminologilæren fremover formentlig må opgive det dogme, at de enkelte fags viden indgår i terminologilæren (Laurén/Myking/Picht 1997:287).

Den interdisciplinaritet, som kommer til udtryk i figur 1, har indtil for få år siden ikke givet sig udslag i nogen særlig seriøs interesse for det disciplin-kompleks, som i figuren kaldes videnskabs- og erkendelsesteori (normalt omfatter videnskabsteori også erkendelsesteori). Jeg vil nu se på, hvordan terminologilæren forholder sig til de enkelte komponenter i denne blok, hvilket fører mig over til en slags "state-of-the-art" på dette område.

2.1 Terminologilærens ontologiske, epistemologiske og logiske grundlag

Jeg har valgt at koncentrere mig om de dele af videnskabsteorien, som er særligt relevante i forhold til terminologilæren: ontologi (læren om det værende, genstande i verden), epistemologi (erkendelsesteori) og logik. Sidstnævnte indgår sammen med filosofien som integreret komponent i al videnskabsteori og er, som jeg vil påvise det i det følgende, særlig central set fra terminologilærens synsvinkel.

Wüster skriver om forholdet til ontologien åbenhjertigt: "Viele Leser werden von dem Begriff 'Ontologie' oder 'Seinslehre' nur eine sehr unklare Vorstellung haben. Wir brauchen uns hier aber zum Glück mit der Ontologie nur insoweit befassen, als das zur Klärung der möglichen begrifflichen Beziehungen notwendig ist." (Wüster 1993:360).

Felber og Budin (1989:32) skriver: "Die Terminologielehre beschränkt sich auf eine pragmatische Erkenntnislehre. Es geht darum, dass Vertreter von Gegenständen in Form von Begriffen eine Identifikation und Ordnung dieser Gegenstände ermöglichen sollen, und dass diese Begriffe in Denkakten Zusammenhänge in der Gegenstandswelt offenbaren". Som det fremgår af disse citater, er terminologilærens forhold til både ontologi og epistemologi altså meget pragmatisk.

I et indlæg om forholdet mellem terminologi og videnskabsteori skriver videnskabsteoretikeren Eberhard Oeser: "The general concept representing individuals and the ideal sign concept must be in an iso-

morphic mapping relationship transferring the structure of objects to the structure of signs representing them" (Oeser 1994:29).

Ved at anerkende en så simpel isomorfi-relation mellem realitet, begreb og tegn, der medfører, at det erkendende subjekt "sættes i parentes", tager man indirekte stilling til grundlæggende videnskabsteoretiske spørgsmål. Efter min mening har man faktisk dermed indtaget et objektivistisk og positivistisk standpunkt.

Det objektivistiske og positivistiske videnskabssyn kommer for eksempel til udtryk i videnskabsteoretikeren Karl Poppers værk *Objective Knowledge* fra 1972. Heri skelnes der mellem Verden 1 (den fysiske verden), Verden 2 (de subjektive tankeprocesser) og Verden 3 (de objektive produkter af den menneskelige forstand). Popper anerkender ifølge Perregaard (1984:350) ikke, at der findes en egentlig interaktion mellem disse tre verdener.

På den tid, da Wüster grundlagde sin almene terminologilære, var det logisk-positivistiske eller logisk-empiristiske videnskabssyn næsten altdominerende. Ifølge Rudolf Carnap, som var en af Wienerkredsens grundlæggere, skal videnskabelige udsagn for at være meningsfulde kunne verificeres, dvs. at de logisk skal være forbundet med mulige empiriske iagttagelser. Wienerkredsen forsøgte med dette empiriske og positivistiske udgangspunkt at skabe det logiske grundlag for et entydigt, modsigelsesfrit videnskabssprog.

Wienerkredsens mål udtrykkes klart af Drozd, der hævder, at idealet for et videnskabssprog må være et kunstsprog, der bygger på et formallogisk fundament. Herom skriver han: "Die formale Logik zielt [...] primär auf die Richtigkeit, auf die logische Gesetzmässigkeit der Denkprozesse und Denkgesetze" (1993:72).

Terminologilæren bygger for en stor del på Wienerkredsens idealer. Temmerman skriver om den klassiske terminologilære: "Underlying all this is logical positivism's belief that for clear thinking natural language is an obstacle. A calculus, i.e. a formal axiomatic system, would be an ideal" (Temmerman 1997:54).

Wienerkredsens og Wüsters opfattelse af videnskaben modsiger iflg. Oeser ikke hinanden, men kompletterer tværtimod hinanden: Wüster opfatter videnskaben som et system af begreber, Carnap opfatter den som et system, en samling af udsagn (Oeser 1994:28).

Wüster vendte nemlig tilbage til begrebslogikken, idet han primært tog udgangspunkt i Gottlob Freges *Begriffsschrift*. Han skriver: "meta-terminology starts from conceptual logic: In the early days of classical logic there was a theory of concepts. We would want to talk about only this part of logic." (Wüster 1966:419). Ifølge Oeser (1994:27) kan

præskriptivt terminologiarbejde faktisk beskrives som anvendt begrebslogik.

Dette rent begrebslogiske grundlag er imidlertid ikke mere i overensstemmelse med alle moderne videnskabers og fags terminologiske behov, og Alain Rey har derfor efter min mening ret, når han hævder, at terminologilæren har behov for en opdatering af sit logiske, filosofiske, ontologiske og epistemologiske grundlag. Dette bringer mig naturligt over til terminologiens "state-of-the-art".

3. Terminologi og terminografi: state-of-the-art

Jeg er enig med Alain Rey, når han fremhæver terminologiens ret til en autonom status i forhold til leksikografien. Denne ret bygger ifølge Rey på den Wüsterske terminologilæres fundamentale kognitive orientering, som muliggør en integration af disciplinens lingvistiske, samfundsmæssige og kommunikative aspekter (Rey 1995:116–117).

Men som allerede nævnt giver jeg ham også ret, når han om terminologiens videnskabsteoretiske fundament skriver: "This foundation still needs to be strengthened by the integration of the elements of the modern achievements of logic, epistemology, history of sciences, technology and discourse analysis" (op.cit.:8–9). Hans opfattelse af disciplinens udviklingsstade udtrykkes meget klart og skarpt i følgende citat: "... terminology is very young. It finds itself in the paradoxical situation of depending on archaic thought structures, a conceptualisation developed in the seventeenth and eighteenth centuries." (op.cit.: 118).

Ikke mindst er det Reys opfattelse, at terminologien skylder sig selv et kritisk opgør med sit "mentalistiske synspunkt", ifølge hvilket begreber tillader os at forstå en genstands objektive karakteristika, der tilsammen gør genstanden til det, den er; med Reys ord en slags naiv nutidig version af Platons teori om de reelle universalier eller essentielle egenskaber (op.cit.:35).

Også Gerhard Budin gør opmærksom på, at terminologilæren for at undgå "the imminent danger of naïve realism" må integrere eller indoptage en genstandsteori, der bygger på en systemisk og hypotetisk erkendelsesteori og et tilsvarende videnskabssyn (Budin 1994:206). Dette svarer i store træk til det postklassiske videnskabssyn, som jeg vil komme ind på i de følgende afsnit.

En revision eller opdatering af terminologilæren er allerede i gang. Her kan jeg f.eks. henvise til Beaugrande (1987), Godoretsky (1990), Toft (1994 og 1996), Budin (1995), Condamines (1995), Weissenhofer (1995), Temmerman (1997) samt Laurén/Myking/Picht (1997).

Rita Temmerman foreslår i *Hermes* (18/97) en ny terminologilære, en såkaldt "socio-cognitive Terminology", som på mange punkter stemmer overens med mine egne holdninger til, i hvilken retning en opdatering må ske, nemlig med inddragelse af erkendelser fra kognitiv semantik og funktionel lingvistik (Temmermann 1997:51). En ny terminologilære med denne nyorientering og disse nye komponenter må imidlertid efter min opfattelse også bygge på en nuvurdering af disciplinens forhold til fagene og deres – og dermed også terminologilærens – videnskabsteoretiske basis.

Min hovedpointe er i den forbindelse, at terminologien ikke kan anvende metoder, der er specifikke for de forskellige fag/videnskaber, uden at kende og være i stand til at tilpasse sig disses forudsætninger, hvoraf de videnskabsteoretiske grundantagelser, som fagene hviler på, må være nogle af de væsentligste. Ofte er disse grundantagelser eller aksiomer ikke erkendte og kommer ikke eksplicit til udtryk i fagenes litteratur; men for at kunne leve op til sin selvvalgte rolle som fagenes/videnskabernes tjener må terminologien i det mindste kunne identificere dem.

I mit igangværende projekt analyserer jeg forholdet mellem et samfundsøkonomisk fagområdes implicite ontologiske og epistemologiske forudsætninger og dets fagsprog og terminologi. På basis heraf er det min hensigt at se på, hvilke konsekvenser, man eventuelt kan drage for så vidt angår centrale dele af den klassiske terminologilære, der som bekendt primært blev udviklet med de tekniske fags behov for øje. Som det fremgår af konklusionen, er min hypotese, at der vil være behov for udvikling af nye varianter af terminologilæren, som kan imødekomme forskellige ikke-tekniske fags terminologiske behov.

4. Terminologilæren og fagene

For den logiske positivisme/empirisme synes fagene/videnskaberne at være absolutte størrelser med veldefinerede genstandsområder, begreber, aksiomer og hypotetisk-deduktive systemer. Dette syn på fagområderne har Wüster øjensynligt overtaget uden at reflektere over, endsig problematisere det. Ikke så mærkeligt, kan man tilføje, netop fordi dette videnskabssyn var så totalt dominerende på hans tid.

Som tidligere nævnt mener bl.a. Kalverkämper, at faglighed er en relativ størrelse, der er bundet til de kommunikerende parter og den konkrete tekst, som udveksles imellem dem (1983:135). Disse synspunkter er i dag meget udbredt blandt fagsprogsforskere, men ikke i så høj grad blandt terminologer.

De forskellige fagområders indbyrdes relationer har, så vidt jeg ved, ikke været genstand for nogen egentlig diskussion hos Wüster eller hans efterfølgere i Wienerkolen. Det er dog nok de færreste terminologer (eller for den sags skyld leksikografer), som i dag ville lade sig nøje med Wüsters såkaldte "horisontale fagsprogsmodel" fra 1969 (figur 2).

Figur 2. (Kilde: Wüster, Eugen 1966: Die Vier Dimensionen der Terminologearbeit. I: *Mitteilungsblatt für Übersetzer und Dolmetscher*. Citeret af Andersen 1989:79)

For Wüster var begrebet fag først og fremmest ensbetydende med tekniske og naturvidenskabelige fag. Han var ingeniør og havde derigennem et førstehåndskendskab til de sproglige og terminologiske problemer på de tekniske fagområder, og det var netop disse problemer, som havde fået ham til at interessere sig for terminologiske spørgsmål.

Men det har uden tvivl også spillet ind, at for hans samtid var naturvidenskaberne – især fysikken – forbillederne for alle andre viden-

skaber. Positiverne mente således, at alle andre videnskabers teorier og begreber på en eller anden måde kunne reduceres til fysiske teorier og begreber – et led i en meget gammel reduktionistisk tradition. Den danske videnskabsteoretiker Simo Køppe kalder positivismen (specielt den logiske positivisme) for den vigtigste fortaler for enhedsvidenskab i vort århundrede. Han skriver, at enhedsvidenskab findes i forskellige varianter, hvor der lægges særlig vægt på logik, matematik eller sprog, men det afgørende er ideen om et altdækkende videnskabeligt begrebsapparat, som internt er konsistent og homogent (Køppe 1990: 450).

5. Et nyt paradigme?

Det syn på virkelighedens niveauer og på relationerne imellem videnskaberne, som jeg nu kort vil omtale, falder ind under det såkaldte "antireduktionistiske paradigme", som terminologilæren på en eller anden måde må forholde sig til, fordi det nu engang er det videnskabssyn, der for tiden er fremherskende. Og for at kunne være videnskabens tjener må terminologilæren som nævnt gøre sig sit forhold til fagene og deres videnskabsteoretiske forudsætninger klart.

5.1 Systemteorien og teorien om virkelighedens niveauer

Systemteorien har ifølge Simo Køppe i adskillige årtier fungeret som en slags fælles referencepunkt for mange antireduktionistiske teorier (Køppe 1990:22). Fælles for de mange systemteoretiske retninger er det, at man insisterer på, at virkeligheden består af en antal niveauer, der er "indlejret" i hinanden, men samtidig er irreduktible. Meget groft sagt er der tale om niveauer fra det atomare til det samfundsmæssige, og af og til regnes også det mentale for at være et selvstændigt niveau.

Man kan illustrere egenskaben irreduktibilitet med et eksempel. Selv ved fuldstændig analyse af en organismes genetiske niveau og kortlægning af generne kan man ikke forklare, hvordan organismen udvikler sig med generne som "kode". På det genetiske niveau kan man således kun identificere komponenterne eller "byggestenen", ikke de såkaldte "emergente" (niveaunkonstituerende) egenskaber på organismens højere niveauer, som får disse byggestene til at organisere sig og udvikle organismen. Denne irreduktibilitet gælder ifølge systemteorien for alle virkelighedens niveauer.

Fagene har ifølge systemteorien hver deres virkelighedsniveauer som genstandsområde. Det er virkelighedsniveauet, som afgør, hvilken type videnskab, der er tale om. Økonomien, den videnskab, som jeg

undersøger, beskæftiger sig med et højt virkelighedsniveau, der består af meget komplekse systemer eller entiteter, først og fremmest forbrugere og producenter af varer og tjenesteydelser.

Mange økonomer betragter tilsyneladende en samfundsøkonomi som et fænomen, der kan analyseres og beskrives ved hjælp af videnskabelige metoder, der svarer til meget lavere virkelighedsniveauer. Eksempelvis opererer man med modeller, hvori der indgår to eller ganske få determinanter, og hvor "ligevægt" mellem forskellige faktorer er et centralt begreb. Dette svarer meget groft sagt til, at man bruger videnskabelige beskrivelsesmodeller, som passer til mekaniske indretninger af typen termostater, der kun er i stand til at give en bestemt type feed-back på ændringer i deres omgivelser.

5.2 *Det postklassiske videnskabelige verdensbillede*

Det antireduktionistiske videnskabelige verdensbillede, som jeg allerede kort har introduceret, benævnes også med så forskellige betegnelser som "post-klassisk", "post-strukturalistisk", "post-moderne", "pragmatisk", "kompleksitets- og kaosteoretisk" eller blot "systemorienteret". Det er et mildt sagt broget konglomerat af "paradigmer", der vel egentlig kun har anti-reduktionismen og den systemteoretiske basis til fælles.

Beaugrande skriver, at post-strukturalismen er arving til en lang filosofisk tradition, hvortil han regner bl.a. skepticisme og relativisme, som de kommer til udtryk i filosofiske retninger som solipsisme, mysticisme, nihilisme, romanticisme, hermeneutik og fænomenologi. Alle disse retninger kalder han "the dark inverse or underside of the age-old logicians' campaign to establish a flawless system for 'validating true statements'" – altså modsætningen til positivisme og enhedsvidenskab. (Beaugrande 1997:64).

Han konkluderer, at der er frigjort store mængder af kreativ videnskabelig energi fra det hidtil opdæmmede reservoir af undertrykte alternative – men også indbyrdes meget forskellige eller endog modstridende – verdensbilleder, så resultatet nærmest er blevet et irrationelt kaos af verdensbilleder, som næsten kun har fjendebillederne logisk positivisme, mekanicisme, fysikalisme og behaviorisme til fælles (Beaugrande 1997:64). I verdensbilledet indgår også Bohrs komplementaritetsprincip og Heisenbergs usikkerhedsrelation, der har haft stor betydning for opfattelsen af grænserne for den menneskelige erkendelse.

Simo Køppe anerkender ikke, at der er tale om et "tværvideenskabeligt paradigmeskift" i Kuhns forstand. Han nøjes med at konstatere, at der er tale om en "interessant samtidighed i teoriernes markering, men ikke noget brud inden for de pågældende discipliner" (Køppe 1990: 427). Derimod lægger han vægt på, at det som han kalder det nye, tværvideenskabelige videnskabssyn, skal ses som et nødvendigt alternativ til enhedsvidenskabeligheden, der som tidligere nævnt er reduktionistisk i sin natur.

At det nye videnskabssyn er et alternativ til enhedsvidenskaben indebærer, at der er epistemologiske og ontologiske træk ved alle tre grundtyper af videnskab – dvs. natur-, human- og samfundsvidenskaberne – som er ens, og andre træk, som adskiller dem. Ingen af dem kan derfor "reduceres til" nogen anden grundtype (f.eks. fysikken), som positivisterne mente.

6. Konsekvenser for terminologien og fagleksikografien

I det foregående har jeg forsøgt at præcisere, hvad jeg mente med de spørgsmål, vi som terminologer og fagleksikografer må stille angående vores forhold til fagene. I det følgende vil jeg forsøge at opsummere og konkludere.

Hvert enkelt fag har et eller flere virkelighedsniveauer som genstandsområde. Disse niveauer er karakteriseret ved at bestå af kvalitativt forskellige entiteter, hvis egenskaber ikke kan forstås eller forklares ved udelukkende at referere til entiteter på lavere niveauer, altså ved analyse.

Fagets virkelighedsniveau(er) bestemmer, hvilken gruppe af fag, det tilhører. Grupperne af fag er kvalitativt forskellige, og deres begreber og metoder kan ikke "føres tilbage" til f.eks. naturvidenskabernes, som positivisterne med deres reduktionistiske og enhedsvidenskabelige tankegang forestillede sig det.

Traditionelt har man inddelt fagene i hovedgrupperne teknik og naturvidenskab, samfundsvidenskab samt humaniora, hvilket ud fra en systemteoretisk synsvinkel sandsynligvis er en grov forenkling. Men uanset, hvordan fagene inddeles, vil deres videnskabsteoretiske grundantagelser, metoder og traditioner være kvalitativt forskellige, og dette må man som terminolog forholde sig til.

Som terminologer har vi ubevidst haft en tendens til at anlægge en logisk-positivistisk (analytisk, reduktionistisk, objektivistisk og formallogisk) synsvinkel på alle de fag, vi har beskæftiget os med. Denne synsvinkel har, som jeg har forsøgt at påvise, simpelthen ligget implicit

i terminologilærens videnskabsteoretiske forudsætninger. Hermed har vi formentlig også indirekte forsøgt at anvende fagsystematiske metoder, der primært hører til inden for de tekniske og naturvidenskabelige fag, hvilket naturligvis ikke har givet tilfredsstillende resultater inden for alle de øvrige fag.

6.2 *Behovet for specielle terminologilærere*

Efter Wüsters opfattelse burde det faktum, at de enkelte fag har udviklet særlige repræsentationsformer for deres viden, afspejle sig i en række specielle terminologilærere, som bl.a. skulle udforske og beskrive fagenes foretrukne former for termdannelse, begrebsstruktureringer samt vidensrepræsentationsformer af sproglig og/eller ikke-sproglig art (Picht 1997:53f.).

Ifølge Picht er der i årenes løb blevet foretaget en række fagområdespecifikke undersøgelser, som dog indtil nu ikke har udmøntet sig i specielle terminologilærere. Han mener, at der kan rejses berettiget tvivl, om hvorvidt sådanne lærere overhovedet har en eksistensberettigelse, da deres videnskabelige grundlag med Pichts formulering "ikke afviger fra terminologilæren" (op.cit.:54).

Laurén (1997:35) kalder Wüsters todeling af terminologilæren i en almen del ("allgemeine Terminologielehre") og en række "spezielle Terminologielehren" for "gådefuld" og mener ikke, det er realistisk eller teoretisk forsvarligt at opbygge et system af terminologiske videnskabsgrene.

Selv mener jeg som nævnt, at Wüsters idé bør videreudvikles, netop fordi fagene er så kvalitativt forskellige, som jeg har forsøgt at påvise det i mit indlæg. Det er nødvendigt med et meget mere nuanceret syn på de forskellige fagområder og dermed også en meget mere nuanceret terminologilære, der tager højde for fagenes forskellige virkelighedsniveauer og for de forskelle bl.a. i begrebstyper, som følger af de forskellige niveauer (jf. Temmerman 1997:88). Med udgangspunkt i de fælles grundvilkår må det formodes, at noget tilsvarende gør sig gældende for fagleksikografien.

Bibliografi

Andersen, Øivin 1989: Fagspråk som forskningsdisciplin (1) og (2). I: *Hermes, Journal of Linguistics* No. 2 og 3 – 1989, 73–79 og 85–97.

- Beaugrande, Robert de 1987: Systemic versus Contextual Aspects of Terminology. I: Czap, Hans/Christian Galinski (udg.): *TKE '87; Proceedings of the International Congress on Terminology and Knowledge Engineering*. Frankfurt: Indeks Verlag, 7–24.
- Beaugrande, Robert de 1997: *New Foundations for a Science of Text and Discourse*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Company.
- Bergenholtz, Henning 1995a: Leksikografi. Hvad er det? I: *Nordiske studier i leksikografi* III, 37–49.
- Bergenholtz, Henning 1995b: Wodurch unterscheidet sich Fachlexikographie von Terminographie?. I: *Lexicographica* 11/1995, 50–59.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1997: Terminography and Lexicography. A Critical Survey of Dictionaries from a Single Specialized Field. I: *Hermes, Journal of Linguistics*, no. 18 – 1997, 91–125.
- Budin, Gerhard 1994: Do we need an Object Theory?. I: Draskau, Jennifer K./Heribert Picht (udg.): *International Conference Terminology Science and Terminology Planning in Commemoration of E. Drezen, Riga, and International IITF-Workshop Theoretical Issues of Terminology Science, Riga, 17 – 19 August 1992*, 203–216.
- Budin, Gerhard 1995: *Wissensorganisation und Terminologie. Die Komplexität und Dynamik wissenschaftlicher Informations- und Kommunikationsprozesse*. Tübingen.
- Condamines, Anne 1995: Terminology: New needs, new perspectives. I: *Terminology* Vol. 2(2) – 1995, 219–238.
- Drozd, Lubomir/W. Seibicke 1973: *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache*. Wiesbaden: Brandstetter Verlag.
- Drozd, Lubomir 1993: Zum Gegenstand und zur Methode der Terminologielehre. I: Laurén, Christer/Heribert Picht (udg.): *Ausgewählte Texte zur Terminologie*. Wien: TermNet, 67–80.
- Felber, Helmuth/Gerhard Budin 1989: *Terminologie in Theorie und Praxis*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Godoretsky, Boris Yu. 1990: Cognitive Aspects of Terminological Phenomena. I: Czap, Hans/Christian Galinski (udg.): *TKE '90; Proceedings of the 2nd International Congress on Terminology and Knowledge Engineering*. Frankfurt: Indeks Verlag, 117–123.
- Humbley, John 1997: Is terminology specialized lexicography? The experience of French-speaking countries. I: *Hermes, Journal of Linguistics* no. 18 – 1997, 13–31.
- Kageura, Kyo 1995: Toward the theoretical study of terms – A sketch from the linguistic viewpoint. I: *Terminology* Vol. 2(2), 1995, 239–258.

- Kalverkämper, Hartwig 1983: Textuelle Fachsprachen-Linguistik als Aufgabe. I: *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 51/52 (1983), 124–166.
- Kalverkämper, Hartwig 1990: Der Einfluss der Fachsprachen auf die Gemeinsprache. I: Stickel, Gerhard (udg.): *Deutsche Gegenwartssprache*. Institut für deutsche Sprache, Jahrbuch 1990. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 88–133.
- Køppe, Simo 1990: *Virkelighedens niveauer; de nye videnskaber og deres historie*. Gyldendal.
- Laurén, Christer/Johan Myking/Heribert Picht 1997: *Terminologi som vetenskapsgren*. Studentlitteratur.
- Laurén, Christer 1997: Terminologin ur vetenskapsteoretisk synvinkel. I: Laurén, Christer/Johan Myking/Heribert Picht: *Terminologi som vetenskapsgren*. Studentlitteratur, 32–46.
- Laurén, Christer/Heribert Picht 1997: Lexikografi och terminografi. En jämförelse mellan lexikografi, facklexikografi och terminografi. I: Laurén, Christer/Johan Myking/Heribert Picht: *Terminologi som vetenskapsgren*. Studentlitteratur, 251–284.
- Oeser, Eberhard 1994: Terminology and Philosophy of Science. I: Draskau, Jennifer/Heribert Picht (udg.): *International Conference on Terminology Science and Terminology Planning*, Riga, 17–19 August 1992. International IITF-Workshop: *Theoretical Issues of Terminology Science*, Riga, 19–21 August 1992. IITF-Series 4. Wien, 24–34.
- Perregaard, Henrik Preben 1984: Om den videnskabelige opdagelses logik og psykologi: Kuhn versus Popper. I: Andersen, Heine/Christian Knudsen (udg.): *Videnskabsteoretiske grundlagsproblemer i økonomiske discipliner*. Akademisk Forlag.
- Picht, Heribert 1997: Terminologiens grundelementer og dens berøringsflader med andre discipliner og vidensområder. I: Laurén, Christer/Johan Myking/Heribert Picht: *Terminologi som vetenskapsgren*. Studentlitteratur, 47–61.
- Rey, Alain 1995: *Essays on Terminology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tarp, Sven 1997: Introduction to Thematic Section. I: *Hermes, Journal of Linguistics*, no. 18 – 1997, 9–11.
- Temmerman, Rita 1997: Questioning the univocity ideal. The difference between socio-cognitive Terminology and traditional Terminology. I: *Hermes, Journal of Linguistics* no. 18 – 1997, 51–90.
- Toft, Bertha 1994: Terminologisk teori og praksis i en brydningstid. I: Grinsted, Annelise/Bodil Nistrup Madsen (udg.): *Festskrift til Gert*

Engel i anledning af hans 70 års fødselsdag. HHS: Institut for Erhvervsprogs skriftserie 11, 1994, 87–101.

Toft, Bertha 1996: Nye strømninger inden for terminologisk teori og praksis. Samspillet mellem systemiske og kontekstuelle faktorer. I: Myking, Johan/Randi Sæbøe/Bertha Toft (udg.): *Terminologi – system og kontekst*. Bergen: KULTs skriftserie nr. 71, 273–294.

Wüster, Eugen 1966: *Internationale Sprachnormung in der Technik*. Bonn.

Wüster, Eugen 1993: Die Allgemeine Terminologielehre – ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und den Sachwissenschaften. I: Laurén, Christer/Heribert Picht (udg.): *Ausgewählte Texte zur Terminologie*. Wien: TermNet, 331–374.

Lars Törnqvist

Språket i terminologiska ordböcker

Terminological dictionaries are designed for the purpose of defining concepts and standardizing terms. These dictionaries are frequently used also in translation and foreign language production, without being well suited to these purposes. One of the main drawbacks of terminological dictionaries is that they contain to little of the technical language and almost never other parts of speech than nouns and adjectives. Information about inflection and pronunciation is seldom given. To become suitable for translation and foreign language production, terminological dictionaries and term banks should contain more linguistic information, preferably in word records separated from the concept records.

Huvudsyftet med terminologiska ordlistor av den typ som är vanlig i Norden, vilken bygger på Eugen Wüsters synsätt, är standardisering av termer för olika företeelser i fackmäns begreppsvärld. Urvalet av termer baseras därför på vilka begrepp som behöver definieras, och definitionerna formuleras med tanke på avgränsning snarare än beskrivning. Oftast ges termer för begreppen på flera språk, vilket innebär att den terminologiska ordboken kan användas för ett helt annat ändamål än det avsedda, nämligen som översättningsordbok och som produktionsordbok på främmande språk. I dag används terminologiska ordlistor och termbanker av allt att döma i större utsträckning av översättare än av fackmän. Men ger de terminologiska ordböckerna tillräckligt med språklig information för att de skall vara användbara för översättningsändamål och textproduktion?

Semantisk beskrivning

I *Nordisk leksikografisk ordbok* 1997 definieras begreppet *terminologisk ordbok* på följande sätt:

terminologisk ordbok

fagordbok som er utarbeidet etter de prinsipper som gjelder for terminologi (1)

Om man bläddrar vidare till terminologi (1) får man en lite utförligare förklaring:

terminologi (1)

læren om fagtermer og fagspråklige begreper og relasjonene mellom disse

– Det sentrale i terminologien er begrepet. Terminologens arbeidsmåte er derfor hovedsakelig onomasiologisk; det samme er måten å presentere terminologiske data på. Terminologiens fremste formål er å oppnå entydig fagspråklig kommunikasjon, og den får dermed en utpreget normativ karakter. I idealtilfellet skal et fagområdes terminologi være fri for både polysemi og homonymi. Normalt blir man i praksis likevel nødt til å akseptere enkelte tilfeller av dette, og da velger terminologen som regel, i samsvar med onomasiologisk betraktningssmåte, å behandle dem som homonymtilfeller.

Skillnaden i betydelsebeskrivning mellom allmänna och terminologiska ordböcker kan også beskivas som i figur 1. Den tunna heldragna linjen visar betydelseomf nget f r ett visst ord i språk A. Detta ord motsvaras av två olika ord i språk B, vilkas betydelseomf ng anges med streckade linjer. I allmänna ordböcker eftersträvas definitioner som täcker det allra mesta av respektive ords betydelseomf ng, m jliggen med undantag för perifera specialbetydelser, och deras omfattning skulle därför i stort sett sammanfalla med de tunna heldragna eller streckade linjerna. I terminologiska ordböcker anges däremot bara en snäv avgränsning av betydelsen som  r tillämplig inom ett visst fackområde, markerad med tjock linje i figur 1. Inom detta snävt begränsade område har man full ekvivalens mellan termerna på olika språk. Detta g r att terminologiska ordböcker är mycket kraftfulla hjälpmedel vid översättning av facktext.

Figur 1. Betydelseomfång för ett ord i språk A (tunn heldragen linje), två delvis motsvarande ord i språk B (streckad linje) och två terminologiska begrepp (tjock linje).

Skillnaden mellan de olika ordbokstyperna kan visas genom följande fingerade exempel. En enklare enspråkig definitionsordbok skulle kunna beskriva betydelsen av ordet *fals* så här:

fals veck eller strimla inom bokbinderi

En tvåspråkig (exempelvis svensk-engelsk) ordbok skulle kunna ge följande information:

fals *bokbind.* fold; guard; joint

En terminologisk ordbok för bokbinderi skulle ge detaljerad information, presenterad på ett lite omständligt sätt:

fals (1)

veck tvärs över pappersark, parallellt med dess kant
en fold

fals (2)

pappers- eller gasstrimla som klistras på kanten av lösa planscher som skall inhäftas
en guard

fals (3)

veck mellan pärm och rygg som upparbetats i block
en joint

Exaktheten i de terminologiska definitionerna bygger naturligtvis på att de ord som används i definitionerna är entydiga. Men i verkligheten är ju de flesta ord mer eller mindre polysema, och de ord som betecknar grundläggande begrepp – och därför gärna används i definitioner – har en benägenhet att vara mer polysema än ord i allmänhet. Trots denna svårighet fungerar de terminologiska definitionerna i praktiken ganska väl när det är fråga om begreppsavgränsning på detaljnivå. Däremot är det svårt att bibehålla stringensen när man försöker täcka allmännare begrepp och bredare tillämpningsområden. Om man utvidgar ordboken till att behandla alla fackområden blir det nästan omöjligt att förebygga möjligheterna till misstolkning. Detta är i praktiken vad som händer när man samlar material från många ordböcker i en termbank.

För att få ordning på de olika betydelseerna hos de grundläggande orden utgav TNC år 1995 ordboken *Tekniska basord* (TNC 98). Den

omfattar dels termer för grundläggande begrepp, avsedda för definitionsskrivning, och dels grundläggande morfem, avsedda för termbildning. Underlaget till ordboken hämtades från TNC-ordlistor, andra ordböcker och uppslagsverk samt från det omfattande opublicerade material som hade samlats under TNC:s drygt 50-åriga verksamhet. (För närmare beskrivning av bakgrund, uppläggning och arbetsmetod, se Törnqvist 1997.) *Tekniska basord* tillkom under stark brådska, och den har därför stora brister både vad gäller lemmaselektion och semantisk beskrivning. Denna ordbok får därför bara ses som ett första försök att skapa reda i definitionsvokabulären, ett försök som bör följas av mer genomarbetade projekt för att dokumentera det fackspråkliga basordförrådet.

Figur 2. En sida ur Tekniska basord (TNC 98).

Ordklasser

Det centrala i terminologiska ordböcker är som sagt definitionerna av begrepp. Begrepp i terminologisk mening brukar beskrivas som mentala föreställningar om en grupp referenter med gemensamma kännetecken. En referent benämns normalt med en nominalfras, och termerna för begreppen är därför också i allmänhet nominalfraser. Detta medför att terminologiska ordböcker har en stark tendens att domineras av substantiv och andra nominala uttryck. Där en vanlig ordbok skulle ha adjektivet *hård* som uppslagsord har den terminologiska ordboken i stället substantivet *hårdhet* eller en rad nominalfraser där adjektivet ingår: *hård skiva*, *hårt vatten*, *hård yta* osv. På samma sätt motsvaras verbet *härda* i den vanliga ordboken av substantivet *hårdning* i den terminologiska ordboken.

För att få en uppfattning om proportionerna mellan olika ordklasser i terminologiska ordböcker tog jag ut de första 100–150 lemman från var och en av sex ordböcker, tillsammans ca 800 lemman. Dessa delades upp i sju kategorier. Den första kategorin "NP, ett ord" omfattar nominalfraser som utgörs av ett ensamt substantiv (sammansatt ord eller ej). Kategorin "NP, flera ord" omfattar nominalfraser bestående av två eller flera ord, exempelvis *blekt massa*, *arktjocklek i trave* och *armerat dubbelt vattentätt papper*. Kategorin "NP, egennamn" omfattar personnamn, ortnamn och varumärken. Till kategorin "NP, förkortningar" har förts beteckningar, akronymer och initialord, exempelvis *ASCII* och *CAD*. Fördelningen mellan kategorierna framgår av tabell 1.

□

Tabell 1. Lemman i sex terminologiska ordböcker, procentuell fördelning mellan ordklasser.

Ordbok	NP, ett ord	NP, flera ord	NP, egen- namn	NP, för- kortn.	Adjek - tiv	Ver b	Övrig t
TNC 53	76	21	0	0	3	0	0
TNC 74	83	17	0	0	0	0	0
TNC 86	79	7	1	0	12	1	0
Hus AMA 83	74	25	0	0	0	0	1
Grafiska ord i dataåldern	77	4	6	7	4	1	0
Nordisk leksikografisk ordbok	72	28	0	0	0	0	0

Proportionerna mellan ordklasserna varierar något mellan de olika ordböckerna, vilket kan ha olika orsaker. Förekomsten av adjektiv kan i en del fall bero på att man har velat undvika långa räckor av nominalfraser som börjar med samma adjektiv och har likartade definitioner. I stället för separata term poster för *analog dator*, *analog lagring*, *analog signal* och *analog överföring* definierar man då adjektivet *analog*. Att det förekommer ovanligt många egennamn och förkortningar i *Grafiska ord i dataåldern* har naturligtvis sin grund i att fackspråket inom den branschen överflödar av namn och förkortningar som kan behöva förklaras. Den fullständiga avsaknaden av annat än nominalfraser i *Nordisk leksikografisk ordbok* beror enligt uppgift på att redaktionen bestämde sig för att utesluta alla adjektiv och verb.

Att substantiven dominerar i en fackordbok är i och för sig inte så underligt, med tanke på att andelen substantiv alltid blir större ju fler lågfrekventa ord en ordbok innehåller och att fackspråkliga texter ofta är påtagligt dominerade av substantiv. Men att nominalfraser och deras beståndsdelar (inklusive adjektiv) utgör långt över 99% av uppslagsorden i terminologiska ordböcker är anmärkningsvärt.

Språkliga upplysningar

Terminologiska ordböcker innehåller som regel ytterst sparsamt med grammatiska upplysningar om termerna, och den information som ges är anpassad till fackmän snarare än till översättare. I svenskproducerade terminologiska ordböcker förses svenska uppslagsord med uppgift om böjningsändelse för bestämd form (vilken anger genus) och pluralform i de fall böjningen inte är självklar för infödda fackmän. Vanligen anges böjning i ordboken bara i de fall man vill rekommendera den ena av två förekommande böjningar, t.ex. den svenska pluralformen *containrar* i stället för den inlånade engelska pluralformen *containers*. Om

uppslagsordets uttal kan vålla problem anges uttalet med vanliga bokstäver enligt samma system som används i SAOL. Oftast anges uttalet bara för den huvudbetonade stavelsen:

□

akvifer [-fä,r]

ashgill [äsch,-]

□

Om uppslagsordet står i pluralis anges oftast detta, och om det är ett adjektiv eller ett verb anges ordklassen. För verb kan eventuellt anges om det är transitivt eller intransitivt. Några andra språkliga upplysningar ges inte för svenska termer. För franska och tyska termer anges alltid genus men inte pluraländelse. Danska och norska termer förses aldrig med uppgift om genus eller böjning.

Det termmaterial ur sex ordböcker som undersöktes med avseende på ordklass har också undersökts med avseende på uppgifter om uttal och böjning för uppslagsord på ordbokens huvudspråk (svenska för de fem första och norska för den sista).

□

Tabell 2. Förekomst av uppgifter om uttal och böjning i procent.

Ordbok	Uttal	Böjning
TNC 53	6	1
TNC 74	0	0
TNC 86	14	0
Hus AMA 83	0	0
Grafiska ord i dataåldern	2	0
Nordisk leksikografisk ordbok	0	0

□

Det är stora skillnader mellan de olika ordböckerna beträffande förekomst av språkliga upplysningar. De tre ordböcker där uttalsuppgifter förekommer har det gemensamt att de behandlar områden där fackspråket har ett stort inslag av främmande ord, många av dem avledda av egennamn. Den särskilt höga frekvensen av uttalsuppgifter för TNC 86, *Geologiordlista*, har säkert sin förklaring i att geologiska termer ofta är bildade efter namn på mer eller mindre exotiska fyndplatser.

Uppgifter om böjning är som synes ytterligt sparsamt förekommande i det undersökta materialet. Visserligen är många facktermer oböjliga, men även om man tar detta i betraktande är förekomsten av böjningsuppgifter uppseendeväckande låg.

Termurval

Terminologiska ordböcker har i allmänhet litet omfång; de mer omfattande av TNC:s ordböcker innehåller inte mer än 1000–2000 termposter, och många terminologistandarder omfattar mindre än 100 poster. Detta beror till en del på att ordböckerna täcker ett smalt fackområde, men också på att kraven på exakta och väl förankrade definitioner gör den terminologiska metoden så arbetskrävande att omfattningen måste begränsas till de begrepp som behöver en skarp avgränsning eller som kräver särskilda rekommendationer beträffande termval. Därför saknas ofta de centrala begreppen i terminologiska ordböcker. För fackmannen är dessa begrepp självklara, och han har därför inget behov av att slå upp dem i en ordbok, men den måttligt fackkunnige översättaren kan behöva upplysningar om deras motsvarigheter på andra språk.

En antydning om ändamålsenligheten hos termurvalet kan man få av resultatet från en enkätundersökning som i början av 1998 utfördes av Tolk- och Översättarinstitutet vid Stockholms universitet. Undersökningen syftade till att kartlägga behovet av terminologiutbildning hos översättare och tekniskskribenter, och den besvarades av ett 40-tal personer. Ett par av frågorna handlade om standardiserad terminologi. Finns det standardiserad terminologi inom ditt område?

Ja	19
Nej	7
Vet ej	1

Om svaret är ja: Motsvarar den standardiserade terminologin företagets behov?

Ja	4
Nej	11
Vet ej	4

Av kommentarerna till svaren framgår att man anser att terminologistandarderna inte är tillräckligt täckande och att de inte hänger med i den tekniska utvecklingen. Många uppger att datorområdet är särskilt problematiskt eftersom utvecklingen inom detta område är mycket snabb och många kunder dessutom inte vill använda de datortermer som rekommenderas i standarder.

Möjligheter till vidareutveckling

□

Terminologiska ordböcker är som tidigare nämnts utformade utifrån huvudsyftet att ge skarpa begreppsavgränsningar och att rekommendera termer för de definierade begreppen. De rent språkliga upplysningar som ges om termerna är i allmänhet fullt tillräckliga för ordböckernas huvudsyfte, men de räcker inte till för behovet vid översättning och textproduktion. Om terminologiska ordböcker och termbanker skall fungera väl för dessa ändamål måste de därför förses med utförligare språkliga uppgifter.

I tryckta ordböcker måste man lägga in alla typer av språkliga och begreppsmässiga uppgifter i varje term-post. Om man då har exempelvis fem olika poster med termen *fals* inom olika fackområden måste alltså uppgifterna om genus, böjningsändelser, uttal o.d. upprepas fem gånger. Flerordstermer innebär problem i detta sammanhang. Man kan välja att ge böjnings- och uttalsuppgifterna för hela frasen, vilket är mindre lyckat ur språklig synpunkt, eller att definiera bara enkla substantiv och adjektiv, vilket är olämpligt ur begreppsmässig synpunkt.

Termbanker ger bättre möjligheter till avancerad strukturering av informationen. Här kan man exempelvis lägga den språkliga informationen i ordposter där kärnan är ett ord på ett visst språk, medan den begreppsmässiga informationen läggs i begreppsposter med en definition som kärna. Med hjälp av länkar kan man lätt hoppa mellan de olika posterna.

Ett par ordposter skulle kunna se ut på följande sätt i en sådan termbank. Exemplet visar ett substantiv och ett adjektiv, men ingenting hindrar att man gör ordposter även för verb, adverb m.m. Ordposterna innehåller de morfologiska data som är relevanta för respektive ordklass. För svenska substantiv anges genus och böjningsformer och för svenska adjektiv anges attributiv och predikativ användning, komparering och böjningsformer. För verb bör man ange valens och gärna även kollokationer.

Ordets uttal är angivet med IPA-tecken i exemplet. Ett mera användarvänligt sätt att ange uttalet är syntetiskt tal. Det finns i dag kommersiella talsyntesprogram som kan kopplas till termbankens sökprogram i en vanlig persondator. Visserligen låter talet än så länge något robotaktigt, men ljudkvaliteten är ändå tillräckligt god för det aktuella ändamålet.

Efter den språkliga informationen i ordposten finns olika länkar, var och en försedd med uppgift om domän inom vinkelparentes.

□

drivmedel

[`dri:v^ame:dəl]

subst neu

drivmedlet drivmedel drivmedlen

1 <rymdteknik> raketdrivmedel, drivmedel

2 <rymdteknik> diergolt drivmedel

3 <rymdteknik> hypergolt drivmedel

□

diergol

[diër-go:l]

adj attr pred, ej komp

diergolt diergola

1 <rymdteknik> diergolt drivmedel

□

Om man klickar på *diergolt drivmedel* i någon av ordposterna kommer man till följande begreppspost. Här finns uppgift om domän och definition (eventuellt i flera språkversioner) samt uppgift om termer för begreppet på olika språk. Om man klickar på något av de understrukna orden kommer man till en ordpost som ger fullständiga språkliga upplysningar om detta ord.

□

<rymdteknik>

flytande drivmedel bestående av två komponenter som inte antänds spontant vid kontakt

Jfr hypergolt drivmedel.

sv diergolt drivmedel

en diergolic propellant

fr diergol; biergol

de Diergol

ru äËå□,„ÓûìÓå ÚÓÔÏË,Ó

Litteratur

□

Grafiska ord i dataåldern 1985. Redigerad av Stig J. Hedén. Andra upplagan. Stockholm: Liber Förlag.

Hus AMA 83 = *Allmän material- och arbetsbeskrivning för husbyggnadsarbeten*. 1984. Stockholm: Svensk Byggtjänst.

TNC 53 = *Rymdordlista* 1973. Stockholm: Tekniska nomenklaturcentralen.

TNC 74 = *Pappersordlista* 1980. Stockholm: SIS – Standardiseringskommissionen i Sverige och Tekniska nomenklaturcentralen.

TNC 86 = *Geologisk ordlista* 1988. Stockholm: Tekniska nomenklaturcentralen.

Nordisk leksikografisk ordbok 1997. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.

TNC 98 = *Tekniska basord* 1995. Solna: Tekniska nomenklaturcentralen

Törnqvist, Lars 1997: Basordlista – en förutsättning för kvalitet i terminologiarbete. *Terminologi och kvalitet*. Reykjavík: Nordterm.

□

Kjell Westerberg & Maria Gustafsson

Kan man tillämpa principerna för terminologi- arbete när man kompletterar Eurodicautom med svenska termer?

During the last three years the Swedish Centre for Technical Terminology (TNC) has been entrusted by the European Commission to produce Swedish material for the EU's termbank. More than 110.000 entries have been supplemented with Swedish terms and references, and to some extent with definitions and comments. The concepts which have been treated belong to a broad spectrum of subject fields.

In many respects the task of providing Swedish equivalents for the termbank has resembled lexicographical work rather than traditional terminology work. For the majority, the material which was originally included in the Eurodicautom termbank consisted of technical glossaries. The current entries are, with few exceptions, dictionary articles which have gradually been supplied with the other official EU languages, as new member states have joined.

This article provides a description of the working principles which have been used during this project and which in some respects diverge from the traditional working methods of a terminological centre. In other respects, e.g. the close collaboration with subject field specialists, it has been possible to retain the principles, but we have had to adapt some of the working methods to the specific conditions of this project.

The result is exemplified and commented upon with the given limitations taken into consideration. Furthermore we illustrate the dilemmas of making a correct economic judgement when purchasing terminological services which are difficult to specify and when the overall competence of the potential contractors is unknown.

Bakgrund

TNC har sedan 1995, dvs. sedan Sveriges inträde i Europeiska unionen, i omgångar haft i uppdrag av Europeiska kommissionen att komplettera kommissionens termbank, Eurodicautom, med svenska termer. Totalt är det fråga om mer än 110.000 termposter inom vitt skilda ämnesområden som har tillförts svensk terminologi. De flesta av dessa termposter kommer ursprungligen från ordlistor som under årens lopp har matats in i Eurodicautom och som hade term med definition åtminstone på ett språk. Andra termposter innehåller enbart termer på ett antal språk. Ibland har termerna hämtats ur parallella texter på flera språk, och man kan inte alltid tala om termer utan snarare om fraser och mer eller mindre tillfälliga ordsammansättningar. I fortsättningen kommer vi för

enkelhetens skull att tala om samtliga som termer. De termer som TNC tillfört svenska ekvivalenter till kommer från fler än 120 ordlistor omfattande ibland mindre än 100 termer och i andra fall åtskilliga tusen.

Detta utgångsmaterial har sedan kompletterats med termer och ibland med definitioner, kontexter och annan tilläggsinformation på andra EU-språk (se exempel i faktaruta 1 i slutet av artikeln). Det gör att det material som kommer till TNC för att kompletteras med svenska termer och eventuell annan information kan se ganska annorlunda ut än utgångsmaterialet.

I några fall är utgångsmaterialet ordentligt genomarbetat terminologiskt sett, framför allt i vissa dokument med bred förankring inom branschen i fråga. Ett exempel är International Dictionary of Refrigeration som redan i sin första utgåva utarbetades av fackmän i internationell samverkan och som gav definitioner på två språk och termer på sex. Att tillföra svensk term i sådana termposter är enkelt eftersom begreppen är entydiga om än ibland föråldrade eller främmande för svenska förhållanden.

I andra fall kan uppgiften vara svårare att lösa, trots att huvuddelen av materialet innehåller definitioner. Men tyvärr ger definitionerna ibland utrymme för uttolkningar av mer än ett begrepp vilket ofta också bekräftas av termvalet på de språk som de ursprungliga termposterna har kompletterats med. Det är alltså inte ovanligt att sådana termposter kommer att innehålla termer på ett eller på flera språk som står för flera näraliggande begrepp. I sådana fall krävs det mycket av användarna för att de ska kunna bedöma vad termerna på de olika språken står för. Här har en stor del av TNC:s arbetsinsats fått sättas in för att den svenska delen av termposterna ska hålla en hög "lägstnivå".

Eurodicautom i korthet

Eurodicautom utgör världens största samling av terminologisk information i maskinläsbar form om man ser till antalet termposter och språk. Termbanken var ursprungligen avsedd enbart för kommissionens översättare men används i dag även av övriga EU-tjänstemän liksom av andra yrkesaktiva utanför EU-institutionerna. Eurodicautom består huvudsakligen av termer men innehåller också fraser och förkortningar, speciellt akronymer. Dess innehåll spänner över ett stort antal ämnesområden även om tyngdpunkten har lagts på ämnen som är relaterade till Europeiska unionen. I januari 1998 innehöll databasen nära 1,2 miljoner termposter. Av dessa innehåller omkring 200.000

akronymer och andra förkortningar. Det totala antalet uppslagsord exklusive synonymer på de tolv språken uppgår till omkring 5 miljoner.

Fig. 1 Antal termer per språk i Eurodicautom

Fig. 2 Antal svenska termer per ämnesområde i Eurodicautom

Eurodicautom finns i dag tillgänglig på Internet. Sökning i databasen är avgiftsfri, om man bortser ifrån telekostnaderna. Man kan använda sig av två olika sökförfaranden: en enkel sökning, *basic mode*, och en mer specialiserad, *expert mode*, som dock är intern för EU. I *basic mode* kan användaren specificera käll- och målspråk och även ämnesområde. Vidare är det möjligt att söka enbart i den del av Eurodicautom som innehåller förkortningar, att välja det maximala antalet träffar som ska visas och att välja vilka fält i termposterna som ska visas. Man kan även välja hur sökningen ska utföras, dvs. välja mellan partiell matchning, fullständig matchning utan krav på de ingående sökordens ordningsföljd och fullständig matchning med krav på exakt överensstämmelse med söksträngen. I *expert mode* kan man söka mer preciserat, exempelvis på del av ord (trunkerad sökning). Man kan även lagra en egen sökprofil. Webbadressen till Eurodicatom är <http://www2.echo.lu/edic>.

TNC:s arbete med att tillföra svenskt material

Under 1997 bearbetade TNC omkring 50.000 termposter. TNC:s uppgift bestod i att identifiera begreppet i varje termpost och att tillföra etablerad svensk term, gärna belagd i skriftlig källa och med definition. I det följande redogör vi i stora drag för hur arbetet utfördes.

Materialet som skulle kompletteras med svenska termer delades ut till femton handläggare inom TNC (fast anställda eller projektanställda) med lämplig språkkompetens och om möjligt även ämneskunskap. Var och en fick ansvar för ett eller flera ämnesområden. Handläggarna delade därefter in materialet i hanterbara och ämnesvis homogena delmängder. TNC:s tidigare arbete med Eurodicautom-material har nämligen visat att samlingar som rubricerats tillhöra ett visst ämnesområde ofta innehållit ett ganska blandat material som därför har behövt bearbetas av olika ämnesspecialister.

Handläggarna kontaktade därefter tänkbara ämnesspecialister av vilka de som fått större lotter att arbeta med fick göra arbetsprov som

granskades och utvärderades av handläggarna. Kontrakt skrevs sedan med lämpliga ämnesspecialister. Av specialisterna, som tillsammans uppgick till ett hundratal, kvävdes förutom ämneskunskap även språkkunskaper och helst ett visst datorkunnande. De ämnesspecialister som inte hade tillräckliga kunskaper i det språk som användes för att definiera termerna (ofta franska) fick hjälp av en språkkunnig TNC-handläggare som översatte definitionerna.

Innan ämnesspecialisterna påbörjade sitt arbete fick de instruktioner i form av en manual med exempel. Denna introduktion i terminologiarbetet var viktig bl.a. för att specialisterna skulle skilja mellan term och begrepp och undvika ord-för-ord-översättningar av typen *greenhouse* översatt till *grönhus* i stället för det korrekta *växthus* eller *drivhus*. Under arbetets gång hade specialisterna naturligtvis möjlighet att kontakta handläggarna om de var osäkra på hur de skulle lösa ett problem på terminologiskt bästa sätt. Ibland kunde det även vara fråga om att de ville att TNC kontaktade någon annan specialist för vissa termposter.

När ämnesspecialisterna hade levererat sitt arbete granskades detta språkligt och terminologiskt av handläggarna på TNC, ett arbete som visade sig vara mycket tidskrävande. Granskningen bestod i att handläggarna gjorde en rimlighetsbedömning för varje termpost: att den tillförda svenska informationen verkligen motsvarade det begrepp som avsågs i termposten (t.ex. att den tillförda termen inte representerade ett begrepp som var under-, över- eller sidoordnat), att informationen i termposten fördelats på ett korrekt sätt (att rätt typ av information lagts i rätt fält och att den hade införts enligt givna instruktioner, t.ex. att källor hade angivits för samtliga lämnade uppgifter och att citat hade återgivits ordagrant) och att det som skrivits in var språkligt korrekt. Under granskningsarbetet hade handläggarna även möjlighet att formulera frågor och synpunkter, varpå materialet, vid behov, returnerades till berörd specialist. Arbetet korrigerades slutligen av handläggare och specialist i samråd (se exempel i faktaruta 3). Det är viktigt för ett gott resultat vid terminologiarbete att det finns ett växelspel mellan ämnesspecialisten och terminologen. I Eurodicautom-projekten har vi fått många belegg för detta.

En mindre del av materialet lämnades inte ut för bearbetning av specialister utan bearbetades på TNC. Det kunde röra sig om ämnesområden över vilka TNC hade ordlistor av god kvalitet som termer och definitioner kunde hämtas ur eller om ämnesområden som någon av handläggarna hade tillräckliga kunskaper i. Huvuddelen av detta material skickades därefter på granskning till ämnesspecialister innan det bedömdes som färdigbearbetat. Oftast fanns det dock inte svenska

ordlistor och andra uppslagsverk som kunde vara oss till hjälp vid Eurodicautom-arbetet. Vi har därför i förhållande till de större EU-språken oftare angivit personer och organisationer som källor i termposterna och mer sällan böcker och andra skriftliga källor.

Projektet skiljer sig från TNC:s traditionella ordlisteprojekt

En viktig del av TNC:s verksamhet under mer än 50 år har varit att utarbeta ordlistor inom främst olika teknikområden. Ordlistorna har nästan alltid tillkommit på initiativ av branschrepresentanter som har känt behovet av att få till stånd en enhetlig och väl förankrad terminologi för egna behov. TNC och branschrepresentanterna har då gemensamt upprättat en arbetsgrupp som bestämt vilken målgrupp som avses och därmed vilka avgränsningar av ämnesområdet som är ändamålsenliga.

Själva terminologiarbetet inom en sådan grupp kan delas upp i följande huvudmoment. Den terminologiska arbetsgruppen:

1. samlar in underlagsmaterial i form av befintlig terminologi ur olika källor,
2. upprättar begreppssystem, dvs. grupperar de utvalda begreppen om möjligt på ett enhetligt sätt i över-, sido- och underordning,
3. definierar begreppen i enlighet med de gjorda grupperingarna,
4. bestämmer vilken term som bör rekommenderas om det finns flera tänkbara,
5. skickar ut materialet på remiss till berörda myndigheter, organisationer och andra intressenter,
6. bearbetar terminologin i enlighet med påpekanden eller förslag från remissinstanserna.

Eurodicautom-projekten skiljer sig principiellt från detta arbetssätt på alla punkter utom möjligen punkt 4. Urvalet av begrepp är redan gjort och begreppen är inte alltid valda för att just de behöver klargöras. Dessutom uppträder de i termbanken utan hänvisning till närbesläktade begrepp, vilket ger en fragmenterad bild av verkligheten. Varje termpost är därmed fristående från de övriga, och även mycket näraliggande begrepp definieras på olikartade sätt och är därför inte alltid identifierbara som närbesläktade. Det kan t.o.m. hända att ett och samma begrepp förekommer i olika termposter men under synonyma benämningar och med olikartade definitioner.

När en ämnesspecialist arbetar med en termpost i Eurodicautom måste han eller hon identifiera begreppet bakom termerna på de olika språken och den eventuella definitionen som inte sällan är på franska. Om termerna inte står för exakt samma begrepp måste han eller hon bestämma sig för om de ändå skulle kunna utgöra en gemensam grund för en svensk term motsvarighet. I sådana fall tillför specialisten en kommentar om på vilket sätt och i vilken grad begreppet bakom den svenska termen skiljer sig från vissa av termerna på de övriga språken. I andra fall är det uppenbart – åtminstone för en flerspråkkunnig ämnesspecialist – att det är fråga om flera begrepp i en och samma termpost. (Ett exempel på en termpost som inte uppfyller kravet på att den ska innehålla enbart ett begrepp finns i faktaruta 2.) Ämnesspecialisten måste då välja mellan att i en kommentar anknyta den svenska termen till den eller de termer som motsvarar ett grundbegrepp i termposten eller helt avstå ifrån att ange en term. Detta är relativt vanligt för termposter som inte innehåller någon definition. TNC begär av ämnesspecialisterna att de i sådana fall lämnar en kommentar om att det är svårt att identifiera begreppen till den på kommissionen som tar emot TNC:s leveranser. På så sätt kan termposten senare ses över i sin helhet.

Till skillnad mot gängse TNC-arbete tvingas vi i Eurodicautom-uppdragen ibland att ta ställning till föråldrad terminologi som matades in i termbankens tidigaste uppbyggnadsfas. Likaså händer det att vi måste ge svenska termer för begrepp som har hämtats från en annan kulturell bakgrund än den nordiska. Om terminologin anses föråldrad är det inte meningsfullt att skapa nya termer för begrepp som saknade etablerad svensk benämning på den tid de var aktuella. För kulturberoende begrepp kan det många gånger vara bättre att ge en beskrivning än att skapa en ad hoc-term.

Enbart arbetet med att sortera ut termposter som hörande till någon av dessa kategorier kan vara mycket tidsödande. Att den genomsnittliga bearbetningstiden måste ligga på 15–20 minuter per termpost mot 4–6 timmar vid traditionellt ordlistearbete medför att arbetssättet måste vara annorlunda. Det är frestande att utelämna en definition som finns till hands och som man enligt avtalet inte behöver tillföra men som det inte skulle ta mycket extratid att registrera. Ändå fanns det ämnesspecialister som tillförde definitioner till alla sina termer; totalt sett tillfördes definitioner i ungefär var tredje termpost eftersom vi bedömer att svenska användare är betjänta av att få både term och definition. För att nå fram till TNC:s normala krav i terminologiarbetet, dvs. att alla begreppen ska vara definierade eller förklarade, skulle vi behöva få ett incitament från kommissionen i form av ekonomisk

ersättning för varje tillförd definition. (Ett exempel på en väl genomarbetad termpost ges i faktaruta 3.)

Kompetenskraven på de ämnesspecialister som anlitas är alltså höga, och det ekonomiska utbytet för dem lågt. Ofta är det inte ens möjligt att få allt kunnande samlat hos en person för varje delmängd som portioneras ut. Denna brist kan i viss mån kompenseras genom ett nära samarbete mellan TNC:s handläggare och specialisten, men ibland kan vi inte utreda en terminologisk knäckfråga till fullo. Då har vi lämnat det svenska termfältet tomt men redovisat till kommissionen, varför det inte har varit möjligt att ange någon svensk term. I vissa fall har vi senare lyckats hitta svar på frågan och med en viss försening kunnat tillföra uppgifter till Eurodicautom. En hög lägstakvalitet är en förutsättning för att en termbank ska få många och frekventa användare.

Trots alla höga ambitioner kan vi ha misslyckats med vissa termposter. Det krävs mycket goda branschkontakter och en hel del tur för att TNC under den tidspress som varje uppdrag lider under ska hitta den lämpligaste personen för varje delområde. Det är helt otänkbart att vi ska kunna hinna kontakta absolut rätt person för varje termpost. Ofta är den som utan större tankemöda och letande skulle kunna belägga en viss, i sitt sammanhang korrekt term upptagen av annat arbete eller ointresserad av uppgiften. Ändå tror vi att TNC:s främsta insats i Eurodicautom-arbetet kan ha varit att hitta lämpliga ämnesspecialister. För att uppnå en jämn och högre kvalitet på det svenska materialet i Eurodicautom skulle vi behöva skicka ut material på remiss precis som vid traditionellt TNC-arbete. Detta tillät inte kontraktstiden. Därför är det vår förhoppning att användarna hör av sig till oss eller kommissionens terminologiavdelning när de hittar felaktigheter eller har förslag till förbättringar.

Slutsatser

Vi ser vårt Eurodicautom-arbete som en viktig nationell angelägenhet, nämligen att bidra till skapandet av en stor, mångspråkig termbank innehållande svenska termer. Förutom att termbanken motsvarar åtskilliga potentiella ordlisteprojekt är hela materialet lätt åtkomligt på Internet. En jämförelse kan göras med TNC:s hittillsvarande ordlisteproduktion som har resulterat i ca 30.000 termposter med termmot-svarigheter på tre, fyra språk i genomsnitt som är allmänt åtkomliga via cd-rom.

Givetvis kan den terminologiska kvaliteten inte vara densamma i Eurodicautom-materialet som i TNC:s eget ordlistearbete. Vår uppfatt-

ning är dock att de principer för terminologiarbete som TNC har varit med om att utarbeta under årens lopp har kunnat tillämpas i Eurodicautom-arbetet i stor utsträckning. Det sägs att "det bästa är det godas fiende" men våra erfarenheter visar att både det bästa och det goda kan vara berättigade målsättningar. Arbetet med Eurodicautom är ett exempel på det sistnämnda.

Projektet har tillfört oss en hel del insikter i att arbeta på ett för oss icke-traditionellt sätt. En annan tillgång för TNC – och troligen för svenskt terminologiarbete i allmänhet – är att vi har fått kontakt med ett stort antal ämnesspecialister och hos dem ökat den terminologiska medvetenheten och kunnandet.

Faktaruta 1

Ur: New International Dictionary of Refrigeration. – Paris: Institut International du Froid, [1979]

ENGLISH

Heat loss

The quantity of heat lost from an *enclosed space* or *system*.

FRANÇAIS

Perte de chaleur

Quantité de chaleur perdue par une *enceinte* ou un *système*.

CIEE735

ESPAÑOL

ITALIANO

A@H,Db H,B:" Pérdida de calor Perdita di calore

DEUTSCH

NORSK

Wärmeverlust**Varmetap****Ur: Eurodicautom**

Subject refrigerators (=MGC)
measuring procedures - reliability - tolerance (=NO8)
thermo-dynamics (=PHA)

English	<i>Keyword</i>	heat loss
	<i>Definition</i>	the quantity of heat lost from an enclosed space or system
	<i>Reference</i>	INT.DIC.REFRIGERATION
Dutch	<i>Keyword</i>	afgegeven hoeveelheid warmte;afgegeven warmte
	<i>Reference</i>	INT.WDBK.KOELTECHNIEK
Danish	<i>Keyword</i>	varmetap
	<i>Reference</i>	INT.KOELTEK.OBG.
Spanish	<i>Keyword</i>	pérdida de calor
	<i>Reference</i>	TERMCAT
Portuguese	<i>Keyword</i>	perda de calor
	<i>Reference</i>	S.Carvalho,Dir.Divisão Frio,FPF
Finnish	<i>Keyword</i>	lämpöhäviö
	<i>Reference</i>	Saksalais-suomalainen tekniikan ja kaupan sanakirja
French	<i>Keyword</i>	perte de chaleur
	<i>Definition</i>	quantité de chaleur perdue par une enceinte ou un système
	<i>Reference</i>	DIC.INT.FROID
German	<i>Keyword</i>	Waermeverlust
	<i>Reference</i>	INT.WOERTB.KAELTETECHNIK
Italian	<i>Keyword</i>	perdita di calore
	<i>Reference</i>	DIZ.INT.FREDDO

Svensk komplettering

Swedish	<i>Keyword</i>	värmeförlust
	<i>Definition</i>	icke nyttiggjord värme från ett visst system
	<i>Reference</i>	TNC 81. – 1984

Faktaruta 2

	<i>Subject</i>	viticulture dry & wet beverages - production & bottling - products - trade
French	<i>Keyword</i> <i>Definition</i>	floraison 1. épanouissement des fleurs. 2. saison ou époque pendant laquelle les fleurs apparaissent
	<i>Reference</i>	office international de la vigne et du vin
German	<i>Keyword</i> <i>Definition</i> <i>Reference</i>	Bluehen Entfaltung der Blueten office international de la vigne et du vin
English	<i>Keyword</i> <i>Definition</i> <i>Reference</i>	flowering; bloominE the opening of Che flowers ; the shedding of the calyptra office international de la vigne et du vin
Swedish	<i>Keyword</i> <i>Definition</i> <i>Technical Note</i> <i>Reference</i>	blomning utveckling av växts blomknoppar till blommor den svenska termen Ablomning@ har tillförts med utgångspunkt i den första franska definitionen Nationalencyklopedin. - 1989-1996 [VE]*; Erica Brewitz, TNC (1997) [DF,NT]**

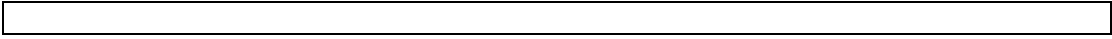
Internanmärkning EU

£ Record contains more than one concept: The French definition field contains definitions of two different concepts;
@ Record contains incorrect information: The spelling of the second English term (blooming) and the article (the) in the definition field.

*VE i det svenska källfältet står för det franska *vedette* vilket på engelska blir *keyword*.
Källhänvisningen som markerats med VE hör alltså till fältet *keyword*.

**Källhänvisningen i den svenska delen av termposten skiljer sig från de övriga på grund av att vi har följt de senaste instruktionerna för hur källorna ska redovisas. Enligt dessa ska källan till informationen i varje fält kunna identifieras.

Faktaruta 3		
	<i>Subject</i>	geomorphology (=GO6)
French	<i>Keyword</i>	glace grise
	<i>Definition</i>	jeune glace de 10 à 15 cm d'épaisseur, moins souple que le nilas et se brisant sous l'effet de la houle. En général, les fragments se chevauchent et s'entassent sous l'effet de la pression
German	<i>Reference</i>	OMM
	<i>Keyword</i>	Graueis
English	<i>Reference</i>	IGG
	<i>Keyword</i>	grey ice
	<i>Definition</i>	young ice 10-15 cm thick. Less elastic than nilas and breaks on swell. Usually rafts under pressure
Dutch	<i>Reference</i>	WMO
	<i>Keyword</i>	grijs ijs
	<i>Reference</i>	Swedish Meteorological and Hydrological Institute, The Baltic Sea Ice Code, 1981
Danish	<i>Keyword</i>	graa is
	<i>Definition</i>	ung is 10-15 cm tyk. Mindre elastisk end tyndis og braekker i doening. Overskydning af flager er hyppig
Spanish	<i>Reference</i>	Meteor. inst
	<i>Keyword</i>	hielo gris
	<i>Definition</i>	hielo joven con un espesor de 10-15 cm. Es menos elastico que el nilas y se quiebra por efecto del mar de fondo. Usualmente se apila por presion
Finnish	<i>Reference</i>	OMM
	<i>Keyword</i>	harmaa jää
	<i>Definition</i>	ohut jää, jonka paksuus on 10-15 cm
	<i>Reference</i>	Merijään terminologia
	<i>Technical Note</i>	Harmaa jää ei ole niin kimmoisaa kuin jääkalvo ja siten se murtuu aallokossa. Tavallisesti harmaa jää ajautuu päällekkäin puristuksen vaikutuksesta
Swedish	<i>Keyword</i>	medeltjock is
	<i>Reference</i>	Handbok för isobservatörer. - 1981. - s. 16 [VE]; Jan-Eric Lundqvist, SMHI (1997) [NT]
	<i>Technical Note</i>	10-15 cm tjock; i Sverige används inte färgen på isen för att beteckna istjockleken
—		
Information hämtad ur TNC:s interna anmärkningsfält		Termen tillförd av Jan Olof Skifte och granskad av Jan-Eric Lundqvist, SMHI.
		Fråga från TNC-handläggare: Finns det någon annan term för detta? Räcker det med "medeltjock is"? Kan inte medeltjock is vara av annan ålder än den is som avses här?
		Svar från Jan-Eric Lundqvist, SMHI: Behåll termen. Is kan i södra Östersjön vissa år inte bli tjockare eller äldre. Kan vara en månad gammal. I Östersjön används inte färgen på isen för att beteckna istjockleken. Ryssarna gör det dock, men de har ju också arktisk is, vilket inte Sverige har.

Juridiske oversættelsesordbøger

Traditionally, bilingual law dictionaries have merely given information about legal terms, but translation dictionaries within the field of law need to contain more than terminological information. To become a translation dictionary proper, the concept of the bilingual law dictionary has to be extended to include encyclopedic and linguistic information, especially stylistic information about the legal usage of the languages involved. The optimum legal translation dictionary should contain separate "chapters" dealing with the different linguistic aspects of legal translation across cultures, and it is much more than just a book containing a list of legal terms in the source language and their translations into the target language.

1. Indledning

Ved oversættelse af tekster fra ét sprog til et andet, benytter man ofte en eller flere bilingvale ordbøger. Disse ordbøger kan således kaldes oversættelsesordbøger, idet de i sådanne situationer anvendes til at overføre en kildesprogsteksts indhold til en tekst på målsproget. Både fra et teoretisk og et praktisk synspunkt er denne beskrivelse af en oversættelsesordbog kun af begrænset værdi, men den placerer dog oversættelsesordbogen i en overordnet ordbogstypologi. Det man ikke får noget at vide om er, hvad en oversættelsesordbog generelt indeholder, og derfor kan man ikke danne sig et nærmere indtryk af denne ordbogstype. Som oversætter vil man fx have specielle problemer, der kun relaterer sig til fagsproglige oversættelser, og andre problemer, som kun relaterer sig til almensproglige oversættelser. Dette betyder, at der er behov for en noget mere nuanceret beskrivelse, eller definition, af begrebet oversættelsesordbog.

Har man med fagsproglig oversættelse at gøre, vil det være hensigtsmæssigt at have oversættelsesordbøger, der på bedst mulig måde hjælper oversætteren med at lave sine oversættelser. Dette kan generelt beskrives som ordbøger, der tager højde for de oversættelsesproblemer, der er inden for det pågældende fagområde, og disse problemer kan være større eller mindre, afhængigt af, om man oversætter inden for et kulturbundet eller et ikke-kulturbundet fagområde (Tarp 1994: 57–61). Juridiske oversættelsesordbøger er derfor ikke bare fagsproglige oversættelsesordbøger, men er oversættelsesordbøger inden for et kulturbundet fagområde. Som eksempel kan nævnes, at de nordiske

retssystemer generelt bygger på de samme principper, mens det engelske retssystem er et system for sig baseret på common law, og det spanske retssystem er i modsætning til de nordiske og det engelske baseret på romerretten og vestgotisk ret. Dette betyder bl.a., at der ikke kun er faglige forskelle mellem de to kulturers juridiske fagområder, men der vil også være lingvistiske forskelle, idet man i hvert enkelt retssystem har forskellige måder at opdele verden på og beskrive denne opdeling. Alle disse aspekter er relevante i forbindelse med juridisk oversættelse. Derfor er det nødvendigt, at en juridisk oversættelsesordbog tager højde for disse faglige og lingvistiske forskelle og indeholder oplysninger, som sætter brugeren i stand til som minimum at lave en acceptabel oversættelse.

2. Den juridiske oversættelsesordbogs funktion

Oversættelsesordbøger er som nævnt uundværlige hjælpemidler i forbindelse med oversættelse af tekster fra ét sprog til et andet. Oversættelsesordbøger defineres generelt som ordbøger, der tager højde for de oversættelsesproblemer, der er inden for det pågældende fagområde, og juridiske oversættelsesordbøger skal således kunne hjælpe med de problemer der måtte være forbundet med oversættelse inden for juridisk sprog, det være sig faglige, kulturelle og lingvistiske.

På baggrund af ovenstående kan man sige, at en god juridisk oversættelsesordbog er en (bilingval) ordbog, hvis funktion er at sætte brugeren i stand til at lave en "god" juridisk oversættelse på basis af de oplysninger, den indeholder. Men hvilke typer oplysninger er det en sådan ordbog indeholder? For at kunne give et kvalificeret svar på dette spørgsmål må man tage udgangspunkt i ordbogens funktion, oversættelse, og undersøge hvilke typer oplysninger der behøves for at opfylde denne funktion. I denne forbindelse er det nærliggende at begynde med at se på oversættelsesvidenskabens seneste resultater angående den viden, der er påkrævet i en given oversættelsesproces. I den generelle oversættelsesvidenskab beskrives den mest grundlæggende viden bl.a. på følgende måde:

In order to translate a complete text, the students require not only transfer competence, but also linguistic competence in SL and TL, cultural competence in SC and TC, as well as factual and research competence. (Nord 1991:161)

Ovenstående generelle oversættelsesbetragtninger kan overføres til fagspecifik oversættelse inden for det juridiske område. På det kulturelle plan er det nødvendigt med generel viden om de to kulturer, men herudover er det vigtigt at gøre sig klart, at der inden for fagområdet er specielle kulturaspekter, som vanskeliggør oversættelse. For at afhjælpe dette problem bør en juridisk oversættelsesordbog indeholde oplysninger om kulturspecifikke forhold med relevans for oversættelse mellem de to kulturer. For det andet er det af væsentlig betydning, at ordbogen indeholder relevante oplysninger om realia (faktuelle oplysninger), som er udløbere af de pågældende sprogområders kulturer. De egentlige fagoplysninger inkluderer bl.a. encyklopædiske oplysninger, der beskriver ekstralingvistiske forhold. Ser man til sidst på de lingvistiske oplysninger, er det både teoretisk og praktisk relevant at undersøge, hvad denne oplysningstype nærmere dækker over, og her kan man i oversættelsesvidenskaben bl.a. finde følgende bidrag til diskussionen:

In this section we have been suggesting that the linguistic knowledge which underlies the user's ability to process texts can be divided (for analytic purposes) into syntactic, semantic and pragmatic knowledge, all of which play a part in the production and comprehension of texts. (Bell 1991:211)

Overføres disse generelle betragtninger om oversættelse til juridisk oversættelse, kan det sammenfattende siges, at en juridisk oversættelsesordbog også skal indeholde oplysninger om semantiske, pragmatiske og syntaktiske aspekter inden for juridisk sprog.

På baggrund af ovenstående kan man konkludere, at man i en juridisk oversættelsesordbog har brug for i hvert fald to hovedtyper af oplysninger. Inden for den fagleksikografiske terminologi er det almindeligt at skelne mellem følgende to hovedtyper: encyklopædiske oplysninger og lingvistiske oplysninger (Wiegand 1988:766 og Nielsen 1991:277–278). De **encyklopædiske oplysninger** omfatter information om ekstralingvistiske aspekter, navnlig faglig (in casu juridisk) realia, og de encyklopædiske oplysninger, som ordbogen skal indeholde kan groft inddeles i følgende to hovedpunkter:

1. Oplysninger om retssystem i L1
2. Oplysninger om retssystem i L2

Lingvistiske oplysninger omfatter de sproglige aspekter, og inden for fagleksikografien kan man yderligere skelne mellem **semantiske**

oplysninger om lemmatas betydning i form af definitioner (plus evt. parafraser) og ækvivalenter og **kombinatoriske oplysninger**, der giver information om syntagmatiske relationer i form af rækkefølge af ord, morfemer og led på samme niveau, som indgår i forbindelse med hinanden (NLO:146). Heraf følger, at de lingvistiske oplysninger, som ordbogen skal indeholde kan skitseres således:

- 3. Oplysninger om juridisk sprog i L1
  - 3.1 Semantiske oplysninger
  - 3.2 Kombinatoriske oplysninger
- 4. Oplysninger om juridisk sprog i L2
  - 4.1 Semantiske oplysninger
  - 4.2 Kombinatoriske oplysninger

Det overvejende antal af bilingvale juridiske ordbøger indeholder både encyklopædiske og lingvistiske oplysninger, men ser man nærmere på de eksisterende juridiske oversættelsesordbøger viser det sig, at der kan være endog store forskelle på, hvorledes ordbøgerne (eller leksikograferne) fordeler fokus på oplysningstyperne. I forbindelse med juridisk oversættelse og juridiske bilingvale ordbøger fokuseres der i sagens natur meget på ækvivalensproblematikken, som er det altoverskyggende problem, da der ved kulturbundne fag som netop juridisk sprog meget sjældent er overensstemmelse mellem to landes retssystemer og lovgivning. Dette bevirker, at der kun i få tilfælde forekommer fuld ækvivalens mellem to termer; oftere foreligger der kun delvis ækvivalens og hyppigt nulækvivalens. Ordbøger som ANDERSON, CRAIG og FIFE er eksempler på nordiske bilingvale ordbøger, der udelukkende behandler det juridiske område fra en encyklopædisk og semantisk synsvinkel, idet de stort set kun indeholder lemmata, ækvivalenter og faglige forklaringer. Artiklen *hevning* i CRAIG fylder fx ikke mindre end 15^{1/2} spalte (i alt 737 linier) med en høj detaljeringsgrad af faglige oplysninger, der beskriver de forskellige retssystemers behandling af dette juridiske aspekt. Samtidig får man i artiklens første linie at vide, at der ikke findes nogen engelsk ækvivalent til det norske lemma. Der lægges med andre ord stor vægt på juridisk realia, og i ANDERSON og CRAIG også på det komparative plan mellem de to involverede retssystemer (altså pkt. 1, 2, 3.1 og 4.1 ovenfor).

De encyklopædiske og semantiske oplysninger er nødvendige for, at oversætteren kan skaffe sig den faglige viden, der kræves for at kunne præstere en acceptabel juridisk oversættelse som kommunikations-

middel mellem to fundamentalt forskellige juridiske systemer. Da disse ordbøger fra et oversættelsessynspunkt primært indeholder terminologisk orienterede oplysninger, er deres oversættelsesmæssige anvendelsespotentiale begrænset til kun at omfatte oversættelse af deciderede juridiske termer. Problemerne med at oversætte alle ordene mellem termerne (og de udgør normalt mere end 50% af den tekst, der skal oversættes) får man ingen hjælp til at løse i disse ordbøger. Dette er ikke desto mindre i tråd med den traditionelle opfattelse af terminologien således som den f.eks. kommer til udtryk i følgende citat: "Terminologi befatter sig bare med benevnelser for begrebene, ikke med morfologi og syntaks". (Fjeld 1991:211).

Mere hjælp til oversættelse finder man i de ordbøger, der udover encyklopædiske oplysninger også indeholder både semantiske og kombinatoriske oplysninger. Som eksempler på nordiske oversættelsesordbøger inden for juraen kan nævnes COLLIN, LIND og NIELSEN, der udover lemmata, ækvivalenter og faglige forklaringer (encyklopædiske og semantiske oplysninger) også indeholder fraser og vendinger, som oversættes til målsproget (kombinatoriske oplysninger). Til illustration heraf kan nævnes, at artiklen *testamente* i LIND bl.a. indeholder 9 norske kollokationer med engelske oversættelser, samt 2 norske eksempelsætninger med engelske oversættelser. Disse ordbøger har altså et større oversættelsesmæssigt anvendelsespotentiale end de terminologisk orienterede ordbøger, da de også indeholder oplysninger om oversættelse af kollokationer og fraser, som bl.a. hjælper med til at udfylde "hullerne" mellem de juridiske fagtermer (altså oplysningstyperne 1, 2, 3.1, 3.2, 4.1 og 4.2 ovenfor). Herudover indeholder COLLIN og NIELSEN formelle oplysninger i form af ordklasseangivelser, samt enkelte oplysninger om grammatiske uregelmæssigheder. Man kan således konstatere, at nogle juridiske oversættelsesordbøger er mere oversættelsesorienterede end andre.

Men selv disse oversættelsesorienterede ordbøger giver ikke den fulde hjælp som en oversætter kan have brug for ved oversættelse af juridiske tekster. Ganske vist er de kombinatoriske oplysninger i form af kollokationer og fraser uundværlige, men disse kombinatoriske elementer er ikke i sig selv nok i forsøget på at producere den optimale oversættelse. De, der beskæftiger sig med oversættelse generelt ved af erfaring, at man ofte støder på problemer, som skyldes strukturelle forskelle på sætningsniveau mellem kilde- og målsprog. Dette praksisbaserede problem er efterhånden også blevet erkendt inden for den almene oversættelsesvidenskab, hvilket kan illustreres med følgende udsagn:

The structural differences between two languages, particularly in lexic and sentence structure, give rise to certain translation problems which occur in every translation involving this pair of languages, no matter which of the two serves as source and which serves as target language. (Nord 1991:159)

Overført til juridisk oversættelse er det herefter klart, at det ikke er nok, bare at kende termerne, kollokationerne og fraserne, men at man også skal vide noget om lingvistiske strukturer inden for det juridiske fagområde (pkt. 3.2 og 4.2 ovenfor). At ordbogen indeholder oplysninger om strukturelle aspekter er især af betydning i de tilfælde, hvor en bestemt sætningsstruktur på L1 ikke kan overføres direkte til L2, fx fordi sætningsstrukturen har forskellige funktioner i de to sprog. Og her er det, at både den teoretiske og praktiske fagleksikografi hidtil er kommet til kort.

3. Sproglige problemer i forbindelse med juridisk oversættelse

Juridisk sprog er en betegnelse, der dækker mange og store områder, hver især med deres specielle terminologi, men med det juridiske sprogs specielle karakteristika til fælles; det dækker juraens mange retsområder og fagområder, lige fra sprogbrugen i love og domme, over administrativt sprog til det sprog, der bruges i juridiske lærebøger.

Ud over ækvivalensproblematikken, der klart kommer til udtryk i de terminologisk orienterede ordbøger, er der som nævnt andre problemer, der skal overvindes i forbindelse med juridisk oversættelse. Et vigtigt punkt er de deciderede sproglige problemer, dvs. lingvistiske problemer, da der forekommer mange sproglige træk, der er karakteristiske for juridisk sprog og som frembyder problemer i forbindelse med oversættelse af en tekst fra ét sprog til et andet, hvis man vil bevare klarheden samt den typiske juridiske formuleringsform. Af praktiske grunde vil der i det følgende blive taget udgangspunkt i dansk juridisk sprog og sammenlignet med spansk og engelsk juridisk sprog, men de generelle lingvistiske aspekter gælder analogt for oversættelse når der er lingvistiske strukturforskelle mellem de to sprog. I henhold til foreliggende undersøgelser inden for dansk juridisk sprog, er juridiske tekster bl.a. karakteriseret ved at indeholde særlige lingvistiske strukturer. Resultaterne af disse undersøgelser viser, at dette omfatter flere undergenrer inden for den juridiske tekstgenre, nemlig lovtekster, kontrakter og domme (jf. von Eyben 1989:489–537).

Nogle af de sproglige karakteristika, der kendetegner juridisk sprog, både på dansk, spansk og engelsk, er følgende:

3.1 Participialkonstruktioner

Den danske juridiske sprogbrug er bl.a. kendetegnet ved en hyppig anvendelse af syntaktiske konstruktioner, der ikke eller mindre hyppigt anvendes i det daglige sprog. En af disse lingvistiske strukturer er participumskonstruktionerne, der har en særlig plads i det lingvistiske univers når juridisk sprog sammenlignes med almensproget:

Det almindelige skriftsprog og i særlig grad talesproget foretrækker nu relativsætninger. Den traditionelle juridiske stil har derimod foretrukket anvendelse af participier. (von Eyben 1989:501)

I juridisk sprog er der således en tendens til at foretrække syntetiske konstruktioner med forvægt, hvorimod der i almensproget klart foretrækkes analytiske konstruktioner med bagvægt. På grund af denne forskel på hyppigheden i anvendelse er det relevant at påpege betydningen af denne sætningsstruktur ved oversættelse inden for det juridiske fagområde. Der kan findes mange konkrete eksempler på anvendelsen af participialkonstruktioner i dansk juridisk sprog, men de følgende er valgt for at illustrere, at de anvendes i alle de ovenstående tre undergenrer:

de ejendommen matr. nr. ... påhvilende servitutter (kontrakt, von Eyben 1989:502)

sagsøgeren har i denne ved stævning af 9/6 1959 indledede sag ... (dom, von Eyben 1989:507)

I retssager vedrørende de i denne lov omhandlede opfindelser (lov, von Eyben 1989:509)

I Justitsministeriets vejledning om sprogbrugen i danske lovtekster, nævnes participumkonstruktionerne eksplicit som værende karakteristiske for juridisk sprog, og der skelnes mellem konstruktioner som anvender præsens participium og perfektum participium. Denne brug af participier gør sproget tungt og vanskeligt at forstå, og udsagn, der er vanskelige at afkode på modersmålet, er også vanskelige at oversætte til fremmedsproget. Til direkte hjælp ved afkodningen (og som indirekte hjælp ved oversættelse) anbefales i Justitsministeriets vejledning, at

man omskriver de nævnte participiumkonstruktioner til fx præpositionsled, genitivkonstruktioner eller relativsætninger.

Ved oversættelse fra dansk til spansk ville det være absolut nødvendigt at anvende disse opløsninger af participiumkonstruktionerne, da oversættelsen ellers ville være umulig at foretage. I spansk juridisk sprog er syntaksen karakteriseret ved reduktion, dvs. anvendelse af syntaktiske konstruktioner, hvor man i stedet for en sætning med finit verbal foretrækker konstruktioner med infinitte verbaler: infinitiv, participium og gerundium, fx:

El propietario entrega el mencionado vehículo en arrendamiento a don Jorge Blanco, reconociendo este último señor que lo percibe en perfecto estado de conservación y funcionamiento

Si el señor Nundó ha satisfecho al señor Roselló la cantidad, deducidas las cuarenta mil del arrendamiento, por lo que deberá entregar además de éstas, cien mil pesetas

Ved oversættelse fra spansk til dansk volder de mange participialkonstruktioner problemer. Her er det nødvendigt at oversætte til sætninger med et finit verbum. Oftest er disse konstruktioner dog lemmatiseret under kollokationer eller substantiv + infinitiv. I den eneste eksisterende juridiske ordbog mellem spansk og dansk, HENRIKSEN findes der ingen oplysninger af sproglig karakter, der kan hjælpe brugeren til en så korrekt oversættelse som muligt, ikke alene juridisk men også sprogligt. Ved et indgående studium lykkes det at finde lemmata, hvor ækvivalenten netop angiver den anbefalede oversættelsesform.

heredero mejorado (arving, som forlods er tillagt)

acreedor moroso (kreditor, der er i mora; kreditor, der ikke har overholdt en tidsfrist)

cantidad demandada det påstævnte beløb [*civ.s.: det beløb, der er nedlagt påstand om betaling om*]

I spansk juridisk sprog forekommer der endvidere en brug af præsens participium, der ligger langt ud over, hvad der er normalt i det spanske sprog og som er medvirkende til den tunge sprogstil. Denne præsens participium har i en fjern fortid mistet sin oprindelige betydning og oversættes med et adjektiv eller substantiv, jf. HENRIKSEN:

solicitantes subst. ansøger; den begærende [*f.ex. i f.m. registrering*]; andrager; anmelder [*ved registrering*]

clindantes subst. nabo [*i betydningen en ejer af en fast ejendom, der har fælles skel med en anden*]

I forbindelse med oversættelse til engelsk er participialkonstruktioner af væsentlig betydning. Dette skyldes, at man ikke kan overføre participialkonstruktionerne direkte til engelsk, og man må således anvende en anden syntaktisk struktur på målsproget. I de eksisterende dansk-engelske juridiske ordbøger får man ingen eksplicite oplysninger om, hvordan man skal behandle participialkonstruktioner når man oversætter en dansk tekst til engelsk. De eneste oplysninger ordbøgerne indeholder om dette oversættelsesproblem kan kun findes ved langvarig og koncentreret læsning af de enkelte ordbogsartikler. Af de undersøgte ordbøger, er det kun lykkedes at finde implicite informationer om denne sætningskonstruktion i én ordbog nemlig BAILEY, og dette kun i meget få artikler (<10). Oplysningerne findes "skjult" i teksten i form af danske vendinger med engelske oversættelser, fx:

overgå: de ham ~ede domme *civilretligt* the judgments given against him; *strafferetligt* the sentences passed on him
påhvile [...] **den dokumentet ~nde stempelafgift** the stamp duty payable on the document

Som det fremgår af ovennævnte eksempler, er anvendelsen af (hele eller) reducerede relativsætninger en af de måder, hvorpå man kan omstrukturere den danske sætningsstruktur til engelsk. Med andre ord er et strukturskift nødvendigt ved oversættelse.

Forskellen på den engelske og danske struktur på dette område medfører et interessant oversættelsesproblem. En engelsk juridisk kilde tekst indeholder nemlig ikke participialkonstruktioner, men mange relativsætninger, og overføres denne syntaktiske struktur til den danske målsprogstekst, mangler den danske tekst et af de væsentlige træk, der karakteriserer en dansk tekst som tilhørende den juridiske genre. Som tilfældet er med de eksisterende dansk-engelske juridiske ordbøger, så indeholder de engelsk-danske juridiske ordbøger ingen eksplicite informationer om, hvordan man skal/kan markere sin danske målsprogstekst som værende en juridisk tekst ved hjælp af participialkonstruktioner. Kun i én af de undersøgte engelsk-danske ordbøger, NIELSEN, er der fundet implicite informationer om denne sætningsstruktur, og dette kun i få artikler (<10) i form af forklarende ækvivalenter og danske oversættelser af engelske fraser og vendinger, jf. de følgende eksempler:

innocent misrepresentation s urigtig udtalelse fremsat i god tro

et i god tro fremsat urigtigt anbringende fraudulent misrepresentation; misrepresentation; negligent misrepresentation

mortgage³ *s* betegnelse for pantesikrede tilgodehavenders rækkefølge

prioritet [...] *the ~s on the property* de i ejendommen indestående prioriteter Ø mortgage¹

Den leksikografiske behandling af dette oversættelsesproblem lader meget tilbage at ønske, idet det er helt tilfældigt om ordbogsbrugeren opdager oplysningerne i artiklerne, samtidig med at sandsynligheden for overhovedet at støde på oplysningerne er forsvindende lille. Og dette gælder uanset om man oversætter fra dansk til engelsk eller omvendt.

3.2 Gerundium

Et særdeles karakteristisk sprogligt træk hos spansk juridisk sprog er som tidligere nævnt reduktion, bl.a. også ved en meget stor anvendelse af gerundium. Denne meget hyppige anvendelse bemærkes ikke på nogen måde i HENRIKSEN. Der findes kun eksempler på indirekte lemmatisering af gerundium, som vist i det følgende:

sentencia estimando la pretención del demandante ... af-sige/give dom iflg./i h.t./efter / i overensstemmelse med sagsøgerens påstand

auto decretando el embargo eksekutionsdekret/udlægsdekret

auto despachando la ejecución eksekutionsdekret/udlægsdekret

sentencia condenando a algo, suplicar que se dicte påstå dom til noget [*proc.r.*] nedlægge påstand om noget

Der findes endvidere også følgende eksempel på ordklasseskift, hvor en gerundium, på grund af sin vedvarende brug i ganske bestemte situationer, skifter ordklasse til et substantiv:

considerandos *mask. plur.* [*antikv. I proc.r.*] præmisser [*proc.r., forvalt.r. ∴ egentlige præmisser*]/ retlige omstændigheder/juridiske omstændigheder/retlige grunde/retligt grundlag/juridisk grundlag/jus

resultandos *mask. plur.* faktiske omstændigheder

Gerundium har endvidere en speciel anvendelsesform i juridisk sprog – den såkaldte BOE-gerundium. Det er en gerundium, der bruges af det

spanske statstidende Boletín Oficial del Estado og som anvendes på en måde, der ikke er tilladt i almindeligt sprog. Denne gerundium bruges med adjektivisk værdi og ifølge de normale regler i den spanske grammatik bruges den aldeles ukorrekt. Følgende eksempler er hentet fra spanske juridiske tekster, og denne specielle anvendelse er der ikke på nogen måde gjort opmærksom på i HENRIKSEN:

... las documentaciones solicitando subvenciones
... resolución recogiendo la sentencia

3.3 *Inversion*

Anvendelse af inversion i indledende betingelsesbisætninger er et andet af de syntaktiske træk ved dansk juridisk sprog, der kræver anvendelse af en anden sætningsstruktur ved oversættelse til engelsk. Dette skyldes, at man i engelsk juridisk sprog indleder betingelsesbisætninger med en konjunktion, hvorimod man på dansk ofte udelader konjunktionen og i stedet anvender en spørgeformet betingelsessætning. Denne inversion anvendes på dansk om hypotetiske forhold, og findes ofte i love og kontrakter, fx:

Skulle nogen af interessenterne dø ... (kontrakt, von Eyben 1989:523)
Opnås der ikke anerkendelse af faderskabet ... (lov, von Eyben 1989:523)

Den tilsvarende engelske sætningsstruktur i betingede adverbelle ledsætninger med anvendelse af underordningskonjunktion kan illustreres med følgende eksempler:

Where the Commissioners are satisfied ... (lov, Gravells 1993: 616)
If any person contravenes or fails to comply with ... (lov, Gravells 1993:589)
If the Company ceases to manufacture or deal in the Goods ... (kontrakt, Ramage 1993:107)

Det generelle princip for oversættelse af dansk inversion i indledende betingelsesbisætninger til engelsk er således at anvende underordningskonjunktioner i form af *if* eller *where*. Omvendt kan man ved oversættelse af en engelsk juridisk tekst vælge at anvende inversion på dansk i forbindelse med disse betingede adverbelle ledsætninger indledt med en af de to nævnte engelske underordningskonjunktioner.

Derved opnår man en markering af sin danske oversættelse som tilhørende den juridiske tekstgenre.

Ingen af de undersøgte dansk-engelske og engelsk-danske juridiske ordbøger behandler denne oversættelsesproblematik.

På spansk har man ligeledes en meget hyppig brug af inversion, ofte med anvendelse af participier, der erstatter spidsstillede bisætninger. Her skal participierne oftes oversættes med tids- eller årsagsbisætninger. I HENRIKSEN gøres der ikke opmærksom på dette stilistiske træk.

3.4 Rutineformler

I både dansk og spansk juridisk sprog forekommer der en meget stor anvendelse af en bestemt type ordforbindelser, der også benævnes rutineformler. Denne type ordforbindelser er knyttet til forskellige bestemte tekstarter, fx domme, kontrakter, testamenter, etc. Disse formler reproduceres hver gang, de nævnte typer tekstarter reproduceres. De kan defineres som præfabrikerede ordforbindelser – ofte performativer med syntaktisk struktur som sætninger, som anvendes igen og igen på samme plads i bestemte tekstarter. Det er deres binding til en bestemt plads i en bestemt tekstart, der gør at rutineformler betragtes som faste ordforbindelser. Desuden tenderer de til en vis petrificering i en bestemt form, både hvad angår bestemte ord eller forældede syntaktiske former, fx: *Thi kendes for ret ...* eller *Retten finder at ...* Det ville næppe være muligt at forestille sig en dom, uden at *Thi kendes for ret ...* skulle indgå i teksten.

Rutineformler er meget væsentlige bestanddele i en autentisk juridisk tekst, fordi man nu engang har vedtaget, at således er ordlyden i forbindelse med visse specielle passager i forskellige tekster, at de er nødvendige for tekstens formalitet. I kontrakter og erklæringer forekommer fx: *Køberen erklærer på tro og love ...*

I domme er anvendelsen af rutineformler endnu mere fremtrædende, fx:

sagsøger har under nærværende sag påstået sagsøgte M til-
pligtiget til ...
de sagsøgte har påstået frifindelse.
sagsøger har til støtte for påstanden gjort gældende ...
findes udlejer ikke ubetinget at skulle ...

Det ville ligeledes være utænkeligt at forestille sig et skøde i forbindelse med en handel vedr. fast ejendom, hvor der ikke ville være anført:

Sælger sælger, skøder og endeligt overdrager ...

Schroth (1986) påpeger netop vigtigheden i anvendelsen af disse rutineformler i juridisk sprog for at bevare autenciteten og vægten bag ordene.

There are several levels, or perhaps dimensions, and a good translation is weighted toward some more than others, depending on the purposes and the audience. For instance, a translation of an opera for performance must fit the music; with some composers, particular words must fall on certain notes. Awkward grammar and unusual choices of words may be tolerated to make this possible. In legal translation, the sound and rythm of the words are usually considered unimportant, despite their importance in untranslated texts. (We "give, devise and bequeath" all the "rest, residue and remainder", not because these words retain separate meanings, but simply because we have come to believe that they sound right.) (Schroth 1986:54)

Hos Kjær (1997) findes der en diskussion af placeringsmuligheder for disse rutineformler. Ifølge Kjær er der med ordbøgers sædvanlige indretning som udgangspunkt to muligheder for placeringer af faste ordforbindelser: angivelse som lemma, evt. sublemma, i ordbogens makrostruktur eller som eksempel i ordbogens mikrostruktur. Hendes konklusion er, at rutineformler hverken bør angives som lemmata eller som eksempler på de indgåede ords brug. De bør angives som det de er: Byggesten til juridiske tekster. Denne konklusion giver dog ikke noget klart svar på, hvor og hvorledes de så skal placeres, i ordbogsartiklerne eller med en selvstændig placering.

Som nævnt er disse rutineformler meget væsentlige i forbindelse med oversættelse, når man tilstræber så stor autencitet som muligt i teksten. Det er dog ikke nemt af finde frem til dem i bilingvale juridiske ordbøger, selv om de findes der; det er et uomgæeligt faktum, at de skal medtages og er meget vigtige bestanddele, da visse passager i juridiske tekster ikke kan oversættes korrekt, med mindre at netop den korrekte vending eller formel anvendes. I spansk juridisk sprog er rutineformlerne lige så anvendte og fremherskende som i dansk juridisk sprog:

I HENRIKSEN findes mange af disse rutineformler bl.a. lemmatiseret som kollokationer, som i følgende eksempel:

Juez, considerar algo un finde/skønne noget (:en dommer)
[oversættes med: "retten finder/ skønner, at ...]/ anse noget

for godtgjort (:en dommer) [oversættes med: "retten anser det for godtgjort, at ...]

I dette eksempel findes rutineformlen således hverken direkte lemmatiseret ordret eller angivet ved et eksempel, idet denne ordbogs mikrostruktur ikke inkluderer eksplicite eksempler. Når man læser brugervejledningen, står der ingen steder at kantet parentes med kursiv skrift også angiver eksempler. Derimod finder man godt skjult vendingen som et oversættelsesforslag, idet der blot står, at ordforbindelsen oversættes med "*retten finder/skønner, at*". Der er ikke på nogen måde gjort opmærksom på, at det er **oversættelsen**, den korrekte juridiske oversættelse til dansk, den danske pendant, og at det er en fast formulering, en stereotyp, en rutineformel.

Nedenstående eksempler findes i ovennævnte ordbog – fundet efter mange opslag og et indgående studium af samtlige artikler:

Se abren las sesiones. ("Retten er sat ...")
Visto, despejen! ("Sagen optages til dom ...")

Debemos condenar y condenamos (al acusado a la pena de) der skal oversættes med THI KENDES FOR RET, findes efter en lang søgning under:

pena de diez años de prisión, deber condenar y condenar al acusado a la ville være at anse med fængsel i 10 år (:tiltalte) / burde straffes med fængsel i 10 år (:tiltalte) [ex.: "*Fallamos: que debemos condenar y condenamos al acusado a la pena de diez años de prisión*": "*THI KENDES FOR RET: Tiltalte vil være at anse med fængsel i 10 år*" / "*THI KENDES FOR RET: Tiltalte bør straffes med fængsel i 10 år*"] fallo y fallamos

vender, ceder y traspasar un inmueble a alg. sælge, skøde og (endeligt) overdrage en ejendom til en person

Bevæger man sig over i sprogparrat dansk og engelsk, finder man en noget blandet behandling af rutineformler i de eksisterende juridiske oversættelsesordbøger. I NIELSEN behandles rutineformlerne efter et andet princip end i HENRIKSEN, idet de ikke er lemmatiseret selvstændigt, men er placeret i artiklerne som fraseangivelser. Hvis man fx skal finde frasen:

KNOW ALL MEN by these presents (kontrakt, Ramage 1986:337)

skal den findes i den artikel, som behandler lemmaet *presents*:

presents *pl* betegnelse for et *deed* – benyttes til at henvise til dokumentet selv [...]

dokument *sg* [...] *know all men by these* ~ det gøres herved vitterligt; *to all to whom these ~ shall come, I John Doe, send greeting* undertegnede John Doe gør herved vitterligt

I lighed med HENRIKSEN findes der hverken implicitte eller eksplícitte angivelser af, at der er tale om rutineformler. I FRANDSEN er rutineformlernes behandling en blanding af den, der findes i HENRIKSEN og NIELSEN, idet de enten er placeret som selvstændige lemmata eller som eksempler i artiklerne, fx:

Thi kendes for ret *proc.r.* IT IS HELD (THAT), the judgment of the court is (that), (therefore) it is (this day) adjudged (that)

finde *vb.intr., proc.r.* find *e.x.* **retten finder tiltalte skyldig** the court finds the defendant guilty; **som retten måtte finde det berettiget** as the court thinks just; (...) **retten finder det ikke bevist at** (...) the court is not satisfied that (...); **retten finder det godtgjort at** (...) the court is satisfied that (...); **som retten måtte finde [finder] det passende** as the court shall think [thinks] fit

Ulempen ved denne fremgangsmåde er, at ordbogsbrugeren ikke fortæller brugerne, om en given rutineformel er anført som lemma eller som eksempel (Kjær 1997:169). En tilsvarende behandling af rutineformler findes i BAILEY.

4. Placering af oplysningerne

Når man som leksikograf skal tage stilling til, hvor i ordbogen man skal placere de forskellige typer oplysninger, har man principielt to muligheder: Man kan placere oplysningerne inde i artiklerne, eller man kan placere dem uden for artiklerne. Uanset hvilken fremgangsmåde man vælger er der tale om et fordelingsstrukturelt anliggende. Både teoretisk og praktisk er den netop opstillede dikotomi en meget grov opdeling, og fordelingsstrukturen giver da også mulighed for at skelne meget mere nøjagtigt mellem de forskellige placeringsmuligheder.

Vælger man at placere de stilistiske oplysninger i artiklerne opnår man, at de er placeret i forbindelse med hvert enkelt lemma, og vil således altid være direkte tilgængelige i forbindelse med et opslag i

lemmalisten. Dette medfører dog en risiko for at overbelaste artiklernes mikrostruktur, idet oplysningerne skal inkorporeres i den enkelte artikel sammen med artiklens øvrige encyklopædiske og lingvistiske oplysninger. Endvidere vil dette være en omstændelig proces for leksikograferne, idet der vil være mange gentagelser af de samme oplysninger. En af de konkrete farer ved denne fremgangsmåde er, at de enkelte oplysningstyper ofte "drukner" i artiklens informations- og tekstbillede, og brugeren har en forholdsvis høj risiko for at overse oplysningerne, hvilket reducerer deres nytteværdi betydeligt.

Vælger man at placere de stilistiske oplysninger i artiklerne, er det næste spørgsmål man skal tage stilling til i hvilke konkrete artikler oplysningerne skal placeres. Skal oplysningerne om fx inversion placeres i alle artikler, der behandler verber, og hvis det er udgangspunktet, gælder dette også indholdstomme verber? Jo mere leksikograferne tynder ud i antallet af artikler med stilistiske oplysninger, jo mere vil oplysningerne kun være tilgængelige mere eller mindre tilfældigt afhængigt af, hvilken artikel brugeren slår op i. Igen er der en forholdsvis høj risiko for, at brugeren ikke finder oplysningerne, og dette skal sammenholdes med risikoen for, at leksikograferne glemmer at indføre oplysningerne i nogle af artiklerne. Såfremt man ikke placerer de stilistiske oplysninger i alle artikler, er det leksikografernes ansvar at udarbejde et klart og overskueligt princip for, i hvilke artikler oplysningerne skal placeres, og dette fordrer endvidere, at princippet følges konsekvent og afsløres over for brugerne, så de klart ved hvordan de let får tilgang til oplysningerne.

Da der som nævnt er flere syntaktiske strukturer, der karakteriserer (dansk) juridisk sprog, kan man vælge at betragte stilistiske oplysninger samlet. Dette kan begrundes i, at oplysningerne er meget generelle – de er ikke direkte afhængige af termerne, men af sprogbrug – og derfor kan de siges at "gå på tværs" af alle ordbogens artikler (tværlemmatiske oplysninger). Af praktiske grunde bør de stilistiske oplysninger behandles samlet i omtæksten i en separat ordbogsdel, som behandler typiske stilistiske, mv. træk, der er relevante ved oversættelse mellem de to involverede sprog. Denne fremgangsmåde har den fordel, at de stilistiske oplysninger er eksplicit tilgængelige for ordbogsbrugeren uanset hvilken artikel der måtte blive konsulteret.

Vælger man at placere de stilistiske oplysninger i en separat ordbogsdel, opnår man en pladsbesparelse, idet oplysningerne kun skal gives æt sted i ordbogen. Således undgår man at skulle give den samme oplysning i et større antal artikler, og gentagelse er således overflødig. Herudover opnår man den fordel, at det vil være relativt uproblematisk at give længere sammenhængende forklaringer vedrørende de relevante

stilistiske træk, samtidig med at oversættelsen af de behandlede syntaktiske strukturer kan illustreres ved eksempler. Sluttelig vil der være mulighed for at kommentere de viste oversættelser og eventuelle valg mellem oversættelsesmuligheder, noget der vil være vanskeligt gennemførligt i de enkelte artikler.

Når dette er sagt, bør man dog overveje at skelne mellem to typer syntaktiske oplysninger, nemlig de overvejende performative rutineformler, og de øvrige stilistiske oplysninger. Som nævnt ovenfor kan man sige, at syntaktiske kombinatoriske oplysninger er generelle for hele fagets sprogbrug, men nogle er mere generelle end andre. Træk ved dansk juridisk sprogbrug som participiumkonstruktioner og inversion i indledende betingelsesbisætninger kan uden hensyn til de konkrete ord findes i alle tekster inden for den juridiske tekstgenre, fx domme, love og kontrakter. Rutineformlerne, derimod, er i højere grad knyttet til en bestemt undergenre i kraft af de ord, der indgår i de syntaktiske kombinationer. Nogle konkrete rutineformler findes fx kun i domme, mens andre kun findes i kontrakter. Hvis en sådan skelnen kan opretholdes teoretisk og praktisk, vil det være hensigtsmæssigt for ordbogens funktion at have to separate ordbogsdele, en til rutineformler og en til de øvrige stilistiske oplysninger.

Hver af de to ordbogsdele bør være struktureret efter et konsekvent anvendt princip, således at oplysningerne præsenteres på en optimal måde for ordbogsbrugeren. En måde at sikre en sådan præsentation er at opdele ordbogsdelen i afsnit, der hver behandler et aspekt af ordbogsdelens overordnede område. I en ordbogsdel om stilistiske træk ved juridisk sprog, kan man samle alle relevante oplysninger om danske participiumkonstruktioner og disses oversættelse til spansk hhv. engelsk, et andet afsnit om inversion i indledende betingelsesbisætninger og disses oversættelse, og så videre. En sådan klar og konsekvent strukturering af oplysningerne gør, at ordbogsbrugeren hurtigt kan finde oplysninger om lige netop det stilistiske problem han måtte have, uden at det er nødvendigt at læse hele ordbogsdelen. Anvendelsen af nummererede paragraffer, evt. løbende kolumnetitler, og relevante henvisninger inden for ordbogsdelen vil også medvirke til en optimal udnyttelse af oplysningerne.

Rutineformlerne kan på tilsvarende vis placeres i en separat ordbogsdel der er helliget denne type syntaktiske strukturer. En sådan ordbogsdel kan fungere som en slags samling af juridiske dokumenter med særlig henblik på netop rutineformler og disses oversættelse (jf. Nielsen 1994:108–112). Oplysningsmæssigt vil man med fordel kunne anvende en klar og konsekvent struktur, hvorefter ordbogsdelen ind-

deles i nummererede afsnit (paragraffer), der hver indeholder rutineformler og disses oversættelse og evt. yderligere oversættelsesrelevante kommentarer vedrørende en bestemt juridisk undergenre. For eksempel: Et afsnit kan behandle domme, et afsnit kan behandle love, et afsnit kontrakter, og så fremdeles. I forbindelse med rutineformler kan det være hensigtsmæssigt med komponentinterne henvisninger, således at man i fornødent omfang kan henvide fra ét sted i ordbogsdelen til et andet i den samme ordbogsdel (jf. Nielsen 1994a:237). Men mere vigtigt er det for ordbogens funktion, at der forekommer komponenteksterne henvisninger, in casu henvisninger fra ordlisten (dvs. de enkelte artikler) og til de relevante steder i ordbogsdelen med rutineformler (jf. Nielsen 1994a:239). Da rutineformlerne har en betydelig kobling til de enkeltord, de består af, er en veludviklet henvisningsstruktur mellem ordlisten og denne ordbogsdel af stor relevans for ordbogens funktion som oversættelsværktøj.

5. Sammenfatning

Der er behov for at udvide opfattelsen af, hvad en juridisk oversættelsesordbog er for en størrelse, og dermed også behov for at gøre op med den traditionelle opfattelse af en bilingval juridisk oversættelsesordbog som værende en liste af juridiske termer i snæver forstand. Der er i alle oversættelsessituationer brug for andre oplysninger end de rent terminologiske, for de dækker i bedste fald kun halvdelen af oversættelsesbehovet. Juridiske tekster, der skal oversættes indeholder mange andre elementer end de rent terminologiske. Hvis en juridisk oversættelsesordbog skal give brugeren den optimale hjælp i en oversættelsessituation, er det nødvendigt, at leksikograferne inkorporerer både encyklopædiske og lingvistiske oplysninger i ordbogen. Det er især de syntaktiske, kombinatoriske oplysninger, som savnes i de eksisterende juridiske oversættelsesordbøger, bl.a. fordi de kan være vanskelige at præsentere i ordbogen. Derfor må leksikograferne have en konkret plan for, hvor i ordbogen disse syntaktiske oplysninger mest hensigtsmæssigt kan placeres, og gøre brugerne eksplicit opmærksomme på, hvor i ordbogen oplysningerne findes. En måde at præsentere de kombinatoriske oplysninger er at tage dem ud af artiklerne, og i stedet inkorporere dem i separate ordbogsdele i omteksten, idet oplysningerne altid vil være direkte tilgængelige for brugerne, uanset hvilket lemma man (tilfældigvis) måtte have slået op i ordlisten. Overholder man de grundlæggende fordelings- og henvisningsstrukturelle principper, opnår man at få en juridisk oversæt-

telsesordbog, der fremstår som en færdigudviklet helhed, der reelt kan give den bedst mulige hjælp ved oversættelse af juridiske tekster.

Litteratur

Primær litteratur

- ANDERSON = Anderson, R.J.B.: *Anglo-Scandinavian Law Dictionary of Legal Terms Used in Professional and Commercial Practice*. Oslo [etc.]: Universitetsforlaget 1977.
- BAILEY = Bailey, Ib Emil: *Dansk-engelsk handels- og fagordbog for erhvervslivet, administrationen og forvaltningen*. København: Schønberg 1979.
- COLLIN = Collin, P.H.: *English Law Dictionary engelsk-svensk-engelsk*. Stockholm: Norstedts 1991.
- CRAIG = Craig, Ronald: *Norsk-engelsk juridisk ordbok – Kontraktsrett*. Oslo: Universitetsforlaget 1992.
- FIFE = Fife, Rolf Einar: *Fransk-norsk juridisk opslagsbok*. Oslo: Tano 1991.
- FRANDBSEN = Frandsen, Helle Pals: *Juridisk ordbog dansk-engelsk*. København: Gad 1996.
- HENRIKSEN = Henriksen, Torben: *Juridisk ordbog spansk-dansk*. København: Gad 1991.
- HUGHES = Hughes, Brian/Varó, Enrique Alcaraz: *Diccionario de términos jurídicos. Inglés-Español. Spanish-English*. Barcelona: Ariel Derecho 1993.
- LIND = Lind, Åge: *Norsk-engelsk juridisk ordbok – Sivilrett og strafferett*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 1995.
- NIELSEN = Nielsen, Sandro: *Engelsk-dansk juridisk basisordbog*. København: Munksgaard 1993.
- NLO = Bergenholtz, Henning et al.: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- ROTHE = Rothe, Martin: *Rechtswörterbuch/Diccionario jurídico alemán-español, español-alemán*. Berlin: Luchterhand Verlag GmbH 1996.

Sekundær litteratur

- Aguilar, Pedro San Ginés/Arjonilla, Emilio Ortega 1997: *Introducción a la traducción jurídica y jurada*. Granada: Editorial Comares.
- Andersen, Mads Bryde 1995: *Praktisk aftaleret*. København: Christian Ejlers' Forlag.
- Bell, Roger 1991: *Translation and Translating: Theory and Practice*. London/New York: Longman.
- Carraball, Pablo de Torres 1988: The focusing of legal translation through comparative law. I: *Proceedings from Xith World Congress of FIT*. Maastricht: Euroterm, 447–450.
- Faber, Dorrit/Hjort-Pedersen, Mette/Madsen, Dorte/Tournay, Joan 1997: *Introduktion til dansk juridisk sprogbrug – metoder og analyser*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 1991: Om ord og termer i juridisk språk. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 210–218.
- Gravells, Nigel P. (ed.) 1993: *Sweet & Maxwell's Property Statutes*. London: Sweet & Maxwell.
- Justitsministeriet 1969: *Vejledning af 15. oktober 1969 nr. 224 om sproget i love og andre retsforskrifter*. L.A. j.nr. 1968 702–704.
- Kjær, Anne Lise 1997: Thi kendes for ret – om lemmata og eksempler i juridisk fagleksikografi. I: *Hermes*, 18. Århus: Handelshøjskolen i Århus, 157–176.
- Nielsen, Sandro 1991: Forholdet mellem alordbøger og enkeltfagsordbøger. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 275–287.
- Nielsen, Sandro 1994: *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Narr.
- Nielsen, Sandro 1994a: Henvisningsstruktur. I: Henning Bergenholtz/Sven Tarp (red.): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: System, 234–240.
- Nord, Christiane 1991: *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- Ramage, R.W. 1986: *Kelly's Draftsman*. London: Butterworths.
- Sarcevic, Susan 1989: Conceptual dictionaries for Translation in the Field of Law. I: *International Journal of Lexicography. Volume 2. Number 4*. Oxford: Oxford University Press, 277–295.
- Schroth, Peter W. 1986: Legal translation. I: *The American Journal of comparative law*. Berkeley: Ann Arbor, 47–65.

- Tarp, Sven 1994: Særlige problemer i centrale typer fagordbøger. I: Henning Bergenholtz/Sven Tarp (red.): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime 44–77.
- von Eyben, W.E. 1989: *Juridisk grundbog, bind 3*. København: Jurist- og Økonomforbundet.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: H.H. Munske et al.: *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin/New York: de Gruyter, 729–790.

Bo Svensén

Ordboksstruktur och etymologisk information

Most monolingual general dictionaries can be described as basically synchronic, but some of them also include a diachronic component providing etymological information. This contribution gives a survey of different aspects of dictionary structure relevant for the presentation of etymological information in monolingual dictionaries, applying the conceptual and terminological framework used in *Nordisk leksikografisk ordbok* [Nordic Lexicographic Dictionary].

1. Inledning

En enspråkig allmänordbok är normalt en synkronisk ordbok, dvs. den beskriver språkets tillstånd vid en bestämd tid. I de flesta synkroniska enspråkiga allmänordböcker är denna tid identisk med ordbokens samtid, dvs. ordboken är vad man kallar en synkronisk samtidsordbok. Vissa sådana ordböcker för allmänt bruk avviker från den synkroniska principen genom att de innehåller en diakronisk komponent i form av en **etymologiangivelse**.

Det har på det hela taget inte publicerats särskilt många specialstudier rörande etymologisk information i enspråkiga ordböcker. Drysdale (1979) diskuterar några allmänna frågor, delvis i anslutning till Heller (1965), vars uppsats tar sikte på "five major flaws in the etymological practice of modern dictionaries". Drysdale (1989) ger en kortfattad översikt av handboks-karaktär, medan Seebold (1982) jämför ett antal tyska standardordböcker. Ingen av dessa, möjligen med undantag för Seebold, behandlar dock ämnet särskilt systematiskt.

Presentationen av etymologisk information är på många sätt en intressant fråga från strukturell synpunkt, och det gäller då såväl etymologiangivelsens plats och funktion i ordboksstrukturen som själva angivelsens interna struktur. Många av de begrepp som behandlas i *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO 1997) avser just ordbokens struktur, och denna uppsats är tänkt att samtidigt utgöra en demonstration av hur man med hjälp av NLO:s begreppsapparat kan beskriva strukturen hos en enskild informationstyp.

2. Adresseringsstruktur

Ett textelement i en ordboksartikel har i en given situation en av två olika funktioner: antingen utgör det en utsaga om ett annat textelement, eller också är det självt föremål för en sådan utsaga [1]. I exemplet utgörs själva utsagan av "fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter", och det som utsagan handlar om är lemmat "**sober**".

[1] **sober** ... [fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter]

Kombinationen av två textelement som står i en sådan relation till varandra kallas i NLO en **bearbetningsenhet**. Det är ofta fruktbart att betrakta förhållandet mellan bearbetningsenhetens två delar som relationen mellan ett **tema** och ett **rema**, där i detta fall "**sober**" är tema och "fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter" är rema. Det som i en sådan relation utgör rema kallas **angivelse** (i exemplet en etymologiangivelse), och det som utgör tema kallas angivelsens **adress** [2]. Den vanligaste adressen för en angivelse är lemmat (som i exemplet), och i det här fallet säger man att det föreligger en **adressering** från etymologiangivelsen till lemmat.

adress	angivelse
tema	rema

[2] **sober** ... [fra. *sobre*, lat. *sobrius* nykter]

Ordningföljden och relationerna mellan adresser och angivelser kallas **adresseringsstruktur**. Etymologiangivelsens adressering är intimt förknippad med dess plats och funktion i ordboksstrukturen.

3. Etymologi och makrostruktur

Den struktur som är av störst betydelse för etymologiangivelsens adressering är den som brukar kallas **makrostruktur** och som i NLO definieras som ordningföljden och relationerna mellan de lemmen som ingår i ordbokens lemmalista. Den enklaste formen av makrostruktur är **glattalfabetisk makrostruktur**, där varje textblock (**artikelblock**) bara innehåller ett lemma och där alla lemmen i hela ordboken är uppförda i strängt alfabetisk ordning. Där är det som regel inte några problem med adresseringen: det föreligger en **explicit adressering** från etymologiangivelsen till det enda lemmat i artikelblocket [3].

[3] **fideikommiss** *-et, -er* (histtenl.) eiendom som ... [lat. 'betrodd (gods)'; av *fides* troskap, og perf. pt. av *committere* overdra] (Aschehoug og Gyldendal 1992)

Men det är inte helt oproblematiskt med adresseringen i alla ordböcker som har glattalfabetisk makrostruktur. Det förekommer exempelvis att man anger etymologin vid bara ett av flera besläktade ord och överlämnar åt användaren att räkna ut vilka andra lemman som etymologi-angivelsen möjligen kan tänkas vara tillämplig på [4]. I sådana fall skulle man möjligen kunna tala om en **implicit adressering**, avsedd enbart för den som vet vilka ord som är besläktade.

- [4] ¹**perfek't** adj. ...
 HIST.: sedan 1663; av lat. *perfectus* 'färdiggjord; fulländad', till **per** och *facere* 'göra'; jfr **parfait**

---

perfektion ...

HIST.: sedan 1651

perfektionism ...

HIST.: sedan 1947

perfektionist ...

HIST.: sedan 1950-talet

(NEO 1995–96)

Det är också vanligt med makrostrukturer där det kan förekomma flera lemman i ett och samma artikelblock. Det första lemmat i varje sådant artikelblock kallas i NLO **ingångslemma**, de övriga kallas **sublemman**. Om därvid samtliga lemman i ordboken är sorterade strängt alfabetiskt, sägs ordboken ha en **nischalfabetisk makrostruktur** [5].

- [5] **drag draga dragare**
dragdjur
dragé
dragen dragfri
dragg dragga
dragig dragkamp dragkedja dragkärra
dragningskraft dragningslista
dragon

Om det i ordboken görs avsteg från den strängt alfabetiska ordningen på så sätt att det bara är ingångslemman som obligatoriskt är sorterade strängt alfabetiskt, sägs ordboken ha en **nästalfabetisk makrostruktur** [6].

- [6] **drag draga dragare dragdjur dragen**
dragfri dragig dragkamp dragkedja
dragkärra dragningskraft dragningslista
dragé

dragg dragga
dragon

Bakom båda strukturtyperna ligger åtminstone delvis en pedagogisk avsikt, nämligen att visa vilka ord som är etymologiskt besläktade. I princip bör det då inte bli någon konflikt mellan makrostrukturen och etymologistrukturen. När det gäller den etymologiska informationens utformning har lexikografen två vägar att gå, beroende på hur pass noggrant han vill redovisa etymologin för vart och ett av de lemman som ingår i artikelblocket. Vid noggrann redovisning måste som regel varje lemma i blocket förse med etymologiangivelse. I sådana fall finns det ingen principiell skillnad gentemot den glattalfabetiska principen när det gäller adresseringen: varje etymologiangivelse är explicit adresserad till ett enda lemma [7].

- [7] **ambiva'lens** ... [fra nylat. *ambivalentia* afl. af latin *ambivalens*, se *ambivalent*] – **ambiva'lent** ... [fra latin *ambivalens* (gen. *-valentis*) med doppelt værd ...]
(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Men i många fall vill man antingen spara utrymme eller anser att användarna inte är betjänta av detaljerad etymologisk information vid varje lemma. Då brukar artikelblocket få en enda etymologiangivelse, som då kan sägas vara adresserad till samtliga lemman i blocket. Den fungerar som ett slags minsta gemensam nämnare, och det är uppenbart att precisionen inte kan bli lika stor i sådana fall [8].

- [8] **mo5tor...** **motori5k** ... **motorisera** ... **moto5risk** ... **motori5m**
... **motori5st** ... [lat. *movēre* (perf. part. *mo5tus*) sätta i rörelse.
Jfr *m o t i o n*, *m o t i v*]
(Svenska och främmande ord 1974)

Som ett mellanting mellan [7] och [8] kan man betrakta en adresseringsstruktur där etymologiangivelsen visserligen är gemensam för hela textblocket men där olika delar av angivelsen är adresserade till olika lemman i blocket [9].

- [9] **stëreo-** ... **stereofonisk** ... **stereometri5** ... **stereoskop** ...
[grek. *stereo5s* hård, fast + *fonë* ljud, *mëtron* mått, *skopëin* skåda ...]
(Svenska och främmande ord 1974)

Man kanske väntar sig att etymologiangivelsen, om den skall vara adresserad till samtliga lemman i textblocket, skall ligga sist i detta.

Men så är det långt ifrån alltid, och i sådana fall måste man rimligtvis tänka sig etymologiangivelsen som adresserad även till sublemmana [10].

- [10] **CROIRE** [krwar] v. tr. (lat. *credere*; 980) ... → **croyable** adj.
 (v. 1100) ... → **croyant, e** adj. et n. (1190) ... → **croyance** n.
 f. (1361) ... → **incroyable** adj. (1490) ... → **incroyablement**
 adv. (1495) ... → **incroyant, e** adj. et n. (1890) ...
 → **incroyance** n. f. (1836) ...

(Lexis 1989)

Till den bristande precisionen i den citerade etymologiangivelsen bidrar också den i fransk lexikografi vanliga metoden med s.k. **regroupement**, som bl.a. innebär att det i ett artikelblock kan ingå etymologiskt besläktade avledningar och sammansättningar även från andra delar av alfabetet.

En variant på denna struktur föreligger i sådana artikelblock där ingångslemmat får en fullständig redovisning men där sublemmana enbart beskrivs med avseende på form och ordklasstillhörighet. Sublemmana är som regel avledningar av ingångslemmat, och deras underordnade ställning i förhållande till detta framgår ofta av att de är satta med mindre teckengrad. I ett sådant fall måste den etymologiangivelse som avslutar beskrivningen av ingångslemmat rimligen uppfattas som adresserad även till sublemmana [11].¹

- [11] **flu+id** ('flu:ɪd) *n.* **1.** a substance ... – *adj.* **2.** capable of ...
5. ... [C15: from Latin *fluidus*, from *fluere* to flow] – 'flu+id+al
adj. – flu+'id+i-ty or 'flu+id+ness *n.* – 'flu+id+ly or 'flu+id+al+ly
adv.

(Collins 1979)

4. Etymologi och förhållandet makrostruktur–mikrostruktur

Liksom makrostruktur avser ordningsföljd och relationer mellan lemman, avser **mikrostruktur** ordningsföljd och relationer mellan de

---

¹ Strukturtypen är ganska vanlig i anglosaxiska ordböcker, och en subartikel av detta slag kallas där **run-on entry** (se t.ex. Collins 1979:xvii). Vi har ingen bra nordisk term för detta begrepp. Visserligen förekommer *run-on entry* i NLO, men termen används där som engelsk ekvivalent till *strekartikkel*, vilket är missvisande: en strekartikkel inleds av ett lemma som innehåller en representationssymbol (ett tilde, ett bindestreck e.d.), och som framgår av exemplet kan en *run-on entry* även inledas av ett fullständigt utskrivet lemma.

angivelser som är adresserade till ett lemma. Det innebär att homonymi manifesterar sig i makrostrukturen och polysemi i mikrostrukturen, och den princip man i en viss ordbok har valt att följa när det gäller förhållandet homonymi–polysemi har därför stor betydelse för etymologistrukturen.

Traditionellt har man definierat homonymi efter språkhistoriska kriterier. Det har inneburit att likalydande ordformer med olika betydelse och olika ursprung har betraktats som homonymer och i ordböcker presenterats i olika artiklar. Med detta historiska synsätt blir det normalt inte någon konflikt mellan etymologistrukturen och ordboksstrukturen i övrigt [12].

- [12] **sky I** subst. ...: *der er ikke en s. på himlen ...* [fællesnord. ...; besl. m. *skjul, skygge I–II ...*]
sky II subst. ...: (stivnet) kødsaft ... [20. årh.; fra fransk *jus ...*]
 (Politikens Nudansk ordbog 1995)

Annorlunda blir det när man lämnar det historiska betraktelsesättet och låter andra kriterier bestämma ordboksstrukturen. Den i fransk lexikografi vanliga metoden med s.k. **dégrouperment** bygger snarast på semantiska kriterier och innebär att likalydande ordformer med samma ursprung och i övrigt samma formella egenskaper men med olika (huvud)betydelse behandlas som homonymer, inte som delbetydelser hos samma ord. Mikrostrukturen avlastas, och makrostrukturen blir mer komplicerad [13]. I exemplet ser man på hänvisningarna från **2** till **1** och från **3** till **1** hur det har uppstått en diskrepans mellan det etymologiska perspektivet och ordboksstrukturen.²

- [13] **1. COLONNE** ... n. f. (lat. *columna*; v. 1100) **1.** Support vertical de forme cylindrique ...
2. COLONNE ... n. f. (de *colonne* 1; 1660) Alignement vertical de chiffres ...
3. COLONNE ... n. f. (de *colonne* 1; 1680) **1.** Alignement de personnes les unes derrière les autres ...
 (Lexis 1989)

Det mest extrema fallet av diskrepans mellan etymologistruktur och ordboksstruktur är förmodligen det som representeras av *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO 1995–96). I NEO har man tillämpat den

² Det är dock att märka, att hänvisningarna under **2** och **3** inte lyder "voir *colonne* 1" utan "de *colonne* 1". Det innebär att man här får veta något om ordets betydelseutveckling, nämligen att betydelsena **2** och **3** har utvecklats ur betydelse **1**.

s.k. lemma-lexemmodellen, som enkelt uttryckt kan sägas innebära att likalydande ordformer som tillhör olika ordklasser eller i övrigt har olika formella egenskaper betraktas som homonymer och presenteras i separata artiklar. I strukturellt avseende bortser man helt från den historiska aspekten [14].

- [14] **¹byrå** [by´ - el. by` -] subst. ~n ~ar ...
 • en (finare) förvaringsmöbel ...
 HIST.: sedan 1788; av fra. *bureau* '(tygklädd) skrivpulpet; skrivrum; kontor', urspr. 'grovt tyg', till *bure* 'vadmal'
- ²byrå** [by´ - el. by` -] subst. ~n ~er [byrå´er]
 • avdelning som sköter viss typ av tjänster inom offentligt organ ...
 HIST.: sedan 1801; av samma urspr. som **¹byrå**
 (NEO 1995–96)

Det omvända fallet gäller synen på vad polysemi är. Enligt lemma-lexemmodellen innebär polysemi olikhet i semantiskt avseende mellan likalydande ordformer som tillhör samma ordklass och i övrigt har samma formella egenskaper. Även här bortses i strukturen helt från det historiska. Makrostrukturen avlastas, medan mikrostrukturen blir mer komplicerad. Resultatet blir i många fall ganska överraskande kombinationer av betydelseenheter [15].

- [15] **skall`a** verb ~de ~t ...
¹ ljuda starkt och (ngt) ekande ...: *slagorden ~de* ...
 HIST.: sedan 1682; till **skall**
² hårt träffa ngn's huvud med den egna skallen ...: *han ~de sönder motståndarens näsa* ...
 HIST.: sedan 1913; till **skalle**
 (NEO 1995–96)

Detta innebär att etymologin genomgående måste anges på delbetydelsenivå, och när det gäller den stora mängd av fall där delbetydelseerna faktiskt *har* samma ursprung anger man etymologin under en av betydelseerna och hänvisar dit från de övriga [16].

- [16] **lätt** adj., neutr. ~
¹ som har ringa vikt ...
 HIST.: före 1520; fornsv. *lätter* 'lätt; lättsinnig; lättfärdig'; gemens. germ. ord, besl. med bl.a. grek. *elakhys* 'liten; obetydlig; låg'; jfr **lunga**
 ---
² som sker eller används med ringa kraft ...

HIST.: före 1520; se **lätt 1**

---

3 sorglös och obekymrad ...

HIST.: före 1520; se **lätt 1**

---

4 som inte orsakar några större problem ...

HIST.: före 1520; se **lätt 1**

---

5 som är av ringa omfattning ...

HIST.: sedan 1751; se **lätt 1**

(NEO 1995–96)

5. Etymologi och mikrostruktur

Förhållandet mellan etymologistruktur och mikrostruktur är förhållandevis okomplicerat. Angivelsen kan placeras i stort sett på två ställen i artikeln, sist [17] eller först [18].

- [17] **fideikommi5ss** *-et, -er* (hist., utenl.) eiendom som ikke kan avhendes, men som må gå i arv etter visse fastsatte regler [lat. 'betrodd (gods)'; av *fides* troskap, og perf. pt. av *committere* overdra]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

- [18] **DISCRIMINATION** ... n. f. – 1870 ; lat. *discriminatio* «séparation» **1.** PSYCHOL. Action de distinguer ... **2.** COUR. Le fait de séparer un groupe social des autres ...

(Petit Robert 1993)

Det normala är ju att etymologiangivelsen är adresserad till lemmat. Till det normala hör också att ett polysemt lemma har en enda etymologiangivelse och att den är adresserad till lemmat i alla dess delbetydelser.³ Men det finns också fall där en del av en för hela lemmat gemensam etymologiangivelse är specialadresserad till en delaspekt av lemmat, exempelvis en delbetydelse [19] eller en enstaka ordförbindelse [20].

- [19] **konso5ll** *-en, -er* **1** fremspring på vegg ... **2** vegghylle (under

---

³ Den etymologistruktur som blir resultatet av en tillämpning av lemma-lexemmodellen utgör här alltså ett undantag, se [16] ovan.

speil) **3** (mindre) veggmøbel **4** enhet ... hvor instrumenter og brytere ... er samlet [fr., bet. 4 fra eng.]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

[20] **rysk** ...

IDIOM: ...; *är du alldeles ~?* är du alldeles tokig?

HIST.: före 1520; fornsv. *ryzker*; till **ryss**; (*är du alldeles*) *rysk*

trol. urspr. till ²**ruska**

(NEO 1995–96)

6. Etymologi och fördelningsstruktur

Ett annat strukturbegrepp som beskrivs i NLO är **fördelningsstruktur**. Med det menas strukturen hos den information som kan ges på olika ställen i ordboken: (a) i de enskilda artiklarna, (b) i översiktsartiklar och (c) i en självständig komponent i utanförtexten, dvs. före eller efter ordbokens huvudlemmalista. Exempler hittills har alla gällt enskilda artiklar, som är det vanligaste fallet.

Fallet med etymologisk information i översiktsartiklar kan sägas föreligga när exempelvis ett ofta förekommande ordbildningselement förklaras i en egen artikel med egen etymologiangivelse, till vilken hänvisas från etymologiangivelsen i ett stort antal enskilda artiklar [21].

[21] **-ist** brukt til å danne subst. for **1** person med en viss opptreden, levemåte ...: *antagonist*, ... *alkoholist* ... **2** dyrker av en viss vitenskap: *germanist*, *nordist* ... [fr. *-iste*, lat. *-ista*, gr. *-istes*]

mona5rk ... [gr.] **monarki5** ... [gr., av *monos* alene, og *arkhe* regjering] **mona5rkisk** ... [se *-isk*] **monarki5st** ... [se *-ist*] **monarki5stisk** ... [se *-isk*]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Ibland kan det förekomma att ordbildningselementet visserligen förklaras i en egen artikel men att användaren förväntas klara sig utan hänvisning dit från de enskilda artiklarna [22].

[22] **pan-**, **pant-**, **panto-**, in composition, all [Gr. *pÇs*, *pÇsa*, *pÇn*, gen. *pantos*, *pÇsis*, *pantos*.]

panorama ... **panoramic** ... [Gr. *horÇma*, a view, from *horaein*, to see.]

(Chambers 1977)

Att det ges etymologisk information i ordbokens utanförtext är inte så vanligt, men bland de nordiska ordböckerna förekommer det exempelvis i *Politikens Nudansk ordbog* (15:e uppl. 1995), där det i vissa artiklar hänvisas till en språkhistorisk översikt. Men den verkliga klassikern på det här området är *American Heritage Dictionary* (1969). Ordboken är försedd med ett alfabetiskt appendix med cirka 1.500 uppslagsord bestående av indoeuropeiska rötter, med riklig exemplifiering av varje rots förekomst i olika indoeuropeiska språk. Till denna komponent i utanförtexten hänvisas från ett stort antal artiklar i ordboken [23].

[23] **con•ceal** ... [Middle English *concelen*, from Old French *conceler*, from Latin *concilĀre* : *com-* (intensive) + *cilĀre*, to hide (see **kel-4** in Appendix*.)]

kel-4 . To cover, conceal, save. **1.** Germanic *haljǫ*, the underworld (< “concealed place”), in: **a.** Old English *hell*, hell: HELL; **b.** Old Norse *Hel*, underworld, goddess of death: HEL. **2.** Germanic **hallǫ*, covered place, hall, in: **a.** Old English *heall*, hall: HALL; **b.** Old Norse *höll*, hall: VALHALLA; ... (American Heritage Dictionary 1969)

7. Etymologi och angivelsestruktur

Med **angivelsestruktur** menas här angivelsens interna struktur och de upplysningar som ges där. Även inom en angivelse kan man, så att säga på mikronivå, tala om tema och rema, adress och angivelse, och där är etymologiangivelsen något speciell, eftersom den kan bestå av hela kedjor av adresser och angivelser. När det gäller etymologisk information är det förmodligen en omöjlighet att upprätta en typologi över olika slag av angivelsestruktur, eftersom variationsmöjligheterna är i det närmaste oändliga. Däremot kan man göra några principiella iakttagelser och urskilja vissa slag av komponenter och beskriva relationerna mellan dem.

7.1. Utvecklingsledens struktur och relationer

I det enklaste fallet finner man som regel tre olika komponenter: uppgift om ursprungsordets språktillhörighet, uppgift om ursprungsordets form, uppgift om ursprungsordets betydelse [24].

[24] **plekter** ... [gr. *plektron* liten stav]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Den här sekvensen kan vid behov upprepas flera gånger inom en och samma etymologiangivelse, och för varje gång förflyttar man sig bakåt i tiden mot ett äldre språkstadium, antingen inom samma språk eller i ett annat språk [25].

[25] **kosty'm** ...

1 ...

HIST.: sedan 1873; av fra. *costume* med samma bet.; av ita. *costume* 'vana, bruk'; av lat. *consuetudo* 'vana, sed, bruk'; ...

(NEO 1995–96)

Hur många gånger sekvensen upprepas beror dels på hur många utvecklingsled som i verkligheten går att urskilja, dels på hur detaljerat lexikografen anser sig behöva redovisa ordets historia. Man kan hoppa över ett eller ett par utvecklingsled, som bedöms som mindre viktiga, för att snabbare nå fram till det äldsta kända ursprungsordet [26]; i exemplet har man valt att utelämna den form i vilken ordet närmast inlånades i svenskan, det franska *céramique*.

[26] **kerami'k** ...

HIST.: sedan 1884; bildn. till grek. *keramos* 'krukmakarlera; lervas; tegel'

(NEO 1995–96)

En annan möjlighet är att göra halt innan man har nått så långt tillbaka som till det äldsta kända ursprungsordet [27]; här har man inte gått så långt som till det latinska ordet *mola* 'møllestein'.

[27] **mola5r** I *-en, -er* kinntann ... [lat. (*dens*) *molaris* (tann) som minner om en møllestein]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Inom varje utvecklingsled kan i sin tur en eller två av komponenterna utelämnas. Språkets namn utelämnas naturligtvis om utvecklingsledet i fråga inte innebär byte av språk [28], i övrigt är det oftast ursprungsordets betydelse som utelämnas [29].

[28] **tinktur** ...

HIST.: sedan 1675; av lat. *tinctora* 'färgning', till *tingere* 'färga'

...

(NEO 1995–96)

- [29] **nukle'ar** ... [genom eng. *nuclear*, fransk *nucléaire* fra nylat. *nuclearius* afl. af latin *nucleus* kerne ...]
(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Ibland utelämnas i stället ursprungsordets form, och användaren får då inte veta om denna form sammanfaller med lemmaformen (som i [30]) eller om den inte gör det (som i [31]).⁴

- [30] **modus** ... [lat. 'mål, måte']
(Aschehoug og Gyldendal 1992)

- [31] **dialekt** ... [gr. 'samtale, språk']
(Aschehoug og Gyldendal 1992)

Ibland nöjer man sig med att bara redovisa den väg som ordet har tagit och utelämnar såväl ursprungsordets form som dess betydelse [32].

- [32] **hybrid** ... [fra., lat., grek.]
(Svenska och främmande ord 1974)

De redovisade utvecklingsleden står i ett tema-remaförhållande till varandra. Led nummer 1 utgör alltså adress för led nummer 2, led nummer 2 är adress för led nummer 3 osv. [33].

- [33] **direktör** ... [fra fransk *directeur* af middellat. *director* afl. af latin *dirigere* ...]
(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Inom varje led föreligger också ett tema-remaförhållande mellan komponenterna. Det är förmodligen rimligt att betrakta ursprungsordets form som adress och de andra två komponenterna som angivelser adresserade till denna [34]. Exemplet bör därför utläsas: "Det norska ordet *plekter* kommer av ett ord med formen *plektron* som hör hemma i grekiskan och har betydelsen 'liten stav'."

- [34] **plekter** ... [gr. *plektron* liten stav]
(Aschehoug og Gyldendal 1992)

På liknande sätt bör man också uppfatta ett utvecklingsled där någon av komponenterna har utelämnats [35]. Exemplet skall utläsas: "Det

---

⁴ Ett sätt att med enkla medel eliminera den svårigheten beskrivs hos Svensén (1987:185).

norska ordet *dialekt* kommer av ett ord vars form ej anges men som hör hemma i grekiskan och har betydelsen 'samtale, språk'."

[35] **dialekt** ... [gr. 'samtale, språk']

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

7.2. Sambandet mellan grundordets och lemmats betydelse

När slutligen det äldsta utvecklingsledet presenteras, har man i många fall kommit fram till ett ord (vi kan kalla det "grundord") som skiljer sig ganska mycket från lemmat till såväl form som betydelse. Efter det äldsta utvecklingsledet kan det därför förekomma ytterligare en typ av angivelse, som oftast är av encyklopedisk karaktär och som har till uppgift att visa sambandet mellan grundordets betydelse och lemmats betydelse [36]. För att klargöra detta samband kan man använda flera olika tekniker. I exemplet sker det genom att man återknyter till ett begrepp som redan är känt från grundordets betydelseangivelse ("sadel") och sätter det i relation till ett nyintroducerat begrepp ("tillfälligt nattläger"), som har till uppgift att få läsaren att associera tillbaka till lemmats betydelseangivelse ('barn fött utom äktenskapet'), varigenom det fungerar som förmedlande länk mellan grundordets betydelse och lemmats betydelse.

[36] **bastard** ...

---

2 barn fött utom äktenskapet ...

HIST.: sedan 1636; ur fornfra. *bastard*, eg. 'sadelbarn', till medeltidslat. *bastum* 'sadel' (sadeln användes som tillfälligt nattläger)

(NEO 1995–96)⁵

I mikrostrukturer där etymologiangivelsen är placerad i artikelns början förklaras alltså detta samband medan lemmats aktuella betydelse ännu är okänd för läsaren, vilket riskerar att åtminstone temporärt verka förvirrande och göra förklaringen något poänglös [37].

[37] **Karakt**, das ... [frz. carat ... griech. kerátion = Hörnchen, Same des Johannisbrotbaumes; diese Samenkörner wurden früher zum Wiegen von Gold u. Edelsteinen benutzt]: **1. Einheit für die**

⁵ Den för hela artikeln **bastard** gemensamma etymologiangivelsen står i NEO under **1** men visas här för överskådlighetens skull under **2**.

*Gewichtsbestimmung von Edelsteinen ... 2. Einheit der ...
Skala für den Goldgehalt einer Legierung ...*
(Duden 1983)

7.3. Hänvisningarna och deras funktion

Etymologiangivelsen innehåller ofta också hänvisningar till besläktade ord, dels i samma språk som ordbokens objektspråk, dels i andra språk. Sådana uppgifter verkar kunna ha två olika syften.

Det ena syftet är rent pedagogiskt: att främja ordförståelsen och i bästa fall också ge läsaren en angenäm aha-upplevelse. Då fungerar hänvisningen normalt som en mer eller mindre löst påhängd (eller parentetiskt inskjuten) upplysning, som inte utgör ett nödvändigt led i själva etymologiangivelsen. Det är framför allt här som det brukar anges släktingar även i andra språk än ordbokens objektspråk [38]. (De ordboksexterna hänvisningarna står i exemplet med kursivstil, de ordboksinterna med spärrad stil.)

[38] **merkanti5l** ... [fra., lat. *merca5ri* driva handel. Jfr *Mercurius*, handelns gud; fra. *mercredi* onsdag (marknadsdag); sv. *marknad*. Jfr *k o m m e r s, m a r k e t e n t e r i*]
(Svenska och främmande ord 1974)

Hit hör också det specialfall då man med utgångspunkt från ett gemensamt fornspråk anger motsvarigheter i sidoordnade språk [39].

[39] **hed** ... [fællesgerm.: oldnord. *heitr*, eng. *hot*, tysk *heiss*; ...]
(Politikens Nudansk ordbog 1995)

Det andra syftet med uppgifter om besläktade ord är att de skall fungera som ersättare för utvecklingsled. En sådan hänvisning är inte löst påhängd eller parentetiskt inskjuten utan är mer integrerad i själva etymologiangivelsen. Ofta är den snarare av morfologisk än etymologisk karaktär och går från en avledning till det ord som denna är avledd av eller från en sammansättning till dennas olika led [40].

[40] **konkurrence** ... [fra fransk *concurrance* afl. af latin *concurrere*, se *konkurrere*]
(Politikens Nudansk ordbog 1995)

I många fall utgör hänvisningen hela etymologiangivelsen [41], och det förekommer också mellanformer [42].

[41] **sto`rslagen ...**

HIST.: sedan 1882; till ¹stor och ²slå

(NEO 1995–96)

[42] **hypotek ...** [av *hypo-* og gr. *theke* det lagte; ...]

(Aschehoug og Gyldendal 1992)

8. Etymologi och åtkomststruktur

Med **åtkomststruktur** menas strukturen hos de indikatorer som leder ordboksanvändaren fram till önskad information. Man skiljer mellan **yttre åtkomststruktur** och **inre åtkomststruktur**: den yttre leder fram till det sökta lemmat och den inre till sökt information inom artikeln. Den yttre åtkomststrukturen blir knappast aktuell när det gäller etymologisk information, medan däremot den inre ger sig till känna på flera sätt.

En indikator som leder användaren fram till önskad information kallas i NLO **strukturindikator**. Man skiljer mellan **typografiska strukturindikatorer** och **icke-typografiska strukturindikatorer**. De förra består i att vissa teckensnitt (t.ex. Times, Helvetica), snittvarianter (t.ex. kursivstil, fetstil), teckengrader etc. används för att ange vissa funktioner hos textelement, medan de icke-typografiska består av tecken, i regel skiljetecken och symboler av olika slag.

Strukturindikatorerna kan när det gäller etymologisk information vara verksamma på olika nivåer. På den högsta nivån – i mikrostrukturen – brukar angivelsens början och slut normalt anges med hjälp av något slags parenteser: hakparenteser, runda parenteser eller spetsparenteser. Alternativt markeras angivelsens början mer explicit genom något slags symbol eller rubrik, ibland kombinerad med radskifte [43].

[43] **lam`pa ...**

HIST.: före 1520; fornsv. *lampa*; av lågty. *lampe* med samma bet.; av grek. *lampas* 'fackla', till *lampein* 'lysa'; jfr **lanterna**

(NEO 1995–96)

På närmast lägre nivå – i angivelsestrukturen – förekommer i exemplet två icke-typografiska strukturindikatorer: semikolon för att markera gräns mellan utvecklingsled som tillhör olika språk och komma för att markera gräns mellan utvecklingsled inom samma språk.

På den lägsta nivån – inom det enskilda utvecklingsledet – används i exemplet både icke-typografiska och typografiska strukturindikatorer. Enkla citationstecken anger att de textelement som de inramar utgör en betydelseangivelse adresserad till ursprungsordets form inom samma

utvecklingsled. Ursprungsordets form kännetecknas i sin tur av snittvarianten kursivstil, medan rak stil utan citationstecken anger metaspråk och fet stil med mindre teckengrad betecknar adressen för en ordboksintern hänvisning.

9. Etymologi och textförtätning

Textförtätning (eller **kondensering**) innebär att ett textelement förkortas med hjälp av ett visst förfarande. Det ursprungliga textelementet kallas i NLO **fulltext**, och resultatet av textförtätningen benämns **kondensat**. Fulltexten kan vara antingen faktiskt existerande eller endast potentiell (Wolski 1989:959 f.). I det förra fallet sker textförtätningen genom bearbetning av en föreliggande textversion till ett mer kortfattat framställningssätt; i det senare fallet utarbetas den kortfattade versionen mer eller mindre direkt, i regel genom ett standardiserat förfarande enligt riktlinjerna i en redaktionshandbok. Det är det sistnämnda fallet som skall diskuteras här.

Det är viktigt att påpeka, att textförtätning i princip inte får innebära informationsförlust: kondensatet skall ge samma information som fulltexten fast mer kortfattat. Användaren skall utifrån kondensatet kunna åstadkomma en användbar **dekondenserad text** – dvs. rekonstruera en tänkbar fulltext – enbart med hjälp av sin kunskap om de konventioner som gäller för ordbokens presentationssätt.

Det finns olika slag av textförtätning förfaranden (jfr Wolski 1989:961 ff.), av vilka dock inte alla blir aktuella när det gäller etymologisk information. Liksom strukturindikatorerna kan de beskrivas som verksamma på olika nivåer.

Om en angivelse ingår i flera bearbetningsenheter, dvs. har flera adresser, måste detta betraktas som resultatet av ett slags textförtätning; i den tänkta fulltexten måste ju varje adress antas ha sin egen angivelse. På makrostrukturnivå är detta möjligt i nisch- och nästalfabetiska makrostrukturer (jfr ovan avsnitt 3), där det ju kan förekomma att en etymologiangivelse är adresserad till flera lemman i ett och samma artikelblock (jfr [8] ovan). Den s.k. implicita adresseringen (jfr [4]) kan däremot inte betraktas som ett slags textförtätning, eftersom det i detta fall är omöjligt att åstadkomma en dekondenserad text där varje lemma har en egen etymologiangivelse.

I princip samma typ av textförtätning förekommer även på mikrostrukturnivå, nämligen då en och samma angivelse är adresserad till samtliga delbetydelser hos ett polysemt lemma. För att detta skall bli möjligt måste angivelsen placeras så att säga "på neutral mark", utanför

delbetydelserna. Här kommer man kanske i första hand att tänka på sådana formella och grammatiska angivelser som vanligen förekommer i artikelns början (uttal, böjning, ordklassstillhörighet), men det är självklart att även etymologiangivelsen måste räknas hit, antingen den är placerad före delbetydelserna (jfr [18]) eller efter dessa (jfr [19]). Denna typ av textförtätning är dock en omöjlighet i ordböcker som tillämpar lemma-lexemmodellen (jfr [15]).

Övriga typer av textförtätning är verksamma på angivelsenivå eller inom enskilda utvecklingsled. Två av dem blir sällan aktuella när det gäller etymologisk information:

- (a) beläggförkortning (redaktionell förkortning av ett autentiskt exempel),
- (b) ersättande av (en del av) lemmatecknet med en representations-symbol (tilde, bindestreck e.d.) i exempel, böjningsuppgifter o.d.

Däremot är det i etymologiangivelser vanligt med följande typer:

- (c) bruk av (standardiserade) förkortningar,
- (d) utbyte av textelement mot angivelsesymboler (dvs. symboler som själva utgör angivelser),
- (e) förkortad presentation av formuleringsalternativ med hjälp av parentestecken m.m., främst i språkprov och betydelseangivelser,
- (f) utelämnning av textelement.

Ofta förekommer alla fyra slagen av textförtätning i en och samma etymologiangivelse [44].

[44] **Horizo5nt**, der; -[e]s, -e [lat. horizon (Gen.: horizon^{tis}) < griech. horízōn (kꞑklos) = begrenzend(er Kreis, Gesichtskreis), zu: horízein = begrenzen, zu: hóros = Grenze, Grenzstein, Ziel] ... (Duden 1983)

En tänkbar dekonserverad text (i svensk översättning) kunde i detta fall vara: "Uppslagsordet härstammar närmast från ett latinskt ord som har formen *horizon* (i genitiv *horizontis*), som i sin tur härstammar från ett grekiskt ord som har formen *horizon* och som uttalas med trycket på andra stavelsen och med lång vokal i sista stavelsen och har betydelsen 'begränsande'; *horizon* kan uppträda tillsammans med ett ord som har formen *kyklos* och som uttalas med trycket på första stavelsen, och hela uttrycket har då betydelsen 'begränsande krets, begränsande synkrets'; *horizon* är avlett av ett ord som har formen *horizein* och som uttalas med trycket på andra stavelsen och har betydelsen 'begränsa'; *horizein*

är avlett av ett ord som har formen *horos* och som uttalas med trycket på första stavelsen och har betydelsen 'gräns, gränssten, mål'."

Typiska standardiserade förkortningar (typ c) i etymologiangivelser är givetvis språktillhörighetsangivelserna, i exemplet representerade av "lat." och "griech."

Exempel på bruket av angivelsesymboler (typ d) är att vissa ursprungsord är försedda med prosodiska angivelser i form av dels accenttecken, som ersätter textelement med innebörden 'uttalas med trycket på denna stavelse', dels längdstreck över vokaler, som ersätter textelement med innebörden 'uttalas lång'.

I det först angivna grekiska utvecklingsledet förekommer förkortad presentation av formuleringsalternativ med hjälp av parentestecken (typ e) såväl i ursprungsordet som i dess betydelseangivelse.

Utelämning av textelement (typ f) har i exemplet skett dels i början ('Uppslagsordet härstammar närmast från'), dels vid de förkortade språktillhörighetsangivelserna ("lat." betyder inte enbart 'latin' utan snarare 'ett latinskt ord' e.d.). På liknande sätt har utelämning skett vid prepositionen "zu", där fulltexten måste antas vara 'som är avlett av' e.d.

Bruket av prepositioner i etymologiangivelser är för övrigt en intressant fråga, och vissa ordböcker har här utvecklat ett mer eller mindre komplicerat kodsysteem. I NEO har man gått ganska långt på den vägen: "av" före språktillhörighetsangivelsen anger att ordet har inlånats direkt från språket i fråga (jfr ovan [4]), "ur" att ordet ytterst härstammar från detta språk men att ett eller flera mellanliggande språk har utelämnats (jfr [36]), "efter" att ordet är ett översättningslån från språket i fråga, medan "till" anger en mer allmän relation (i regel avledning eller sammansättning; jfr [15]). Vid arvord används ingen preposition alls (jfr [16]).

Till de ovan beskrivna sex typerna av textförtätning på angivelsenivå borde egentligen läggas en sjunde, som inte nämns av Wolski (1989), nämligen

(g) bruk av strukturindikatorer.

Det nyss citerade exempel [44] är ganska ovanligt genom att det helt saknar typografiska strukturindikatorer (snittvarianten rak mager stil kan i det här fallet inte betraktas som en strukturindikator, eftersom den används till alla slags textelement oavsett deras funktion). Mest påfallande är kanske att man har avstått från det vanliga förfarandet att markera ursprungsordens form med kursivstil (motsvarande fulltextens 'som har formen'); i stället använder man den icke-typografiska strukturindikatorn kolon för att markera att ett språkprov följer ("Gen.:"

resp. "zu:").⁶ Andra icke-typografiska strukturindikatorer som bidrar till textförtätningen är likhetstecknet (motsvarande fulltextens 'som har betydelsen') och tecknet < (motsvarande fulltextens 'som härstammar från').

Det finns ytterligare en företeelse som rätteligen också borde räknas som ett slags textförtätning men som inte heller den nämns av Wolski (1989), nämligen

(h) bruk av hänvisningar.

Att hänvisningar i många fall används för att spara utrymme är ett välkänt faktum (jfr Svensén 1987:188–192). När det gäller textförtätning intar de dessutom något av en särställning eftersom det då oftast blir fråga om att rekonstruera en sökt fulltext i tre steg. Man kan exempelvis tänka sig ett utgångsläge där en tysk ordbok i etymologiangivelsen till lemmat *Geschwister* hänvisar till *Schwester* [45].

[45] **Ge'schwi-ster** ... [< ahd. *giswestar*, Kollektivbildung zu ahd. *swester*, Ø *Schwester*; ...]

(Deutsches Wörterbuch 1980)

Första steget blir nu att dekondensera hänvisningen "Ø *Schwester*" till 'se vidare under uppslagsordet *Schwester*'. En sådan hänvisning skapar förväntningar om att det i etymologiangivelsen till *Schwester* skall ges information om ursprunget till det senast anförda ursprungsordet, det fornhögtyska *swester*, vilket också visar sig vara fallet [46].

[46] '**Schwe-ster** ... [< mhd., ahd. *swester* < got. *swistar* < idg. **suesor* „Schwester”]

(Deutsches Wörterbuch 1980)

Som ett andra steg i dekondenseringen får man nu i artikeln *Geschwister* i stället för hänvisningen "se vidare under uppslagsordet *Schwester*" insätta den utförligare information som ges under *Schwester*, nämligen "< got. *swistar* < idg. **suesor* „Schwester”". Det tredje steget blir att dekondensera den insatta texten, och resultatet blir "som härstammar från ett gotiskt ord med formen *swistar*, som i sin tur härstammar från en rekonstruerad indoeuropeisk form *suesor*, som betyder 'syster'".

Graden av textförtätning växlar självfallet från ordbok till ordbok, och olika typer av etymologiangivelser lämpar sig i olika hög grad för

---

⁶ Dessutom måste användaren lära sig att ett ord som följer efter en standardiserad språktillhörighetsangivelse är ett språkprov ("lat. horizon", "griech. horízŷn" etc.).

textförtätning. Avslutningsvis skall nu göras en jämförelse mellan två etymologiangivelser som ger ungefär samma information men som skiljer sig åt ganska mycket när det gäller graden av textförtätning [47, 48].

[47] e%**x**àc't² ... [f. L EX¹(*igere act-* = *agere drive*)]
(COD 1982)

[48] **exak't** ...
HIST.: ...; av lat. *exactus* 'utförd; noggrann', till *exigere* 'fullborda', till **ex-** och *agere* 'driva; handla'; ...
(NEO 1995–96)

Den ordbok ur vilken det första exemplet är hämtat kan sägas göra skäl för sitt namn. En tänkbar dekonserverad text skulle i svensk översättning kunna lyda: "Uppslagsordet härstammar från ett latinskt verb vars infinitiv har formen *exigere* (se under uppslagsordet *ex*¹) och vars supinstam har formen *exact-*, vilken är avledd av ett verb vars infinitiv har formen *agere* och betydelsen 'driva'." Kondensatet omfattar 35 tecken, vilket utgör 15 procent av antalet i den föreslagna fulltexten, som är 232.

NEO utmärks däremot av en förhållandevis låg grad av textförtätning, och en dekonserverad version av det senare exemplet skulle kunna lyda: "Uppslagsordet härstammar från ett latinskt adjektiv som har formen *exactus* och betydelsen 'utförd, noggrann' och som är avlett av ett verb med formen *exigere* och betydelsen 'fullborda', vilket är avlett av prefixet *ex-* (se under detta uppslagsord) och ett verb med formen *agere* och betydelsen 'driva, handla'." Kondensatet omfattar här 103 tecken, vilket utgör 34 procent av den tänkta fulltextens 307.

Den "metod" som här har använts kan självfallet inte göra anspråk på någon som helst exakthet, framför allt därför att man kan tänka sig ett nästan oändligt antal alternativa fulltexter. Men om två kondensat som ger ungefär samma information dekonserveras efter samma principer, borde resultatet åtminstone kunna bilda underlag för en grov jämförelse.

Litteratur

Ordböcker

American Heritage Dictionary 1969 = *The American Heritage Dictionary of the English Language*. Ed. W. Morris. New York: American Heritage Publishing Co. & Houghton Mifflin Co.

- Aschehoug og Gyldendal 1992 = *Aschehoug og Gyldendals Store norske ordbok*. Red. T. Guttu. 3. opplag. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Chambers 1977 = *Chambers Twentieth Century Dictionary*. Ed. A. M. Macdonald. Edinburgh: W. & R. Chambers.
- COD 1982 = *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 7th ed. Ed. J. B. Sykes. Oxford: Clarendon Press.
- Collins 1979 = *Collins Dictionary of the English Language*. Ed. P. Hanks. London & Glasgow: Collins.
- Deutsches Wörterbuch 1980 = G. Wahrig: *Deutsches Wörterbuch*. Mosaik Verlag.
- Duden 1983 = *DUDEN Deutsches Universalwörterbuch*. Hrsg. v. G. Drosdowski. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Lexis 1989 = *Dictionnaire de la langue française (Lexis)*. Paris: Larousse.
- NEO 1995–96 = *Nationalencyklopedins ordbok 1–3*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- NLO 1997 = H. Bergenholtz/I. Cantell/R.V. Fjeld/D. Gundersen/J.H. Jónsson/B. Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Oslo: Universitetsforlaget.
- Petit Robert 1993 = *Le nouveau Petit Robert*. Ed. J. Rey-Debove/A. Rey. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Politikens Nudansk ordbog 1995 = *Politikens Nudansk ordbog & Sprogbrugsleksikon*. 15. udgave. Red. Ch. Becker-Christensen/P. Widell. København: Politikens Forlag.
- Svenska och främmande ord 1974 = E. Lindbäck/A. Milits/B. Svensén: *Svenska och främmande ord. Form, betydelse, ursprung*. Stockholm: Esselte Studium.

Övrig litteratur

- Drysdale, P.D. 1979: Dictionary Etymologies: What? Why? And for Whom? I: *Papers of the Dictionary Society of North America 1979*. London, Ontario: Univ. of Western Ontario, 39–50.
- Drysdale, P.D. 1989: Etymological Information in the General Monolingual Dictionary. I: F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (red.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 525–530.
- Heller, L.G. 1965: Dictionary Etymology: Practice versus Theory. I: *American Speech* 40:113–119.

- Seebold, E. 1982: Die Erläuterung der Etymologie in den Wörterbüchern der deutschen Gegenwartssprache. I: H.E. Wiegand (red.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie II*. Hildesheim/New York: Olms, 189–223.
- Svensén, B. 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.
- Wolski, W. 1989: Formen der Textverdichtung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (red.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 956–967.

Franziskus Geeb

Laurén, Christer, Johan Myking, Heribert Picht: *Terminologi som vetenskapsgren*, Lund: Studentlitteratur 1997.

Bogen, som ser sin opgave i at "diskutera terminologins och lingvistikens relation till varandra" (4. omslag), prøver at løfte denne opgave på 293 sider og 11 kapitler med bidrag fra i alt fem autorer. – Terminologi defineres omfattende i bogen som "interdisciplinært udviklet videnskab, hvis forskningsgenstand på den ene side er genstanden og begrebet samt deres repræsentationsformer og relationerne imellem disse – og på den anden side deres systematiske fremstillinger og disses anvendelser inden for mange forskellige vidensområder" (59). Terminologiens hovedområder er dermed i følge bogen videnskabs- og erkendelsesteori, semiotik, datalogi og informatik, vidensteknik, standardisering og terminologiplanlægning, information og dokumentation samt alle fagområder (53). – Interessant men uforståeligt i denne definition er, at terminologien (som videnskab?) åbenbart ikke bare omfatter begrebsteorien/genstandsteorien, men også konkret viden fra mange forskellige fagområder. I denne definition bliver dermed terminologividenskabets teoretiske grundlag (begreb, genstand) blandet sammen med terminologividenskabets forskningsgenstand (terminologier fra fagområder). Dette definitionsforsøg virker derfor mere som resultatet af en brainstorming om terminologi "an sich" end som grundlag for en videnskabsdefinition.

Definitionen bliver ikke mindre problematisk af, at der i bogen indføres og bruges mange fagtermer fra metaleksikografi, terminologividenskab og ikke mindst lingvistik, som åbenbart forudsættes som bekendt, og – hvad der er endnu mere problematisk – åbenbart forudsættes som ikke kontroversiel, altså uden videnskabelig uenighed i deres anvendelse. Da bogen dog uden videre forklaring, diskussion eller i det mindste bemærkning bruger leksemer som "termbank", "vidensbank" og "ordbog", må læseren gå ud fra, at det i autorernes univers er uproblematisk at bruge disse omstridte leksemer, hvilket selvfølgelig gør definitionen af terminologividenskab ganske nemt.

På samme nemme måde vælger autorerne begrebsmodellen som forklaringen på forholdet mellem sprog og indhold, da dette efter bogens mening har en god anvendelighed i de praktiske terminologiske opgaver (48, 96). Grundlaget for at vælge denne model synes dermed at være stærkt usuel, men i betragtning af bogens erklærede mål give en

videnskabsdefinition af terminologividenskab kan dette næppe være nok. At der i forskellige definitionsforsøg derudover bruges normer (DIN, ISO, Ö-Norm) i argumentationen gør disse argumentationer ikke mere overbevisende. Lingvistiske eller – og det er jo tilfældet ved diskussionen af det sproglige tegn – sprogfilosofiske argumentationer kan nok ikke føres på baggrund af normerede, standardiserede udsagn fra tekniske standardiseringsorganisationer. Samme problematik gør sig gældende ved gentagne citater fra "Politikkens filosofileksikon", som utvivlsomt kan være en god kilde til første information, men som næppe kan danne grundlag for at argumentere for det filosofiske grundlag i terminologi som videnskab. Trods mange forsøg kommer bogen dog ikke frem til det afgørende sprogfilosofiske spørgsmål, hvordan viden repræsenteres i den menneskelige forstand og hvilken rolle sproget her har. Dette er dog det centrale spørgsmål, hvis afgørelsen skal træffes, om begrebet som en ikke-sproglig tanke-/tænke-enhed er til stede, eller om det duale tegn af bl.a. Saussure skal fortrækkes. Bogen bliver – på trods af dens intention at give bl.a. denne del af videnskabsdefinitionen – svaret skyldig.

Empiriens rolle i dette definitionsforsøg er åbenbart lille, og det må anses som legitim i en teoretisk diskussion. Hvis empirien dog kommer til anvendelse i "Terminologi som vetenskabsgren" (131) nævnes det empiriske grundlag knapt nok, men definitionen eller beskrivelsen af materialet (ordlister) mangler. Læseren har dermed kun ringe mulighed for at efterprøve eller forstå de konklusioner, som empirien her skal give argumenter for. Endnu mere uforståelige bliver de empiriske undersøgelser i denne bog, når de henviser til "Svenska Akademiens Ordlista" og "Ordbog over det danske sprog" som ikke kan regnes til det område, som terminologividenskabet per dets egen definition beskæftiger sig med.

Positive træk i denne bog finder læseren f.eks. i kapitel 7, hvor Anita Nuopponen udvider sin Ph.D.-afhandling fra 1994 med nye træk omkring begrebsrelationer (eller er det leksemrelationer?). – Diskussionen af terminologividenskab versus lingvistik bliver igen optaget i kapitel 9, men her mangler – som så mange andre steder i bogen – en hensyntagen til den omfattende lingvistiske og metaleksikografiske litteratur omkring dette emne. Desuden bliver denne diskussion endnu mere problematisk på grund af den klare grænse, som autoren åbenbart sætter mellem fagsprog og almensprog. Om denne klare grænse kan trækkes på en sådan hård måde er i forskningen ikke entydig afgjort, og det skulle i det mindste nævnes og helst problematiseres her. Desuden har autoren til dette kapitel glemt at henviser på de forskellige forskningsresultater på dette område, og læseren må dermed føle sig

frem til autorens standpunkt. Dette standpunkt er dog af afgørende betydning, da forskellen mellem termini/fagsprog og leksemer/almensprog er et væsentligt grundlag for kapitlets argumentation.

Åbenlyst bliver misforståelserne i kapitel 11. Her opbygges det kendte, uproduktive scenario med leksikografi og fagleksikografi kontra terminografi og terminologi som går ud på, at leksikografi åbenbart er en informationsteoretisk minimalløsning mens terminologi leverer de mere anvendelige produkter. Interessant i denne diskussion er, at autoren til dette kapitel fra starten per definition udelader at tage hensyn til fagleksikografien og dermed sammenligner almensproglig leksikografi med terminologi. Derfor undrer det næppe, at autoren ligeledes ikke tager hensyn til den omfattende metaleksikografiske litteratur omkring leksikografi og fagleksikografi. Diskussionen om "fagordbog" eller "semantiske oplysninger" etc. kan dermed ikke anses at være bred nok og lever ikke op til bogens oprindelige mål at bl.a. belyse forholdet mellem lingvistik og terminologi(-videnskab). På samme vis står det åbenbart ikke klart for autoren/autorerne af kapitel 11, at mange trykte fagordbøger (af meget varierende kvalitet) er direkte udtræk fra terminologisk orienterede databaser, og at leksikografiens metode og teori ikke kan udledes af få trykte ordbøgers kendetegn alene. Med andre ord kan ikke enhver ordbog bruges til at aflede leksikografiske principper, bare fordi et forlag eller en boghandel kalder produktet på hylden en ordbog!

"Terminologi som vetenskapsgren" er desværre på mange måder ensidig, og bogens argumentation kan ofte på grund af manglende definitioner ikke efterprøves og forstås. Bogen mangler den røde tråd, og allerede nævnte og fremstillede argumentationer optræder flere steder i bogen, dog med forskellige resultater. Budskabet, som skulle være at definere og argumentere for terminologi som videnskab, bliver ikke fremstillet entydigt. Derimod virker "Terminologi som vetenskapsgren" som en samling af forskelligartede artikler omkring terminologividenskab, som frem for alt i diskussionens bredde men også i dens resultater er yderst forskellige. Lingvistiske og metaleksikografiske tanker og forskningsresultater spiller næsten ingen rolle i bogen, men som de to store og altafgørende naboer til terminologi som videnskab kan en definition af terminologividenskab næppe leve uden dem.

Olle Kjellin

Per Hedelin, *Norstedts svenska uttalslexikon*. Inledning av Claes-Christian Elert. Stockholm: Norstedts 1997.

Detta är ett formidabelt lexikon som kommer att bli ett svårslaget standardverk för lång tid framöver! Enligt baksidestexten innehåller det över 145.000 ord med över en halv miljon böjda former. Drygt 83.000 av dessa är sammansättningar och nästan 31.000 avledningar. Boken kommer säkert att älskas av inte bara fanatiska fonetiker utan även lärare i svenska som modersmål, som andraspråk och som främmande språk, samt inte minst den språkintresserade allmänheten, för att inte tala om ambitiösa invandrare och utländska studenter i svenska. Baksidestexten definierar dock målgruppen mera svepande, "alla behöver då och då ta reda på hur ett ord uttalas...".

Det är en nästan tvåkilos tegelsten med över 1300 sidor indelade i tre spalter med lättsökt och lättläst typografi.

För uttalsbeteckningarna används i princip IPA, det internationella fonetiska alfabetet. För den som inte kan det ännu eller redan har hunnit glömma det finns en mycket välskriven inledning av Claes-Christian Elert, professor emeritus i fonetik. Denna inledning rekommenderas även åt dem som anser att de kan IPA. Den ger framför allt en modern och bra beskrivning av svenskans uttalsregler, inte minst i prosodiskt hänseende, och berör dessutom olika uttalsvarianter, från individuella till regionala, varvid sydsvenskt och finlandssvenskt standardtalspråk får var sitt eget avsnitt. För själva lexikonet har man valt det centralsvenska (eller uppsvenska) talspråket. Inledningen ger dessutom en god inblick i de problem som kan uppstå när det gäller att välja vilket eller vilka av flera möjliga uttal som ska tas med och vilka som kan ignoreras i ett verk av detta slag.

En recensent eller annan användare kommer alltid med nödvändighet att finna något att invända emot i ett lexikon – men här förutses och besvaras nästan alla invändningar i Elerts inledning! Många av de sedan eventuellt kvarvarande invändningarna förintas av Hedelins förord... Jag citerar: "Många samtal har visat att det finns starka åsikter om vad som är rätt och vad som är fel i enskilda uttalsfrågor, vad som är lämpligt och vad som är mindre lämpligt. För ord där uppfattningarna går isär är målet att redovisa vanliga former snarare än föra fram någon särskild mening om 'ett gott uttal'".

Många uppslagsord får därmed flera uttalsangivelser, särskilt när det finns mer eller mindre reducerade uttalsformer att välja mellan. Med tillfredsställelse noterar jag därvid att man som regel först anger den

vanliga, lediga talspråksformen sådant det förekommer i löpande tal (t.ex. [»tiːsta] för *tisdag*), därefter det noggranna uttalet, det som vi ofta kallar "lexikalt" uttal, och då med beteckningen "tydligt" (t.ex. [»tiːs«dA>(g)] för *tisdag*). Detta är särskilt värdefullt för invandrarundervisningen, där man ofta riskerar att använda ett övertydligt uttal som eleverna sällan kommer att få höra i verkligheten utanför klassrummet.

En ganska ovanlig finess och något av det bästa med Norstedts svenska uttalslexikon är att även de böjda formerna får uttalsangivelser ifall böjningen medför någon väsentlig skillnad i uttalet jämfört med den oböjda formen. Detta gäller i första hand förändringar i accent, eftersom ju enstaviga ord oftast blir tvåstaviga vid böjning, varvid accenttypen oftast men inte alltid övergår från akut till grav. Att vi kan ha ordpar som *tómt* (av *tomt*) med enstavighetsaccent ("akut accent") och *tòm* (av *tomte*) med flerstavighetsaccent ("grav accent") är ju välkänt, och skillnaden beror således på om den obestämda formen är enstavig eller inte. Men att det enstaviga ordet *tomt* blir tvåstavigt i pluralis och just därför får flerstavighetsaccenten, *tòmter*, är självklart bara för den som har svenska som modersmål – och för den som slår upp ordet i Norstedts svenska uttalslexikon. För den vanliga, infödda svensktalaren utgör accenten alltså aldrig något egentligt problem, men för invandrare och utländska studenter kan accentangivelserna vara ovärderliga. För enstaka ord kan även den infödde vackla; jag själv säger ibland *sàker*, ibland *sáker* (av *sak*), men lexikonet anger bara *sàker*.

En annan positiv egenskap är att cirka 7000 egennamn har fått vara med, både personnamn och geografiska namn. Bland personnamnen ges dessutom en hel del dubbelnamn. Härvid ser jag dock med förvåning att man (av blygsamhet?) har utelämnat många dubbelnamn med Claes-/Klas-, t.ex. Claes-Christian, trots att t.ex. Klas-Erik och Klas-Gustav (!) fått vara med. Vidare har man även utelämnat såväl Elerts som Hedelins efternamn, trots att t.ex. Kjellin och många andra har fått äran att omnämnas... F.ö. saknar jag Sven-Ingvar(s) i den långa raden Svennamn. Och kanske borde flera namn på författare och litterära figurer ha fått vara med, t.ex. Trenter, Guillou och Långstrump? Och alla uttalsmässigt svårgenomskådade namn som de Verdier, de Laval, Laurent och Boive? Och varför fick inte Bernadotte vara med, när Bonaparte fick det?

Lexikonet innehåller beundransvärt få tryckfel. Att korrekturläsa ett så omfattande och detaljrikt uttalslexikon som detta måste ha varit en omänsklig uppgift! De fåtaliga allvarigare tryckfelen återfinns i inledningen där de gör betydligt mindre skada än i uppslagsdelen, eftersom sammanhanget gör det tydligt att de är just tryckfel. Bland uppslagsorden kan jag emellertid inte låta bli att höja på ögonbrynen för

uttalet [»a˘la] för *à la* (vem har långt, öppet a där i noggrant uttal?), samt för böjningsangivelserna *kilter*, *kilterna* av *kilt*. Jag själv och alla mina andra ordböcker känner bara *kiltar*, *kiltarna*.

Jag vill framhäva att uttalsskriften i Norstedts svenska uttalslexikon generellt är mycket välgjord, lättläst och typografiskt ögonvänlig. Enligt inledningen har man använt IPA, men i själva verket har man gjort några egna modifikationer utan att närmare motivera varför. Att man har valt att använda landsmålsalfabetets [ø] i stället för det vanliga IPA-tecknet [u˘] för det långa o-ljudet som i *bod* gör kanske inte så mycket. (I just detta fall motiverar man faktiskt på ett par rader att det svenska ljudet är lite mera öppet än kardinalvokalen [u].) Litet lustigt då bara att man ändå använder [u] ibland, men endast i diftonger där man verkligen knappast hinner få något slutet [u]-ljud, t.ex. i *au* som i *audio*, *aula* [»aula] (där jag trodde att jag uttalade [AP]), eller ännu värre, *eu* som i *Europa*, *Eugen* [Eu»Óe˘n], där jag trodde att det var [e˘] jag sade. Jag ställer mig starkt tvivlande inför [Eu] här.

Vidare har man lagt till ett specialtecken, ett nedsänkt tilde som ett krokigt bindstreck (~) för att avskilja sammansättningsled från varandra. Det används här således som ett morfologiskt tecken, som inte bidrar med något ljudvärde, men som kanske av några språkelever kan uppfattas som ett paustecken? Det hör definitivt inte hemma i ljudskriften här. (Inom IPA används det som tecken för velarisering, t.ex. [...], så hos den vane IPA-läsaren medför det en viss förvirring de första sekunderna.)

Min tredje anmärkning gäller beteckningen för det starka bitrycket i sammansatta ord, dvs. ordets sista betonade stavelse, t.ex. *pajdeg* [\$paj˘~de˘g]. Det är inte IPA-mässigt, och det känns lite konstigt att läsa ett nedsänkt *gravt* accenttecken för detta ändamål. I denna position i svenska ord kommer ju, om något, i princip samma intonationsmönster som för *akut* accent. Hade man därför inte åtminstone kunnat använda ett nedsänkt *akut* accenttecken i *pajdeg* etc.? Den inom IPA gängse beteckningen för bitryck är annars ett nedsänkt betoningstecken, men detta används i Norstedts svenska uttalslexikon för s.k. svagt bitryck såsom (tydligen) t.ex. i *Padjelanta* [»padj˘«lanta].

Min fjärde och sista invändning gäller längdbeteckningen för långa konsonanter. Sådan konsonantlängd betecknas ibland, t.ex. *barr* [bar˘], men inte alltid, t.ex. *Barbara* [»barbara]. Principen tycks vara att utelämna längdtecknet när två eller fler konsonanter står ihop. Sålunda t.ex. vill [vll˘] men vild [vlld], inte [vll˘d], uppenbarligen därför att de två konsonanterna tillsammans anses ge konsonantlängden för den fonologiska s.k. kvantiteten (dvs. att en betonad stavelse uttalas lång, antingen med lång vokal eller med lång slutkonsonant). Detta må dock vara korrekt endast inom ett och samma stavelseslut; i *Bar-ba-ra* är det emellertid en stavelsegräns efter *Bar*, så uttalsbeteckningen borde bli

[̥bar̥bara]. Det andra b-ljudet inleder ju nästa stavelse och är därmed inte alls relevant för konsonantlängden i den första stavelsen. Av samma skäl anser jag att t.ex. *vilda* (*vil-da*) och *bandy* (*ban-dy*) borde ha transkriberats [̥vɪl̥da] [̥ban̥dY], inte [̥vɪlda] [̥bandY] som i detta lexikon, även om jag accepterar enstavingarna [vɪld] och [band]. Detta är en allvarlig, systematisk plump i det annars så utmärkta lexikonet.

Till sist vill jag beröra en allmän svårighet som dyker upp för den som vill göra ett sådant här lexikon, ett problem som fonetiker i gemen sopar under mattan och som gör att en stor mängd svenska ord egentligen inte går att transkribera med IPA: Det finns inga fonetiska tecken för obetonade vokaler! Fonetiska tecken för vokaler betecknar *punkter* i den artikulatoriska och akustiska vokalyrmen. Verklighetens vokaler är däremot snarare små någorlunda välavgränsade *fält* eller *måltavlor*. Vid uttalet av en vokal behöver eller brukar talaren sällan träffa mitt i prick. Den exakta träffpunkten varierar bl.a. beroende på omgivande ljud. För lyssnarens höruppfattning räcker det om talaren träffar var som helst på rätt måltavla. Vårt hörselsinne är mycket skarpt vad beträffar gränserna *mellan* måltavlorna, men i princip dövt för kvalitetsskiftningarna *inom* dem. (Detta kallas kategorisk perception.)

När det så gäller *obetonade* vokaler är måltavlorna mycket stora och gränserna mycket diffusa, ofta dessutom kraftigt överlappande varandra, dvs. dessa vokaler är *reducerade*. Uppenbarligen är det för lyssnaren näst intill ovidkommande vilken vokalkvalitet en obetonad vokal har. Läsaren av denna recension kan pröva på sig själv: Vilken vokalkvalitet hörs i den första stavelsen i *motorer*? Är det *o* som i *bott* eller *å* som i *må*? Det är svårt att svara, ty frågan är fel ställd eftersom det inte spelar någon roll exakt vilken kvalitet det är här! Transkriptionen måste emellertid bestämma sig för [mU̥tu̥r̥r], [mo̥tu̥r̥r] eller [mç̥tu̥r̥r]; trots att alla är lika rätt eller fel. Det finns inga fonetiska tecken som betecknar de "vida" eller diffust variabla, reducerade vokalkvaliteterna som brukar uppträda i obetonade stavelser. Det är samma förhållande som gör det så notoriskt svårt för många att stava till "medicin/medecin/meducin, statistik/statestik, vegetariskt/vegitariskt", eftersom vår vanliga rättstavning inte heller har någon bokstav för den diffusa vokalmåltavla som uppträder i dessa ord! Vid föreläsningar om detta brukar jag roa mig och åhörarna med ordet *arbetslös*, som jag omväxlande uttalar som ett tydligt *arbytslös*, *arbitlös* eller *arbötslös*. Trots ett sådant för stunden extra tydligt "feluttal" av ett isolerat ord utan sammanhang, och trots att åhörarna vet att de ska lyssna efter ett fel i uttalet, brukar sällan någon upptäcka det! Mittenvokalen får helt enkelt ha nästan vilken kvalitet som helst (inom rimliga gränser; *arbotslös* eller *arbatslös* passerar inte lika obemärkt). Märk väl, att allt detta kräver att jag har normal, svensk prosodi; säger jag orden med

någon prosodisk avvikelse upptäcks omedelbart även det minsta lilla feluttal i vokalerna.

Hur ska en sådan diffust variabel vokal transkriberas? Norstedts svenska uttalslexikon är inte helt konsekvent utan låter i hög grad ortografin styra: För *medicin* och *statistik* anges [I], men [e4] för *vegetarisk* och *arbetslös*, trots att det brukar vara samma uttal. Vidare [e4] för *Welin*, men [E3] för *Kjellin*, som också har samma uttal. Det hade varit praktiskt med ett jokertecken: "med*cin, stat*stik, veg*tarisk, arb*tslös, W*lin, Kj*lin..." Asterisken representerar här varje gång en obetonad vokal vars exakta uttal inte går att ange i IPA därför att det i praktiken kan variera fritt från ett nästan "bokstavstroget" uttal till ett totalt reducerat, närmast schwa-liknande uttal utan att lyssnaren kommer att detektera något fel eller anmärkningsvärt. Likaså i orden *institution* "inst*t*tion" och *arbetslöshetsförsäkring* "arb*tsl*sh*tsf*r-säkring", som här i Norstedts svenska uttalslexikon transkriberas [«InstIt´4»Óuñ]

r
esp. [\$arbe4ts«lO>s«he>ts~fø·BE~krIN], men
[«Inst´t´»Óuñ] resp. [\$ar~b´tsl´sh´tsf´·BE~krIN] hade inte heller varit fel. Samma problem med IPA uppträder som nämnts även för obetonade o-ljud: Ordet *ekonomi* transkriberas här [«e4kçnç»mi~], men det kunde lika gärna ha fått bli [«e4kçno»mi~], [«e4kono»mi~], [«e4konU»mi~], [«e4kUnU»mi~], [«E3konU»mi~], [«E3kono»mi~], [«E3kUnU»mi~], ... etc. etc. För *Kongo* anges de två alternativen [ç] och [U], dock inte [o]. Men för *Botswana* bara [U]. Och så vidare.

Problemet är svårlöst med nuvarande IPA. Det är emellertid inget som skämmer Norstedts svenska uttalslexikon. Detta är ett imponerande verk som varmt kan rekommenderas till alla med intresse och behov av att kontrollera uttalet av snart sagt vilket ord som helst. På skolor med svenskundervisning bör lexikonet vara obligatoriskt i referensbiblioteket.

Carl-Erik Lundblad

Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose. Registre. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. København 1989. 544 s. 305 Dkr.

Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose. 1: a–bam. + ONP 1: Nøgle / Key. Red.: Helle Degnbøl, Bent Chr. Jacobsen, Eva Rode, Christopher Sanders, Þorbjörg Helgadóttir. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. København 1995. 906 sp. + 122 s. 305 Dkr.

Arnamagnæanska kommissionen i Köpenhamn har tagit på sig uppgiften att ge ut en ordbok över fornvästnordiska som språket föreligger i norska och isländska prosatexter. Ordboken beskriver isländska från ca 1150 till 1540; för norska har gränsen satts till 1370. Ordbokens fullständiga titel är *Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose*, i fortsättningen förkortat ONP. Den fem man starka redaktionen har givit ut det första bandet av planerade 11, åtföljt av ett informativt häfte (*Nøgle / Key*) tjänande som handledning för användaren. Redan 1989 utgavs ett registerband med förklaringar av ordbokens källförkortningar och uppgift om citerade utgåvor, handskrifter och signaturer med dateringar. Här upplyses inledningsvis också om att ordbokens språkprovssamling omfattar ca en miljon excerpter på lappar, samlade genom huvudsakligen selektiv men av vissa källor även fullständig excerpering. Registret ger en redogörelse för den grund som ordboken bygger på och är samtidigt en värdefull dokumentation av fornvästnordiska texter.

ONP är en tvåspråkig ordbok: förord, handledning, förklaringar och översättning från källspråket ges både på danska och engelska. Härmed tas hänsyn till det intresse som den fornvästnordiska litteraturen röner även utanför Norden. Sålunda kan ordboken närmast jämföras med och ersätter två föregångare, nämligen J. Fritzner: *Ordbog over Det gamle norske sprog*, omarbetad utgåva 1886–96 (3 band + supplement utgivet av F. Hødnebo, 1972) och R. Cleasby, G. Vigfússon: *An Icelandic-English Dictionary*, 1957 (+ supplement utgivet av Sir W. Craigie). ONP har fler uppslagsord och ger utförligare beskrivningar än någon föregångare. Sannolikt kommer ONP att bli standardordboken över fornvästnordiskt prosaspråk (Se Gösta Holms recension i *Gardar XXVII, Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö*).

Ordboksbandens format (19 x 25 x 3 cm) är lätthanterligt. Trots att stilen är liten är texten föredömligt lättläst. Layouten ger översiktliga artiklar, med såväl uppslagsord som avsnittsrubriker och fraser i fetstil. Inte bara artiklar utan också betydelsemoment och avsnitt är markerade med ny rad. Att texten är satt i två spalter med rak högermarginal och med ett smäckert teckensnitt gör också ordboken användarvänlig. Symboler eller grafiska markeringar förtätar framställningen. Förklaring av symbolerna ges i handledningen.

Makrostrukturen

Artiklarna är tredelade. Det första avsnittet ("huvudet") ger uppslagsordet och upplyser om ordklass och böjning. Därefter kommer den i moment uppdelade betydelsemängden i "kroppen" och slutligen ev. "svansen" med tre fakultativa rubriker, **Comp.**, **Gloss.** och **Litt.** Under **Comp.** anförs sådana sammansatta ord där uppslagsordet uppträder som senare led. Under rubriken **Gloss.** hänvisas till andra lexikon som behandlar ordet, och under **Litt.** upplyses om facklitteratur som har behandlat ordet. ONP visar alltså en väg att gå vidare för den som vill fördjupa sitt textstudium.

För att leda användaren från formvariant till rätt uppslagsord hänvisar ordboken på alfabetisk plats till uppslagsord där en viss ordform behandlas. I huvudet ges nämligen både eventuella sidoförmer (frekventa, normaliserbara stavningar) och s.k. specialformer (mer sällsynta, icke omedelbart normaliserbara stavningar). De stavningsvarianter som inte redovisas har av redaktionen bedömts vara av det slaget att användaren med kunskap om den regelmässiga variationen i språkets former ändå söker på rätt uppslagsord. Kunskap om ordens grammatiska böjning förutsätts också hos användaren; det hänvisas inte från böjningsformens plats i den alfabetiska följd. Det är kanske rimligt att så räkna med att användaren behärskar den elementära grammatiken eller förstår att utnyttja en lärobok med böjningsparadigm.

Förutom ingångar till artiklarna och hänvisningar förtecknas i alfabetisk följd sådana ord som inte förekommer i prosa utan bara finns belagda i poesi. Dessa ord behandlas alltså inte i ONP utan användaren hänvisas från ett uppslag i antikva till *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog ...* af S. Egilsson. 2. udg. ved F. Jónsson. 1931. Genom dessa hänvisningar täcker ONP fornvästnordiskan helt. Det finns knappast något fornvästnordiskt ord som inte behandlas eller har en hänvisning i ONP.

ONP korrigerar också s.k. spökord, ord som aldrig har förekommit i språket men som har tagits upp i ordböcker eller stått i textutgåvor. Från dessa uppslagsord, som föregås av asterisk, leds användaren till en annan textutgåva eller till en artikel i ordboken där ett annat ord på motsvarande textställe behandlas. Redaktionen utför en viktig filologisk städning med denna behandling av spökord.

Betydelsebeskrivningen

Betydelseredovisningen görs i moment, ibland efter en grammatisk indelning, t.ex. i stora verb- eller prepositionsartiklar. Den grammatiska indelningen är naturligtvis till glädje för den som söker exempel på syntaktiska konstruktioner, men den gör beskrivningen lång genom att betydelser måste upprepas om de uppträder med olika syntax. Det bör dock inte innebära något besvär för den användare som söker en betydelse utan kan tvärtom vara en hjälp, eftersom han kan begränsa sökningen till den syntaktiska konstruktion som han utgår från i texten.

Momenten är numrerade utan någon hierarki. En sådan platt struktur utan över- och underordning kan vara till nackdel för den semantiska analysen och göra betydelsebeskrivningen mindre tydlig. Men ONP ger trots allt god hjälp till textförståelse genom en nyanserad urskiljning av betydelser och användningar.

Principen vid redovisning av betydelserna är att ange den primära betydelsen först. Som illustration kan väljas **åblåsning**, som har tre moment: 1) *pusten*, 2) *udtale med pust, aspiration*, 3) *beånding, inspiration*. Denna ordning har valts fastän betydelse 3 är äldst belagd, vilket markeras av en punkt mitt på raden framför handskriftssignaturen, och fastän betydelse 2 enligt antalet språkprov att döma är frekventast. Ordboken följer alltså en historisk princip och presenterar inte betydelserna efter när ordet råkar vara belagt i skrift eller efter frekvens.

Betydelsebeskrivningen görs med översättningsekvivalenter på såväl danska som engelska. Beskrivande definitioner av det slag som oftast påträffas i enspråkiga ordböcker används som regel inte. Men man kan naturligtvis inte i modern danska eller engelska alltid hitta motsvarigheter till orden i ett språk som talades och skrevs i Norge och på Island under medeltiden. ONP tvingas därför göra bruk av vanlig lexikografisk praxis med framför allt upplysning om ordets användning och sfär för att förklara när översättning inte förslår eller alls fungerar.

Användningsspecifikation

I handledningen nämns att man inte alltid ger en ekvivalent på danska och engelska. ONP kan t.ex. i stället inom parentes tala om vad ordet har för speciell användning. Man exemplifierar med **ari** som i sitt första moment beskrivs med ekvivalenten *ørn*, men moment 2 har en sådan parentetisk användningsspecifikation (*om afbildning/statue*). Ett annat exempel finns på uppslagsordet **á**, sb.: Moment 1 ger ekvivalenterna *flod, å, elv*, och i moment 2 står att ordet används *om sø* alltså en utvidgad användning. Man har således inte kunnat översätta **á** med *sø*. Förresten är detta mer värt att framhålla än den i handledningen exemplifierade användningen av **ari om afbildning/statue**. Den senare är ju helt regelmässig: alla konkreta substantiv och väl också abstrakta kan användas om en avbildning av saken i fråga.

Definitionstillägg

Ett annat hjälpmedel när en översättning inte räcker är att göra ett tillägg inom parentes. Detta nämns också i handledningen och exemplifieras med upplysning om fackligt användningsområde, t.ex. (*gramm.*), (*jur.*) eller upplysning om figurlig användning: (*fig.*). Andra användningsspecificerande definitionstillägg visar snarast vilka (slags) ord som det beskrivna ordet konstrueras med. Det är bl.a. tillägg med förkortningen *i forb. m.*, t.ex. **á**, prep. I. A. 4: (*i forb. m. klæder, våben, etc.*). Sedan följer översättningen: *på, ved, om*. Ett annat exempel finns i moment 5 på samma ord: (*i forb. m. skrift*) *i*.

På **á**, prep. I. B. 2 har man varit tvungen att inom parentes ge rätt mycket kompletterande förklaring av användningen. Översättningsordet är *i*. Det föregås av parentes med användningsupplysningen eller konstruktionsangivelsen (*om nærmest foregående tid*) och följs av översatt exempel på ord som prepositionen konstrueras med (*efteråret*), som in sin tur följs av förklaring av exemplet: *dvs. sidste efterår*.

Det nämndes ovan att prepositionen **á** (i förbindelse med skrift) översätts med *i*. Detta redovisas som följd av den grammatiska indelningen både på **á** I. A. 5, där prepositionen styr dativ, och på II. B. 2, där den styr ackusativ (*flat stendur aa flessu briefi resp. setia a bækr*). På svenska och danska säger vi i motsvarande fall idag *i* och på engelska *in*. Men visst kan man med fog hävda att **á** i de norröna språkproven betyder *på*; så uttryckte man sig på den tiden och än idag. Anledningen är sannolikt att det som kallas *bok* ursprungligen var en träplatta som man ristade bokstäverna *på*. Jag vill inte påstå att den

beskrivning som ordboksredaktionen har valt är fel, eftersom ordbokens syfte är att hjälpa läsare vid textläsning. Men det vore inte konstigt om redaktionen frestats att behandla ett sådant här fall på annat sätt än att ge en användningsspecifikation (eller konstruktionsupplysning) och en motsvarighet till ordet på modern danska eller engelska. Kanske kunde man helt åsidosätta användningen? Om man gick utanför ordbokens fastställda ramar kunde man förklara varför islänningarna sa så, eventuellt åtföljt av språkprov som illustrerar ursprunget, om sådant finns.

Vid ett annat textställe har användningen av prepositionen *á* verkat så främmande eller märklig att ONP inte har kunnat nöja sig med endast användningsspecifikation och den översättning som tjänar som definition: *henover/across*. Man har kompletterat med vad som i handledningen kallas en "säröversättning" inne i det citerade språkprovet. Det är i *á* IV. A. 3, där citatet lyder *fiessar brúr voru á (nede/down) um dÁgin ... enn vndnar af á kuellum*. Det beskrivna ordet följs av parentes med säröversättningen (*nede/down*). Har tvånget att översätta till danska och engelska i det här fallet blivit vilseledande? Vi talar ju idag om att en bro går *över* en flod och att bron kan vara *ner* eller *uppe*. Vi har i allmänhet ingen vardagserfarenhet av primitiva broar och har kanske därför inte någon levande kännedom om att broplankorna eller stockarna faktiskt ligger *på* sina fundament och lätt skulle kunna "vindas" eller vridas av därifrån. Det är väl helt enkelt den för oss moderna nordbor vanliga betydelsen av *á*, alltså *på*, som föreligger i det här fallet?

Metoden att göra en kompletterande översättning inne i citatet är emellertid annars ett motiverat grepp för att ge upplysande förklaring utöver en mer generell definition. På ³*au>r* t.ex. ges översättningen *tom* såsom definition och i ett språkprov står (*nøgne/bare*). Det som står parentetiskt i språkprovet är hur man uttrycker sig på danska respektive engelska idag, men betydelsen av det fornvästnordiska ordet uppges alltså vara *tom*. Det är bra att läsaren både ges en översättning som generell definition och det idiomatiska uttryck som danskar och engelsmän använder i motsvarande kontext idag, när det råkar avvika från definitionsuttrycket.

Beskrivande definition och hänvisningar

Översättningen av t.ex. **a>alhending** ledsagas av en parentes med förklaring, som egentligen är en beskrivande definition, plus exempel och även hänvisning till annat ord: *helrim, fuldkomment indrim (dvs.*

rim inden for en verslinje, i hvilket rimstavelsernes vokaler og de derefter følgende konsonanter er identiske, fx. -fund-/sund-) och hänvisning till skothending.

Ibland har det varit helt omöjligt att översätta ordet. På t.ex. **a>il>** ges en förklaring där ett besläktat ord används, följt av en beskrivande definition: **a>il>** *det at være 'a>ili' (i en sag), ret og pligt til at forfølge el. forsvare en sag.* Det besläktade ordet *a>ili* förklaras på sin plats såväl med översättning och specificerande tillägg som en beskrivande definition: **a>ili** *hovedmand/hovedpart (på anklage- eller forsvarssiden) (i sag), person hvem det påhviler at forfølge el. forsvare en sag.*

Ett annat exempel dels på hänvisning till annat uppslagsord, dels på beskrivande definition med detaljerad exemplifiering, nödvändig för att vi ska förstå vad det rörde sig om när ordet användes, är **ágó>alauss**, adj. Ordet definieras *uden 'ágó>i' fra strandet hval.* På **ágó>i** moment 2 ges förklaringen *alt af værdi fra strandet hval som ikke bliver vejjet (dvs. ben, indvolde, tran, etc.; cf. Lú>vík Kristjánsson 1986 33–34).* Här ges det alltså till och med en hänvisning till text som behandlar sakförhållandet.

Ordboken lämnar alltså inte läsaren i sticket ifall ett isländskt ord är så speciellt att det inte kan förklaras med översättning kompletterad med användningsområde och konstruktionsexempel inom parentes.

Valensinformation

ONP ger som visats ovan information om ordens användning i form av tillägg i översättning. T.ex. det ovannämnda **á**, prep. II. D. 3, översätts med prepositionen *på*. Ekvivalenten följs av användningsspecifikation i form av ett tillägg (*et sprog*) som ju egentligen är en konstruktionsangivelse. Information av detta slag blir ibland egentligen dubblerad. Konstruktionsangivelsen vid verb är nämligen, vilket också framhålls i handledningen, jämförbar med den valensinformation som i form av konstruktionsexempel ges inom hakparentes, t.ex. **afglapa** [e-t] [fyrir e-m]. **afglapa** ges sedan en beskrivande definition med parentetiska tillägg. De som står efter *få* och *glippe* motsvaras av konstruktions-exemplen: (*behandle urigtigt el. forstyrre og derved*) *få* (*retshandling, etc.*) *til at glippe* (*for ngn*). Tilläggsparenteserna förklarar både användningsområdet och upplyser om hur ordet konstrueras. De ger alltså också valensinformation.

Språkprov

Betydelsebeskrivningen exemplifieras generöst av illustrerande språkprov i form av citat ur noggrant angivna källor. Man har lagt stor möda på att hitta äldre utländska paralleller till beläggen. Enligt handledningen ges minst ett exempel för varje utländskt ord som har en motsvarighet i det aktuella uppslagsordet.

Beläggen är inte kronologiskt ordnade, men det äldsta belägget på ordet är markerat med en punkt mitt på raden framför handskriftssignaturen.

Uppslagsordet är understruket i varje citat. För många användare kan detta nog vara en hjälp för att hålla koncentrationen på det beskrivna ordet, eftersom språkproven annars kan rycka uppmärksamheten till sitt sakinnehåll eller till en annan ordanvändning.

ONP citerar källorna med den noggrannhet som utmärker filologisk språkforskning. Bl.a. anges varianter i utgåvorna och felciteringar avslöjas eller markeras såsom misstänkta.

När ONP är uttömmande i fråga om citat och alltså anger allt som redaktionen funnit av belägg för det behandlade ordet, markeras detta med en fyrkant efter uppslagsordet.

Konklusion

Utgivningen av *Ordbog over det norrøne prosasprog* är en kulturgärning av stora mått. Förväntningarna är stora inte bara i Norden, och efter vad jag förstår så är första bandet ett verk som infriar förhoppningarna. Ordboken ger användaren en lättfattlig och rik betydelsebeskrivning med en generös exemplifiering och värdefulla upplysningar om källförhållanden. Redaktionen har åstadkommit en lättanvänd och innehållsrik ordbok som är till nytta både för den som har ett litterärt eller filologiskt intresse för fornvästnordiska texter och för den som har ett mer lingvistiskt intresse för språket.

Nina Martola

Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom

The new Swedish monolingual dictionary Nationalencyklopedins ordbok in three volumes, the last one of which was published in 1996, has now been published on CD-ROM. The electronic version is very easy to use and the layout is nice and clear. It can be used both for PC and Macintosh. It has some nice search functions, above all good filters for restricting the searches as to e.g. subject field and word class. However, an experienced user of electronic searching tools will probably be disappointed, because the functions could have been developed a lot more. In comparison to the corresponding Finnish electronic dictionary the programme feels rather clumsy.

Inledande ord

Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom kom ut våren 1997, tyvärr så pass sent att den inte hann recenseras i 1997 års nummer av *LexicoNordica*. Året innan hade det sista bandet av den tryckta versionen kommit ut. Syftet med denna recension är först och främst att diskutera cd:ns funktionsduglighet som elektronisk produkt. Någon systematisk genomgång av innehållet kommer jag inte att ägna mig åt, utan jag nöjer mig med att kommentera sådana innehållsliga frågor som aktualiseras vid olika sökningar. Det här kan kanske verka litet legärt, eftersom en ordbok ju aldrig är bättre än sitt innehåll, oavsett vad formen är. Men den tryckta versionen recenserades i *LexicoNordica 3* (Cantell & Martola 1996) och för fler innehållsliga synpunkter hänvisas därför till den artikeln. De båda verken är i det stora hela samma ordbok i två olika medier. I förordet till cd:n sägs det visserligen att ordboken på vissa punkter kan avvika från den tryckta versionen, eftersom materialet bearbetas kontinuerligt, men formuleringen tyder på att ändringarna är relativt få, så jag har avstått från att försöka spåra dem.

NEO på cd-rom (i fortsättningen CDNEO) har en finsk syster, *CD-Perussanakirja* (CDPS), som är cd-romversionen av Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') i tre band. Eftersom det är en produkt jag har använt rätt mycket, faller det sig naturligt att göra en hel del jämförelser mellan de två verken. Jag dristar mig till det, trots att jag arbetar på Forskningscentralen för de inhemska språken där CDPS (dock inte sökprogrammet) har producerats och därmed kan anses jävig. Jag har dock inte varit involverad i produktionen, och jag anser de två

verken vara så jämförbara produkter att en del sidoblickar definitivt är på sin plats. CDPS recenserades i LexicoNordica 4 (Kärnä 1997) med svar av huvudredaktörerna för ordboken (Haarala & Lehtinen 1997), och den tryckta ordboken i LexicoNordica 1 (Varantola 1994). I Språkbruk 1997/2 finns också en kortfattad recension av CDPS (Martola 1997).

Utformning och användning

CDNEO är enkel till sin uppläggning. I princip finns det bara två fönster, ett ingångsfönster, där man slår upp alfabetiskt bland uppslagsorden, och ett sökfönster för avancerad sökning. Ingångsfönstret har ett inmatningsfält där man skriver in det uppslagsord man vill söka. Nedanför det fältet finns artikellistan som programmet bläddrar i vartefter man skriver in bokstäver i inmatningsfältet. Man kan också själv bläddra i listan. När man fått fram rätt ord i listan dubbelklickar man på det eller klickar på *Visa*-symbolen så visas hela ordboksartikeln i artikelrutan till höger. Enkelt och simpelt. Själva artiklarna ser ut exakt som i boken, utom att fonten är en annan och att marginalcitaten från boken återfinns underst i artikeln. Man kan välja tre olika fontstorlekar och ändra spaltbredden.

En stor fördel med en ordbok i elektronisk form är naturligtvis att man kan ha den öppen parallellt med sitt ordbehandlingsprogram i datorn när man sitter och skriver och lätt och behändigt slå upp ord vid behov. Man kan också kopiera text ur artiklarna och klistra in den i sitt eget dokument. Man slipper hantera tre stora böcker och ständigt ha fel del när man skall slå upp.

Sannolikt är det framför allt professionella språkbrukare av olika slag som skaffar sig CDNEO; journalister, lärare, forskare, informatorer, översättare och andra som har behov att slå tämligen ofta i ordboken när de sitter och skriver. Också sådana som sitter väldigt flitigt vid sin dator utan att vara professionella språkbrukare kan tänkas föredra ordboken på cd-rom. För den som inte har datorn på för det mesta är säkert den tryckta versionen att föredra, för att starta datorn och ladda cd:n bara för att slå upp ett enstaka ord någon gång är litet väl omständligt.

En annan stor fördel med den elektroniska versionen är att man lätt och behändigt kan hoppa mellan artiklarna vid hänvisningar. De fall där en artikel består uteslutande av en hänvisning är förhållandevis få i NEO, alltså t.ex. *ag se automatgevär*, men däremot är hänvisningar till närbesläktade ord mycket vanliga, och också synonymangivelser före-

kommer rätt ofta. Länkarna känns igen på att de har understreckning och står i fetstil. Vill man återgå till den artikel man hoppade ifrån kommer man enkelt tillbaka med hjälp av *Bläddra*-funktionen.

I artikeln *jobba* finns det t.ex. under den första huvudbetydelsen en pilhänvisning till två ord med besläktad betydelse, *arbeta 1* och *tjänst-göra 1*. En klickning på den hänvisning man är intresserad av, t.ex. *arbeta*, tar fram ifrågavarande artikel och uttryckligen den delbetydelse som är aktuell, alltså *arbeta 1*.

I vissa fall finns det också länk från en avledning till ett grundord eller mellan andra sammanhörande ord. Sist i ordartikeln *pröjs* finns t.ex. en angivelse om att ordet är bildat till eller hör ihop med verbet *pröjsa* (*Hist.: sedan 1934; till pröjsa*) och klickar man på *pröjsa* går programmet till den artikeln.

Lustigt nog är det mer regel än undantag att länkarna inte fungerar när det gäller regelrätta hänvisningar, alltså i artiklar som inte innehåller någonting annat än en hänvisning till ett annat uppslagsord. Understreckningen saknas i sådana fall under hänvisningen. Jag gjorde en fritextsökning på ordet *se* och ögnade igenom knappa hälften av träfflistan och kontrollerade artiklar som såg ut att kunna vara av den typ som innehåller bara hänvisning (främst uppslagsord med två parallella skrivformer och förkortningar som uppslagsord) och samlade på en kort stund ihop ett ganska stort antal länkar som inte fungerade, t.ex. *afelium se aphelium*, ²*alv se alf*, *disko se disco*, *DO se diskrimineringsombudsman*, *ds se dennes*, *E se europaväg*, *elzevier se elsevir*, *exkl. se exklusive*, *fajt se fight*, *fajtas se fightas*, *fajter se fighter*, *gutt se gut*, *Gy se gray*, ¹*ha se hektar*, *ids se idas*, *intaga se inta*, *jos se juice*, ¹*käx se kex*, *mor se moder*, ¹*sen se sedan*, ²*sickla se seckla*, *styvmoder se styvmor*, ²*V se volt*. Fallen där länkarna fungerade var framför allt hänvisningar från de böjda formerna av starka verb till infinitivformen, t.ex. *drack se dricka*, *druckit se dricka*, *klöv se klyva*, *låg se ligga*, *legat se ligga*, *sprang se springa*.

Det förefaller också som om homonymnumrering ibland ger upphov till problem. Sist i artikeln ¹*stå*, alltså det *stå* som ingår i frasen *gå i stå*, finns en angivelse om att uppslagsordet hör ihop med verbet *stå*. Länken ²*stå* ser ut som den skall, men ingenting händer när man klickar på den. Likaså finns en angivelse om att uppslagsordet ¹*goja*, kortform av *geggamoja*, troligen hör ihop med ²*goja* av *papegoja*, men länken leder ingenstans. Samma gäller länkarna från ¹*blott* till ³*blott*, ¹*skrynkla* till ²*skrynkla* och ¹*smita* till ²*smita* (länken till ¹*smita 2* fungerade). Den överväldigande majoriteten av den här typen av länkar fungerar

dock. Några icke-fungerande länkar i övrigt har jag inte träffat på under mitt arbete med denna recension.

I vissa fall skulle man önska sig en länk där ingen finns. För uppslagsordet *partihandel* ges ingen definition utan det anges bara att ordet har samma betydelse som ordet *grosshandel*, men det finns ingen länk till det uppslagsordet, där definitionen finns. Från *ortogonal* kunde det finnas en länk till *vinkelrät*, för där finns en definition, samma gäller *amnesi* som bara förklaras som *minnesförlust* utan länk. Uppslagsordet *moms* har den lakoniska förklaringen *mervärdesskatt* utan länk till detta ord. Däremot finns det en länk till *oms*. Under *mervärdesskatt* finns definitionen 'skatt på värdeökningen av en vara i varje produktions- och distributionsled' och en länk till synonymen *moms* och därtill till *omsättningsskatt*. Det här verkar en aning bakvänt. Samma gäller *legär* som har förklaringen *lätt(vindig)* utan länk men med länk till de besläktade *nonchalant*, *vårdslös*. För uppslagsordet *vinmärke* finns endast angivet att det är detsamma som *vinsort*. Länk till detta ord saknas, vilket det i och för sig också skall göra, eftersom ordet inte finns med som uppslagsord. Men ord som används som förklaringar till andra uppslagsord borde rätteligen finnas med. Dessutom är *vinsort* och *vinmärke* inte helt synonyma enligt mitt förmenande. Förmodligen beror avsaknaden av länkar i de här fallen på att länkningen hade krävt en manuell genomgång, vilket hade varit ett enormt arbete, men inte desto mindre fäster man sig vid att de saknas.

En mycket stor fördel med en elektronisk ordbok är att uttalsangivelserna kan läggas in auditivt. I CDNEO har denna möjlighet utnyttjats, och härvidlag är den ett strå vassare än CDPS. För de uppslagsord som har uttalsangivelse – uttalsparenteserna finns alltså kvar i artiklarna – finns det en ljudsymbol (en bild av en megafon och texten *Lyssna*) i artikelrubriken, och om man enkelklickar på symbolen läses ordet upp av en mansstämma. Om uttalsalternativen är fler läses naturligtvis alla varianter upp. Orden uttalas alltid i sin helhet även då uttalsparentesen innehåller en avkortad form. Auditiva uttalsangivelser är förträffligt och något som borde vara en självklarhet i dagens elektroniska ordböcker. I framtida upplagor hoppas jag att samtliga uppslagsord kommer att finnas inlästa. Nackdelen med ett urval är ju alltid att det finns användare som har problem med andra ord än de som redaktionen har bedömt som svåra, och när utrymmet inte på samma vis som i en tryckt ordbok är en avgörande faktor är det ingen orsak att vara restriktiv härvidlag.

Sökfunktioner

Den avgörande skillnaden mellan en tryckt ordbok och den elektroniska versionen av exakt samma material är de vida bättre åtkomstmöjligheterna, och det är utifrån de sökfunktioner som finns utöver den alfabetiska som man bedömer vad en sådan ordbok verkligen går för. I CDNEO:s användarhandbok beskrivs dessa i ett kapitel med rubriken *Att söka avancerat*.

En självklar funktion i en elektronisk ordbok är möjligheten till fritextsökningar över hela ordbokstexten. För att göra en fritextsökning i CDNEO klickar man på *Söka*-symbolen och får då fram ett nytt fönster med ett inmatningsfält, knappar för olika sökkategorier (i användarhandboken kallade *sökflikar*), en ruta för sökvillkoren och en för träfflistan. När man väljer sökning med ordklass, ämne eller språk som filter kommer det fram en ruta nedanför inmatningsfältet med listor på vad som är valbart.

Figur 1 Sökmenyn för avancerad sökning ur användarhandboken (s. 8)

En sökning i sin enklaste form går till så att man skriver in sökordet i inmatningsfältet och klickar på *Söka*, varvid sökordet flyttas till söklistan och träfflistan dyker upp när sökningen är klar. Skriver man in ett nytt sökord kombineras detta automatiskt med det föregående med den booleska operatoren *ELLER* om man inte har kommit ihåg att ta bort det. Det kan man dock göra i efterskott varvid träfflistan automatiskt korrigeras. När man använder programmet mycket vänjer man sig också så att man kommer ihåg att putsa sökvillkorsrutan. Vill man byta operator gör man det i efterskott. Programmet ger automatiskt sist använda operator tills man byter. När man använder sig av booleska

operatorer fyller man alltså på med ett sökord + operator åt gången och programmet söker för varje sökvillkor som matas in i sökvillkorsrutan. Man kan på sätt och vis säga att varje sökning resulterar i en subkorpus som nästa sökning riktas mot.

Det är irriterande att inmatningsfältet töms för varje gång man klickar *Söka*. Ofta har man ju behov av att modifiera ett sökord och göra en ny sökning och då vore det enklare om man slapp skriva om ordet (eller komma ihåg att kopiera det i förväg för att kunna klistra in det). Åtminstone borde det gå att klicka tillbaka ord från sökvillkorsrutan till inmatningsfältet.

När man klickar på ett ord i träfflistan går programmet till ett fönster som i princip är ingångsfönstret men med ett fält ovanför inmatningsfältet där sökvillkoren finns. Träfflistan har tagit uppslagsordslistans plats och längst ner finns en uppgift om hur många artiklar som ingår i listan. Nu kan man söka alfabetiskt i denna subkorpus tills man klickar på symbolen *Alla*, för att få med samtliga uppslagsord i sökningen, eller på symbolen *Söka* för att göra en ny fritextsökning.

Vid fritextsökning finns det möjligheter att använda maskeringstecken (i CDNEO:s användarhandbok talar man om *wildcard*, vilket ju används mycket på svenska). En asterisk står för vilket antal tecken som helst (0–n) först eller sist i en söksträng medan ett frågetecken står för ett (1) tecken. Man kan använda många frågetecken i en söksträng placerade var som helst i strängen. Som en liten jämförelse kan nämnas att en fritextsökning på *förolyckad* ger en träff, *förolyckad** ger fyra och *förolycka** ger sju, medan en sökning på *förolycka?* ger fem träffar och *????lyckad* ger tio. Söksträngar med både asterisk och frågetecken tycks programmet inte klara av. Däremot klarar det två asterisker; **olycka** ger 175 träffar.

En stor brist är att man inte kan trunkera vid sökning på uppslagsord eller alternativt begränsa fritextsökningen till att gälla bara uppslagsord. Det innebär att man får med väldigt mycket brus om man söker ett visst slags uppslagsord, t.ex. sammansättningar med samma huvudled.

Bra är att det går att spara ett sökresultat för att ta fram det senare med hjälp av *Hämta*-funktionen. Vid hämtning får man fram det avancerade sökformuläret med träfflistan och sökvillkoren man hade använt. Möjligheten att spara sökresultat finns inte i CDPS, men i den kan man i gengäld kopiera träfflistan och klistra in den i ett ordbehandlingsdokument, vilket många gånger också är bra.

När man går till artikeln för att se på en träff kunde denna vara markerad, så att man såg den på en gång och slapp läsa igenom artikeln. Särskilt när man sökt med maskeringstecken kan träffen vara svår att

lokalisera. Ett KWIC-index på träffarna vore synnerligen användbart i många fall. Bra skulle det också vara om man kunde plocka bort ord ur träfflistan vartefter man har kontrollerat dem och konstaterat att de inte har relevans för det man är ute efter. Vid booleska operationer hade det också varit bra att kunna ange önskad närhet. Nu är det alltid hela artikeln som är storheten och det ger många gånger onödigt mycket brus.

Sökfunktionerna i användning

Det var de avancerade sökfunktionerna i stora drag. För att se hur långt man kommer med dem i praktiken har jag gjort ett antal sökningar av varierande slag, som jag i det följande skall redogöra för. Det mesta är autentiska sökningar, dvs. det är saker jag stött på i olika sammanhang och som jag velat kontrollera i ordboken.

Sökning av ord

I en översatt text fanns ordet *förolyckad* använt om en skadad person som snabbt borde komma under läkarvård. Jag studsade till, för enligt min uppfattning har förolyckade ingenting hos läkare att göra (utom för obduktion, men det är knappast brådskande). En sökning på ingångssidan i CDNEO gav vid handen att participet inte finns med som uppslagsord, men väl verbet *förolyckas*:

förolyckas

omkomma genom olyckshändelse: *nära 1000 personer ~ årligen i trafiken*

Bet.nyans: överfört totalt misslyckas: *projektet har förolyckats; utslagna och förolyckade existenser*

Artikeln (som här är starkt avskalad på information, liksom artikel-exemplen i fortsättningen) gav mig stöd i mitt antagande. I konkret betydelse kan ordet inte avse någon som fortfarande är vid liv. För att se om det eventuellt fanns något matnyttigt i andra artiklar gjorde jag en fritextsökning på *förolycka** och fick sju träffar, varav artikeln *förolyckas* naturligtvis är en. I två av de andra artiklarna (*expedition, sommardäck*) ingick verbet i språkexempel, ur vilka det inte framgick om de som "förolyckades" dog eller inte, om man inte känner till betydelsen. I artikeln *olyckas* är träffen en hänvisning till *förolyckas*. I artikeln *omkomma* fick jag ytterligare bekräftelse på att min uppfattning

är riktig. Definitionen lyder 'dö genom olyckshändelse el. på annat våldsamt sätt, t.ex. i krig', och *förolyckas* anges som (länkad) synonym. (I artikeln *förolyckas* finns det ingen länk till *omkomma*.) De två sista träffarna ger något intressant vid handen. I artikeln *sjunka* finns för den första delbetydelsen definitionen '(förolyckas genom att) förflyttas ned genom vatten (eller annan vätska) p.g.a. förlorad bärkraft; särsk. om (skadat) fartyg men äv. allmänna'. Ordet *ubåtsklocka* har definitionen 'typ av nedsänkbar räddningsbehållare som via tryckluftsanordning ansluts till förolyckad ubåt'. De här "ofrivilliga" språkexemplen tyder på att *förolyckas* kan användas om fartyg i betydelsen 'sjunka p.g. olyckshändelse', och frågan är om inte användningen kunde tas upp i själva artikeln som en utvidgad användning.

I artikeln *björk* finns orden *dvärgbjörk*, *hängbjörk* och *masurbjörk* som exempel på ord med *björk* som huvudled. Jag ville veta vilka andra bildningar till *-björk* det kan tänkas finnas och sökte därför **björk*. Det gav 27 träffar och i träfflistan hittade jag uppslagsorden *dvärgbjörk*, *fjällbjörk*, *glasbjörk*, *hängbjörk*, *masurbjörk*, *ornäsbjörk* och *vårthbjörk*, alltså 4 nya. De 20 övriga träffarna fanns inne i artiklar, men för att en sökning inne i artiklarna skall bli heltäckande måste man beakta samtliga åtta former av *björk*, alltså en sökning på **björk* *ELLER *björken* *ELLER *björkar* *ELLER *björkarna* *ELLER *björks* *ELLER *björkens* *ELLER *björkars* *ELLER *björkarnas*. Det ger 14 träffar till, eller sammanlagt 41. Att gå igenom 34 artiklar (41 minus de 6 där träffen gäller själva uppslagsordet) för att hitta det som är sammansättningar är tämligen arbetsamt. Värre blir det om man söker en vanligare slutled. En sökning på exempelvis **byggnad* (endast grundformen) ger hela 434 träffar. Vid stora träffmängder har man knappast entusiasm nog för att klicka fram varje enskild artikel och ögna igenom den för att lokalisera belägget, och också vid färre belägg blir det ganska tidskrävande om artiklarna är långa.

I den här sökningen kommer programmet definitivt till korta jämfört med CDPS. Om man söker strängen **koivu* (*koivu* = 'björk') i den med de två preciseringarna att programmet skall söka i hela texten och beakta även böjda former (i CDPS kan man alltså göra lemmatiserade sökningar) har man snabbt och behändigt resultatet att det finns 94 förekomster. Samtidigt kommer träfflistan fram och tillika den första artikeln med belägget markerat. Träfflistan är i likhet med i CDNEO en lista på de artiklar där belägg finns, men, och det är den verkligt stora fördelen, genom att klicka på den symbol (svårtolkad i motsats till de flesta symboler i CDPS) som ger kontexten får man ett överskådligt KWIC-index med uppslagsordet till vänster och belägget understreckat, vilket är en betydligt trevligare form att gå igenom träffarna på än att

klicka in sig i varje artikel. Finns det fler förekomster i samma artikel får var och en en egen kontextrad:

juhannuskoivu	... nuoria koivuja. <u>Juhannuskoivut</u> ovenpielessä.
kasvannainen	... kuulumaton lisämuodostuma. <u>Koivun kasvannainen.</u> <u>Ihokasvannainen...</u>
katve	... <u>katveessa.</u> <u>Istahtaa koivun katveeseen.</u> Sot...
koivu	koivu 1 Suomessa yleisiä valkorunkoisia...
koivu	... <u>Hies-</u> , <u>raudus-</u> , <u>vaivaiskoivu.</u> <u>Pihakoivu.</u> <u>Juhannuskoivu...</u>
koivu	... <u>raudus-</u> , <u>vaivaiskoivu.</u> <u>Pihakoivu.</u> <u>Juhannuskoivu.</u> <u>Koivut...</u> [...]
kuoriutua	... t. poistumisesta. <u>Koivusta kuoriutunut tuohi...</u>
käppyräinen	... oleva. <u>Käppyräinen vaivaiskoivu.</u>
laine	... <u>kostuessaan laineille.</u> <u>Loimukoivun</u> <u>laineet</u> <u>syykuviot...</u>

Är man intresserad bara av vilka uppslagsord det finns på *-koivu* söker man **koivu* med begränsning till uppslagsorden och får resultatet 15 träffar (varav en naturligtvis är det osammansatta *koivu*) och direkt en översiktlig lista på sammansättningarna:

hieskoivu
juhannuskoivu
koivu
loimukoivu
pihakoivu
[...]
visakoivu

Sökning av fraser

Om man t.ex. vill veta vad *ingen ko på isen* betyder kan man naturligtvis slå upp någon av artiklarna *ko* eller *is* och räkna med att uttrycket finns där (vilket det också gör i det här fallet), men långa artiklar kan vara ganska tidskrävande att ögna igenom, och man kan ju inte vara säker på att det man söker alltid finns i artikeln. Därför är det bra att kunna använda sig av avancerad sökning och söka *ko OCH på OCH isen*. I detta fall blir resultatet att sökargumentet uppfylls i två ord-boksartiklar, *ko* och *is* och av artiklarna framgår det att uttrycket kan användas i en längre och en kortare form:

ko *ingen ~ på isen* ingen särskild brådska eller fara

is det är ingen ko på ~en det är ingen överhängande brådska eller fara

I och för sig hade det varit enhetligare om exemplet hade sett likadant ut i båda artiklarna; (*det är*) *ingen ko på isen*.

Det går tyvärr inte att ha flerordsfraser som sökargument, vilket kunde vara bra många gånger. De booleska operatorerna ger betydligt mera brus om det är relativt vanliga ord man söker, i all synnerhet som närheten inte kan justeras.

Jag ville ta reda på i vilka idiom ordet *ko* ingår och sökte därför *idiom OCH ko*. Det här är möjligt, eftersom avsnittet med idiom alltid är markerat med rubriken *idiom* i ordboksartiklarna. Resultatet var att fyra artiklar uppfyllde sökkriterierna; *is*, *kalv*, *knockout* och *ko*. Både *kalv* och *knockout* var brus som kom med därför att sökningen inte gick att precisera tillräckligt. Ordet *ko* ingick inte i idiomerna utan fanns med på något annat ställe i artikeln. I artikeln *knockout* var det dessutom förkortningen av uppslagsordet som bokstavskombinationen stod för.

I nästa version av CDNEO hoppas jag att argumentet *idiom* finns med som filter tillsammans med *ordklass*, *ämne*, *språk* och *årtal*, för jag tror det är många användare som kan ha behov av att kontrollera exakt hur ett idiom lyder, vilka variationer som är möjliga eller vad ett idiom egentligen betyder.

På finska finns det ett uttryck som i stort sett motsvarar t.ex. det svenska uttrycket (*han*) *är ingen dununge precis*. Grovt taget säger man "det är inte första gången han skjutsar prästen". Om man inte kommer ihåg exakt hur uttrycket lyder men kommer ihåg att det var något med *pappi* 'präst' och *ensimmäinen kerta* 'första gången' så söker man som i CDNEO med hjälp av booleska operatorer, t.ex. *pappi + ensimmäinen* (plustecknet motsvarar *OCH*). Man söker endast i exemplen och ber programmet beakta böjda former av orden. Detta ger två träffar, varav artikeln *pappi* står för det adekvata belägget.

I CDPS kan man söka fraser, och i och med att man har den exakta ordalydelsen kan man i stället söka på fras. En sökning på *pappia kyydissä* ger två belägg:

kyyti ... kertaa pappia kyydissä ei ole ...
pappi ... kertaa pappia kyydissä ei ole ...

Att *kyyti* inte kom med i den första sökningen beror på att man alternativt kan säga *ensi kerta* och det är det som använts där. Uttrycket lyder: (*hän*) *ei ole ensi/ensimmäistä kertaa pappia kyydissä*. Även här hade det naturligtvis varit elegantare om exemplet sett lika ut.

För att man vid sådana sökningar skall hitta samtliga förekomster av en fras måste uppslagsorden vara utskrivna inne i exemplen, eller så måste programmet vara så sofistikerat att det kan tolka tilde-tecknet i varje enskilt fall. I CDPS är orden utskrivna. Det gör att kontextraderna är lättare att läsa än om uppslagsorden var förkortade, eftersom sökordet ju kan vara ett annat än uppslagsordet.

I CDPS är idiomerna inte särskilt markerade, utan de ingår i de exempel som är markerade som bildliga med förkortningen *kuv* (= *kuvakielessä*). Vill man se i vilka idiom ordet *pappi* ingår kan man söka på *pappi* + *kuv*. Det ger sexton träffar och eftersom KWIC-indexet i de här fallen ger början av varje artikel måste artiklarna ögnas igenom. En fördel har i alla fall CDPS, man kan be programmet visa artikeln i reducerad form så att bara uppslagsordet och exemplen visas, vilket gör att det är betydligt mindre text att gå igenom. Dessutom syns förkortningen *kuv* tydligt, vilket ytterligare reducerar mängden text man behöver ögna igenom.

Något som både CDNEO och CDPS saknar är möjligheten att göra nya sökningar inne i en enskild artikel som hör till träffmängden. Det är en funktion jag har saknat rätt ofta. Att gång på gång kopiera in långa artiklar i ordbehandlingsprogrammet för att utnyttja dess sökfunktion blir alltför omständligt.

Sökning av semantiska grupper

En typ av sökning som det inte går att göra i en tryckt ordbok är att snabbt och enkelt leta fram ord som hör till samma semantiska grupp. För att ta reda på vilka gröna ädelstenar det finns sökte jag *ädelsten* *OCH grön* och fick fyra adekvata träffar, och för att se vilka olika tvåmastade segelfartyg det finns sökte jag på *segelfartyg* *OCH två** och fick sju träffar, varav fem var adekvata. Till slut ville jag ta reda på vilka olika sjukdomar hästar kan få och sökte på *häst** med filtren *veterinärväsen* och *substantiv* och fick på så vis i en handvändning fram en träfflista på nio adekvata artiklar. Detta kan vara synnerligen värdefull information och det hör definitivt till den elektroniska ordbokens verkliga fördelar. Ju precisare definitionsspråket är, desto säkrare är det att man får med samtliga förekomster av det man är ute efter. Möjlighet till lemmatiserad sökning skulle ytterligare höja chanserna.

Mer komplicerat blir det dock när man rör sig på olika hierarkiska nivåer i det semantiska fältet. En kartläggning av olika vapentyper visade sig vara långt ifrån enkel. Artikeln *vapen* gav följande samman-

sättningar bland språkexemplen att utgå ifrån: *anfallsvapen; eldvapen; flintvapen; försvarsvapen; jaktvapen; kärnvapen; mordvapen; skjutvapen; stickvapen; tjänstevapen*. Orden representerar flera olika undergrupper och nivåer. Om man utgår ifrån den rent mekaniska funktionen bör *skjutvapen* och *stickvapen* representera samma hierarkiska nivå, medan *eldvapen* och *flintvapen* befinner sig längre ner i hierarkin. Vi följer dessa två trådar. I det följande anger jag söksträngen, antalet träffar och de ord ur träfflistan som avser vapen med de ord understreckade som jag följt upp. Om sökordet finns med på träfflistan, alltså förekommer som eget uppslagsord, markeras det med < >. Hänvisningar i artikelexemplen är omgivna av vågparenteser, och pil till höger betyder besläktat ord och pil ner hyponym.

Filter: substantiv OCH skjutvapen – 22

båge, eldhandvapen, eldvapen, pilbåge, puffra, skjutjärn, <skjutvapen>

skjutvapen

vapen att skjuta med {∅ eldvapen}

eldvapen

vapen från vilket projektiler med hjälp av sprängämne skjuts ut genom en pipa eller ett eldrör och därvid kan ges en viss riktning {∅ skjutvapen}: *både pistoler och kanoner räknas till eldvapnen*

pilbåge

ett enkelt skjutvapen med en bågformig ram ...

Filter: substantiv OCH stickvapen – 7

bajonett, dolk, stilett, svärd

bajonett

stickvapen avsett att fästas vid gevär för närstrid: *bajonettanfall; knivbajonett; värjbajonett*

dolk

typ av knivliknande, en- eller tvåeggat stöt- eller stickvapen ...

stilet

stickvapen med smal klinga som ofta är döld ...

svärd

längre, en- eller tvåeggat hugg- och stickvapen {∅ sabel, ¹värja}: [...]; *bronssvärd*

Här kan noteras att *stickvapen* inte finns bland uppslagorden, trots att det i egenskap av hyperonym används i alla fyra definitionerna, samt att två nya kohyponymer dyker upp, *stötvapen* och *huggvapen*.

Filter: substantiv OCH huggvapen – 0

Inte heller *huggvapen* finns bland uppslagsorden. Vi modifierar sökningen för att hitta eventuella huggvapen:

Filter: substantiv OCH hugg* OCH vapen – 9
sabel, svärd, värja

sabel

huggsvärd med lätt böjd klinga vanl. eneggat utom i toppen {∅ svärd}

värja

långt, smalt, spetsigt vapen att hugga eller sticka med förr ofta anv. i tvekamp {∅ florett, sabel, svärd}: *värjfäktning; värjhugg; huggvärja*

Sabeln är alltså en typ av svärd. Med andra ord är ordet en hyponym till *svärd*, medan *värja* och *svärd* ligger på samma nivå.

Motsvarande sökning med trunkering borde göras för alla vapentyper eftersom definitionerna inte alltid innehåller hyperonymen. Det har jag dock avstått ifrån här för enkelhetens skull.

Filter: substantiv OCH stötvapen – 3
 glav, lans, svärd

glav

ett vapen med en lång, bred klinga fästad på en lång stång förr vanl. som fotfolksvapen histor.

Bet.nyans: allmännare om hugg- el. stötvapen

lans

ett spetsigt stötvapen med långt skaft mest histor.: lansbärare; lansstöt

spjut

kast- eller stötvapen som består av en lång smal stång med hård spets i ändan [...]

Inte heller *stötvapen* återfinns som uppslagsord och det ingår inte heller i kärndefinitionen i den första artikeln. Ytterligare en ny typ dyker emellertid upp, *kastvapen*. Det återfinns bland uppslagsorden med en hänvisning till två hyponymer:

kastvapen

vapen som kastas med handen el. med enklare mekaniskt hjälpmedel {– bumerang, spjut}

Det som också förblir oklart utifrån definitionerna är om de kombinerade benämningarna som t.ex. *hugg- och stickvapen* och *stöt- eller*

stickvapen representerar egna typer och alltså borde få egna grenar i träd-diagrammet nedan, eller om de skall tolkas så att samma vapen kan användas för olika ändamål beroende på utformningen. Jag stannade för det senare alternativet, och så här skulle då den lilla delen av träd-diagrammet för det vidsträckta semantiska fältet *vapen* tentativt börja se ut:

Figur 2 Diagram över en del av det semantiska fältet *vapen*

Det här är ju bara en liten, liten del och det finns många grenar jag inte alls har följt upp i den här miniundersökningen. Dessutom blir ju diagrammet mångdimensionellt om man lägger till andra aspekter än rent mekanisk funktion. I all sin anspråkslöshet var den lilla kartläggningen tämligen tidskrävande att göra utifrån ordboken. För att sådana här sökningar skall vara enklare och ge fullständigare resultat borde:

- 1) länkarna vara mycket systematiska
- 2) definitionerna vara enhetligare och mer systematiska så att det går att söka på hyperonymen och få fram alla hyponymer
- 3) sökprogrammet vidareutvecklas, så att man vid behov kan göra lemmatiserade sökningar eller söka bara i definitionerna eller bara i exemplen.

I framtida elektroniska ordböcker kanske trädidiagram för den här typen av semantiska fält rent av kunde finnas med. Det vore i alla fall bra att göra upp diagram vid utarbetandet av definitionerna och för testningen av ordboken, för många inkonsekvenser i definitioner och hänvisningar skulle då kunna undvikas. Men att på det här viset gå igenom den väldiga mängden av semantiska fält som finns innebär naturligtvis ett enormt arbete för redigerarna.

Sökning av obekant uppslagsord

Med hjälp av ett elektroniskt ordboksprogram finns det faktiskt möjlighet att under gynnsamma omständigheter komma fram till vad någonting heter, alltså man kan försöka leta sig fram till rätt uppslagsord med hjälp av de fakta man har, något som ju är omöjligt i en tryckt ordbok om man inte har någon som helst aning om vad ordet kan vara. Jag försökte testa också denna möjlighet.

För att stoppa ett häftigt blodflöde läggs för det mesta ett förband som trycker på själva såret, ett s.k. *tryckförband*, men om blodflödet är ytterst häftigt, om t.ex. en hand eller en fot är avsliten eller illa krossad, binds den skadade lemman om hårt ett stycke ovanför det skadade stället för att hindra att blod pumpas ut till skadan. Vad kallas detta förband? I artikeln *förband* finns inga tips, och eftersom ordet har många betydelser är det ytterst besvärligt att gå igenom alla sammansatta uppslagsord på *-förband* i träfflistan av en sådan sökning. (En fritextsökning på **förband* gav 99 träffar.) En sökning efter orden *förband* och *blod** med ordklassen *substantiv* som filter ger ett enda belägg, *tryckförband*. Men förbindningen kanske inte alls kallas *förband* utan något annat? Jag bytte ut *förband* mot ord som *stoppa*, *hejda*, *hindra*, *hämna* (verb som brukar kombineras med *blodflöde*) utan att få något napp. Man är tvungen att göra en sökning för vart och ett av verben, eftersom det inte går att ordna sökargumenten hierarkiskt. Jag hade gärna gjort en sökning på alla på en gång, alltså (*Filter: substantiv*) *OCH (blod*) OCH (stoppa* ELLER hejda* ELLER hindra* ELLER hämma*)*. Jag sökte alla kombinationerna och några till utan resultat (men nog med vissa träffar). Som sista åtgärd sökte jag substantivartiklar där *blod** och *om* ingick. Det gav 79 träffar, och den listan gick jag igenom i sin helhet utan att hitta något uppslagsord som kunde tänkas avse förbandet i fråga. Förmodligen saknas det i ordboken.

En lemmatiserad sökning i definitionerna i CDPS på *verenvuoto + side* ('blodflöde + förband') ger två träffar, artiklarna *kiristystyyside* och

paineside 'tryckförband'. Det första ordet avser just det förband vars svenska benämning jag inte hittade i CDNEO.

Inom finlandssvensk byggnadsterminologi används ordet *batting* i betydelsen 'planka med dimensionen 50 x 100 mm (2 x 4 tum)' (Reuter 1996: 206). I NEO definieras *batting* som 'liten pojke <vard.; provins>', så virkesslaget måste heta något annat. För att försöka komma fram till något letade jag på olika kombinationer som *dimension** + *virke** och *dimension** + *trä*, och både *virke* och *trä* i kombination med olika måttangivelser (*tum*, *cm* *mm* och de två senare också utskrivna). Kombinationen *trä* och *tum* gav artikeln *planka*, det var det enda i virkesväg:

planka

uppsågat, avlångt, firsidigt stycke trävirke av inte alltför liten bredd och tjocklek i Sverige minst 9 resp. (drygt) 2 tum

I artikeln fanns en länk till *bräda*, men där angavs inga mått:

bräda

utsågat, långsmalt, brett, relativt tunt stycke trävirke med förhållandevis stor längd.

Diverse andra sökningar gav inte heller något resultat och då gav jag upp. Antingen har *virke* av den grovleken ingen särskild benämning i Sverige eller också har den ansetts vara för speciell för att komma med i en allmänspråklig ordbok. Bland sökkategorierna fanns inget lämpligt ämne som t.ex. byggnadsteknik eller träindustri att använda som filter.

Jag hade med andra ord inga framgångar när det gällde att komma fram till ord jag själv inte kände till. Det behöver ju inte betyda att sådana sökningar inte skulle kunna fungera, och för att ge programmet ett litet enklare uppdrag beslöt jag söka något som sannolikt finns med i ordboken. Söksträngen *klämm** med filtret *medicin* borde väl kunna leda fram till benämningen på de klämmor som används för att klämma ihop blodkärl vid operationer. Sökningen gav tre träffar, artiklarna *knipa*, *peang* och *pormask*, varav det mellersta ju var det jag var ute efter.

En av CDNEO:s verkligt starka sidor är att uppslagsord som hänför sig till ett visst ämnesområde är kodade, så att man i många fall kan filtrera bort en massa ovidkommande material och få en hanterlig träfflista. Uppslagsorden är också kodade med avseende på ordklass, vilket ju redan har framgått, så hade jag dessutom begränsat sökningen ovan till substantiv hade träffen *knipa* fallit bort. I CDPS kan man använda sig av förkortningen *lääk* (*lääketiede* 'medicin') för motsva-

rande sökning, men fackområdesförkortningar används bara om orden är terminologiska till sin art, och i CDPS kan man inte söka ord med avseende på ordklass, vilket är en brist.

Sedan kan man naturligtvis diskutera, om det inte vore bra med filter på två olika nivåer, ett striktare som skulle filtrera fram terminologiska ord och ett vidare som skulle ge ord som mera vagt hänför sig till området. Verbet *knipa* i *det kniper i magen* skulle hänföras till det senare och kanske också *pormask*. Men en sådan kodning skulle naturligtvis bli betydligt besvärligare att genomföra vid redigeringen.

Tekniska disfunktioner

Programmet är inte helt Windowsanpassat, vilket gör att det till vissa delar verkar litet klumpigt för den som är van med Windows- och Macintoshgrepp. Skivan är en hybridskiva och passar alltså också för Macintosh (till skillnad från CDPS), men jag har inte haft tillfälle att testa hur väl den fungerar i den miljön.

Det går inte att klicka mellan de båda fönstren, utan sökfönstret måste stängas varje gång man vill gå till ingångsfönstret. Man kan inte heller förminska fönstren så att man kunde klicka sig från ordboken till ordbehandlingsprogrammet med hjälp av fönsterklickning i stället för att gå via operativsystemets balk. Eftersom inskrivningen i inmatningsfältet går långsammare i och med att programmet söker vartefter man skriver skulle jag gärna ha kopplat bort den funktionen.

Bläddringen/rullningen i artikel- och träfflistan fungerar inte enligt Windowsprinciper. Vid klickning på pil upp eller ner åker listan i väg ett obestämt antal rader (borde flytta sig en rad) och vid klickning längst ner eller längst upp på balken hoppar listan också ett varierande antal rader åt gången (borde flytta sig exakt en hel ruta åt gången). Efter några klickningar börjar listan i regel åka i väg med en sådan fart att man inte hinner läsa den och det är svårt att få stopp på den. Bästa sättet att hantera listan är att ta tag i hissen och dra den långsamt neråt och uppåt. Då kan man få listan att röra sig i sådan takt att man hinner läsa den och kan ta ställning till orden vartefter.

Jag lyckades inte heller få markeringsfunktionen att fungera ordentligt. Det var svårt att få programmet att markera exakt det avsnitt ur en artikel som jag ville kopiera. Ibland togs markeringsförsöken över huvud taget inte emot och ibland markerade programmet ett helt annat avsnitt än det jag tänkt mig. I all synnerhet var det svårt att få det att markera artikeln ända från början. Snabbkommandot ctrl – O fungerade inte alls och det gick inte heller att dubbelklicka inne i ett ord för att

markera bara det ordet. Att klistra in ord i inmatningsfältet gick bara om ordet var kopierat från CDNEO, inte om det hade kopierats i ordbehandlingsprogrammet.

Nu vet jag inte i vilken mån de här problemen beror på barnsjukdomar hos programmet och i vilken mån det beror på omgivningen i den PC jag använde, men å andra sidan fungerar både CDPS och Suomi-ruotsi-suomi-sanakirja klanderfritt i samma miljö. Focus 97, som inte heller är Windowsanpassad, hoppar däremot flera rader vid piltryckning.

Randanmärkning

I installationsdirektiven till CDNEO talas det om *dongel* eller *hårdvarulås*. Av sammanhanget framgick det vad det var, men eftersom jag aldrig hade hört ordet *dongel* kontrollerade jag det i ordboken när den var installerad (något som gick förhållandevis lätt). Ordet fanns inte, och inte *hårdvarulås* heller. Och, vad värre var, ordet *cd-rom* saknades också!

Sammanfattande omdöme

CDNEO är en lättillgänglig produkt, som ovana användare av elektroniska ordböcker snabbt torde bli du med. Layouten är överskådlig och klar och också visuellt tilltalande. Handboken är dessutom fördömligt lättläst och tydlig i den mån den behövs. På pluskontot kan också läggas inlästa uttalsangivelser och framför allt möjligheterna att använda sig av olika filter i sökningarna. En stor fördel är att skivan kan användas både i PC och Macintosh.

Strävan att göra en elektronisk ordbok enkel är i och för sig angelägen, men går man för långt i denna strävan finns det en risk för att en mycket viktig (och säkert allt större) målgrupp, de som är vana vid elektroniska sökverktyg av olika slag, känner sig litet snopna. Det hade kanske varit bra att lägga in en söknivå till för den som är intresserad av mer avancerade sökningar än de som nu står till buds. Det jag saknar allra mest är dock en KWIC-indexfunktion på träffarna för att slippa gå in i varje artikel i träfflistan för att kanske bara hitta brus.

På något vis förefaller det nästan som om programmet inte vore utarbetat med tanke på språkliga sökningar utan att det snarare är tänkt att kunna fungera för olika typer av uppslagsverk. Vad sökfunktionerna beträffar ligger CDNEO ett gott stycke efter sin finska motsvarighet.

Vissa inexactheter i funktionen och överraskande många länkar som inte fungerar bidrar ytterligare till intrycket att produkten inte är riktigt färdig.

Litteratur

Ordböcker

- CDPS = *CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94*. Julkaisija Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Ohjelmiston suunnittelu ja toteutus Lingsoft Oy. Kustantaja Oy Edita Ab. Helsinki 1997. (Finsk basordbok på cd-rom. Det nyaste om nufinska ord. Forskningscentralens för de inhemska språken publikationer 94. Utgivare: Forskningscentralen för de inhemska språken. Program: Lingsoft Oy. Förläggare Oy Edita Ab. Helsingfors 1997.)
- Focus 97*. Norstedts Förlag AB. Stockholm 1996.
- Suomi-ruotsi-suomi sanakirja* ('Finsk-svensk-finsk ordbok'). WSOY. Helsinki 1996.

Annan litteratur

- Cantell, Ilse & Martola, Nina 1996: Nationalencyklopedins ordbok. I: *LexicoNordica 3*, 209–221.
- Haarala, Risto & Lehtinen, Marja 1997: En ny typ av produkt – en recensent med gammal typ av ammunition. I: *LexicoNordica 4*, 205–210.
- Kärnä, Aino 1997: CD-Perussanakirja (Finsk basordbok på cd-rom) – känt vin i nya läglar? I: *LexicoNordica 4*, 195–203.
- Martola, Nina 1997: CD-Perussanakirja – 'Finsk basordbok' på cd-rom. I: *Språkbruk 2/1997*, 32–33. Helsingfors: Edita.
- Reuter, Mikael 1996: *Reuters rutor 2*. Esbo: Schildts.
- Varantola, Krista 1994: Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok. I: *LexicoNordica 1*, 309–317.

Klas Ruppel

Innehåll och form i motsatsförhållande

Pekka Katara – Ingrid Schellbach-Kopra 1997: *Suomi-saksa-suursanakirja. Großwörterbuch Finnisch-Deutsch*. 8. Auflage. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY. 1475 s. Pris: FIM 224 häftad, 566 inbunden.

Framför mig ligger den nyaste upplagan av den finsk-tyska storordboken, som redan har en sjuttioårig historia bakom sig. Den utkom första gången 1925 och har reviderats fyra gånger tidigare, 1957, 1964, 1974 och 1980. Redan 1957 kom den nuvarande författaren Ingrid Schellbach in som medhjälpare till den ursprunglige upphovsmannen Pekka Katara, och efter dennes död 1971 övertog hon arbetet helt och hållet.

Om en ordbok blir så väl underhållen som denna genom revideringar kan man vänta sig hög kvalitet och aktualitet. Innehållsligt håller inte nionde upplagan bara vad som lovas i förordet utan den revidering som har gjorts (i förordet betecknad som en grundläggande omarbetning [s. 10]) överträffar till och med förväntningarna. I bjärt kontrast till detta står ordbokens yttre, varom mer nedan.

Jag kan bedöma ordboken bara ur tyskspråkig synvinkel. Vad den finska användaren anbelangar kan det välbekanta faktum anföras, att ingen ordbok är så bra att den ensam med säkerhet kan leda fram till det riktiga ordet eller uttrycket på det främmande målspråket. Har man alltså inte tyska som modersmål och söker en tysk motsvarighet till ett finskt ord bör man kontrollera riktigheten i motsvarigheterna i en tysk-finsk ordbok eller i en enspråkig tysk ordbok.

Innehåll

Aktuellt finskt referensmaterial

I den form ordboken hittills har förelegat har den för finskans del huvudsakligen baserat sig på *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') (NSSK), som kom ut på 1950-talet. Också böjnings- och stadieväxlingsangivelserna var desamma som i NSSK. Denna ordbok över "modern finska" var mer eller mindre föråldrad redan när den kom ut.

Den beskrev snarast den finska som användes i agrarsamhället under första hälften av vårt århundrade, innan förhållandena ändrades radikalt och det finska samhället genomgick en massiv industrialisering och urbanisering. Så till vida baserade sig alltså de senare upplagorna av den finsk-tyska ordboken på ett föråldrat material. Det var bara tack vare författarens engagemang och hennes ständiga jakt på potentiella nya ord för ordboken (s. 10) som denna svaghet inte blev alltför påfallande för användaren.

Den ordbok som nu föreligger baserar sig på en modern finsk ordbok, *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') (PS) som kom ut åren 1990–94 (recenserad i *LexicoNordica* 1). Också böjnings- och stadiesvängningsangivelserna har reviderats så att de följer PS. Ett så omfattande arbete kan inte en person ensam utföra på sin fritid. Vad gäller lemmatisering och böjningsangivelser kunde vissa rutinuppgifter utföras på förlaget och i synnerhet på Forskningscentralen för de inhemska språken. I korrekthetens namn vill jag nämna, att jag visserligen själv arbetar på Forskningscentralen, men att jag på inget vis har varit inkopplad på de arbeten som utförts för den finsk-tyska ordboken. Huvudsakligen arbetar jag inom redaktionen för en ny finsk, etymologisk ordbok.

Det är inte givet att alla som kan läsa också kan använda ordböcker. Den kanske mest utbredda ovanan är att inte ägna förord och introduktion någon uppmärksamhet. Om ordboken inte fungerar exakt så som användaren hade väntat sig blir den snabbt utdömd som dålig. I många fall skulle en titt i användaranvisningarna ha skapat klarhet. Föreliggande ordbok är tack vare de många genomarbetningarna en mogen produkt, och som allmänspråklig ordbok är det mer eller mindre riskfritt att använda den också utan förtrogenhet med förord (s. 7–13) och användaranvisningar (s. 16–30), som finns både på finska och tyska. Som en introduktion till vilka blindskär man kan råka ut för vid lexikografiskt arbete är förordet utmärkt.

Jag vill i all synnerhet lyfta fram det faktum som också författaren betonar, nämligen att den nya ordboken är aktuell och täcker modernt språkbruk mycket bättre än tidigare. Därigenom har den också bantats ned i den andra ändan. Författaren konstaterar att "det moderna industri- och informationssamhällets ordförråd i hög utsträckning har fått ersätta ordskatten från den förindustriella tiden, agrarsamhället", och kommenterar detta med att "översättare av t.ex. romaner och folkloristisk facklitteratur där äldre tidsperioder skildras kommer att beklaga detta" (s. 12). Jag kan bara hålla med henne när hon rekommenderar "alla de som i egenskap av läsare eller språkförmedlare intresserar sig för äldre tiders finska och för finskans utveckling att

hålla sig till upplagan från 1980" (s. 11). En ny upplaga innebär ju inte att tidigare upplagor genomgående skulle vara obsoleta. Trots att detta är ett trivialt faktum måste det upprepas. Enligt uppgift från författaren kommer förlaget att också i fortsättningen tillhandahålla 1980 års upplaga, vilket är lovvärt.

Ända sedan jag började syssla med finska språket har den finsktyska ordboken följt och väglett mig. Utgåvan från 1974 har jag bokstavligen läst sönder, och den reviderade upplagan från 1980 var synnerligen välkommen. Emellertid bestod denna revidering främst i att ett supplement kom till, en lösning som var ekonomiskt fördelaktig för förlaget men otillfredsställande och opraktisk för användaren. Det oaktat är det ytterst sällan jag inte har hittat vad jag letat efter. Redan ett hastigt ögonkast på den nya upplagan visar hur genomgripande revideringen är. Som exempel får ordet *mylly* 'kvarn' tjäna (med utelämnande av de grammatiska angivelserna). Se nästa sida.

Av exemplet framgår det tydligt hur kraftig revideringen är. Hela nitton konkreter (mestadels av teknisk art) har fått utgå medan två nya begrepp med överförd betydelse har tillkommit – också mjölnarhustrun (*myllärinemäntä*) har fått stryka på foten. Den utomspråkliga verkligheten speglar sig i ordboken. En fördel är att man inte behöver slå upp ekvivalenterna till ordet *myllytys* på annat ställe (under *jauhatus*) utan att de ges. Tryckfelet i *Mühlespiel* (under uppslagsordet *myllypeli*) är också rättat.

Belysande är också en motsvarande jämförelse av vilka sammansättningar med förleden *tieto* 'vetande; data; information' eller *tietokone* 'dator' ("datamaskin") som fått utgå. Upplagorna från 1964, 1980 och 1997 har valts. Se sidan 209.

Antalet uppslagsord i denna grupp har stigit med mer än det dubbla sedan 1964, från 19 till 53. Endast 12 ord (**halvfeta**) finns med i alla tre upplagorna, 5 (understreckade) förekommer bara i de båda äldre upplagorna och 11 (*kursiverade*) bara i de två nyare. Ordet *tietorikas* 'kunskapsrik; faktaspäckad' finns bara i 1964 års upplaga. Dagsländor i 1980 års upplaga är *tietokonekeskus* 'datacentral', *tietojenvarastointi* 'datalagring' och *tietosatelliitti* 'kommunikationssatellit'; de två första distanserades väl av den tekniska utvecklingen, det sista har under inflytande av finsk språkvård ersatts av *tietoliikennesatelliitti* eller *viestintäsatelliitti*. Hela 28 uppslagsord – över hälften av alla uppslagsord i den här gruppen – är emellertid med för första gången och vittnar sålunda om informationssamhällets frammarsch.

	1980	1997	svensk motsvarighet
mylly	Mühle; (<i>liike</i>) Müllerei	1. Mühle; (<i>liike</i>) Müllerei; (<i>kuv.</i>) (<i>kampanja, järjestelmä</i>) Kampagne; System, Maschinerie ... 2. (<i>voim.</i>) Kreisen beider Beine; (<i>painissa</i>) Mühle ... 3. (<i>~peli</i>) Mühle, Mühlespiel	'kvarn'
myllykappa	Mahlnetze	–	'kvarnkappe'
myllykirje	–	(<i>leik.</i>) Mahnbrief	≈ 'förmåningsbrev (från högre ort)'
myllykoski	Mühlenwasserfall	–	'kvarnfors, -fall'
myllylaitos	Mühl-, Mahlwerk	Mühl-, Mahlwerk	'kvarnverk'
myllyliike	(<i>kaupp.</i>) Müllerei, Mühlenbetrieb	–	'kvarnrörelse'
myllymatti	(<i>pelii</i>) Mühle, Mühlespiel	–	'kvarnspel'
myllymäki	Mühl[en]berg	–	'kvarnbacke'
myllynakseli	(<i>tekn.</i>) Mühlspindel, -eisen	Mühlspindel, -eisen	'kvarnaxel'
myllynkaha	(<i>tekn.</i>) Mühlrumpf, -trichter	–	'kvarnskruv, -tratt'
myllynkahna	(<i>tekn.</i>) Mühllauf	–	'kvarnkar'
myllynkaristin	(<i>tekn.</i>) Mühlklapper	–	'kvarnleka'
myllynkivensilmä	(<i>tekn.</i>) Läuferauge	–	'kvarn[stens]öga'
myllynkivi	Mühl[en]stein; (<i>ylempi</i>) Oberstein, Läufer; (<i>alempi</i>) Bodenstein	Mühl[en]stein; (<i>ylempi</i>) Oberstein, Läufer; (<i>alempi</i>) Bodenstein	'kvarnsten'
myllynkivikaulus	–	Bodenstein Mühlstein-, Duttenkragen, Mühlsteinkrause	'kvarnstenskraige'
myllynkivipari	Mühlgang	–	'par av kvarnstenar'
myllynkouru	(<i>tekn.</i>) Mühlrinne, Mählengerinne	–	'kvarnränna'
myllynluukku	(<i>tekn.</i>) Schütz, Schütze, Schützbrett	–	'kvarnlucka'
myllynpato	Mühl[en]teich, Mühl[en]damm, -wehr	–	'kvarndamm'
myllynratas	(<i>tekn.</i>) Mühl[en]rad	Mühl[en]rad	'kvarnhjul'
myllynruuhi	Mühlrinne, Mühl[en]gerinne	–	'kvarnränna'
myllynsiipi	Windmühlenflügel	Windmühlenflügel	'kvarnvinge'
myllyntorvi, -tuutti	= myllynkaha	–	–
myllypeli	Mühle, Mühlespiel	Mühle, Mühlespiel	'kvarnspel'
myllypuro	Mühlbach	–	'kvarnbäck'
myllyrakennus	(<i>rak.</i>) Mählengehäuse	–	'kvarnbyggnad, -hus'
myllytulli	Mahlgeld, -groschen	(<i>hist.</i>) Mahlgeld, -groschen	'kvarntull'
myllytuote	Mühlenfabrikat, -erzeugnis	–	'förmalnings-produkt'
myllyttää	mahlen, mahlen lassen	mahlen, mahlen lassen	'förmala (i kvarn)'
myllytys	ks. jauhatus	Mahlen, Vermahlen	'förmalning (i kvarn)'
myllyvero	= myllytulli	–	–
myllytystuote	–	Mühlenfabrikat, -erzeugnis	'förmalnings-produkt'
mylläri	Müller	Müller	'mjölnare'
myllärinemäntä	Müllerin	–	'mjölnarhustru; mjölnerska'

1964 (tot. 19)	1980 (tot. 33)	1997 (tot. 53)	svensk motsvarighet
<u>tietoaarre</u>	<u>tietoaarre</u>	tietoaine tietoisku	'kunskapsskatt' 'kunskapsämne' 'informationssnutt; blänkare; puff' 'databehandling' 'dataöverföring' 'datalagring' 'dataförmedling' 'databas' 'frågesport' 'frågesportsledare' 'faktabok' 'faktalitteratur' 'dator' 'dator- datakörning' 'datorstödd' 'datorprognos' 'dataingenjör' 'datorisera' 'datacentral' 'dataspråk' 'databehandling' 'datorsättning' 'datarensa' 'datormusik' 'datorstyrning' 'dataprogram' 'dataprogrammerare' 'dataprogrammering' 'dataoperatör' 'databrottslighet' 'kunskapsförmåga' 'datakommunikation'; telekommunikation' 'kommunikations- satellit' 'teleteknik' 'informationskälla' 'kringsynt man; trollkarl' 'mängd kunskap' 'kunskapsteori' 'informationspaket' 'informationstjänst' 'databank' 'kunskapsbaserad; teoretisk' 'kunskapsområde' 'kunskapsunderlag' 'kunskapsbaserad; teoretisk' (adv.) 'på basis av kunskaper; teoretiskt' 'dataregister' 'kunskapsrik; faktaspäckad' 'uppslagsverk' 'nyhetstidning' 'kommunikations-satellit' 'teoretisk bildning' 'datasekretess' 'kunnande; know-how' 'kunskapsnivå'
tietokilpailu	<i>tietojenkäsittely</i> <i>tietojensiirto</i> tietojenvarastointi <i>tietojenvälitys</i> <i>tietokanta</i> tietokilpailu	<i>tietojenkäsittely</i> <i>tietojensiirto</i> <i>tietojenvälitys</i> <i>tietokanta</i> tietokilpailu tietokilpailunpitäjä <i>tietokirja</i> tietokirjallisuus <i>tietokone</i>	
tietokirjallisuus	<i>tietokirja</i> tietokirjallisuus <i>tietokone</i>	tietokone tietokoneajo tietokoneavusteinen <i>tietokone-ennuste</i> tietokoneinsinööri tietokoneistaa	
	<i>tietokone-ennuste</i> tietokonekeskus	tietokonekieli tietokonekäsittely tietokonekadonta tietokonekieliskä tietokonekäsittely tietokoneohjelmointi tietokoneohjelma tietokoneohjelmoija tietokoneohjelmointi tietokoneoperaattori tietokonekäsittely	
<u>tietokyky</u>	<u>tietokyky</u> <i>tietoliikenne</i>	<i>tietoliikenne</i>	
tietolähde tietomies tietomäärä tieto-oppi	tietolähde tietomies tietomäärä tieto-oppi	tietoliikennesatelliitti tietoliikennetekniikka tietolähde tietomäärä tieto-oppi tietopaketti tietopalvelu <i>tietopankki</i> <i>tietoperäinen</i>	
tietopiiri	tietopiiri <i>tietopohja</i> tietopuolinen	tietopiiri <i>tietopohja</i> tietopuolinen	
tietopuolinen	tietopuolinen	tietopuolinen	
tietopuolisesti	tietopuolisesti	tietopuolisesti	
tietorikas		tietorekisteri	
tietosanakirja <u>tietosanomat</u>	tietosanakirja <u>tietosanomat</u> tietosatelliitti tietosivistys <i>tietosuoja</i>	tietosanakirja tietosivistys <i>tietosuoja</i> tietotaito tietotaso	

		tietotekniikka	'datateknik, informationsteknik'
		tietoteoria	'kunskapsteori'
tietotoimisto	tietotoimisto	tietotoimisto	'nyhetsbyrå'
<u>tietovarait</u>	<u>tietovarait</u>		'kunskapsförråd'
tietoviisau	tietoviisau	tietoviisau	'spränglärd'
		tietoviisau	'spränglärdhet'
		tietovisailu	'frågesport'

Notation

Liksom i de tidigare upplagorna sammanförs uppslagsord med gemensam stam och likaså sammansatta uppslagsord i samma artikel, en praxis som säkert i princip kan spara litet plats, men som gör att översiktligheten och läsbarheten blir lidande, och som – såsom det är genomfört här – också kan leda till missförstånd. I motsats till tidigare upplagor har nämligen i vissa fall sammanförningen gjorts utan hänsyn till ordgränserna. Detta kan leda till feltolkningar bland användare som inte har så goda insikter i finska (en användargrupp som ordboken i och för sig inte heller i första hand riktar sig till [s. 11–12]), särskilt i de fall då förleden i sammansättningen står i genitiv (-*n*) och inte har någon stadväxling och efterleden börjar på vokal:

mammona Mammon. **-norja** Mammonsdiener, -knecht; dem
Mammon ergeben 'mammonsträl'.

Sammansättningen *mammonanorja* består av förleden *mammona* i genitiv och efterleden *orja*. I den föregående upplagan står det på motsvarande ställe entydigt :

mammona Mammon. **-n|orja** Mammonsdiener

Likadant i den nya upplagan:

koulu|nuoriso Schuljugend 'skolungdom'. **-nuudistus**
Schulreform 'skolreform'. **-näytelmä** Schuldrama 'skolpjäs'

Här handlar det om sammansättningarna *koulunuoriso* och *koulunäytelmä* med *koulu* (i nominativ) som förled, och *koulunuudistus* till *uudistus* med *koulu* som förled i genitiv. Beror den här typen av notation på att estetiken har fått gå före tydligheten? Enligt min mening är det en försämring. Och notationer som de följande tycker jag är oestetiska:

-npalvonta Mammonsdiener, Mammonismus 'mammonism'.

risti|nokka Kreuzschnabel 'korsnäbb'. **-npuu** Kreuz 'kors'.

Rikligt med pragmatisk information

Böjnings- och stadieväxlingsangivelserna ges i form av upphöjda indexsiffror och -bokstäver som hänvisar till motsvarande tabeller, och att uppgifterna nu är från PS och inte längre från NSSK är en välkommen förnyelse; PS avstår från att redovisa marginella typer och varianter och framför allt ger den dem som inte har finska som modersmål mer hjälp (se också Ruppel 1992). Sålunda får man inte bara veta att *ies* 'ok' böjs enligt mönster från *kirves* 'yxa' (kod 67) och att ordet har stadieväxling (markerad med asterisk) (**ies^{67*}**) utan man får också veta vilken stadieväxling (D) det är fråga om (**ies^{67*D}**): *ies: ikeen*. Dessa typer av ord, som har svagt stadium i grundform (nominativ; infinitiv I) bereder ständigt icke-finnar svårigheter. Det här gäller i all synnerhet de fall av svagt stadium av *k* där *k* växlar med $\emptyset$. I de föregående upplagorna var böjningstabellerna från NSSK, i den nya upplagan har tabellerna tagits över från PS tillsammans med stadieväxlingstabellen.

Vid förnyelsen av ordboken har de nyaste landvinningarna inom finsk lexikografi utnyttjats på ett förtjänstfullt sätt. Det här förs så långt att det har varit ett kriterium för om ett finskt ord skall tas med som uppslagsord att ordet förekommer som uppslagsord i PS. Så slaviskt följs dock inte PS att också betydelsekategorierna mer eller mindre direkt skulle ha övertagits. I de tidigare upplagorna lyser däremot betydelsekategorierna från NSSK ställvis igenom. Lovvärt är att idiomatiken och i all synnerhet rektionen beaktas ännu bättre än förr i exemplen. Användaren får därigenom handfast hjälp. De finska exempelfraserna och deras tyska översättningar – eller rättare sagt deras pragmatiska tyska motsvarigheter – utgör en värdefull samling av finsktyska kontrastiva forskningsresultat.

Det utmärkta arbetet avrundas med ett finskt och ett tyskt bokstaveringsalfabet (s. 36) och en lista på de vanligaste finska förnamnen. Den senare har framför allt praktisk nytta på grund av att många finska förnamn inte utan vidare kan identifieras som kvinnliga eller manliga av icke-finnar.

Vedertagen tysk ortografi

Författarens beslut att hålla sig till vedertagen tysk ortografi har visat sig vara mycket framsynt. Rättskrivningsreformen har valsat runt i politiska och juridiska råd och det är svårt att förutse när farsen tar slut och ett slutgiltigt beslut fattas. Möjligen kommer reformförslaget att modifieras ytterligare, möjligen kan det till och med återtänkas. Som ett kuriosum kan påpekas att den vedertagna ortografin egentligen införs i ordboken först nu, för i de föregående upplagorna användes – i enlighet med schweizisk paraxis – inget dubbel-s (ß).

Några smärre fel

I förordet sägs det att man övergick till datortryck i samband med omarbetningen av ordboken (s. 10). Enligt uppgift från författaren lästes materialet från föregående upplaga in optiskt i ett tidigt skede av arbetet varvid det uppkom en mängd fel som det var ett mödosamt petgöra att eliminera. Slutligen matades hela materialet in manuellt. Ofrånkomligen slank en del av de fel igenom, som hade uppstått vid denna tidskrävande procedur, och t.ex. följande ställe är korrekt i föregående upplaga:

sivuuttaa ... "einer Sache vorbeigehen" i stället för "an einer Sache vorbeigehen" 'förbigå'

I förbigående kan jag nämna ett fel som har hängt med utan att upptäckas ända från den första upplagan 1925. Det finska ordet *tohlo* 'kvice' är inte det som på tyskt jägarspråk kallas *Schlauch*, utan *tohlo* avser de tappar av benvävnad som hornslidan (som alltså kallas *Schlauch*) sitter på. Man kan för övrigt fråga sig om det är meningsfullt att för ett ord som *tohlo* ge en ekvivalent som *Schlauch* utan fackspråksmarkering, då ordet i det tyska allmänspråket har en helt annan betydelse ('slang').

I egenskap av recensent har jag sökt med ljus och lykta efter andra fel utan att ha hittat några. Dessa små skönhetsfläckar är undantaget som bekräftar regeln; innehållsligt är ordboken utmärkt.

Form

Bokpärmarna går huvudsakligen i svart, något som inte obetingat är tilltalande, och titeln står längst ner med små bokstäver, svår att upp-

täcka. När man slår upp boken fäster man sig vid de ytterst knappa marginalerna. Att huvud, fot och yttermarginal är smala är bara störande, men att bunten är så gott som obefintlig gör att innerspalterna – det vill säga halva ordboken – är mer eller mindre oläsbara, med mindre än att man med våld bryter upp ryggen på boken, vilket betyder att man ganska snart har en lösbladssamling att bläddra i. Sidorna är tvåspaltiga precis som i de föregående upplagorna. Nytt är att spalttexten är vänsterställd och nytt är också avsaknaden av avstavning. Helhetsintrycket av en sida är ytterst oroligt, för till och med ord av relativt normal längd får därigenom inte plats på en påbörjad rad. En mycket tråkig bieffekt av det är en förvillande omkastning i perspektiv på många ställen; uppslagsordet hamnar i slutet av raden och den tyska ekvivalenten i början av följande rad, följande uppslagsord efter ekvivalenten osv.:

Fig. 1 Artikeln **2rikki**

På det här viset kommer det som inte hör ihop att sammanföras och det som hör ihop att skiljas åt. Den enda ljuspunkten i den här katastrofen är att antikva och grotesk inte blandas – ett oskick som annars blivit allt vanligare – utan att texten genomgående är satt i antikva. Helhetsintrycket är dock att det hela är ett typografiskt halvfabrikat.

Av allt att döma rör det sig inte om ett misstag utan om medveten förmåga. Att en ny bokstav i alfabetet tar vid markeras inte med en stor bokstav framför ifrågavarande alfabetsavsnitt, utan den stora bokstaven är placerad mitt på sidan omgiven av text. Den här detaljen visar att de tekniska förutsättningarna för en grafisk gestaltning nog har funnits. En titt i den stora rysk-finska ordboken som utkom på samma förlag 1997 visar att avsaknad av marginaler, vänsterställd text osv. är helt programenligt i den här ordboksserien och inte ett olycksfall i arbetet. För den grafiska gestaltningen svarar Marjaana Virta.

Enligt uppgift från författaren har förlaget planer på att ge ut den finsk-tyska ordboken på cd-rom. Detta kastar nytt ljus över den föreliggande produkten. Uppenbarligen är förklaringen till många av de

formella bristerna att förlaget inte lägger så stor vikt vid den tryckta boken. Det som framför allt verkar vara viktigt är det elektroniska materialet med dess användbarhet för olika publikationsformer. Separerande tecken skulle störa sökfunktionerna på cd-rom, därför ingen avstavning och därför också vänsterställd text i den tryckta ordboken, för utan avstavning går det inte att använda centrerad text med rak högerkant.

Resultatet är en datorutskrift som försetts med pärmar. Man får bara hoppas att denna innehållsligt förträffliga men till det yttre misslyckade ordbok inte går åt, så att upplagan måste dras in och ordboken ges ut i användbart skick. Som den nu ser ut vill jag bestämt avråda alla från att köpa den.

Litteratur

Ordböcker

Katara, Pekka 1925: *Suomalais-saksalainen sanakirja* ('Finsk-tysk ordbok'). Porvoo: WSOY.

Katara, Pekka 1957: *Suomalais-saksalainen sanakirja*. 3. lisätty ja parannettu painos ('3 utökade och förbättrade uppl.'). Porvoo–Helsinki: WSOY.

Katara, Pekka 1964: *Suomalais-saksalainen sanakirja*. 4. tarkistettu painos ('4 reviderade uppl.'). Porvoo–Helsinki: WSOY.

Katara, Pekka & Schellbach-Kopra, Ingrid 1974: *Suomalais-saksalainen suursanakirja* ('Finsk-tysk storordbok'). Porvoo–Helsinki: WSOY.

Katara, Pekka & Schellbach-Kopra, Ingrid 1981: *Suomalais-saksalainen suursanakirja*. 2. painos. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

NSSK = *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok') 1951–1961. Porvoo–Helsinki: WSOY.

PS = *Suomen kielen perussanakirja* 1–3 ('Finsk basordbok') 1990–1994. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Venäjä-suomi-suursanakirja – Russki jazyk 1997. Porvoo–Helsinki–Juva–Moskova: WSOY.

Övrigt

- Ruppel, Klaas 1992: Suomen kielen perussanakirja. Rezension. I: *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 14/15, 191–195.
- Varantola, Krista 1994: Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok. I: *LexicoNordica* 1, 309–317.

(Övers. från tyska av Nina Martola)

Förlagets svar på Klaas Ruppels recension av den utvidgade och grundligt reviderade upplagan av den finsk-tyska storordboken

Klaas Ruppel visar tydligt i sin recension att revideringen av Finsk-tyska storordboken är lyckad på många sätt, rentav så att "den revidering som gjorts [...] överträffar till och med förväntningarna". Detta är glädjande. Tyvärr ger han inga närmare exempel på sådana förnyelser som gjorts inne i själva ordartiklarna. Några exempel med artiklar ur ordboken hade på ett konkret sätt visat hur omfattande förnyelsearbetet varit.

En ordboks primära syfte är att ge korrekt och tillförlitlig information i sådan form att uppgifterna är lätta att finna och att de är entydiga för användaren. De viktigaste kraven är med andra ord innehållsliga. Ruppels negativa kommentarer berör dock bokens layout och typografi. Mycket av det han kritiserat kan anses vara smakfrågor. Sådana kan man ju alltid disputera om.

Marginalerna i ordboken hade gjorts bredare om bokens omfång hade tillåtit detta. Vi ville dock ta med allt det värdefulla material författaren producerat. Som storordbok är boken nu lagom stor, och den är inbunden så att den kommer att hålla i användningen.

Kodningen av ordboksmaterialet planerades uttryckligen för den tryckta boken. Detta gäller också typografin. För en elektronisk ordbok måste materialet kodas ytterligare. Detta arbete är inte gjort ännu. Layouten av den elektroniska ordboken görs helt oberoende av pappersversionen.

Layouten i en bok, alltså också i en ordbok är alltid en produkt av sin tid, eller som man numera brukar säga, ett resultat av produktutveckling. Idealet existerar knappast i sinnevärlden. De enskilda elementen i Finsk-tyska storordbokens artiklar skiljer sig från varandra på ett tydligt sätt. Detta är utmärkt ur användarens synpunkt: det är lätt att finna det man söker. Jämfört med den tidigare Finsk-tyska storordboken ger ordbokens uppslag ett ljust och modernt intryck.

Förlaget har fått positiv respons från personer som redan hunnit skaffa ordboken och som behöver en aktuell storordbok för professionellt bruk. Vi har inte hört några klagomål över att boken skulle vara svår att hålla öppen, över att ryggen skulle brytas, över att marginalerna skulle vara för smala eller över annat som har med ombrytningen av texten att göra.

Om ordboken är "innehållsligt utmärkt" kan man bara undra varför Ruppels slutsats är "vill jag bestämt avråda alla från att köpa den".

Kalevi Koukkunen, avdelningschef

Lillemor Santesson

Lincopensen – dess författare och förlagor

This article deals with the first monograph from the project "Lexicographic tradition in Sweden", a dissertation by Monica Johansson, *Lexicon Lincopense: En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt* (Gothenburg, 1997). The dissertation is a lexicographic and linguistic study of *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum*, printed in Linköping in 1640 and often named Lincopensen. The main aims are to decide the place of Lincopensen in a historical lexicographic tradition and to investigate the relation between the Swedish in two different parts of the dictionary. After a brief presentation of the disposition and the major results some specific questions are discussed, mostly concerning the pre-history of Lincopensen, e.g. the possibility of finding further models for the dictionary and using orthographic tools to distinguish one author from another.

Hösten 1622 svepte en pestvåg över Linköping. Bland de döda fanns den 38-årige Nicolaus Nicolai Grubb, teol. lektor vid katedralskolan där och kyrkoherde i Rystad. Hans efterlämnade familj bestod av hustrun Sigrid Olofsdotter (som då blev änka för tredje gången) och deras två små barn. Pesten slog hårt även i en annan Linköpingsfamilj. På en och samma dag förlorade den 35-årige Jonas Petri, kollega till Grubb och konrektor vid katedralskolan, sin hustru och två döttrar. De överlevande från de båda pestdrabbade familjerna förenades då Jonas Petri och Grubbs änka gifte sig vid sorgeårets slut. Jonas Petri med tillnamnet Gothus efterträdde samma år Grubb också som kyrkoherde och avancerade 1637 till biskop i Linköping.

Pesten i Linköping 1622 kom att få konsekvenser för svensk lexicografi. Nicolaus Grubb hade nämligen påbörjat ett ordboksarbete, som han aldrig hann fullfölja. I stället blev det hans efterträdare i äktenskap och ämbete som drygt ett decennium senare kunde lämna ett färdigt ordboksmanus till tryckning. Nicolaus Grubb och Jonas Petri Gothus var alltså männen bakom det stora lexikon, *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum*, som förelåg i tryck 1640 och oftast brukar kallas *Lexicon Lincopense* eller bara *Lincopensen* efter sin tryck- och utgivningsort. Ordboken är tryckt i folioformat och består av tre delar: den första och största är en latinsk-svensk ordbok (med cirka 30.000 uppslagsord), den andra är ett svensk-latinskt ordindex av betydligt blygsammare omfång (cirka 10.000 uppslagsord) och den tredje och minsta är ett tysk-latinskt index (cirka 8.000 uppslagsord). På titelbladet står enbart namnet Jonas

Petri Gothus, men Grubbs insatser nämns i företalet till läsaren. Alltsedan Schefferus ((1680) 1698: 127, 163) brukar början av ordboken tillskrivas Grubb, men den verkliga fördelningen av författaransvaret har ännu inte blivit till fullo klarlagd.

Lincopensen har nyligen varit föremål för närmare undersökning i en doktorsavhandling i Göteborg (Monica Johansson, *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*, 1997). Arbetet har bedrivits inom forskningsprojektet "Lexikografisk tradition i Sverige", där en serie monografiska rapporter planeras och där denna är den första.

Avhandlingen är mycket välkommen, eftersom den drar fram i ljuset det allra första större arbetet inom svensk lexikografi. Det har tidigare främst använts som jämförelsematerial vid andra ordboksundersökningar och för punktstudier av enskilda uttryck. Föreliggande artikel bygger på synpunkter jag framförde som fakultetsopponent i maj 1997. Först ges ett kortare referat av avhandlingen (avsnitt 1). Därefter diskuterar jag frågor som gäller ordbokens förebilder (avsnitt 2) och tillgänglig samtida information om Lincopensen (avsnitt 3), ger ett förslag till alternativ ortografisk undersökning (avsnitt 4), behandlar latinets roll i ordboken (avsnitt 5) samt avslutar med en sammanfattande kommentar (avsnitt 6).

1. Avhandlingens innehåll och disposition

Monica Johansson undersöker Lincopensen ur både språkliga och lexikografiska aspekter. Hon börjar i det lexikografiska (kap. 1–3) för att därefter koncentrera sig på det språkliga (kap. 4–7) och slutligen återgå till det lexikografiska (kap. 8). MJ förklarar sig ha tre olika syften med sitt drygt 400-sidiga arbete. Det första är att undersöka det svenska språket i Lincopensen, främst dess ortografi och ordbildning. Därigenom hoppas hon kunna kartlägga de två författarnas ansvar för olika delar av ordboken och bedöma om de haft någon betydelse för det svenska språkets utveckling. Det andra är att försöka fastställa förhållandet mellan språket i den latinsk-svenska ordboksdelen och i den svensk-latinska. För dessa ordboksdelar används i fortsättningen liksom i avhandlingen förkortningarna Linc. lat. resp. Sv. ind. Det tredje syftet är att sätta in Lincopensen i ett lexikografihistoriskt sammanhang, dvs. spåra eventuella förlagor och efterföljare.

Inledningskapitlet innehåller en bred bakgrundsteckning med bland annat en presentation av de två författarna och den miljö de verkade i. Här redogörs t.ex. för beståndet av latinlexikon i Linköpings domkyrko-

och gymnasiebibliotek vid tiden för Lincopensens tillkomst och hur de olika exemplaren hamnat där. Där fanns bland annat *Lexicon Trilingve*, tryckt i Strassbourg 1587. Detta lexikon, som i fortsättningen liksom i avhandlingen kallas enbart Trilingve, kommer att bli synnerligen viktigt i undersökningen, eftersom MJ finner att det i flera avseenden uppvisar stora likheter med Lincopensen. Ett annat av de i Linköping befintliga lexikonerna, det enspråkigt latinska *Marius Nizolius sive Thesaurus Ciceronianus*, tryckt i Basel 1595, är speciellt intressant eftersom det donerats till skolbiblioteket av Jonas Petri Gothus. MJ redovisar och tolkar också den samtida information om Lincopensens tillkomst som kan hämtas ur samtida källor. Hon håller härvid öppet om uppgifterna innebär att Grubb arbetat med några av de första bokstäverna i ordboken eller om han bara haft ett utkast till en ordbok. Det senare finner hon för övrigt längre fram i sin undersökning vara det troligaste. Se även avsnitt 3 nedan.

I det andra kapitlet beskrivs Lincopensen närmare och MJ kan konstatera att de tre delarna kännetecknas av olika långt driven lexikografisk förfining. Latinordboken är den i särklass mest avancerade av de tre delarna. Varje del behandlas i ett särskilt avsnitt, där MJ går igenom bland annat dess uppställningsprinciper, urval av uppslagsord, uppgifter om ordens uttal, ordklassstillhörighet och böjning samt betydelsebeskrivning.

I det tredje kapitlet ges en översikt över det samtida europeiska beståndet av latinlexikon. För att fastställa Lincopensens plats i den klassiska lexikontraditionen jämför MJ Lincopensen med fem andra lexikon. Utöver de två redan nämnda ingår i jämförelsen också det lexikon som på SAOB-redaktionen brukat utpekats som trolig förebild, nämligen Basilius Fabers *Thesavrvs ervditionis scholasticæ* (första gången tryckt i Leipzig 1571). Detta har liksom Trilingve grekiska och tyska ekvivalenter till de latinska uppslagsorden. De övriga jämförelseobjekten är det tredje lexikon som bevisligen fanns på Jonas Petri Gothus arbetsplats (*Calepinus* 1616, med ekvivalenter på 6 olika språk) samt den allra första alfabetiskt ordnade ordboken med svenska som målspråk, *Latinskt-svenskt Glossarium* från senare delen av 1400-talet, vid Lincopensens tillkomst endast i handskrift. I kapitlet diskuterar MJ olika tidigare använda metoder för att påvisa beroende mellan ordböcker. Resultatet av hennes egna komparativa delundersökningar på både makro- och mikronivå blir "att *Trilingve* spelat en framträdande roll vid *Lincopensens* tillblivelse" även om hon inte helt avfärdar möjligheten att också andra lexikon "kan ha haft en viss inverkan, direkt men kanske framför allt indirekt" (s. 122). Se även avsnitt 2 nedan.

I det fjärde kapitlet kommer MJ in på Lincopensens språk, närmare bestämt dess ortografi. Det främsta syftet är att se om det i stavningen finns spår av Nicolaus Grubbs insatser, men hon vill också jämföra svenskan i Linc. lat. och Sv. ind. och fastställa var ordbokens språk ligger sett i ett utvecklingsperspektiv (s. 124 f). Hon finner att dess ortografi ligger väl i fas med det samtida språket, främst det religiösa. De flesta stavningsfenomen som undersöks visar inget klart och entydigt mönster utom det att de svenska ekvivalenterna i Linc. lat. har större och mer osystematisk variation än stickorden i Sv. ind. MJ anser ändå att det finns skäl att misstänka att de förra utgjort underlag för de senare. Ett intressant resultat kan noteras vid beteckningen av det mediala /v/-ljudet. I början av Linc. lat. skrivs nämligen <ffu>, men någonstans vid bokstaven *L* sker en övergång till <fw>, en stavning som också används i Sv. ind. MJ diskuterar möjligheten att denna övergång är en gräns mellan två olika författare (s. 133), men hon framför också på olika ställen i avhandlingen alternativa förklaringar till hur skillnaderna kan ha uppstått: genom nya sättare på tryckeriet (s. 134, 305), genom skrivhjälp från skolan (s. 151) eller genom successivt ändrat skrivmönster hos en och samme författare (s. 305). Hennes slutsats blir att "den ortografiska informationen inte utgör tillräckligt underlag för att identifiera två olika författares insatser i *Lincopensen*" (s. 152). Se närmare avsnitt 4 nedan.

I de följande kapitlen behandlas Lincopensens ordbildning, först sammansättningarna (kap. 5), som utgör cirka en sjättedel av orden i Sv. ind. Många av dessa sammansättningar motsvaras av omskrivningar i Linc. lat., men i vissa fall råder också motsatt förhållande. En studie av sammansättningsfogarna visar att det finns påtagliga skillnader mellan de båda ordboksdelarna. Så blir t.ex. *a*-fogen mindre frekvent i Sv. ind. än i Linc. lat. Då är överensstämmelsen större vad gäller prefixavledningarna (kap. 6), där det mest påfallande är avsaknaden av romanska prefix. MJ konstaterar s. 222: "Prefixbruket i *Lincopensen* ger [...] anledning att se detta ordboksverk som ett av de sista dokumenten över ett svenskt språk så gott som utan romanskt inflytande." För sin undersökning av suffixavledningarna (kap. 7) utgår MJ från en finalalfabetisk ordlista med material från både Linc. lat. och Sv. ind. Det ger henne möjlighet att jämföra suffixens frekvens i de båda ordboksdelarna och resulterar i många informativa tabeller, där också jämförelse görs med ordförrådet i Scroderus *Lexicon Quadrilingve*, tillkommen ungefär samtidigt, men tryckt först 1929. Bland iakttagelserna kan nämnas att Lincopensen har påfallande många adverb som uppslagsord och att den gynnar adverb på *-ligha* framför *-ligen*. Det romanska inflytandet är liksom vid prefixen obetydligt,

medan tyskpåverkade suffix visar hög frekvens i Linc. lat. Ordbildningen speglar alltså äldre tiders svenska och då främst det religiösa språket. Tydligt är att Sv. ind. utarbetats med utgångspunkt i orden i Linc. lat. I detta kapitel behandlas också de för Lincopensen så typiska och av flera forskare uppmärksammade adjektivomskrivningarna med *tilhörig* (t.ex. *berg tilhörig* i stället för *bergig*). MJ kan visa att konstruktionen främst används i Sv. ind. samt i den senare delen av Linc. lat. Här finns alltså en parallell till fördelningen mellan <ffu> och <fw>. Dock anser MJ att dessa samvarierande skillnader inte är tillräckliga för att tillskriva den ene eller andre författaren utarbetandet av olika delar av ordboken (s. 305).

Slutligen (kap. 8) finner MJ efter en summarisk genomgång av svensk språkvetenskap från slutet av 1600-talet att inget tyder på att Lincopensen skulle ha utövat något större språkligt inflytande (s. 332). Däremot har den varit viktig som källa för SAOB och Dahlgren, och därför ägnas förstabeläggen i SAOB en särskild genomgång. MJ går också igenom de ordböcker som kom ut efter Lincopensen och deras förhållande till denna. Störst inflytande kan Sv. ind. misstänkas ha haft, eftersom det under titeln *Index svecicus secundus* trycktes i många upplagor tillsammans med Comenius *Janua Linguarum* (s. 369). Lincopensens betydelse sammanfattar MJ på följande sätt: "*Lincopensen* är som ordbok till det yttre ett magnifikt verk. Lexikografiskt visar det knappast på något nytänkande utan följer sin förlaga ganska troget. I språkligt hänseende dokumenteras snarast ett äldre bruk" (s. 389).

2. Fanns ytterligare en förebild för Lincopensen?

Ett viktigt resultat av avhandlingen är att MJ kunnat visa att Trilingve fungerat som en trolig förebild för Lincopensen. Hennes argumentation framstår mestadels som fullt övertygande.¹ På vissa ställen i avhandlingen tycks emellertid MJ benägen att tilldela Trilingve en enligt min mening alltför dominerande roll, som när hon t.ex. på s. 329 framkastar att ordboksarbetet "kanske inte egentligen började förrän Gothus kom i kontakt med *Trilingve*", dvs. så sent som 1628. På andra ställen däremot utesluter hon inte möjligheten att även andra förebilder kan ha funnits.

---

¹ I något enstaka fall havererar den dock. Så finner hon exempelvis på s. 100 att skillnaden i uppslagsord mellan Trilingve och Lincopensen blir "försumbar" genom att räkna bort sådana Lincopensord som inte finns i Trilingve men som finns i någon av de andra jämförda ordböckerna!

En sådan tänkbar förebild kommer jag här att diskutera närmare, nämligen det enspråkiga latinlexikon, *Marius Nizolius sive Thesaurus Ciceronianus* som Jonas Petri Gothus införskaffade redan 1614 under sina studier i Tyskland och som han donerade till skolan 1627. Det är således ett lexikon som han varit väl förtrogen med och som rimligtvis bör ha präglat hans uppfattning om hur latinlexikon skulle se ut. Medan MJ i sin undersökning haft tillgång till Jonas Petri Gothus eget exemplar (tryckt 1595 med ett förord daterat 1576), har jag för min granskning använt ett exemplar av upplagan 1576 (förvarat i Lunds universitetsbibliotek).

Vilka omständigheter kan då tyda på att Nizolius haft ett inflytande på Lincopensen? För det första är bägge (liksom Trilingve) rent alfabetiskt uppställda. MJ har av någon anledning uteslutit Nizolius ur sin jämförelse, när hon s. 94 skriver: "Det är exempelvis anmärkningsvärt att endast *Lincopensen* och *Trilingve* är rent alfabetiskt ordnade. Detta kan tala för *Trilingve* som förlaga." Den rent alfabetiska ordningen talar alltså lika väl för Nizolius som för Trilingve.

Det som tydligast pekar på ett beroende av Nizolius är det överväldigande stora antalet Cicerocitat som förekommer som språkprov i många enskilda ordboksartiklar i Linc. lat. Det kan exemplifieras med uppslagsordet *Manus*, som MJ använder för att illustrera betydelsebeskrivningen i Lincopensen (bild 5, s. 54). Medan övriga nio namngivna latinska författare får bidra med endast ett språkprov var, citeras Cicero inte mindre än 17 gånger, vilket tycks mig mer än hans unika särställning inom den klassiska prosan kan motivera. En granskning av motsvarande ordartikel i Nizolius visar att dess första språkprov också är det första i Lincopensen. Även uppdelningen på olika betydelser och flera språkprov under dessa uppvisar en förvånansvärd likhet. Jfr de sex första ordbetydelserna i resp. ordboksartikel:

Nizolius	Lincopensen
¶ <i>dextra</i>	1. <i>Handh</i>
¶ <i>Facultas, potestas</i>	2. <i>Mackt/ Wåldh</i>
¶ <i>Vis</i>	3. <i>Wåldh</i>
¶ <i>Arma, ferrum</i>	4. (i ex. ges betydelserna 'sward', 'weria' ²)
¶ <i>Copia, multitudo</i>	5. <i>En hoop</i>
¶ <i>Scriptio, chirographum</i>	6. <i>Skrifft</i>

Därefter överensstämmer inte de båda ordböckerna helt. Nizolius har som sjunde och sista punkt: *Promiscua vis* (varierande betydelse), som

---

² Se närmare avsnitt 5 nedan.

kan sägas motsvara Lincopensens punkt 9: *Aliæ locutiones* (andra talesätt). Men dessförinnan har Lincopensen två speciella fall utan motsvarigheter hos Nizolius. Det tycks alltså som om stommen i Lincopensens betydelseuppdelning och betydelsebeskrivning utformats i direkt anslutning till Nizolius, men att Lincopensens författare gallrat rejält bland exemplen, lagt till nya och ibland också gjort ytterligare betydelseuppdelning.

Detta är bara ett enstaka exempel och en grundligare undersökning behövs naturligtvis för att konstatera ett djupare beroende. Dock kan uppslagsordet *Manus* inte annat än väcka misstankar om ett nära samband mellan Nizolius och Lincopensen. Dessa överensstämmelser blir inte synliga i avhandlingen eftersom MJ har valt att inte beakta de latinska språkproven. Detta ställningstagande motiverar hon med att en mindre förstudie visat att de troligen inte skulle kunna påverka eller förändra hennes resultat (s. 90).

Annat som kan antyda ett samband mellan Lincopensen och Nizolius är urvalet av prefigerade ord. Beträffande prefixet *de-* konstateras nämligen i avhandlingen (s. 99) att Trilingve och Linc. lat. gör olika urval. För sin jämförelse av ordböckernas uppslagord har MJ valt ut tre olika ordpartier, varav enbart det första innehåller prefigerade ord. Av hennes tabeller (s. 96–97) framgår att Nizolius skiljer sig från de fyra övriga undersökta ordböckerna genom att ensam ha fler uppslagsord i det parti som innehåller prefixet *de-* än i de två andra ordpartierna. Nizolius tycks alltså liksom Lincopensen skilja sig från de övriga ordböckerna vad gäller prefigerade ord. MJ konstaterar också att Sv. ind. "skiljer sig från både tidigare och senare ordböcker genom att ta upp en påfallande stor mängd adverb" (s. 319) och ser detta som en påverkan från Linc. lat., där avledningar etableras till varje grundord efter latinskt mönster. Även i detta avseende kan Nizolius vara förebilden.

Det som gör Nizolius särskilt spännande som eventuell kompletterande förebild för Lincopensen är att man då också skulle kunna förklara den gamla traditionen vid SAOB-redaktionen att Fabers lexikon varit förebilden. MJs lexikografiska översikt ger vid handen att Nizolius var ett av de två lexikon som låg till grund för Cælius Secundus Curios lexikon (utgivet i Basel 1561), samma verk som Fabers närmast uppges bygga på (s. 75; jfr även figur 1, s. 79). På titelsidan till den utvidgade Nizoliusversion som Jonas Petri Gothus hade i sin ägo (se bild 2, s. 21) återfinns man (liksom på upplagan 1576) även Cælius Secundus Curios namn. Här tycks alltså ett ömsesidigt beroendeförhållande föreligga: den ursprungliga versionen av Nizoliuslexikonet påverkade Cælius, vars arbete i sin tur påverkade den utvidgade utgåvan av

Nizolius. Detta innebär att de av SAOB-redaktionen iakttaga likheterna möjligen kan förklaras av den gemensamma bakgrund som Lincopensen och Faber hade i form av Nizolius/Cælius.

En högst rimlig och prövbar hypotes är alltså att det vid sidan av Trilingve är Nizolius som utgjort förebild för Lincopensen samt att de av SAOB-redaktionen konstaterade likheterna med Fabers lexikon beror på att Nizolius/Cælius varit bägges förlaga.

3. Vad berättar de samtida källorna?

Det enda som vi säkert vet om Grubbs del i arbetet på Lincopensen är vad Jonas Petri Gothus själv säger i sitt företal till läsaren. Därför finns det anledning att närmare skärskåda de upplysningar detta ger och om de kan tolkas på olika sätt. MJ tillerkänner som ovan nämnts Grubb ett avsevärt ringare inflytande över Lincopensen än tidigare kommentatorer gjort, vilket också tydligt påpekas: "flera senare kommenterande framställningar ger Grubb en mer betydande roll som lexikonförfattare än vad Gothus ger underlag för i förordet" (not 1, s. 14). Hon ser honom snarast som enbart idégivare och utformare av ett utkast och skiljer sig därmed klart från t.ex. Schefferus (1698:127, 163).

Då företalet således är väsentligt för att belysa Grubbs insatser citerar jag det avsnitt som jag anser vara relevant för frågan. Jag tar därvid med ett något längre avsnitt än MJ s. 13 (och kursiverar min utökning av citatet):

Aggressus tandem est hoc opus, Clarissimus Vir Magister Nicolaus Grubb Scholæ Lincopensis Lector, sed breviter nimis perstrinxit, & statim in initio præmatura morte extinctus est. Ego qui in defuncti locum successi, egregios ejus conatus videns, dolensq vices patriæ juventutis, idem onus in me suscepi, *summo studio auxi, perpolivi & nunc Dei beneficio ad optatum deduxi finem:* (Min kursivering)

(Övers. enl. MJ s. 13, not 3: "Ett sådant arbete påbörjades omsider av Höglärde magister herr Nils Grubb, lektor vid Linköpings skola. Men, kort uttryckt, han grep över för mycket, och strax i arbetets början bortrycktes han av en förtidig död. Jag, som efterträdde den avlidne i hans ställning, såg hans briljanta ansatser, och bedrövad över ödets växlande framfart med landets ungdom tog jag på mig samma tunga plikt."

Övers. av återstoden: *gjorde med största iver utökningar, finslipningar och har nu genom Guds välvilja fört arbetet till ett efterlängtat slut.*)

Vad Jonas Petri Gothus säger om Grubbs insatser bör naturligtvis sättas i relation till vad han säger om sina egna. Därför är det olyckligt att MJ

avbryter sin citering så tidigt. Valet av uttrycken *auxi*, *perpolivi* och *ad finem deduxi* är avslöjande i ansvarsfrågan. Det är svårt att tro att någon skulle säga att han utökade, finpolerade och slutförde ett arbete, om han endast hade ett utkast att utgå ifrån. Enligt min uppfattning tyder hans formuleringar på att Grubb lämnat efter sig ett betydligt mer handfast material. Förmodligen är också den formulering som används om Grubb (*sed breviter nimis perstrinxit*) relevant i sammanhanget, åtminstone om man tolkar den som 'men han behandlade det alltför kortfattat' (jfr Lincopensens 'korteligen öffuerlöpa' för *breviter perstringere*) i stället för avhandlingens variant 'men, kort uttryckt, han grep över för mycket'. Om Jonas Petri Gothus ansåg att Grubbs beskrivning varit alltför kortfattad och ytlig blir det rimligt att han gick in och just utökade i det som Grubb redan skrivit. Det kan ha rört sig om tillägg av nya uppslagsord eller fler betydelser eller fler textprov (och då troligen sådana som var välbekanta för honom från hans eget Nizoliusexemplar). Om en sådan bearbetning vore det logiskt att han sade: *auxi*.

Jag anser alltså att den bild som tonar fram ur företalets formuleringar är att Grubb inte bara var initiativtagare utan att han också verkligen hade påbörjat ett ordboksmanuskript, även om det inte var lika utförligt som Lincopensen senare kom att bli. Jonas Petri Gothus fortsatte ordboken där Grubb slutat, men ingrep också i det som Grubb redan hade skrivit, gjorde tillägg och utsatte det för en utjämnande slutjustering. Om min tolkning av formuleringarna i företalet är riktig bör vi alltså vänta oss att finna vissa skillnader mellan de avsnitt som utarbetats av Grubb men utökats och slutkorrigerats av Jonas Petri Gothus och de avsnitt som den senare ensam ansvarat för. Grubbs avsnitt i ordboken bör innehålla en del rester av hans egna skrivelser, men också spår av den andres tillägg och utjämnande ingrepp. Det bör rimligen kännetecknas av en större variation än de mer enhetliga av enbart Jonas Petri Gothus skrivna avsnitten (även om man inte heller kan utesluta att han utnyttjat visst material från Grubb).

Detta skisserade förlopp av Lincopensens framväxt kan få stöd av MJs iakttagelser beträffande fördelningen av <ffu>/<fw> och *tilhörig*-omskrivningarna, likaså av att Linc. lat. är betydligt mindre enhetlig än Sv. ind. Den omständigheten att Linc. lat. i avhandlingen oftast redovisas som en helhet och som sådan jämförs med Sv. ind. gör dock att mindre tydliga skillnader inom den kan skymmas bort. Också i de jämförande ordlistor som MJ ger i suffixkapitlet döljs eventuella skillnader effektivt genom hennes metod att välja ut den variant som får representera Linc. lat. I första hand väljs nämligen den som överensstämmer med belägget i Sv. ind. (se s. 226).

Över huvud taget kan man beklaga att MJ så snabbt släpper frågan om spåren av Grubbs insatser i Lincopensen, även om det är förståeligt eftersom hon valt att så helt och fullt koncentrera sig på Trilingvespåret. Se också avsnitt 4 nedan.

De två övriga samtida källorna har viktiga tidsuppgifter om Lincopensen tillkomst. De återges i avhandlingens bilaga både som fotografiska kopior av handskrifterna och i transkription. Den ena är ett odaterat, egenhändigt brev av Jonas Petri Gothus, där han begär tryckningstillstånd för sin ordbok, och den andra ett utdrag ur Riksregistraturet (RR) från 1637. Tyvärr måste jag konstatera att MJ behandlat dessa aktstycken med en viss tankspriddhet och tycks ha bilagt dem som ren kuriosas, trots att de bägge är i hög grad vittnesgilla.

För det första är det egenhändiga brevet naturligtvis av stort intresse för de ortografiska upplysningar det skulle kunna ge om vilka ortografiska varianter Jonas Petri Gothus föredrog i sitt eget skrivande. Därför är det beklagligt att transkriptionen inte är alltigenom korrekt. MJ relaterar dock inte brevet och dess ortografi till sin undersökning av Lincopensen.

För det andra innehåller handskrifterna tydliga uppgifter om när Lincopensen förelegat klar i manus och om när tryckningstillstånd getts. I det odaterade brevet förklarar Jonas Petri Gothus sig ha skrivit en ordbok och bifogar ett provark. Alltså var han redan så färdig med sitt manus att det var aktuellt för tryckning. Frågan blir naturligtvis när han skrev brevet. MJ förklarar: "Brevet är odaterat men behöver inte ha skrivits särskilt mycket tidigare än svaret som är daterat 1637" (s. 14). Det andra dokumentet som MJ här kallar "svaret" och på ett annat ställe "själva tryckningstillståndet" (s. 11) är ett tvåsidigt utdrag ur RR (där sidorna återges omkastade både i handskriftskopiorna och i transkriptionen). Detta utdrag från 1637 innehåller emellertid inget svar på det återgivna brevet, ej heller något tryckningstillstånd. Det är i stället den sista sidan av Kungl. May:ts resolution på en annan inlägga av Jonas Petri Gothus samt det därtill hörande öppna brev där han tillerkänns extra medel som hjälp med tryckningskostnaderna. I RR följer resolutionen direkt efter hans biskopsfullmakt.

I dessa dokument från juli 1637 kan vi läsa att tryckningstillstånd och privilegium för ordboken getts "allareda för 2 åhr sedan", resp. "för tw Åhr sedan". Det brev som MJ återger är alltså skrivet senast 1635. Det var för övrigt 1634 som Jonas Petri Gothus blev utnämnd till teol. lektor (s. 15) och det är så han titulerar sig i brevet, nämligen "Th. L." (ej "B. L" som anges i transkriptionen). Att tryckningstillståndet således gavs redan 1635 och inte 1637 kan också förklara varför Linköping fick sitt första boktryckeri 1635. Då kallades nämligen

gymnasieboktryckaren Christofer Günther genom biskop Joh. Botvids försorg från Kalmar till Linköping (Alnander, 1959:47). Ett boktryckeri behövdes naturligtvis för att trycka den nya stora ordboken, och det var säkert av vikt för stiftets styresman att den också verkligen blev tryckt i hans egen stiftstad, där den hade skrivits. Att den fortfarande är mest känd under namnet Lincopensen visar ju att biskopens bedömning av tryckortens betydelse var riktig. MJ nämner för övrigt att just Joh. Botvid var en av gymnasiets donatorer av latinlexikon vid sidan av Jonas Petri Gothus (s. 18).

En närmare granskning av företal och handskriftsmaterial ger således vid handen dels att Grubbs insatser tycks vara betydligt större än vad MJ sluter sig till, dels att Lincopensen låg färdig för tryckning redan 1635, dvs. samma år som Linköping fick sitt första boktryckeri.

4. Hur kan ortografin avslöja Grubbs medverkan?

Trots att det främsta syftet med den ortografiska undersökningen uppges vara att ta reda på om man genom olika skiljaktigheter kan se spår av Grubb har det inte fått styra dess uppläggning. I stället väljer MJ ut de stavningsfenomen som hon vill undersöka "med hänsyn till de konventioner som vi i efterhand kan konstatera ha etablerats" (s. 125). Det borde annars ha legat nära till hands att inrikta undersökningen på sådana språkliga fenomen där ortografiska skillnader kunde förväntas uppträda. MJ är enligt min mening alltför pessimistisk när hon antar att skribenternas gemensamma bakgrund och bibelortografins bjudande förebild gör att möjligheten att ortografiskt särskilja de två författarna försvinner (s. 149). För det första var utrymmet för individuell variation även inom en socialt sammanhållen grupp på 1600-talet tillräckligt stort för att ge utslag. För det andra är situationen så lycklig att båda författarkandidaterna gett ut andra tryckta skrifter, som är bevarade till vår tid. Dessa texter borde kunna ge en fingervisning om vilka ortografiska drag som skulle vara relevanta vid den aktuella författarbestämningen. Denna möjlighet har emellertid MJ inte alls begagnat sig av.

För att se vad en sådan förundersökning skulle kunna ge har jag gjort en snabbgranskning av några bevarade likpredikningar av Grubb (1619, 1622) och Jonas Petri Gothus (1636, 1638), där jag främst inriktat mig på *Personalia*-delarna, som tydligast bör spegla författarnas språk. Påfallande är att det finns en mycket tydlig skillnad mellan de

båda männens texter vad gäller beteckningen av mediant /v/. I Grubbs texter används genomgående <ffu>. Medan Jonas Petri Gothus i det handskrivna brevet skriver <fu>, överväger <fw> mycket starkt i hans tryckta texter. Här finns alltså precis den skillnad som MJ kunde uppmärksamma i Linc. lat. Andra slående skillnader finns t.ex. vid valet mellan <o> och <å> samt mellan <e> och <ä>. Så väljer Grubb ofta <o> (t.ex. *hollen, noghre*) där Jonas Petri Gothus har <å> (t.ex. *hållen, någre*). Å andra sidan väljer den förre oftare <ä> (t.ex. *Ächtenskap, tiänt, älskat*) än vad den senare gör (t.ex. *Echtenskap, tient, elskat*). Här hade alltså en förundersökning gett ledtrådar till vad som kunde ge utslag i den ortografiska undersökningen. Nu har MJ ändå lyckats fånga in en av skillnaderna (<ffu>/<fw>) och hon noterar dessutom några udda fall av skrivningar med <o>, t.ex. *long*, som kan misstänkas vara rester av Grubbs skrivningar som undgått efterträdarens finputsning.

Variationen <e>/<ä> tas över huvud taget inte upp, vilket är synd eftersom den säkerligen gett flera tydliga skillnader mellan början och slutet av Linc. lat. Några exempel kan nämnas. Uppslagsordet *Nechtergal* i Sv. ind. är inplacerat bland orden med <ä>-stavning, nämligen efter *Näät* med de därtill hörande *Nätiegård, Nätiestång* och framför *Näfwe, Näfwer*. Ordet har flera latinska ekvivalenter, och vid dessa ges i Linc. lat. följande stavningar: vid *Acredula* och *Aedon* skrivs *Näcktergal*, resp. *Nächtergal*, vid *Luscinia* och *Philomela* skrivs *Nechtergal*, resp. *Necktergal*. Varianter med <ä> finns alltså i ordbokens början, och de avlöses i ordbokens mitt av varianter med <e>. Placeringen av *Nechtergal* tyder dessutom på att ordet var stavat med <ä> när det fördes in i indexet och det först när det redan var på sin alfabetiskt rätta plats (dvs. efter *naea* och före *naef*) fick sin stavning ändrad till <e>. Ett annat exempel på att stavningar med <ä> i ordbokens början senare ersättes av <e> är uppslagsorden *skenk* och *skenka* i Sv. ind. Vid uppslagsorden *Donum* och *dono* i Linc. lat. skrivs däremot *skänck/gåffua* och *skäncka/giffua*. Här kan för övrigt den samtidiga förekomsten av <ä> och <ffu> också noteras.

Detta är bara några strödda exempel, och det är naturligtvis inte alldeles uteslutet att det är Jonas Petri Gothus själv som ändrat sin stavning över den tid som arbetet tagit i anspråk. Ändå är det slående att de iakttagna stavningarna i ordbokens början också råkar stämma så väl överens med Grubbs. En ortografisk undersökning, eventuellt enligt den kodmodell som Zheltukhin (1966) konstruerat och med variabler valda med utgångspunkt i de båda författarnas övriga tryckta texter, borde ha stora möjligheter att kasta mer ljus över frågan om vad Grubb egentligen bidrog med i Lincopensen. I en sådan undersökning borde början och slutet av Linc. lat. hållas klart isär.

5. Hur nödvändigt är latinet för att förstå Lincopensen?

Vid en undersökning av ett så stort ordboksarbete som Lincopensen är naturligtvis avgränsningar av nöden, annars skulle arbetsuppgiften lätt bli ogenomförbar. MJ har klokt nog främst begränsat sig till det svenska språkmaterialet. Dock går det inte heller då att helt bortse från latinet eller behandla det på ett otillfredsställande sätt, vilket tyvärr inte sällan görs i avhandlingen.

Så leder det till en hel del egendomligheter, när man som MJ närmast konsekvent kallar upplysningar som ges på latin för "klassiska citat" eller om man feltolkar eller negligerar den information som Lincopensen ger i latinsk språkdräkt. Speciellt störande blir det om det sedan kommenteras som svagheter eller brister i Lincopensen. Några sådana olycksfall kan tjäna som illustration.

MJ frågar sig s. 101 varför vissa latinska ord över huvud taget finns med i Linc. lat. då de inte ges några svenska översättningar och exemplifierar: "Ett klassiskt citat som i artikeln under *galericula* kan naturligtvis vara en signal till den latinstuderande att han funnit rätt ord, men en översättning hade säkert varit till ännu mer hjälp." Den första upplysningen vid uppslagsordet i fråga är dock inte ett citat, utan orden *parva galea*, en signal som även en nybörjare i latin lätt tolkade som: "Gå vidare till *galea*, det är en liten sådan!" Linc. lat. ger alltså här en enkel, praktisk och pedagogisk hänvisning i stället för att servera en direktöversättning!

I sin behandling av betydelseanalysen i den ovan nämnda ordartikeln *Manus* kommenterar MJ punkten 4 på följande sätt: "här ges ingen översättning utan tre klassiska citat, varav det sista, *ad pugnam veniebat* (Cic.) översätts till svenska: 'Thet baar til swerdz/ man greep til weria' " (s. 53). Den svenska översättningen gäller dock hela citatet *Res ad manus atq; ad pugnam veniebat*, där semikolonet inte är någon skiljegräns mellan två olika citat utan ett vanligt förkortningstecken ("atq;" står för *atque* 'och'). Det latinska språkprovet återfinns för övrigt i sin helhet (inklusive förkortningstecknet) hos Nizolius (under betydelsen *Arma, ferrum*; se ovan).

När den ena ekvivalenten till 'strupe' (*gurgulio*) av MJ återges som *gutgulio* leder det till kommentaren: "lat. *gutgulio* saknas i Linc. lat." (s. 346, not 2) trots att det tidigare i avhandlingen (s. 65) helt korrekt har meddelats att Linc. lat. specificerar betydelsen av de olika latinska ekvivalenterna. Så blir *gurgulio* närmare beskrivet som 'vrång strupe/Wederstrupe'.

Det mest graverande fallet tycks mig dock vara diskussionen av Lincopensens "acclivis & vus" (dvs. *acclivis*, resp. *acclivus*), där det i avhandlingen förklaras att "vus saknas som uppslagsord i Linc. lat." (s. 341). Till yttermera visso spekulerar MJ i en not över om "något tryck- eller skrivfel föreligger".

Genom avhandlingsförfattarens ibland bristande känsla för latinet kommer tyvärr Lincopensen att i avhandlingen framstå som något mindre informationsrik och något mer godtyckligt uppställd än vad den rätteligen förtjänar.

6. Avslutande kommentarer

MJ har valt sitt avhandlingsämne inom ett spännande och tidigare föga utforskat område. Som vår äldsta större svenska ordbok är Lincopensen väl värd uppmärksamhet inom såväl språkforskning som lexikografi. Även ur kulturhistoriskt och pedagogiskt perspektiv är den intressant som ett storslaget dokument från första hälften av 1600-talet över två lärares bemödanden att ge sina elever och kollegor ett hjälpmedel att hantera det oundgängliga latinet, och den kan därför ge bidrag till vår kunskap om 1600-talssvenskan som översättnings- och bruksspråk i skolan. Däremot har den inte haft något nämnvärt inflytande på det svenska språkets utveckling, vilket tydligt framgår av avhandlingsresultaten, som därmed befäster den tidigare bilden av Lincopensen.

Avhandlingsmaterialet är stort och infallsvinklarna många, eftersom MJ haft ambitionen att beskriva Lincopensen ur såväl språklig som lexikografisk synvinkel och dessutom sätta in den i sitt historiska sammanhang. Det har resulterat i en brett upplagd och informationsrik avhandling. Det är naturligt att vissa frågor fått större uppmärksamhet, medan andra hamnat mer i skymundan. Bland områden som prioriterats och fått en god belysning kan nämnas ordbildningen och SAOB:s förstabelägg. Intressant och viktigt är också att MJ genom sin jämförelse med andra flerspråkiga ordböcker kunnat göra det troligt att Trilingve fungerat som en inspirationskälla för Lincopensen. Däremot tycks den ingalunda ha varit den enda förebilden, vilket ibland antyds i avhandlingen. Överskattningen av Trilingves betydelse har tvivelsutan bidragit till att frågorna om Lincopensens tillkomst historia, fördelningen av författarsvaret och den sammanhörande ortografiska undersökningen tyvärr hamnat i skymundan och under arbetets gång blivit mindre relevanta för MJ och därför inte tillräckligt utforskade. Denna intresseförskjutning belyses tydligt av att det som i

inledningskapitlet anges som ett första syfte med avhandlingen helt lyser med sin frånvaro i dess *Summary*, där i stället en del av det tidigare tredje syftet har lyfts upp på första plats. Jämför:

- s. 2: **Ett första syfte med denna avhandling** är att undersöka det svenska språket i *Lincopensen*. En sådan undersökning skulle med tanke på de ovan nämnda möjliga ordboksförfattarna Grubb och Gothus kunna kartlägga eventuella olika författares ansvar för olika delar av ordboken.
- s. 392: The first aim is to find the dictionary/dictionaries that may have served as a model/models for "Lincopensen"

De kompletterande synpunkter och förslag till fördjupade studier som har framförts i denna artikel och de brister som har påpekats ska inte skymma bort det faktum att MJ har gjort ett berömvärt arbete genom att lyfta fram *Lincopensen*, dess språk, förlagor och efterföljare i ljuset. Många intressanta iakttagelser och slutsatser har blivit resultatet av hennes avhandling, som innehåller rikt stoff och god stimulans till ny forskning inom olika områden.

Ett särskilt tack till Gertrud Pettersson, Christer Platzack och Ulf Teleman för deras kommentarer till en första version av artikeln.

Litteratur

- Alnander, Johan 1959: *Boktryckerikonstens uppkomst och fortgång uti Sverige*. Med inledning och kommentarer utgiven av Åke Davidsson. Malmö: Allhems förlag.
- Grubb, Nicolaus 1619: *En Christeligh Sermon [...] Vtöffuer Then Hedherlighe/ Ähreborne och Dygderijke Matrones/ H. Anna Gilles Dotterz Coyetz/ [...] Lijk*. Prælo Reusneriano.
- Grubb, Nicolaus 1622: *Speculum Vitæ Humanæ [...] En kort och enfalligh Sermon vthaff Hiobs 14. Cap. [...] Öffuer [...] H. Brita Clemetzdotters [...] lijk*. Prælo Reusneriano.
- Johansson, Monica 1997: *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21. Göteborg.
- Nizolius = *Nizolivs sive Thesavrivs ciceronianus Post Mar. Nizolii, Basii Zanchi, & Cælii Secvndi Cvrionis, numquam satis laudatas*

operas, per Marcellum Squarcialupvm Plvmbinensem, [...] digestus & illustratus. 1576. Basileæ.

Petri, Jonas 1636: *Christeligh Lijkpredikan/ [...] I Then Ehrewördige och Höglärde Herres Herr Johannis Botvidi [...] begraiffning.* Linköping: Christopher Günter.

Petri, Jonas 1638: *Christeligh Lijkpredikan /I Then wördige/ wällerde och wälålderstigne Her Hans Prytzes/ [...] begraiffning.* Linköping: Christopher Günter.

Petri Gothus, Jonas 1640: *Dictionarium Latino-Sveco-Germanicum ex variis probatorum auctorum lexicis, olim sub scholastico munere excerptum, & secundum ordinem Alphabeticum digestum; vocumq; varia significatione distinctum; [...] Lincopiæ: Christopherus Güntherus.*

Schefferus, J. 1698: *Joannis Schefferi Argentoratensis Svecia literata seu De scriptis et scriptoribus gentis Sveciæ. Opus postumum, Holmiæ initio Anno MDCLXXX excusum, Nunc autem denuo emendatius editum [...] a Johanne Mollero Flensburga Cimbro.* Hamburgi.

Zheltukhin, Alexander 1996: *Orthographic Codes and Code-Switching. A study in 16th century Swedish orthography.* Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 21. Almqvist & Wiksell: Stockholm.

Lars Svensson

Norstedts plusordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Encyklopediska artiklar: Per Axelsson och Håkan Josephson. Teckningar: Ola Nyberg. Norstedts. 1349 sid. 1997.

Detta lexikon är en kombination av ordbok och uppslagsverk. Sammanlagt innehåller lexikonet över 80.000 ord och fraser och 14.000 encyklopediska uppslagsord. I de lexikaliska artiklarna ges upplysning (i begränsad utsträckning) om uttal (när så behövs), ordklass, böjning och betydelse. Definitionerna är beskrivande med avgränsade betydelser markerade med momentsiffror. Betydelsenyans eller överförd betydelse markeras med särskild stilsort eller föregås av kvadratisk symbol eller "äv." Definitionen följs ofta av språkprov, som illustrerar ordets konstruktion i satssammanhang eller fungerar som ordbildningsexempel. Även synonymer anges, liksom ordens stilvärde och fackområde. För lånord med (starkt) främmande karaktär anförs lån-givande språk i vinkelparentes. De språkliga artiklarna bygger på *Norstedts svenska ordbok* (1990), som i sin tur är en förkortad och reviderad version av *Svensk ordbok* (1986), vars källa är Språkdatas lexikaliska databas.

De encyklopediska artiklarna ger kortfattad, i telegramstil utformad information om kända personer inom ämnesområden som konst, litteratur, musik, historia, geografi, politik, vetenskap och sport men också om länder, orter, sjöar, berg, institutioner, organisationer o.d. Här ges upplysningar om t.ex. *ABBA, Karin Boye, Chopin, Churchill, Caesar, Placido Domingo, Fantomen, Errol Flynn, Hugin och Munin, Koranen, Edith Piaf, Picasso, Rom, Röda korset, Boris Spasskij, Ingemar Stenmark, Tolkien, Tjeckien, Stevie Wonder*.

Även titlar på mera kända böcker, dikter, musikstycken o.d. tas upp, t.ex. *Ack, Värmeland du sköna, Frithiofs saga, Für Elise, Fänrik Ståls sägner, Glada Änkan, Hávamál, Kejsaren av Portugallien, Nalle Puh, Njáls saga, Pickwickklubben, Rosen på Tistelön, Utvandrarna, Voluspá*.

I ett appendix förtecknas (och illustreras) regentlängder, svenska statsministrar, svenska landskapsblommor och landskapsdjur, Sveriges län, kommuner och landskapsvapen, (årtal och ort för) de olympiska spelen och nobelpristagarna i litteratur.

En tydlig layout med fyra stilsorter gör lexikonet lättläst. Uppslagsorden är satta i fet stil och alfabetiskt ordnade. Sammansättning

som får definition behandlas inte under sitt huvudord utan utgör egen artikel. Lexikonet innehåller också ca 450 teckningar och 150 fotografier av personer.

Huvudredaktör har varit Sven-Göran Malmgren, projektansvarig Sture Allén. De encyklopediska artiklarna har utarbetats av Per Axelson och Håkan Josephson och faktagranskats av en sakkunnigstab. Teckningarna har ritats av Ola Nyberg.

Aktuellt lexikon

PLUS är ett aktuellt lexikon, språkligt och encyklopediskt. Det innehåller 1000 nyord, t.ex. *bungyjump*, *fallskärm(savtal)*, *fax*, *hemsida*, *internet*. Man saknar emellertid t.ex. *bugg* 'fel' (i programvara) och *dragning* 'kroppsfint' (i fotboll eller ishockey). Ordet *ytstruktur* har möjligen ratats såsom alltför fackspråkligt men varför är då motsatsordet *djupstruktur* medtaget? Bra är att lexikonet medtar förkortningar, t.ex. *EU*, *NHL*, *LO*, *VIP*.

Det är ett rikt kändisgalleri som möter i uppslagsboken men stundom undrar man över urvalsprinciperna. Att *Gustav Freij*, olympisk guldmedaljör i brottning, saknas är väl snarast en miss – svenska olympiska guldmedaljörer tas annars med. Men varför har inte *Ulf Andersson*, internationellt känd stormästare i schack sedan 1972, kommit med, eller *Gideon Ståhlberg*, jämte Ulf Andersson Sveriges genom tiderna mest framgångsrike schackspelare, VM-kandidat 1950–53? Man undrar också över varför t.ex. *Lis Asklund*, producent vid Sveriges Radio 1957–78, kommit med men inte *Boel Flodgren*, rektor vid Lunds universitet, eller varför *Gunnar Aspelin*, professor i filosofi i Lund 1949–64, medtagits men inte *Göran Hermerén*, professor i medicinsk etik i Lund, tillika TV-kändis. Av klassiska barnböcker har *Pelle Snusk* tagits med men egendomligt nog inte *Pelle Svanslös* och *Pippi Långstrump*, som filmatiserats och översatts till ett stort antal språk.

Imponerande betydelsebeskrivning

Den språkliga delen i boken, dvs. den del som motsvarar Svensk ordbok och Norstedts svenska ordbok, har blivit föremål för åtskilliga recensioner och jag kan knappast tillfoga något nytt och konstruktivt. Här dock ett par smärre reflexioner. Betydelsebeskrivningen i de lexikaliska artiklarna med kärnbetydelse och betydelsetillägg är på det hela

taget imponerande. Intressant är att djur och växter definieras med ord ur allmänspråket – inte med den vetenskapliga (latinska) benämningen – och i flera fall har resultatet blivit fullt acceptabelt, dvs. läsaren kan med hjälp av definitionen identifiera djuret eller växten (se t.ex. *elefant*, *hund*, *tall*). Men i många fall har definitionen blivit alltför vid eller vag. Den språkliga beskrivningen av *maskros* – gulblommig växt som är ett svårt ogräs – passar lika bra in på t.ex. *åkersenap*. Likaledes kunde definitionen av *fink* – typ av liten fågel av tättingsläktet – lika gärna avse mes. I sådana fall vore ett parentetiskt tillägg med den latinska benämningen (eller varför inte en illustration?) direkt klagande.

Några inkonsekvenser. Orden *tioöring* och *tjugofemöring* har medtagits (med brukligheten "hist.") men däremot har inte *ettöring* och *femöring* (och därmed även det vanliga uttrycket *vända på en femöring*) kommit med. I artiklarna *längd*, *höjd*, *spjut* och *stav* anges endast i den första artikeln att ordet också kan vara kortform (för *längdhopp*). Men även *höjd*, *spjut* och *stav* uppträder i sport- och vardagsspråket som kortformer (för *höjdhopp*, *spjutkastning* och *stavhopp*). Se t.ex. dagstidningarnas resultatbörs. I beskrivningen av de olika schackpjäserna undrar man varför löparen och kungen tilldelats ett eget moment, löparen dessutom med fullständig beskrivning av hur pjäsen går – 3. schackpjäs som rör sig diagonalt ett eller flera steg – medan de övriga pjäserna behandlas knapphändigt i petit i slutet av resp. artikel/moment: dam: om drottning i schack; drottning: äv. om den starkaste schackpjäsen; springare: särsk. om schackfiguren; torn: äv. om schackpjäs med denna form; bonde: även om den svagaste pjäsen i schack. I artikeln *häst* saknas uppgift om ordets användning som schackpjäs. Även om *springare* numera är det klart vanligaste ordet i schacklitteratur och schackkretsar, så borde synonymen *häst* ha medtagits.

En del ord saknar uppgift om fackområde, stilvärde eller bruklighet. Några exempel: *ambidexter* är en medicinsk term; *pickalurven* har vardaglig stilkaraktär; *subdominant* är en musikterm.

Önskemål inför en eventuell andra upplaga

Mer encyklopedisk information

I PLUS har man i regel lyckats ge imponerande mycket information på liten textyta. Artikeln om Almqvist är en mönsterartikel i detta avseende. På 15 rader ges en utomordentlig karakteristik av Almqvist och hans mångsidiga författarskap (romaner, noveller, lyrik, essäer, skådespel, folklivsskildringar). Några andra exempel på artiklar med

bra information är Peterson-Berger, Picasso, Quisling, Södergran. I en del encyklopediska artiklar kunde emellertid informationen ha gjorts fylligare. I t.ex. artikeln Strindberg omtalas endast att Strindberg är författare och målare. Hans äktenskap och de viktigaste av hans verk radas upp men någon analys eller karakteristik av hans verk eller storhet som författare ges inte. Detsamma gäller artikeln om Hjalmar Söderberg, vars verk nämns. Ingenting mer. Om *Then Swänks Argus* får läsaren endast veta att det är en veckotidskrift utgiven 1732–34 av Olof von Dalin. Ingenting om dess innehåll eller att tidskriften på flera sätt bildade epok i svensk språk- och stilhistoria.

En artikel i PLUS är antingen språklig eller encyklopedisk. De språkliga uppslagsorden innehåller alltså inte någon eller endast ringa encyklopedisk information. Några exempel. I artikeln *ishockey* får läsaren veta att sporten är ett lagspel med klubba och puck på en mindre isbana men ingenting om sportens regler och uppkomst. Samma sak gäller *schack*. I artikeln finns ingenting om de olika pjäsernas antal, spelets regler och historia o.d. Läsaren får inte ens veta vad spelet går ut på: att sätta kungen matt. Artikeln *impressionism* har fått en utmärkt språklig definition men läsaren får inte veta att konstriktionen uppstod i Frankrike på 1870-talet då de första impressionistmålarna framträdde. Osv.

Helt klart skulle en kombination av språklig och encyklopedisk information i en och samma artikel göra lexikonet ännu mera informativt och användbart. Särskilt vad gäller sport, spel och ismer o.d. vill man ofta veta mer om företeelsens bakgrund och historia. Förebild skulle man kunna ha i *The Oxford Encyclopedic English Dictionary*, som tillämpar denna princip. Det är givet att ytterligare information skulle medföra en rejäl bearbetning i form av tillägg och – för att omfånget inte skulle bli för stort – gallring och strykning. Men boken skulle vinna på det.

Etymologier

Med undantag av att långgivande språk anges för lånord med (stark) främmande prägel (se t.ex. *hausse* <fra.>) så ges ingen etymologisk information i de lexikaliska artiklarna. Man undrar emellertid varför redaktionen inte tagit steget fullt ut och bakat in korta etymologier i simplexorden och etymologiskt inte självklara sammansättningar och avledningar. Det skulle ha tillfört boken ytterligare en dimension och gjort den avsevärt attraktivare. Intresset för ords ursprung och historia är stort både hos fackfolk och den breda allmänheten.

Kartor

Vid läsning i uppslagsboken saknade jag ofta en karta. En världskarta och/eller en Sverigekarta skulle kunna anbringas i *Appendix*.

*

Ovan anförda anmärkningar förtar på intet sätt mitt helhetsintryk av Norstedts PLUSORDBOK: ett förbluffande innehållsrikt, aktuellt ettbandslexikon användbart för alla som intresserar sig för vad orden betyder eller söker kortfattade encyklopediska upplysningar.

Litteratur

Norstedts svenska ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Norstedts 1990.

Svensk ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte Studium. 1986

The Oxford Encyclopedic English Dictionary. Ed. by Joyce M. Hawkins and Robert Allen. Oxford Clarendon 1991.

Hannu Tommola & Arto Mustajoki

Den förnyade rysk-finska storordboken

Martti Kuusinen, Vera Ollikainen, Julia Syrjäläinen: *Venäjä-suomisuursanakirja (Bol'soj russko-finskij slovar') yli 90.000 hakusanaa ja sanontaa*. Toim. M. Kuusinen. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY & Moskva: Russkij jazyk, 1997, XXXI + 1575 s. Pris: FIM 554.

The dictionary reviewed in this article is a revised edition of a Russian-Finnish dictionary compiled by scholars in the former Soviet Karelia. The dictionary was first published in 1963 in Moscow, then reprinted twice by the Finnish publishing house WSOY. The authors of the new edition are the same – plus one, and the project has now been a joint venture of WSOY (Helsinki) and Russkij Jazyk (Moscow) Publishers. The bulk of the material consists basically of the vocabulary of the previous edition. No fundamental new research has been carried out, even if there is a considerable number of new entries in the present edition. In addition, a lot of checking, complementation and polishing has been carried out by Finnish lexicographers. In its present form the dictionary essentially fills a gap in the contemporary Finnish bilingual lexicography.

1. Inledning

Det är alltid en händelse när en storordbok kommer ut i Finland – kanske på andra håll i Norden också. Då den stora finsk-ryska ordboken (Vahros & Scherbakoff 1975) kom ut 1975, hade man i sjuttio år varit tvungen att nöja sig med Ringvalls och Kijanens (1902) gamla lexikon. Det är något liknande med den färska rysk-finska ordboken (härefter KOS). Också dess föregångare (K&O 1963) hade fått fylla upp en stor lucka. Ett drygt halvt sekel hade gått sedan Kijanens – i och för sig förträffliga – rysk-finska ordbok (Kijanen 1912–13) kom ut. Under årens lopp har sedan K&O (1963) varit föremål för hån och förakt främst för att den var gammalmodig – både i tids- och kulturkontext. Det sistnämnda berodde på författarnas tämligen isolerade tillvaro i dåtidens Sovjet och på petrosavodskfinskans termer och uttryckssätt som ofta tedde sig löjliga och omöjliga i en finlandssfinnes öron.

Den aktuella ordboken har alltså kommit till i Ryssland, närmare bestämt i Karelen, där den absoluta majoriteten av befolkningen är ryssar och bara drygt tio procent finnar, och den baserar sig på den

gamla utgåvan från 1963. Naturligtvis har karelarna idag helt andra möjligheter att ta del av det riksfinska språkets utveckling än vad de hade ännu för en tio–femton år sedan. Det mesta av den främmande ballasten har författarna och redaktörerna till den nya upplagan lyckats rensa bort.

Ett paradexempel på K&O:s (1963) "karelianismer" är *prikatiiri* för ryskans *brigadir*. För oss låter *prikatiiri* komiskt och man är förvånad att ordet finns kvar i den nya upplagan. Det måste bero på att ordet i det karelska språkbruket ännu är levande. Som en komplettering har *prikaatin (työryhmän) johtaja* 'ledare för brigad (arbetsgrupp)' tillagts. I Finland har *prikaati* ingen användning utanför militären, därför måste man tolka ordet som en kulturspecifik rysk term.

KOS har utan tvivel stora förtjänster redan ifråga om omfånget: "90.000 ord och idiom" (som underrubriken säger) innebär att antalet ord har ökat med 50 procent jämfört med den gamla K&O:s (1963) 61.000 ord. Också antalet geografiska termer har stigit från ca 1.300 till 1.900 uppslagsord. Helt ny är en förteckning över närmare 700 förkortningar i slutet av ordboken.

En central fråga som man måste ställa vad gäller ordboks kvalitet är: hittar man det man söker? Överhuvudtaget kan man väl säga att KOS i regel inte lämnar användaren i sticket. En annan, inte mindre viktig fråga är: kan man lita på den information man får i ordboken? Denna fråga kan man också i stort sett besvara jakande. Som ett exempel på hur man försökt modernisera finskan i ordboken genom att närma språket till ledigt språk kan följande uttryck ges: *tropa dostupna tol'ko dlja pesechodov* 'man kan bara gå till fots på stigen': *polku on ainoastaan jalan kuljettava* (K&O 1963) och *polkua pääsee vain jalan* (KOS). Ett annat exempel på moderniseringssträvandena är den nya finska ekvivalenten *lipeäkivi* 'lutsten' för *edkij natr* 'natriumhydroxid' i stället för *syöpä natron* (kanske skulle man också på ryska kunnat ge varianten *scelocnoj kamen* 'lutsten' som en motsvarande "lekmannterm").

Det finns också en hel del detaljer som man vill kritisera eller ställa sig skeptisk till. Efter de två positivt besvarade huvudfrågorna finns det kvar öppna frågor som hur pass ekonomiskt ordboken har sammanställts, hur konsekvent den är och hur praktisk den är att använda. Här finns det ännu mycket övrigt att önska. Det kan t.ex. råda delade åsikter om hur ändamålsenligt det är att ordboken är så omfattande, inte endast innehållsmässigt utan också rent fysiskt. Nästan 1.600 sidor är för mycket i ett band, i synnerhet som formatet inte är särskilt stort. Man måste ha breda och kraftiga händer för att kunna hantera boken utan möda. Om man vill använda material t.ex. i undervisning så visar

det sig att det är omöjligt att ta kopior av sidorna: inre spalten blir helt oläsbar. Man kunde ha gett ut den i två band och med större sidformat, såsom t.ex. i den rysk-tjeckiska ordboken (RCS 1978).

2. Målgruppen och urvalet av uppslagsord

I det följande behandlas principiella frågor som man måste ta ställning till i det praktiska ordboksarbetet – antingen medvetet eller intuitivt. Sedan Stjerba (Scerba 1940) lanserade aktiv-passiv-principen i den tvåspråkiga lexikografin brukar man teoretiskt fundera på valet av målgruppen. I det praktiska ordboksarbetet har väl författarens och utgivarens behov alltid omedvetet påverkat ordval och presentations-sätt. Ändå hade man tidigare egentligen liksom tänkt att ord helt enkelt motsvarar ord och att ekvivalensen är mer eller mindre ett till ett oberoende av källspråk eller översättningsriktning. Numera är man ense om att det för användaren är viktigt att uppslagsorden har valts med hans eller hennes behov och förutsättningar i minnet och att både hela ordbokens och de enskilda artiklarnas struktur återspeglar den kulturella bakgrund och det tänkesätt som i hans eller hennes erfarenhetskrets är det normala.

I förordet till KOS framhåller författarna att båda användargrupperna hållits i minnet, såväl ryssar som finnar. Det förefaller som om man vid urvalet av uppslagsord i KOS har tänkt mera på den finskspråkiga användaren, eftersom ordboken innehåller rikligt med kulturspecifika ryska ord. Men å andra sidan är det ju nästan omöjligt att i en tvåspråkig ordbok införa material som är specifikt för målspråk och -kultur. Något som är nytt i KOS och som tydligt visar att huvudvikten nu lagts på finska användare är att det finns grammatiska uppgifter på finska om de ryska uppslagsorden. Ytterligare bevis på detta är att man hittar etiketter för användningssfär och stilvärde endast på finska – inte bara före de finska ekvivalenterna (då det är fråga om uppgifter om textslag eller stil hos uppslagsordet) utan också efter dem (då de syftar på den finska ekvivalenten). Det senare är förvirrande, eftersom karakteristiken av de finska orden torde vara viktig just för ryska användare och därför borde ges på ryska. Däremot tar man närmast hänsyn till den ryska användaren då man i parentes anger en rysk synonym för en viss betydelse eller betydelsenysans för uppslagsordet.

Den dubbla orienteringen medför alltså vissa problem. Ett av dem är att det behövs mera exempel på ordens användning som kan vara viktiga för den ryska användaren men som i en utpräglat passiv ordbok skulle vara onödiga.

2.1. Varifrån kommer orden i ordboken?

Det är den så kallade "lilla" akademiska ordboken i fyra delar (MAS 1981–84; herefter endast MAS) som alldeles uppenbart har varit den främsta källan för KOS. Många av de ord som fått tillträde i nyare upplagor av Ozegovs enspråkiga ryska standardordbok (1992) förekommer inte i KOS om de inte förekommer i MAS.

Av skäl som inte behöver klargöras här måste man i en allmän ordbok ta med också ord som inte förekommer i frekvensordlistor, som alltid baserar sig på ett visst sampel. Därför är det inte förvånande att KOS innehåller ett flertal ord som inte förekommer t.ex. i Zsorinas frekvensordbok (1977). Ett stickprov på ca 50 ordboksartiklar i KOS (från *balagan* till *bal'neologija*; 100 uppslagsord) visade att KOS här är fullständigare än Zsorina (1977), och vad som faktiskt slår en med häpnad är att i genomsnitt var fjärde artikel är ny i jämförelse med K&O (1963). Om man jämför antalet uppslagsord (och räknar med avledningar) finns det mot KOS:s 100 stycken inom detta avsnitt 91 i MAS, 87 i Ozegov (1992), 74 i K&O (1963) och bara 42 i Zsorina (1977). Av motsvarande tvåspråkiga ordböcker kommer den rysk-engelska (RAS (1985) närmast KOS med 72 uppslagsord; de övriga som vi kollat (RFS 1969, RSO 1976, RCS 1978 och RSS 1989) stannar alla vid omkring 50–60 ord. Avsnittet tar upp ca 1,25 sidor i KOS och ca 0,75 sidor i K&O (1963).

Vad har man då mera av i KOS än t.ex. i MAS och i K&O 1963? *Baldet'* 1. *huumaantua*, *hurmaantua* 'hänföras, vara betagen', 2. *laiskotella* 'slå dank, njuta av livet', markerat som *vardagligt*, är ett gott exempel på de stilistiska förändringar som försiggår i modern ryska. *Baldet'* finns inte i MAS, men väl i Ozegov (1992). Dessutom finns det i Elistratovs bok över moskvaslangen (1994).

Det finns också några ord avledda av egennamn: *balkanist*, *balkan-skij* och *balkanistika*, av vilka endast det sista finns i MAS. Adjektivet *balijskij* är bildat till det geografiska namnet Bali men översätts endast i sammansättningen *balijskij skot* 'baliboskap' (*balinnauta*). Man kan undra varför 'baliboskap' föredras framför 'shetlandshund', '-ponny', '-ull', 'norgesalpeter' och många andra? Ordet *ballista* som översätts till finska *ballista*, *heittokone* ('katapult' som en historism från den tidiga medeltiden) har vi inte kunnat hitta annat än i encyklopedierna och i Zalijnjaks grammatiska ordbok (Zalijnjak 1977). Oklart är på vilket sätt alla dessa termer nu har blivit aktuella. Detsamma gäller för *dotole*,

dotol' 'till dess, så länge' som MAS behandlar som föråldrade (de finns nog i RSO 1976 också).

Av de uppslagsord som är nya bara i jämförelse med K&O (1963) skall några nämnas: *balakat'* har betecknats som dialektalt och i stället för en översättning hänvisas till *boltat'* ('språka, pladdra' o.dyl.); *balivat'* (frekventativum till *bolet'* 'vara sjuk'); den etniska termen *bal-karec* och en rad avledningar, *baltiec* 'matros i den Baltiska flottan'), *baltijskij* 'baltisk', *baloban* 'tatarfalk' (*aavikkohaukka*, 'Falco cherrug') och *bal-maskarad* 'maskeradbal'. Dessutom har mikrostrukturen i många av artiklarna för samma uppslagsord kompletterats. T.ex. räknar man under *balans* i betydelsen *tase* 'bokslut, balans' upp förutom de gamla 'årsbalans', 'handelsbalans', 'aktiv' och 'passiv balans' också fyra stycken nya.

Författarna måste ha tänkt på den ryska användarens intressen då de har lagt till ett exempel under adjektivet *ball'nyj* (av subst. *ball* 'poäng'): *~aja sistema*, för den finska termen *pisteitys* är ny och kan inte gissas. Som en förbättring må också anses tillägget i det i sig exotiska uppslagsordet *bal'boa* som i den tidigare upplagan informerades bara om att det var fråga om en myntenhet: nu får man veta att det är i Panama man behöver 'balboa'. Inte lika lyckat är kanske beslutet att utvidga exempelaterialet i uppslagsordet *balet*. I K&O (1963) fick man nöja sig med *artist ~a* 'balettdansör', nu får man det kvinnliga alternativet till: *artistka ~a*, och dessutom *klassiceskij balet* 'klassiskt balett' och *balet na l'du* 'isbalett'. Isbaletten kanske är en bra idé då en rysk användare annars kunde försöka bilda en term som "baletti jäällä" 'balett på is'. Däremot förefaller det onödigt att ge "artisten" dubbelt, i synnerhet då man inte ger ekvivalenten *balettitanssija* ('-dansör/-dansös') utan *balettitaiteilija[ta]* (som inte finns i CD-Perussanakirja 1997) och upprepar samma ekvivalent också under uppslagsordet *artist*. Att man på finska i normalfall inte använder den genuspecificerade formen blir inte heller klart.

2.2. Facktermer

Inte ens en stor ordbok för allmänt bruk kan innehålla facktermer i någon större omfattning – och den behöver inte heller försöka göra det. Men man skall inte heller utesluta alla facktermer. Det finns många ord som syftar på begrepp inom olika fackområden för vilka vi inte har ett "allmänspråkligt" ord utan använder termer i allmänspråket. Vi talar ju om växellådan eller nämner relativitetsteorin också utanför egentlig

teknisk resp. fysikalisk fackdiskurs. Problemet är i stället var gränsen går.

Det finns ett förvånande stort antal facktermer i KOS, mera än t.ex. i Ozegov (1992) eller MAS och de tvåspråkiga ordböcker som vi har jämfört med. Detta gäller både benämningar på olika slags apparater och processer inom teknik och beteckningar för sjukdomar och andra medicinska termer. Väl representerad är också zoologisk och botanisk terminologi. Ofta får man uppfattningen att ordboken innehåller rikligt med facktermer p.g.a. mycket flitigt användande av etiketterna för fackområden. Det är inte helt oproblematiskt att märka ut t.ex. *sosna* 'tall' som ett botaniskt fackord. Det gör andra ordböcker i regel inte.

Man får inte glömma att ju mer olika uppslagsord (bl.a. facktermer) som tas med, desto mindre plats finns det för utförlig information i mikrostrukturen för varje ord. Ett exempel på en lingvistisk fackterm är *palimpsest* 'palimpsest' = *palimpsesti* (KOS 1997: 813) som man inte hittar i medelstora lingvistiska uppslagsböcker. Man kan fråga varför denna term har fått plats i en ordbok för allmänt bruk då den a) är en internationalism vars finska språkdräkt är uppenbar (rimligen också för en ryss som kan någon finska och har med "palimpsester" att göra); b) är mycket ovanlig i annan kontext än inom forskning i gamla manuskript och c) inte förklaras på något sätt i klarspråk. I MAS (III: 13) hittar vi:

- (1) **PALIMPSEST**, -a *Lingv.* Drevnjaja rukopis' na pergamente, napi-sannaja po smytomu ili soskoblenomu tekstu. [Grec. *palimchston* 'En gammal handskrift på pergament skriven ovanpå en text som tvättats eller skrapats bort' [grek. *palimpseston*]

Det går inte att skylla på MAS auktoritet, eftersom ordboksartikeln för *palimpsest* verkligen fyller en funktion i MAS, där ordets betydelse redovisas. Det kan man däremot inte säga om KOS. Om *palimpsest* som lingvistisk term skall uppmärksammas så skulle man väl också vänta sig att finna en rad vanligare och i den moderna språkforskningen kanske viktigare termer som t.ex.: *diateza* 'diates', *marker* 'markör', *sposob dejstvija* 'aktionsart'. *Determinant* finns endast som en matematisk term, *invariant* etiketteras som *mat* och *fys* och *strukturnyj analiz* översätts bara som *kiderakenteen analyysi*, *röntgenanalyysi* 'analys av kristallstruktur, röntgenanalys'. Den ryska användaren skulle å sin sida vara mycket nöjd med att hitta översättningarna *puhuja* 'den talande' och *kuulija* 'åhörare' för termerna *govorjascij* resp. *slusajuscij* (jfr de bokstavligen översatta participen *puhuva* 'talande' och *kuunteleva* 'lyssnande' som i finskan inte används substantiverade). Man måste

ändå medge att det generellt inte finns skäl att klaga över språkvetenskapliga termer. De vanligaste har nog tagits med. En allmän anmärkning som föranleds av exempel som 'struktur-/röntgenanalys' ovan är att etiketten *erik* 'specialterm' kanske kunde ha begagnats flitigare för termer som förekommer inom flera fackområden.

Vahros och Scherbakoff (1975) försökte uttryckligen komma Finlands utrikeshandel till mötes genom att särskilt uppmärksamma termer inom skogsindustrin. Vi har försökt pröva denna aspekt i KOS och fått intrycket att de vanligaste som en lekman kan komma på i stort sett finns med: *bumagodelatel'naja masina* 'pappersmaskin', *kalandr* 'kalander', *drevesnostruzecnaja plita* 'träullsplatta', *prokatat'/-yvat'* 'vals', *prokatcik* 'valsare' osv. Ur den ryska användarens synvinkel är det också berömvärt att det för *celljuloza* 'cellulosa' i den industriella betydelsen nu ges också den kortare ekvivalenten *sellu*. Det enda som vi saknar är *setka* i betydelsen 'vira' (i pappersmaskin), men det finns inte i Vahros & Scherbakoff (1975) heller.

2.3. Historien och nutiden

Ett evigt dilemma med ordböcker är att de aldrig kan vara så aktuella som man gärna skulle önska. Redigeringsprocessen tar tid men det är inte det enda skälet: ett litet antal neologismer kan också bero på att en massa gammalt material har ärvts från föregående upplagor och andra gamla ordböcker. Det är så synd att utesluta material som finns färdigt. Här kan man prisa KOS för en ganska effektiv rensning. Nya ord tycks också vara rikligt representerade, t.ex.: *sotovyj telefon* 'mobiltelefon'.

I den nya KOS har ord som syftar på sovjettiden slopts, t.ex.: *sovetizirovat'* 'sovjetisera' (*neuvostolaistaa*), *Sovinformbjuro* (*Neuvostoliiton tietotoimisto*). I stället har nya införts, t.ex.: *sovetologija* 'sovjetologi' samt ett motsvarande adjektiv och en personbeteckning *sovetologiceskij* (*sovjetologinen*) resp. *sovetolog* (*NL:n tutkija*). Den nedsättande personbeteckningen för en sovjetmänniska *sovok* (*neukku*) är också ny. *Perestrojka* 'ombygge' har sedan länge haft en metaforisk betydelse ('reformpolitik'), t.ex. i RAS (1985): *perestrojka* (*ideologiceskaja*). I KOS har denna betydelse nu fått en ny syftning och därmed en ny "översättning": *perestroika* ("NL:ssa 1985–1991" 'i Sovjet 1985–1991'). Av andra perestrojkatermer hittar man t.ex. *zastoj* (*v obscestvennoj zizni*) 'stagnation (i offentliga livet)' som ändå inte uppmärksammas som en politisk term för Rysslands närhistoria och som finns redan i K&O (1963). Detsamma kan man säga om artikeln för *putc* 'kupp', där ingen hänvisning till augustikuppen 1991 förekommer.

Uskorenie 'acceleration' som politisk propagandaterm nämns inte; den får man väl betrakta som en av perestrojkans dagsländor.

"Färgbytet" i samhället syns också i ordboken: *krasnyj ugolok* 'röda hörnan' (lokal för kulturellt och politiskt bildningsarbete) har fått vika för *krasnyj ugol* 'heliga hörnan' (där helgonbilden står). Både i den gamla och i den nya ordboken finns *belye* 'de vita' men den gamla K&O:s (1963) ryska förklaring (*belogvardejcy* 'vitgardister') har slopats, vilket väl är rätt, då den för tankarna till det ryska vita gardet. I KOS förekommer förresten fortfarande endast *belyj terror* 'vita terrorn'. Överlag måste man anmärka att det inte alltid är klart om etiketten *hist* avser termer i Finlands eller Rysslands historia eller i världshistorien.

2.4. Talspråk, slang och fula ord

KOS verkar innehålla ganska rikligt med talspråkligt material men inte uttryckligen slang. De centralaste fula orden har nu för första gången noterats i den rysk-finska lexikografin. Detta gäller dock endast de fem "stödord" som utgör utgångspunkten för en frodig flora av idiom, fraseologiska uttryck och avledningar (se Buj 1995). Dessa ord (*ebat* 'knulla', *pizda* 'fitta', *chuj* 'kuk', *zopa* 'arsle', *bljad* 'hora') har alla märkts ut som *grova* (*kark*) och översatts mycket lakoniskt utan variationer, exempel eller avledningar. Detta är kanske motiverat i en allmänspråklig ordbok. Vad som har bevisats är att man nu "får" uttala ord som brukar sammanfattas under begreppet *russkij mat* (ryska anstötliga skällsord). Mycket lakoniskt anger man också eufemistiska eller metaforiska kontextuella betydelser hos "vanliga" ord som t.ex. *perespat* '4. s kem' 'ligga med ngn' *maata*. För *jajca* 'ägg' får man i KOS inte alls information om dess "anstötliga" betydelse 'testiklar'. Varianten *cher* för *chuj* förekommer inte heller. *Govno* 'skit' har nu rehabiliterats: Vahros fick på sin tid nöja sig med den urvattnade översättningen *der'mo* för finskans *paska* (Vahros & Scherbakoff 1975: 447; se Vahros 1976).

Den anstötliga beteckningen för 'jude' (*zid*) har också fått komma med i precis samma utformning som i MAS. Detta ord försvann i Dals berömda ordbok med den "andra förbättrade" upplagan (Dal' 1955, I: 541) som gavs ut under Stalins tid. *Jidis* 'jiddisch' är också ett ord som inte förekom i K&O (1963) men som nu finns med.

I suget av "befrielsen" har också *seks* 'sex' fått tillträde i ordboken, med *gruppovoj* 'gruppsex', *oral'nyj* 'oral sex' och *bezopasnyj* ~ 'säker sex' som typiska exempel och med sju avledningar ('sexolog', 'sexbomb' osv.). Nya är också *transvestizm* och *transvestit*.

Av slangord (eller kanske talspråk) presenteras momentanverbet *gazanut'* med suffixet *-a(nu)-* som uttrycker intensitet bara med hänvisning till *gazovat'* 'gasa på' och 'sticka (iväg)'. Om man förvånar sig över varför just detta verb tagits med medan varianten utan det intensiva *-a-* saknas, skall man slå upp MAS. I Elistratov (1994: 85) finns endast *gazovat'* och *gaznut'* (som ett aspektpar och med flera betydelser). I jämförelse med den gamla K&O (1963) är förutom momentanverbet också den överförda betydelsen 'sticka (iväg)' hos grundverbet *gazovat'* ny: i 1963 års version fick man bara översättningen *kaasuttaa* ('gasa') och anmärkningen 'talspråkligt'. Man skulle kunna ifrågasätta den första betydelsen i KOS som användaren väl måste tolka som konkret: *nostaa kytkintä* ('lyfta på kopplingen') och *lisätä kaasua* ('gasa på') ges båda, medan det är fråga om olika funktioner som konkreta handlingar, och den första betydelsen torde ha provocerats fram som översättning av det metaforiska uttrycket på finska.

En tendens som har uppmärksammats i modernt ryskt språkbruk är att det används korta stamformer som substantiv i stället för de rationella verb- eller adjektivavledningarna. Detta avspeglas inte nämnvärt i den nya ordboken. Uttrycket *na polnom ser'eze* 'på fullt allvar' har ändå fått komma med, men orsaken gissar man igen lätt: detta uttryck (*ser'ez* < *ser'eznost'* 'allvar' < 'allvarlighet') har länge varit etablerat och finns redan i MAS. Vad som också finns är kollektivum *aktiv* för '(politiska, socialistiska osv.) aktivister', däremot inte perestrojka-termer som *neformal* (*neformal'naja grupp*a etc.) 'medlemmar i icke-officiella grupperingar' (dvs. nya aktivister!).

3. Organisation av ordbokens mikrostruktur

Traditionellt reflekterar betydelseernas inbördes ordning i en ordboksartikel inte deras frekvens i språkbruket. Därför kommer den vanligaste betydelsen 'utställning' hos *vystavka* först som tredje, betydelsen 'vis, sätt' hos *obraz* som sjätte. Som substantiv torde det sistnämnda inte heller vara så frekvent, utan det är i idiomatiska uttryck som *kakim/takim obrazom* 'på vilket/så sätt' som denna betydelse förekommer oftast. Ett undantag till den princip enligt vilken de historiskt ursprungliga betydelseerna eller sådana som bäst avslöjar ordets etymologiska eller derivationella struktur läggs först, tillämpas t.ex. i CO-BUILD 1987.

Fasta sammansättningar och termer placeras efter romben (□) som enligt bruksanvisningarna i KOS används för att skilja fraseologiserade uttryck från exempel på fria sammansättningar. Man förvånar sig över

att t.ex. *belyj chleb* 'vitt (smörgås)bröd' i artikeln för *belyj* 'vit' lagts efter romben men *belyj grib* 'karljohan(ssvamp)' före romben under betydelse 7. Men man behöver inte förvånas. I KOS räknas djur- och växtnamn upp som en betydelsegrupp för sig. Detta är nytt i KOS. Om det alltså finns flera zoologiska och botaniska beteckningar som bildats av adjektiv, vilket är fallet t.ex. med 'vit' och 'svart', så har man grupperat dem som en egen betydelsegrupp. I grupperna står termerna i princip i alfabetisk ordning (med några inkonsekvenser), dock så att djurnamnen kommer först. Helt konsekvent är då att *belaja vorona* 'vit kråka' (som till finska översatts med *outo lintu* 'främmande fågel') och *krasnaja ryba* "röd fisk" ('värdefull fisk', främst störararter) placerats efter romben, eftersom de inte är några zoologiska termer.

En utmärkt sak är att man ger uppgifter om verbens rektion. Praktiken sträcker sig inte till substantiv och adjektiv. Men oftast får man den nödvändiga informationen i exemplen, t.ex. *ljubov' k rodine* 'kärlek till fosterlandet' eller *sposobnyj k trudu* 'arbetsduglig'. Av någon anledning fattas det rektionuppgifter också för många verb men detta kompenseras också i exemplen, t.ex. rektionen för *gde*-verben som avviker från de motsvarande finska verbens rektion: *najti*, *kupit'*, *zabyt'* *gde* 'hitta, köpa, glömma **var**' och inte med riktningskasus som i finska. I detta sammanhang kan det vara skäl att nämna att en av författarna, den ansvarige redaktören Martti Kuusinen också har gett ut en utmärkt rektionordbok (Kuusinen & Suhanova 1988).

Med tillfredsställelse kan man konstatera att de produktivaste verbprefixen som *pere-*, *za-* osv. har tagits med som egna uppslagsord. Detta är inte brukligt t.ex. i alla tyska ordböcker. *Za-* uppges ha fyra olika betydelser som verbprefix och *pere-* fjorton (bl.a. 'göra **om** ngt', 'gå, åka, ge e.d. **över**').

I ryska ordböcker måste man fästa uppmärksamhet vid hur de problem som det idiosynkratiska verbsystemet medför har lösts. Den största stötestenen för icke-slaver brukar vara den grammatiska verb-aspekten som innebär att så gott som varje finskt eller svenskt verb (eller verbbetydelse) förekommer i två varianter. Aspektderivation är inte heller helt konsekvent så att t.ex. ett verb med prefixen *pere-* (se ovan) kan vara en lexikalisk avledning till ett enkelt verb (*delat'* 'göra' > *peredelat'* 'göra om, (för)ändra'), utan det kan också vara den perfektiva aspektpartnern till det enkla verbet med samma lexikaliska betydelse (*krestit'sja* > *perekrestit'sja* 'göra korstecken'). I det första fallet behövs då ett sekundärt imperfektivt verb för att uttrycka en upprepad handling eller en process (*peredelyvat'* 'göra om, ändra'). Den lösning man valt i KOS är att som grundform ange det imperfektiva verbet då det är prefixlöst men det perfektiva verbet om det har en

avledd suffigerad sekundär aspektpartner, och det tycker vi är den absolut riktiga.

En annan systematisk binär kategori bildar de vanligaste ryska rörelseverben ('gå', 'åka', 'simma', 'flyga', 'föra', 'bära' och några andra). De två grupperna kallas i KOS durativa och iterativa. En mycket välkommen innovation i ordboken är hänvisningarna till det motsvarande durativa resp. iterativa verbet. Ofta anges bland ekvivalenterna för iterativa verb finska frekventativa som *juoksennella* (< *juosta* 'springa'), men annars måste man söka efter förklaringen på termerna durativ och iterativ i bruksanvisningarna. Att upprepa den informationen vid varje uppslagsord hade förstås krävt alltför mycket utrymme. I enskilda artiklar för rörelseverb hittar man detaljer att kritisera, t.ex. att betydelsedifferentieringen är onödigt detaljerad. I artikeln för *bezat'* 'springa' presenteras som en särskild betydelse *bezat' za cem* 'springa efter ngt', vilket inte exemplifierar en betydelse som skiljer sig från verbets grundbetydelse utan en kollokationstyp som för all del är viktig – inte minst för den ryska användaren – men som gott kunde stå som ett exempel.

4. Tre funktioner – eller strategier

Låt oss anta att en ordbok har – eller kan ha – tre primära funktioner som spelar sina roller vid struktureringen av ordboksartikeln:

- (2) F1 = definition, redovisning för ordets betydelse på ett metaspråk (vad är X?);
 F2 = ekvivalensbeteckning (det ryska X = det finska Y); och
 F3 = exempel ur språkbruket (ett X kan vara y; X gör man på y sätt osv.).

Betydelsedefinition: Vad är ...? I en ordbok bör man på ett eller annat sätt redogöra för betydelsen hos orden. Oberoende av ordbokens typ är det här som en allmän lingvistisk ordbok (dvs. språkordbok) kommer närmast en uppslagsbok med encyklopedisk information: man berättar om ordets innehåll "med andra ord". Skillnaden i jämförelse med en enspråkig ordbok är i princip endast den, att betydelsedefinitionen ges på ett annat språk. I praktiken förhåller det sig annorlunda. I traditionella tvåspråkiga ordböcker finns betydelsedefinitioner inte. I synnerhet när det är fråga om en mindre ordbok kan betydelseförklaringen helt enkelt bestå av ett målspråkligt ord. Således sammanfaller funktionerna 1 och 2. Variation förekommer också med hänsyn till den tilltänkta heterogena användargruppen. Ofta ges nämligen **källspråkliga** synonymer som t.ex. i KOS (1997: 320) i parentes:

(3) **zakorenelost'**

1. piintyneisyys ['invandhet'], vakiintuneisuus
2. (**neispravimost'** ['oförbättring']) piintyneisyys, paatuneisuus ['förhärdelse']

Ekvivalens: Vad heter ... på finska? Funktionen att ge ekvivalenter är den mest problematiska i en ordboksartikel, då man måste besluta vilka målspråkliga ord som motsvarar det källspråkliga uppslagsordet. Författaren till en ordbok befinner sig i en situation som skiljer sig radikalt från den man befinner sig i då man översätter, eftersom man inte har möjligheten att "bara" hitta ett ord som passar i sammanhanget, utan man måste tänka på alla möjliga sammanhang.

Om man får generalisera kan man säga att det finns två "skolor": den ena menar att ett ord har en **grundbetydelse**. Traditionellt har informationen i ordböckerna framställts i enlighet med denna syn. Den andra "skolan" är mera skeptisk till ordens genuina betydelse och tycker i Wittgensteins anda att ordens betydelse utgörs av deras användning. I korpusbaserade ordböcker (som COBUILD 1987 är ett exempel på) kan man utgå ifrån de oftast förekommande betydelseerna (användningstyperna) och vid behov undvika betydelsedefinitioner genom att formulera förklaringen t.ex. på följande sätt: "man använder *vot* också för att markera slutet på ett resonemang, en berättelse eller en dialog" (exemplet är hypotetiskt). – KOS kan man utan tvivel räkna till de traditionella ordböckerna i fråga om strategin för betydelseförklaringen.

Exempel: Hur används ...? Den tredje funktionen omfattar element som är viktiga vid språkinlärning och – något som man förhållandevis sent insett – kräver en egen speciell problemställning ("studieordböcker"; t.ex. Mustajoki & Nikkilä 1982): ordböckerna för allmänt bruk är inte lämpliga som sådana för användare som behöver metodiska modeller, vanliga uttryck, och inte bara en beskrivning av ordförrådets struktur och semantiken hos de enskilda orden (jfr Svensén 1987: 20).

Det man har försökt framföra explicit just i ordböcker för språkinlärning är exempel på hur orden används i levande bruk, i kontext. Det är fråga om kollokationer och vanliga idiom. Ett problem som inte är lätt att hantera är den principiella frågan: bör man ta upp de **vanligaste** fallen eller – paradoxalt nog – tvärtom: de fall som användarna inte kan gissa sig till? Möjligen kunde man göra en skillnad mellan en ordbok för språkinlärning och en ordbok för allmänt bruk. I det första fallet försöker man integrera de vanligaste uttrycken och kollokationerna i

ordboken, medan man undviker att ta med alltför mycket undantagsfall (även om de vanligaste undantagen är nödvändiga). I en allmän ordbok kan det som användarna kan gissa sig till utelämnas men, som vi redan antydde, detta är inte lätt att genomföra i en ordbok med en dubbel funktion. De här problemen ser lite annorlunda ut om man kan koncentrera sig på en målgrupp. Man har härvid t.o.m. försökt tillämpa en del av principerna för en inlärningsordbok i en ordbok som traditionellt borde vara passiv (jfr Mustajoki & Nikkilä 1982).

Begreppen F1, F2 och F3 skall man egentligen inte nödvändigtvis uppfatta som "funktioner" utan som olika praktiska strategier för att uppnå samma mål: att klarlägga uppslagsordets betydelse. I en passiv ordbok (t.ex. KOS för finska användare) skulle man följaktligen inte behöva annat än en eller flera ekvivalenter (F2) samt exempel (F3) bara i den omfattning som är nödvändigt för att precisera betydelsenyanser (t.ex. skillnader mellan olika ekvivalenter).

En annan tillämpning av begreppen F1, F2 och F3 innebär att också exempeldelen i en ordboksartikel och översättningarna där har olika funktioner: att förklara ordens betydelse (F1), att uppge vedertagna motsvarigheter för viktiga fasta sammansättningar (F2) och/eller att försöka lära ut det riktiga bruket av orden i kontext (F3).

5. Ordboksekvivalenter

Berkov (1996:18–19) uppfattar det som ett idealfall att "ordboksekvivalenten" sammanfaller med den "naturliga optimala" ekvivalenten för ett ord i ett annat språk. Begreppet "naturlig optimal ekvivalent" torde förutsätta en grundbetydelse hos orden (kanske t.ex. *voda* 'vatten').

I detta sammanhang är Reckers (1950, 1974) tre översättningsteoretiska typer av "reguljära (*zakonomernye*) motsvarigheter" relevanta. Endast den ganska begränsade grupp motsvarigheter (mellan språkliga tecken, t.ex. ord, i olika språk) som han kallar **ekvivalenter** kan uppfattas som naturliga optimala (kanske t.ex. *otec* 'fa(de)r', men redan *djadja* 'morbror' l. 'farbror' bjuder på problem).

Analog (**alternativa** eller **kontextuella**) motsvarigheter innebär att det i målspråket finns flera ord som beroende av kontext motsvarar källspråkets ord som till sin semantiska räckvidd är vidare och således vagare. Om valet mellan 'morbror' och 'farbror' i den primära betydelsen av *djadja* som släktskapsterm kräver kunskap om den realitet som det är

fråga om, så väljer man 'farbror' i den sekundära betydelsen p.g.a. den språkliga konvention som ordboksartikeln bör ge information om.

Den tredje typen – **substitut** – faller i normalfall utanför ordböckerna. Berkov (1996:20) nämner två exempel, ett som har med skandinaviska realier att göra och ett annat från den ryska vardagskulturen. Att man i Skandinavien "tackar för senast" kan inte ingå i någon rysk-skandinavisk ordbok därför att det helt enkelt inte finns ett ryskt ord som kunde fungera som ingång till detta uttryck. Naturligtvis kan inte heller en ryss som använder en sådan ordbok för aktiv språkinläring ens komma på att söka något sådant som han eller hon inte känner till. Däremot kan han eller hon försöka hitta en förklaring för uttryck av denna typ i en ordbok där ryska är målspråket. I Vahros & Scherbakoff (1975) finns en översättning till ryska (*Blagodarju za vcerasnee ugoscenie!*, bokstavligen: 'tackar för gårdagens traktering') för finskans motsvarande uttryck *Kiitoksia viimeisestä!* Mycket riktigt finns inte detta uttryck i KOS vare sig under *vcerasnij* 'gårdagens' eller *ugoscenie* 'traktering'.

Berkovs exempel i den andra riktningen är *S legkim parom!* (bokstavligen "med lätt ånga") som man brukar säga på ryska till någon som just har badat (bastu). Eftersom bastubadande om något är typiskt finskt skulle man ha väntat sig att den här hälsningen hade fått plats i KOS. I detta sammanhang tillåts väl ännu ett exempel på saunakulturen: på sista tiden har ryssarna allt mera börjat använda det finska ordet *sauna* i stället för det gamla ryska *banja* (om det inte är fråga om en allmän bastu). Denna utveckling syns i den nya ordboken genom att *sauna* har tagits med. Informationen i KOS är ändå inte entydig: "[suomalainen] sauna", dvs. '[finsk] bastu'. I artikeln *banja* förekommer också exemplet *finskaja banja* 'finsk bastu' men förhållandet till *sauna* har inte kommenterats alls.

6. Ekvivalens till formen och i realiteten

Vi vill peka på ett missförstånd som det finns flera bevis på i ordboken. Det är att man skulle kunna överföra **beteckningar** från ett språk till ett annat. Problemet är att likartade beteckningar tillhör olika realiteter, de används av olika människor (språksamfund) med olika syftning. Det är det här som översättning och interkulturell kommunikation handlar om. Låt oss som ett exempel titta på den första betydelsen av *krajnij* 'yttersta', 'extrem' i KOS (1997: 469):

- (4) **krajnij** 1. laitimmainen, äärimmäinen, reunimmainen; ~ *stul v rjadu* penkkirivin reunimmainen tuoli; ~ *dom po ulice* laitimmainen talo kadun varrella; ~ *na Krajnem Severe* Peräpohjolassa

I det sista exemplet (som förresten är nytt i jämförelse med K&O 1963) översätts *Krajnij Sever* helt enkelt med Peräpohjola 'Nordbotten'. *Krajnij Sever* har dock en bestämd referent på ryska: det syftar på vissa delar av Rysslands nordliga områden. *Perä-Pohjola* (eller *Peräpohjola*) syftar i sin tur på en historisk provins i Finland (*Nordbotten*) och kan förresten inte heller härledas av den bokstavliga betydelsen då Lappland inte räknas med i den här "yttersta" norden. Man bör observera att KOS ger namnet på båda språken med stor begynnelsebokstav, dvs. att man inte har avsett vilka nordliga områden som helst, vilket trots allt skulle vara försvarligt (*krajnij sever, peräpohjola*).

Att använda *Peräpohjola* för ryskans (och på samma gång alltså Rysslands) *Krajnij Sever* är i stort sett samma sak som om vi skulle översätta (Sveriges) *Norrboten* till finska med (Finlands) *Pohjanmaa*. *Pohjanmaa* heter naturligtvis *Österbotten* på svenska. Eller för att ta ett annat exempel: Sveriges *krona* eller Rysslands *rubel* går det inte att översätta med Finlands (eller Tysklands) *mark*. Varför inte? De är ju alla enheter för att mäta penningvärde på saker och tjänster. Jo, för femton kronor kan man inte köpa en öl vilket man kan för femton mark. Man kan inte undgå encyklopedisk information ens i en språkbok.

En kollision mellan realierna må också nämnas: *kandidat* har i Ryssland varit och är en akademisk grad som man i Finland brukar rangera någonstans mellan de finska doktors- och licentiatgraderna, och som vid ryska universitet översätts till engelska med *PhD* eller motsvarande. Det enda exemplet i KOS här är *kandidat medicinskich nauk* med översättningen 'lääketieteen kandidaatti', vilket i Finland råkar vara den **lägsta** högskoleexamen. Överhuvudtaget visar det sig att åtminstone högskoleterminologin inte alls har översatts adekvat. *Docent* översätts med 'dosentti' och till råga på allt ger man ett exempel *polucit' docenturu* med översättningen *saada dosentinvirka* ('få en docenttjänst') fast docentur i Finland inte alls är någon tjänst. Alltså är informationen till den finska användaren lika med noll: han eller hon kan nog utan en ordbok gissa att ett internationellt lånord som *docent* med finsk morfofologi heter *dosentti* och att *kandidat* på finska blir *kandidaatti*. Det är också tvivelaktigt om *laborant(ka)* som översatts med 'tutkimusapulainen' ('forskningsbiträde') på en institution vid ryska universitet har med forskning att skaffa. Universitetstermer är liksom all administrativ terminologi ytterst svåra och komplicerade men man borde nog just här utgå ifrån att ord inte motsvarar ord om man vill

uttrycka deras innehåll. Vid frånvaro av en vedertagen ekvivalent borde man hellre nöja sig med en betydelsebeskrivning ifall det "motsvarande" ordet i det andra språket syftar på något annat och således förvränger informationen.

Èkzamen översätts i KOS *tentti* 'tentamen', *koe* 'prov', *kuulustelu* 'förhör', *tutkinto* 'examen'. Bland exemplen finns *èkzamen na agronoma* agronomitutkinto 'agronomexamen'. Enligt Ozegov (1992) är denna betydelse föråldrad. I finskan är det så gott som tvärtom: *tutkinto* är föråldrat åtminstone i högskolevärlden i betydelsen 'tentamen'. Det vore bättre att behandla sådant bruk som en separat betydelse eller kanske efter romben som ett exempel på en speciell användning. Å andra sidan skulle man vänta att *tutkinto* togs med under *stepen* 'grad' (jfr följande exempel på naturlig översättningsekvivalens: *u nee stepen* 'doktora – hänellä on tohtoritutkinto 'hon har avlagt doktorexamen') men där hittar man i KOS endast [*oppi*]arvo 'grad'. Den allmänna betydelsen 'prov' saknas också (jfr *èkzamen na muzestvo* 'mandomsprovet' i Ozegov 1992) då alla exempel är från (hög)skol(e)världen.

7. Bruksexempel

KOS är en ordbok för allmänt bruk men den innehåller betydligt mera exempelmaterial än t.ex. den rysk-svenska (RSO 1976), rysk-tjeckiska (RCS 1978), rysk-engelska (RAS 1985) och rysk-franska ordboken (RFS 1969). P.g.a. det rikliga exempelaterialet tenderar KOS att vara för omfattande. Det finns många slags exempel som egentligen är onödiga. Ett exempel är ordet *setka* 'nät' som i den rysk-svenska ordboken (RSO 1976:676) har sju och i KOS åtta betydelser. De sex första betydelserna är samma i båda ordböckerna. Utan att fästa uppmärksamhet vid avvikelser i detaljerna kan man konstatera att strukturen och delvis också exemplen är från MAS (1981–84). Intressant är att det i KOS förekommer hela sex exempel på sammansättningar under 2. 'nät' – 'verkko', bl.a. följande två till sin semantiska struktur identiska exempel: *setka ot komarov* 'myggnät' *sääski-*, *hyttysverkko* och *setka ot moskitov* 'moskitonät' *moskiittoverkko*. Man kan knappast tänka sig någon som helst funktion hos det andra exemplet. Även om man tar hänsyn till ryska användares behov att få information om strukturen hos finskans sammansatta ord torde det räcka till att förleden i de andra fem exemplen på *-verkko* står i nominativ.

Den inte bara teoretiska frågan om ändamålet med bruksexempel i ordboken lyder: skall man redogöra för **ordens betydelse** (och låta användaren vid behov hitta på den passande översättningen) eller skall

man ge de "vanligaste" **översättningarna** på exemplen (och låta användaren besluta vad betydelsen är)? Den första strategin tjänar en passiv, den senare en aktiv användare. Vi skall försöka illustrera vad det är fråga om med hjälp av några exempel.

Det är naturligt att verb som uppslagsord står i jakande grundform, och detsamma gäller vanligen för exempel. Det finns ändå i olika språk t.ex. verb som oftast eller uteslutande används i negerad form, vilket bör uppmärksammas i ordboksartikeln. Ytterligare finns det ord för vilka man i några språk har naturliga paralleller med den motsatta betydelsen, medan motsvarande ord i ett annat språk kan sakna lexikaliska motsatser. Ett exempel är ryskans *bodrstvovat* 'vaka, vara vaken' som är mycket sällsynt i levande språkbruk. I stället används negerade former av *spat* 'sova'. Denna information får man inte i KOS, där artikeln för *spat* inte har ett enda exempel med negation. Man kan föreställa sig att en finskspråkig användare som försöker översätta ett yttrande av typen *my dolgo ne spali* (bokstavligen:) 'vi sov inte länge' har svårigheter att komma på att det är fråga om att 'vi var länge vakna'. Ännu svårare är det för en rysk användare att hitta det finska verbet *valvoa* 'vaka', eftersom det inte är särskilt sannolikt att han förstår att söka under *bodrstvovat*.

Vi kan försöka räkna ut vad en ryss hittar på som skall översätta en fras som *Pojdem zavtrakat / obedat / uzinat* 'Låt oss gå / Ska vi gå och äta frukost/middag/kvällsmat' eller *Oni posli obedat* 'De gick för att äta middag' till finska. Översättningarna i KOS är av typen *syöää aamiaista/lounasta/illallista*. Därtill ges de inkorporerade verben *lounastaa* och *illastaa* som strukturellt motsvarar de ryska verben *obedat* och *uzinat*. Problemet är att det inte är särskilt vanligt på finska att använda dessa verb eller överhuvudtaget precisera om man skall äta 'frukost', 'middag' eller 'kvällsmat' utan man går helt enkelt för att 'äta'. Det innebär alltså meningslöst grubblande för vår ryss som försöker besluta om det på finska är frukost eller middag som skall ätas.

Ytterligare ett exempel som ter sig svårt att lösa. I KOS har vi under uppslagsordet *ocki* exemplet *on nosit ocki* 'han har/bär glasögon' som översatts med *hän käyttää silmälaseja* 'han använder glasögon'. Man saknar här den förmodligen vanligare motsvarigheten *hänellä on silmälasit* 'han har glasögon'. Samma kritik kan man rikta mot artikeln *nosit* 'bära', där den tredje betydelsen anges med ekvivalenterna *pitää* 'hålla' och *käyttää* 'använda'. Ändå torde man i normalfall i uttrycket för 'ha på sig/vara klädd i' använda den possessiva konstruktionen (möjligen med *päällä* 'på'). För den traditionella lexikografiska presentationen innebär just detta en svår nöt, då denna konstruktion inte är naturlig i grundform (infinitiv + adessiv av subjektet). Därför är det

nödvändigt att ha en hel sats som exempel. Slutligen hittar vi ett efterlängtat exempel i artikeln för *nosit*: *On nosit borodu <dlinnye volosy>* 'Han har skägg <långt hår>': *hänellä on parta <pitkä tukka>*. Här skulle det ju vara helt omöjligt att (på finska) "använda skägg".

Om man går igenom fler ordboksartiklar för att komma underfund med hur pass fullständigt olika ekvivalenter ges, så avslöjas också motsatta exempel. Alltså om det i ryskan finns verb som inkorporerar objektbetydelsen (jfr *obedat* 'äta middag' ovan) kan problemet vara att man i finskan använder verb som är enklare till sin betydelsestruktur (t.ex. *syödä* 'äta'). Men det kan vara tvärtom: för *sobirat* 'jagody/griby' 'plocka bär/svampar' saknar man översättningarna *marjastaa* (< *marja* 'bär') och *sienestää* (< *sieni* 'svamp'). Men eftersom verb av typen *marjastaa* och *sienestää* till sin aspektuella betydelse är habituella el. durativa, går det inte att ge dem under det perfektiva verbet (*sobrat*), där nu *sobrat* 'cvety/jagody' 'plocka blommor/bär' presenteras. Däremot hittar man verbet *sorsastaa* (< *sorsa* 'and') för *ochotit'sja na utok* 'jaga and, gå på andjakt' och också det inkorporerade verbet *pullottaa* (< *pullo*) 'tappa på flaskor, buteljera' i artikeln för *razlit*.

Den kausativ-kurativa betydelsen hos *stroit* 'bygga' har man valt att ange genast under den första grundbetydelsen. Det är osäkert om användaren noterar skillnaden i betydelse som är explicit i finskan: *rakentaa* 'bygga', *rakennuttaa* 'låta bygga'. Under *sit* 'sy' ger man kurativum som en särskild betydelse *teettää [vaatteita]* 'låta göra [kläder]' med anmärkningen *talspråk*; på liknande sätt också i *stric*: *leikata* ('klippa'), *leikkauttaa* ('låta klippa') *tukkansa* ('sitt hår').

Ställvis har man i KOS försökt illustrera den rätt vanliga motsvarigheten i bruket mellan finskans statiska konstruktion och ryskans perfektiva preteritum. Med båda konstruktionerna syftar man på ett statiskt tillstånd som logiskt föregås av en handling som leder till ett bestämt resultat. Skillnaden på uttrycksnivån kommer fram i exemplen för några verb, t.ex. *lec* 'lägga sig': *deti uze legli spat* – *lapset ovat jo nukkumassa* 'barnen ligger redan till sängs' (= *menneet nukkumaan* 'gått och lagt sig'), *razljubit* 'sluta att älska/tycka': *ona razljubila menja* – *hän ei rakasta enää minua* 'hon älskar mig inte längre', *hän on lakannut rakastamasta minua* 'hon har slutat älska mig'.

Det finns också minst ett exempel i KOS på ett imperfektivt verb i liknande användning i en kontext som syftar på en längre tidsperiod. Den tredje betydelsen hos *stric* 'klippa', *pitää lyhyttä tukkaa* 'klippa sitt hår kort' (bokstavligen: "hålla kort hår") illustreras med *ona korotko strigla svoi volosy* 'hon hade/brukade ha kort hår'. Man kan notera att exemplet med *stric* inte alls finns i den gamla upplagan och att exemplet med *lec* (se ovan) där översatts bara med *ovat menneet*

nukkumaan 'har gått till sängs'. Inte heller under *razljubit'* har den gamla K&O (1963) exempel på det som vi diskuterade ovan. Av allt att döma har man således i KOS försökt att i större omfattning ge färdiga översättningar och således bättre tjäna ryska användare. Systematiskt har man dock inte gått fram: ett uppenbart exempel borde ha varit *zabolet'* 'insjukna' med ett exempel som *ona zaboleta* 'hon har insjuknat / är sjuk': *hän on sairas*.

Intressant nog finns det ett exempel i KOS i den andra riktningen under verbet *nosit'*, nämligen: *ona nosit familiju muza* som översatts inte endast med *hän käyttää miehensä sukunimeä* 'hon använder sin mans efternamn' utan också *hän on ottanut miehensä sukunimen* 'hon har tagit sin mans efternamn'. Likväl kunde man också här ha den enkla possessivkonstruktionen i presens: *Hänellä on miehensä nimi* 'hon har sin mans namn'.

Funktionen hos enskilda exempel kan variera. När KOS vid **varje** månadsnamn upprepar exempel som *v janvare* 'i januari', *v janvare ètogo* < *buduscego, proslogo* > *goda* 'i januari i år < nästa år, ifjol >', *pervogo janvarja* 'den första januari', är det klart att detta inte sker i syfte att säkerställa att betydelsen hos uppslagsordet blir klar utan att få läsaren plugga in dessa uttryck. Men om man vill vara ekonomisk och spara utrymme i ordboken, så använder man exempeldelen endast för att komplettera den information som lämnas om ordens betydelse eller översättningsekvivalenter. Den gamla K&O (1963) gav inte dessa exempel under månadsnamnen, inte heller gör Ozegov (1992) det. Det är alltså fråga om ett medvetet beslut och ett nytt tillvägagångssätt som man kan vara av olika åsikt om. Onödig verkar denna strategi i alla fall vara om man motiverar den med ryska användares behov: det skulle vara tillräckligt att ge exemplen en gång och hänvisa i övrigt t.ex. *ks janvar'* 'se januari'.

8. Några frågetecken och anmärkningar

Man skulle vänta sig att under *telefon* hitta betydelsen 'telefonnummer': i talspråk är fraser som *daj mne tvoj telefon* 'ge mig ditt nummer' (egentligen: 'din telefon') ganska frekventa.

Parom: betydelsen *lautta, lossi* 'färja' börjar bli historia. En betydelse som är aktuellare är t.ex. 'passagerarfärja'. Att ekvivalenterna *laiva* 'båt, fartyg', *autolautta* 'bilfärja' saknas i KOS beror på att man följer MAS, medan Ozegov (1992) ger denna betydelse.

Mjac v aute 'bollen är ute' har i KOS översatts *yli sivurajojen* 'över sidolinjen' som tycks vara en för smal tolkning. Som sportterm torde det helt allmänt betyda 'ute'.

Cas pik 'rusningstid' ges av någon anledning bara i singular; man skulle ha väntat ett brukligt exempel som *v casy pik* 'i rusningstid' (ordagrant "under rusningstimmarna").

Gripp 'influenza' ges utan exempel; också här väntar man sig ett exempel som *bolet' grippom* 'ha influenza' (*olla flunssassa, sairastaa flunssaa*). Visserligen förekommer just detta exempel i artikeln *bolet'*, men då det talspråkliga verbet *grippovat'* 'ha influenza' (som ändå är relativt sällsynt) presenteras genast efter *gripp* kan det hända att användaren inte slår upp *bolet'*.

I tabellen över det ryska alfabetet förekommer ett fel: *e* och *ë* presenteras som två självständiga bokstäver fast de vid alfabetiseringen fungerar som en bokstav. Att försvara det med att det är ett vanligt fel håller inte: felet förekommer visserligen både i MAS och i Ozegov (1992), men – *nota bene* – inte i den gamla K&O (1963) (!), inte heller t.ex. i RSO (1976), RCS (1978), RAS (1985) och RFS (1969). I alla dessa står *e* och *ë* på samma rad bredvid varandra, vilket indikerar just att de behandlas annorlunda än de andra bokstäverna.

I den gamla K&O (1963) redovisades ordbokens källor utförligt. I KOS finns ingen källförteckning.

9. Till slut

Kort och gott kan man inte överskatta betydelsen och nödvändigheten av den nya ordboken. Ordböcker utgör för många språkstudenter, filologer, kulturspecialister och andra språkmänkor inte bara outhärliga verktyg utan de symboliserar på ett sätt hela ämnet eller disciplinen, och man älskar dem även om man stundom hatar dem. Sammanställningen av den aktuella ordboken har krävt mycket arbete och är värd all aktning. Det är en kulturgärning som fört rysk lexikografi i Finland en steg framåt igen. Ändå är det den moderna användarens och icke mindre en professionell lexikografs dröm att i något skede få ta del av en ordbok som helt och hållet sammanställts på basis av aktuellt språkbruk, och där den moderna teknologins medel och en modern syn på språk, lexikografi, översättning och samhälle systematiskt utnyttjats.

Litteratur

Ordböcker

- Buj, Vasilij 1995: *Russkaja zavetnaja idiomatika (veselyj slovar' krylatych vyrazenij)*. Red. av Anatolij Baranov & Dmitrij Dobrovol'skij. Moskva: Pomovskij i partnery.
- CD-Perussanakirja 1997 = *CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista*. CD-ROM. Forskningscentralens för de inhemska språken publikationer, 94. Helsingfors: Edita.
- COBUILD 1987 = *Collins Cobuild English Language Dictionary*. London, Glasgow: Collins.
- Dal', V. I. 1955: *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka*, 1–4. Izd. 2-e. Moskva, LXXXVIII + 699 + 779 + 555 + 683 s.
- Elistratov, V. S. 1994: *Slovar' moskovskogo argo: (materialy 1980–1994 g.g.)*. Moskva: Russkie slovari, 699 s.
- K&O 1963 = Kuusinen, M. & V. Ollikainen (red.), *Venäläis-suomalainen sanakirja = Russko-finskij slovar'*. Moskva: GIS.
- Kijanen, Pekka (toim.) 1912–1913: *Venäläis-suomalainen sanakirja = Russko-finskij slovar'*, 1–2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 129, 1–2. Helsinki: SKS, VIII, 872 + 781 s.
- MAS 1981–84 = *Slovar' russkogo jazyka 1–4*. Akademija nauk SSSR, Institut russkogo jazyka. Izd-e 2-oe, ispr. i dop. Moskva: Russkij jazyk.
- Mustajoki, Arto & Ekaterina Nikkilä 1982: *Russko-finskij ucebnyj slovar' = Venäjää opiskelevan sanakirja: venäjä-suomi*. 12.500 sanaa. Moskva: Russkij jazyk, 535 s.
- Ozegov 1992 = Ozegov, S.I. & Ju.N. Svedova, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. 72.500 slov i 7.500 frazeologiceskich vyrazenij. RAN, In-t rus. jaz. Moskva: Az''.
- RAS 1985 = Achmanova O.S. & al., *Russko-anglijskij slovar': okolo 55.000 slov = Russian-English dictionary*. Pod obsc. rukovodstvom A.I. Smirnickogo. Izd. 13-e., ispravl. i dop. Moskva: Russkij jazyk, 764 s.
- RCS 1978 = Kopeckĭ L.V. & O. Ležocka (red.), *Russko-äesskij slovar' [= Rusko-äesky slovník]* 1–2. Moskva & Praha: Russkij jazyk & Státní Pedagogické Nakladatelství, 662 s.
- RFS 1969 = Šerba, L.V. & M.I. Matusevic 1969: *Russko-francuzskij slovar' [Dictionnaire russe-français]*. 50.000 slov. 9-ème éd., revue et augmentée. Moscou: Encyclopédie Soviétique, 839 s.
- Ringvall, A.F. & P. Kijanen (red.) 1902: *Suomalais-venäläinen sanakirja*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1005 s.
- RSO 1976 = Maslova-Lasjanskaja S.S. & I.V. Kallistova & A.G. Gustavsson & C. Davidsson & S.G. Halipov, *Rysk-svensk ordbok*

[*Russko-svedskij slovar*]. Ca 50.000 ord. Red. Carin Davidsson. Moskva: Russkij jazyk.

RSS 1989 = Dorot'jakova V. & M. Filkusova & D. Kollar & E. Kucerova & M.O. Malikova & M. Masarova & E. Sekaninová, *Russko-slovackij slovar': okolo 50.000 slov*. Moskva: Russkij jazyk & Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľ'stvo, 748 s.

Zaliznjak, A.A. 1977: *Grammaticeskij slovar' russkogo jazyka: slovoizmenenie*. 100.000 slov. Moskva: Russkij jazyk, 880 s.

Zasorina, L.N. (red.) 1977: *Castotnyj slovar' russkogo jazyka*. Ok. 40.000 slov. Moskva: Russkij jazyk.

Övrig litteratur

Berkov, V.P. 1996: *Dvujazyčnaja leksikografija: ucebnyk*. S.Peterburg: Izdatel'stvo S.Peterburgskogo universiteta, 248 s.

Recker Ja.I. 1950: O zakonomernych sootvetstvijach pri perevode na rodnoj jazyk. *Voprosy teorii i metodiki učebnogo perevoda*. Sb. statej. Moskva.

Recker Ja.I. 1974: *Teorija perevoda i perevodčeskaja praktika. Očerki lingvističeskoj teorii perevoda*. Moskva: Mezdunar. otnosenija, 216 s.

Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi: principer och metoder i ordboksarbetet*. Tekniska nomenklaturcentralen, 85. Stockholm: Esselte studium, 279 s.

Scerba L.V. [1940]1974: Leksikografija. *Jazykovaja sistema i recevaja dejatel'nost'*. Leningrad: Nauka. 265–312.

Vahros, Igor 1976: Suomalais-venäläisen sanakirjan syntyvaiheista. *Kanava*, 4: 475–481.

Lars Trap-Jensen

Karl Hårbøl m.fl.: *Dansk Fremmedordbog*, København: Munksgaards Forlag 1997.

Forlaget Munksgaard i København udsendte i oktober 1997 *Dansk Fremmedordbog* (herefter DF). Bag denne titel gemmer sig reelt to selvstændige ordbøger idet der er tale om en étbindsudgave af to af forlagets produkter, nemlig dels Munksgaards *Fremmedordbog* (herefter MF), dels *Omvendt Fremmedordbog* (herefter OF), der samtidig også er sendt i handlen som separate udgivelser – begge i nye udgaver. For MF's vedkommende er der tale om 15. udgave af Jørgen Bangs fremmedordbog som siden lukningen af Berlingske Forlag i 1982 er udkommet på Munksgaards Forlag. Efter Jørgen Bangs død i 1990 har også ansvaret for manuskriptets videreførelse været lagt i andre hænder. Som forfattere til denne udgave står Karl Hårbøl, Jørgen Schack og Henning Spang-Hanssen med Torben Christiansen som forlagsredaktør. OF af Jørgen Bang og Karl Hårbøl udkom første gang i 1991. Denne 2. udgave adskiller sig væsentligst fra 1. udgave ved den forøgelse af ordforrådet som en maskinel omvendt kørsel af MF's data har medført. Den kommer derved til at stå i et stærkt afhængighedsforhold til MF, og det er grunden til at jeg vælger at koncentrere gennemgangen om MF (som i parentes bemærket også udgør mere end tre fjerdedele af DF's godt 1300 sider). Den interesserede læser henvises til Jens Erik Mogensens artikel i HERMES nr. 10, 1993 som redegør for konceptet og (kritisk) anmelder OF.

Som ordbogsbruger er man vænnet til at tage det med et gran salt når et forlag på et konkurrencepræget marked markedsfører egne produkter i rosende vendinger med rundhåndet brug af superlativer og forsikringer om et nyt, større og bedre indhold. I dette tilfælde må man dog indrømme at MF fremtræder med et markant ændret udseende på flere væsentlige områder i forhold til tidligere udgaver. I omfang er ordbogen vokset til at omfatte 50.000 opslagsord fordelt på ca. 1000 sider, en mængde der gør det berettiget at omtale MF som "den største danske fremmedordbog". Også fysisk har MF fået voksevæk så den svarer til formatet i rækken af Munksgaards store, grønne ordbøger og også layoutmæssigt tilpasset denne series udseende. Endelig er der foretaget så store ændringer i artiklernes struktur og indhold at heller ikke prædikatet "gennemrevideret" kan kaldes falsk varebetegnelse. En række nye oplysningstyper er kommet til: angivelse af ordklasse eller

(for de substantivers vedkommende hvor den er (redaktionen) bekendt) bøjning, udførlige etymologiske oplysninger for hvert enkelt opslagsord, ligesom der er tilføjet et antal illustrationer (dog i relativt beskedent omfang, i alt 200). Selvom definitioner, udtaleangivelser m.m. langt fra altid er ændret i forhold til tidligere udgaver, er hovedindtrykket at de enkelte artikler har været vurderet enkeltvis og i visse tilfælde også revideret i større eller mindre grad. Hertil kommer naturligvis at et antal artikler er nyskrevne i denne udgave. Førstehåndsindtrykket er altså lovende. Alene i kraft af sit omfang, men også ved sit nye format og layout og sin ændrede opbygning ser MF ud til at være godt rustet i kampen om kundernes gunst – ikke mindst når man betænker at hele herligheden kan fås til den bestemt ikke urimelige pris af 199 d.kr., mens to i én-udgaven kan erhverves formedelst en merpris på 69 d.kr. Om indholdet så kan leve op til det løfterige ydre, er selvfølgelig en ganske anden sag, men en sag man går til med så meget desto større forventning.

MF's hovedafsnit

MF består af en indledning der kort redegør for værkets historie og afgrænsningen af materialet, nævner de vigtigste kilder og udsteder de obligate taksigelser. Derefter følger en, ligeledes kort vejledning om principperne for alfabetisering og retskrivning, efterfulgt af en oversigt over artiklernes opbygning og de enkelte oplysningstyper. Vejledningen indeholder kun meget nødtørftige overvejelser om de kategorier og begreber som ordbogsdelen er opbygget efter, og som sådan lever den nydeligt op til den genre som branchen har udviklet for omtekster henvendt til hvad man opfatter som den bredest mulige aftagergruppe. Det har tydeligvis ligget redaktionen på sinde ikke at anføre noget der stiller krav til brugeren, og da slet ikke noget der kan udlægges som en forudsætning for bogens brug. Vejledningen bliver jo alligevel ikke læst, lyder mantraet. Resultatet er, forudsigeligt nok, en opremsning af selvfølgeligheder som stort set alle kan udledes ved læsning af ordbogsartiklerne. Og hvem gider interessere sig for det? Således bliver redaktionen og brugerne nok engang gensidigt bekræftet i deres forventninger til hinanden, men er det virkelig en naturlov at det nødvendigvis altid må være sådan?

Efter vejledningen følger så selve ordbogsdelen, og til slut er anbragt en oversigt over det græske alfabet og romertallene. På forpermens inderside er anbragt udtaleangivelsernes lydskriftstegn, mens forkortelser og tegn anføres på ordbogens sidste side og bagpermen.

Typografi og layout

Tilpasset serien af Munksgaards store ordbøger i layout og typografi fremtræder MF med en tydelig og ganske smuk skrift som oven i købet har fået en lidt større skriftgrad end eksempelvis samme series *Dansk-tysk Ordbog*. Seriens format tillader en trespaltet sideopsætning der i det store og hele fremmer både overskuelighed og læselighed. Dog er der ikke gjort noget for at hindre det voksende antal orddelinger som automatisk følger af en smallere spaltebredde. Det virker især uheldigt når orddeling sker mellem to spalter eller mellem to sider. I det hele taget har man ikke anstrengt sig for at afslutte selv små artikler inden for samme spalte. Opdeling tillades blot fortsættelsen er på mere end en enkelt linje, med det resultat at mange mindre artikler fordeler sig over to spalter med to linjer i hver (i flæng kan nævnes *estompere*, *français* og *management*). Med hensyn til skriftsnit er der sket en udvidelse af inventaret i forhold til tidligere udgavers fed skrift (til opslagsord), ordinær skrift (til definitioner og redaktionel tekst) og kursiv (til henvisningsord). Med indførelsen af flere oplysningstyper opstår naturligt et behov for at kunne adskille dem typografisk. Behovet bliver så meget desto større når linjebud ikke tillades inden for den enkelte artikel (med undtagelse af ordklasseskift inden for samme lemma, adskilt ved hjælp af romertal). Især fornemmer man at redaktionen har haft et problem med kursivskriftens mange kasketter. Kursiv bruges således til så forskellige oplysningstyper som ordklasseangivelse, angivelse af objektsproglige enheder i etymologiafsnittet og ved eksempler, fag- og sprogbrugsmarkering, parentetisk anbragte oplysninger og metaoplysninger knyttet til definitionerne, separatorer som *se* og *sml.*, flerordsforbindelser og enkelte andre, som regel parentetisk anbragte oplysninger. Man har derfor valgt at bruge kapitæler ved henvisningsord og en kursiveret, uskrafferet kapitælskrift ved separatorer foran synonyme og antonymer. Selvom man kan have stor forståelse for redaktionens motiver, synes jeg personligt ikke den valgte løsning er æstetisk særlig vindende. Kapitælerne virker for anmassende når de bruges ved oplysningstyper der egentlig ikke er grund til at udhæve specielt. Men det er selvfølgelig en smagssag.

Makrostruktur: ordudvalg og præsentation

Lemmalisten

At antallet af opslagsord er omfattende, har allerede været nævnt som et argument der på forhånd taler til fordel for MF. Om argumentet holder, afhænger selvfølgelig af hvad det er for ord man så finder i MF og ikke hos konkurrenterne, og om der er tale om brugbare, relevante lemmaer. Det kan man få et indtryk af ved at slå tilfældigt ned et sted i ordbogen og sammenligne lemmalister i et bestemt interval. Det har jeg gjort i intervallerne *galakse-galvanisere* og *ISBN-isomorf*, der hver indeholder 100 lemmaer i MF, og de hovedlinjer der tegner sig i sammenligning med de nærmeste konkurrenter (Gyldendal og Politiken), er følgende:

- MF indeholder lige knap dobbelt så mange lemmaer som konkurrenterne i intervallerne (ca. 40% flere end Gyldendal, ca. 60% flere end Politiken)
- lemmalisterne er tilnærmelsesvis kumulative, dvs. næsten alle konkurrenternes lemmaer optræder også i MF (i alt 6 lemmaer i intervallerne hos Gyldendal kan ikke slås op i MF)
- de – mange – lemmaer som kun findes i MF og altså ikke kan slås op hos konkurrenterne, fordeler sig i forskellige typer af hvilke især bør nævnes:
  - a) ord der tilhører specialiserede fagområder. I intervallerne drejer det sig især om medicinsk terminologi, men også naturvidenskabelige betegnelser er godt repræsenteret
  - b) afledninger (fx *gallofili*, *galopere*, *iskæmisk*, *islamistisk*) og sammensætninger (fx *galaktometer*, *galejovn*, *galionsfigur*, *isokromfernis*) hvor konkurrenterne kun nævner grundordet
  - c) forkortelser (fx *ISDN*, *ISDS*, *ISK*, *ISOC*)
  - d) ord der ligger på (nogle vil sige ud over) grænsen for hvad der hører hjemme i en dansk fremmedordbog, enten fordi de er så fremmede at de måske snarere hører til i en tosprogsordbog (fx *galantuomo*, *gallicus morbus*, *ischuria paradoxa*, *isla*) eller så hjemlige at de hører hjemme i en almensproglig ordbog (fx *isenkram*, *islandsk*, *islænder*, *islænding*).

Hovedindtrykket er at man vitterlig får væsentlig flere og i det store og hele også relevante opslagsord, og risikoen for forgæves opslag er betydelig mindre i MF i sammenligning med konkurrenterne. At enkelte af ordene i grupperne b) og d) kan siges at udgøre unødvendig dødvægt,

kan næppe opveje den åbenlyse styrke lemmalisten i øvrigt indeholder. Hellere to ord for meget end et for lidt, vil mange synes.

Alfabetisering

I denne udgave er man gået over til streng alfabetisk rækkefølge af lemmæer. Hvor tidligere udgaver har placeret afledninger, sammensætninger og flerordsforbindelser som sublemmaer under grundordet i én artikel, har man i denne udgave lemmatiseret dem fuldt ud, dvs. de er udhævet med fed skrift og anbragt sideordnet på deres alfabetiske plads i lemmalisten uanset mellemrum, bindestreger og andre tegn. Som deciderede sublemmaer anføres kun idiomer udhævet i kursiv. Det gør det nemmere at finde et givet opslagsord eller ordforbindelse i den alfabetiske rækkefølge, men har selvfølgelig den pris at sammenhørende ord kan blive adskilt af andre (fx bliver *sex* adskilt fra *sex-appeal*, *sexbombe* osv. af *sexagesima* og *sexaginta*). Princippet er for så vidt udmærket, men det er af en eller anden grund ikke gennemført konsekvent. Man finder stadig en del sublemmaer udhævet med fed skrift under et grundord. Således fx *Calamus Rotang* under *calamus* og *CRD* og *CRS* under *CR* (derimod ikke *mons Veneris* under *mons* eller *morbus niger* under *morbus* – her følges det alfabetiske lemmatiseringsprincip). Det er ikke klart hvad pointen kan være; tilsyneladende er der ikke tale om enkeltstående smuttere, for der henvises behørigt fra *CRD* og *CRS* på den alfabetiske plads til artiklen *CR*. Endnu mere mystificeret bliver man når man finder en sammensætning placeret både som sublemma og på den alfabetiske plads, oven i købet med forskellige definitioner! Således optræder i artiklen *A* sublemmaerne *A-dur* og *a-mol*, og samme forbindelser kan også slås op på deres alfabetiske plads. Sublemmaet *A-dur* defineres som 'toneart som er karakteriseret ved stor tert og sekst, derfor noteret med *A*' (i øvrigt en noget tvivlsom definition, men det er irrelevant i denne sammenhæng), mens det på den alfabetiske plads hedder: 'toneart der har *a* som grundtone og # som fortegn for *f*, *c* og *g*; paralleltoneart til *fis-mol*' (identisk med definitionen i Gyldendals Fremmedordbog). Umiddelbart er man tilbøjelig til at betragte tilfældet som en redaktionel lapsus, omend én af de mere uheldige af slagsen idet den er gennemført (næsten) konsekvent for samtlige skalaens toner, men man kommer i tvivl når man i *A-dur*-artiklen ud over definitionen desuden opfordres til

at sammenligne med artiklen A. Hvis der er tale om et bevidst redaktionelt valg, overstiger det i hvert fald mine evner at gennemskue ræsonnementet.

Det står mig heller ikke lysende klart efter hvilke kriterier de selvstændigt lemmatiserede flerordsforbindelser er adskilt fra de sublemmatiserede idiommer. At *spille for galleriet* er anført som idiom under *galleri*, kan næppe komme bag på nogen. Men hvad er det der gør *kaledoniske foldning* til et sublemma (idiom?), men *intellektuel dannelse* til en fuldlemmatiseret ordforbindelse? Og hvorfor er *cyklisk feber* et sublemma, mens *cykliske digtere* og *cykliske former* er hovedlemmaer? Uklarheden underminerer fordelene ved den strenge alfabetisering når man alligevel er nødt til at slå op både under grundordet og på den alfabetiske plads for at kontrollere om en ordforbindelse er taget med.

Ortografi

Om retskrivningen hedder det i vejledningen at "Retskrivningsordbogens stavemåder er i alt væsentligt fulgt", men at det har været "nødvendigt at anføre en hel del afvigende stavemåder med henvisning til den gængse". Når en ordbog medtager så stort et ordforråd der falder uden for Retskrivningsordbogens (RO) rammer, kan man selvsagt ikke være forpligtet til at indhente Dansk Sprognævns velsignelse i hvert enkelt tilfælde, og løsningen med at henvise fra afvigende stavemåder til en "gængs" stavemåde er en udmærket og pædagogisk sund praksis. Lidt anderledes forholder det sig med den del af ordstoffet som man faktisk har taget stilling til i RO således at der eksisterer en normeret form. Afvigelser fra den officielle norm er dermed ikke bare "afvigende stavemåder", men pr. definition også unormerede stavemåder (stavefejl om man vil), og som bruger kunne man ønske sig at blive oplyst om sådanne forhold (fx i form af typografisk udhævning, et symbol eller en kommentar). Men den vejledning får man ikke. Der henvises fra *sirocco* til *scirocco* og fra *singhaleser* til *singaleser* på samme måde som der henvises fra *gibelliner* til *ghibelliner* og fra *womera* til *woomera* uagtet *sirocco* og *singhaleser* er unormerede former (fejl), mens *gibelliner* og *womera* ikke er det. Brugeren kan med andre ord ikke vide om et givet opslagsord forsynder sig mod dansk retskrivning eller ej. Den oplysning må man selv skaffe sig ved et ekstra opslag i RO. Ærgerligt nok.

Samme forhold gør sig gældende ved varianter som i MF behandles som dobbeltformer. Her henvises fra variantformen til hovedformen, og i artiklen under hovedformen er begge former nævnt (i modsætning til

de netop omtalte stavevarianter der kun har henvisningsartikel). Igen kan man ikke vide om en anført dobbeltform også er en officiel dobbeltform, og man kan sågar træffe på dobbeltformer der med sikkerhed ikke er det officielt. Det gælder især hvor der ikke er tale om ortografisk, men morfologisk variation, fx af typen *simplificering/simplifikation* eller *irer/irlænder*. Disse ordpar behandles i mange tilfælde af redaktionen som dobbeltformer, men de er vel rettelig synonympar når RO opfører dem som særskilte opslagsord uafhængigt af hinanden. I den mere kuriøse afdeling kan man nævne at der også kan findes eksempler på det modsatte, nemlig at ordpar der faktisk er stavevarianter, defineres uafhængigt af hinanden. Under *Jom Kippur* (med dobbeltformen *Yom Kippur*) kan man således læse: 'forsoningsfesten (den største jødiske helligdag)', mens det under *Yom Kippur* (uden dobbeltform) hedder: 'jødisk helligdag, forsoningsfest, med faste og bønner om tilgivelse'. Dette eksempel bør nu nok opfattes som en enkeltstående svipser.

Kommatering

I ordbogsartiklerne følger MF reglerne for nyt komma "så der er så få afbrydelser i forklaringerne som muligt", som det hedder i vejledningen. Fornemmer man en vis modvilje? Det virker i hvert fald underligt at man følger ét kommateringsprincip i ordbogsdelen og et andet i omteksten. Selvom begge principper naturligvis er tilladte, ville det være mere klædeligt om man besluttede sig for det ene, og så anvendte det konsekvent i alle dele af ordbogen. At forfatterne i øvrigt ikke er helt fortrolige med det nye kommateringsprincip, ser man ikke sjældent eksempler på. Især kniber det mellem sideordnede ledsætninger hvor det nye komma altså også skal sættes (fx i artiklerne *budding* og *zarathustrisme*).

Homografer

Der hersker en del uklarhed med hensyn til principperne for MF's løsning af problemet homonymi-polysemi. I vejledningen oplyses det blot at "Opslagsord, der staves ens, men må betragtes som forskellige ord, er forsynet med et løftet tal til adskillelse", dvs. er anført som homografer. Hvornår to ord "må betragtes som forskellige", kan der som bekendt lægges forskellige kriterier til grund for, men det nævnes ikke hvilket princip der har været styrende for fremstillingen, og når

man bruger MF, kan man få den mistanke at der slet ikke har været noget gennemgående princip. Et opslag under *nul* giver *null* (sb.) og *nul2* (num.). Eftersom de to ord ikke adskiller sig med hensyn til etymologi og semantik, må man regne med at det er et morfologisk kriterium (bøjning/ordklasse) der har udløst to homografartikler. Et måske endnu klarere eksempel er *mineralvand* der ligeledes får to artikler ('væsken' med bøjningsangivelsen (-et) henholdsvis 'flasken' med bøjningsangivelsen (-en, -er el. mineralvand)). Men hvis det morfologiske princip var kriteriet, så ville man vente under *likvid* tilsvarende at finde to homografartikler. Det er imidlertid ikke tilfældet. Her er substantivet og adjektivet begge anført i én og samme artikel, adskilt ved hjælp af romertal, og mange tilsvarende artikler har samme struktur. Og hvis det morfologiske princip var kriteriet, ville man omvendt **ikke** forvente at finde to artikler for *patron*. Men her er der faktisk to homografartikler, forsynet med identiske bøjningsangivelser. Etymologien oplyser at begge ord kommer af latin *patronus* så i dette tilfælde er det vel sagtens et semantisk kriterium der har udløst homografartiklerne.

I sig selv er der ikke ét indlysende rigtigt kriterium som bør foretrækkes frem for andre. Det er ikke altafgørende om princippet er morfologisk, semantisk eller etymologisk. Men man bør dog i det mindste beslutte sig for et af principperne og så bruge det konsekvent. Den valgte slingrekurs er leksikografisk uheldig og – hvad der er værre – pædagogisk uhensigtsmæssig.

Mikrostruktur

Den enkelte artikel består af maksimalt følgende elementer: (1) udtale hvor det er skønnet påkrævet. Der er valgt en notation som svarer til en bred transkription af IPA, måske lidt overraskende i betragtning af at Munksgaards egen *Den Store Danske Udtaleordbog* bruger Dania. Lemmaer som ikke har udtaleangivelse, kan være forsynet med oplysninger om trykforhold i opslagsformen. (2) oplysning om ordklasse eller, for substantivers vedkommende, bøjning i det omfang den er kendt. Ved flerordsforbindelser får man nogle gange bøjningsoplysninger, andre gange ikke. Det oplyses fx at *points douloureux* er plural, derimod ikke at *quatre mains* er det, og *joint venture* får fuld bøjningsangivelse, mens *functional food* slet ingen har. Det er svært at gennemskue hvilket princip der er fulgt. (3) betydningsdefinition(er), evt. forsynet med en forudgående oplysning om fagområde, stilleje eller anden sprogbrugsmarkering eller en sproglig eller betydningsmæssig

specifikation. (4) oplysning om synonym eller antonym når disse selv er fremmedord (5) idiomer, og endelig (6) etymologi, enten med en blot angivelse af det långivende sprog (hvis form og betydning er identisk med opslagsordet) eller med en mere eller mindre fuld udfoldet etymologisk forklaring.

Betydningsdefinitioner

Hvis der er én type af oplysninger der er vigtigere end alle andre i en ordbog, så er det ordbogens betydningsforklaringer. Det er samtidig også den vanskeligste at anfælde fordi den er meget subjektiv. Det er klart at den ideelle definition er præcis og udtømmende og formuleret kortfattet i et mundret, elegant sprog, men det er lige så klart at prisen for præcision må betales med sproglig elegance, og at grundige forklaringer koster noget i plads og syntaktisk enkelhed. Selv hvis man forestillede sig at det lod sig gøre at opstille objektive, leksikografiske kriterier for den optimale betydningsdefinition, så er det til syvende og sidst den enkelte bruger og hans/hendes forudsætninger og behov der afgør om definitionen leverer tilfredsstillende svar på det vedkommende søger oplysning om. Og den slags er som bekendt individuelt. Den måde hvorpå en ordbog vælger at afveje de forskellige hensyn over for hinanden, er i høj grad med til at give den en bestemt stil, en stil som gør at den flittige bruger med tiden kan opleve sit forhold til ordbogen som noget næsten personligt. Som i alle forhold kræver det lang tids tilvænnelse, men min fornemmelse er at MF's stil nok skal finde sine tilhængere. I definitionerne er der lagt vægt på enkelhed i formuleringen således at parentetiske indskud og forbehold i form af *bl.a.*, *e.l.*, *m.m.* osv. holdes på et minimum, med den mangel i præcision som det kan føre med sig. Med hensyn til grundigheden i definitionerne er indtrykket noget mere uensartet. Et par eksempler inden for samme område kan tjene til illustration: definitionen på *buddhisme* lyder: 'indisk religion hvis mål, nirvana, nås ved at skaffe sig af med sjælens begær', med en henvisning til artiklen *Buddha* hvori det oplyses: 'stifteren af buddhismen; hans egentlige navn var Siddharta Gautama, og han levede ca. 560–480 f.Kr. Som 29-årig forlod han sit hidtidige fyrstelige liv og blev en Buddha, en oplyst, efter 6 år i streng askese'. Her gives fyldig besked om religionens historiske baggrund, indhold og udbredelse. Under *hinduisme* hedder det: 'moderne brahmanisme, den dominerende religion i Indien', og under *brahmanisme*: 'gammel indisk religion og livsopfattelse der nu fortsættes i hinduismen'. Mængden af information er her unægtelig skrumpet noget, ikke et ord om religionens

indhold. Men det kan gøres kortere endnu. Under *shakers* lyder forklaringen: 'en sekt med streng livsførelse'. Det er muligvis ikke forkert, men det er i hvert fald heller ikke udtømmende: man bliver ikke oplyst om hvilket trossamfund sekten er udgået fra, hvor den er (var) udbredt, og karakteristikkene af dens lære er – hvis man skal være venlig – temmelig mangelfuld. Definitioner af denne type nærmer sig min personlige smertegrænse for godt leksikografisk håndværk. Og grænsen overskrides klart ved et opslag under *shamanisme* som slet og ret forklares som 'troldomsreligion'. Så er det lige før man er bedre tjent med forklaringen på *kungfutsianisme*. Det ord kan nemlig ikke slås op i MF.

Lad mig understrege at der er mange gode, mundrette definitioner i MF, også definitioner der giver grundig og præcis oplysning om opslagsordet. Men der er altså også nogle som er så overfladisk eller unuanceret behandlet at det nærmer sig det pinlige. Heldigvis er der langt imellem eksemplerne. Mellem disse ekstremer indeholder MF mange betydninger der efter min smag snarere er defineret for overfladisk end for detaljeret. Men smag er som bekendt en meget subjektiv størrelse, og der skal nok være brugere der føler sig tilstrækkelig oplyste af MF.

Nu til nogle mere principielle og dermed også mere håndgribelige bemærkninger af forskellig natur der knytter sig til betydningsdefinitionerne. Den første bemærkning gælder brugen af metasprog i definitionerne. Enhver der har lavet ordbøger, er stødt ind i det problem at et ord ikke lader sig definere direkte i form af et genus proximum og et eller flere differentiae specifica, men må forklares ved hjælp af en metasproglig formulering. Den slags ord er der selvfølgelig også i MF, og derfor er der også metasproglige definitioner i MF. Det er der ikke noget nyt eller mærkeligt ved. Men fordi det er forskellige typer af definitioner (den direkte definition kan erstatte opslagsordet i den sproglige kontekst, den metasproglige kan ikke) er det vigtigt at brugeren ved hvornår der er tale om den ene type af definition, og hvornår det er den anden. Det kan man fx gøre ved at bruge en fast formelagtig ordlyd som indleder til metasproglige forklaringer og derved signalere at definitionen har en anden status end normalt. Det har man forsømt at gøre konsekvent i MF. Under *artium* lyder definitionen til betydning 2: 'betegnelse for humanistiske fag i forbindelse med universitetsksamener, fx *magister artium* (*mag.art.*). Her får man altså ikke en direkte definition, men en metasproglig forklaring, og indlederen 'betegnelse for ...' tjener til at gøre brugeren opmærksom på det. Det er en udmærket måde at opdrage brugeren til at tolke definitionen anderledes end normalt, men det pædagogiske princip

forplumres når man fx under *irvingianisme* så kan læse 'betegnelse for et evangelisk kirkesamfund (Katolsk-Apostolsk Kirke) der vil føre kirken tilbage til den apostolske form'. Med indlederen 'betegnelse for ...' signaleres igen, og denne gang helt overflødigt, at definitionen er metasproglig og umuliggør erstatning af opslagsordet med definitionens ordlyd. Indlederens tilstedeværelse er udtryk for signalforvirring og gør derfor mere skade end gavn. Problemet opstår dog oftest når man ikke kan se på en definition om den skal opfattes som en oversættelse, en parafrase eller en metasproglig forklaring. Undertiden kan man hente indirekte hjælp i etymologiafsnittet, men det gælder langt fra altid: definitionen til *ave Cæsar, morituri te salutamus* lyder 'hil dig, kejser, vi der skal dø, hilser dig!', mens det under *Heil Hitler* hedder 'den almindelige hilsen blandt nazister', og i begge tilfælde anfører etymologiafsnittet kun de to lånsprog. Altså to meget forskellige løsninger på strukturelt parallelle udtryk, og brugeren får ingen hjælp til at afkode hvilken type definition der er tale om. Manglen på klare signaler kan bringe selv trænede ordbogsbrugere i tvivl, især hvis der er tale om meget fremmedartede lemmaer. Når man under *hatt-i-sherif* (el. *hatt-i-humajun*) får forklaringen 'befaling fra den tyrkiske sultan selv', er det mon så appellativet 'befaling' der bruges, eller er der tale om en metasproglig forklaring af den ordlyd hvormed sultanen udsteder sin befaling?

Et andet problem gælder forholdet mellem definitioner og ækvivalenter. Mange steder i MF får man ikke en ægte, fuldt udfoldet betydningsdefinition, men derimod blot et enkelt ord, en almensproglig ækvivalent, et synonym. Det kan der være god grund til at gøre, og der er en lang tradition for at gøre det i fremmedordbøger. Men det kræver selvfølgelig at brugeren for at kunne føle sig oplyst er mere fortrolig med den almensproglige betegnelse. Hvis det ikke er tilfældet, kan det ikke undgås at man bliver skuffet eller føler sig snydt. Der er i MF mange steder valgt løsningen med et almensprogligt synonym som eneste forklaring på et opslagsord, og de er ikke alle lige heldige: nok er *protein* et fremmedord og *æggehvide* et hjemligt ord, men jeg tvivler på at det hjemlige ord er meget mere forståeligt, og mere udbredt er det i hvert fald ikke. Tilsvarende: er 'dranker' mere forståelig og udbredt end *alkoholiker*, 'fyrtøj' end *lighter* osv.? At *fotofob* forklares med 'lyssky', er ekstra uheldigt når det hjemlige ord er polysemt. Fotofobe organismer er næppe småkriminelle. I tilfælde som de nævnte og i mange tilsvarende tilfælde kunne man ønske sig en mere udfoldet definition.

Etymologi

Der er satset meget på de etymologiske oplysninger i MF. Hvor tidligere udgaver kun har haft en angivelse af det långivende sprog, er alle relevante artikler nu forsynet med udførlige oplysninger der redegør for ordenes oprindelse og betydning på det långivende sprog, eventuelle mellemstationer på den historiske lånevej og undertiden forsynet med den bagvedliggende historie der forklarer hvordan ordet har fået sin form. Den slags oplysninger er pladskrævende; undertiden fylder de etymologiske udredninger lige så meget eller endog mere end betydningsforklaringen, og i den forstand er der tale om en satsning fra Munksgaards side. Jeg synes satsningen er vellykket. Netop fordi fremmedordene er fremmede, bidrager oplysninger om grundbetydning og betydningsudvikling så meget mere til forståelsen af ordenes moderne betydning og brug at definition og etymologi supplerer hinanden godt. Det er formentlig også dette ræsonnement der ligger til grund for at redaktionen har valgt at lemmatisere et betydeligt antal præfikser og suffikser. Mange af dem er for en synkron betragtning ikke produktive i dansk, men fordi de er eller har været det i det långivende sprog og derfor optræder i en hel række af ord lånt fra samme sprog, hjælper artiklerne til en forståelse af sådanne ords fælles elementer.

Etymologioplysninger gives på tre forskellige måder. Hvor opslagsform og betydning er identisk med det långivende sprog, anføres blot det sprog hvorfra opslagsformen er indlånt. Ved opslagsformer der er sammensætninger eller afledninger, henvises til de indgående led hvis de har selvstændige artikler, og i øvrige tilfælde gives en fuldt udfoldet forklaring. Selvom der indimellem kan optræde småfejl eller inkonsekvenser (fx oplyses det under *fahrkunst* ('grubeelevator til at bringe arbejdere op og ned') blot at ordet kommer fra tysk *Fahrkunst*, men der gives i strid med redaktionens princip hverken en oversættelse eller en forklaring på betydningen), rører det ikke ved hovedindtrykket at etymologierne er både oplysende, velanbragte og passende i detaljeringsgraden. Jeg synes også det er en klog beslutning at man har anbragt etymologidelen til sidst i hver enkelt artikel. Derved kommer den til at virke mindre påtrængende, og den travle bruger der kun slår op for at finde den ønskede betydning, er fri for at blive irriteret over uvedkommende udredninger, mens den tålmodige kan lade sig opsluge og ligefrem ende med at føle sig bedre oplyst end forventet på forhånd.

Sammenfattende bemærkninger

Anmeldelse er en utaknemmelig bestilling. Genren nærmest inviterer til at anmelderen kaster sig over sit sagesløse offer og påpeger fejl, mangler, inkonsekvens og uoverensstemmelser, måske uddeler en rose i ny og næ, mens det der er i orden, går upåttalt hen fordi det er – ja netop bare i orden. Der er i MF som i enhver anden ordbog fejl og mangler. Jeg har peget på nogle af dem, og der er sikkert flere endnu (det er der fx med sikkerhed i henvisningsapparatet), men når regnskabet skal gøres op, vejer de ikke alle lige tungt. At et redaktionelt princip ikke er gennemført konsekvent, kan virke lidt irriterende og måske være pædagogisk uheldigt, men det gør ikke i sig selv den enkelte artikel fejlagtig. Indholdsmæssige fejl er alvorligere, men man må skelne mellem enkeltstående og systematiske tilfælde. Og endelig er der forskel på hvilken oplysningstype kritikken retter sig mod. I MF fylder betydningsdefinitionerne og etymologioplysningerne langt størsteparten af en artikel, og derfor er kvaliteten af disse oplysningstyper også det der må veje tungest, sammen med lemmalistens omfang og sammensætning. Jeg har peget på at det netop er inden for disse områder at MF har sine største fortrin: etymologiafsnittene er glimrende, der er mange gode definitioner, og MF har medtaget mange ord som man ikke finder i andre tilsvarende ordbøger. Jeg har også fremhævet en række svagheder, spændende fra det bagatelagtige som formentlig kun vil genere de færreste, over mere systematiske brud på ordbogens egne principper til utilstrækkelige eller ligefrem misvisende betydningsdefinitioner. Det blivende indtryk er at Munksgaard med MF har sendt en ordbog på markedet som både kvalitativt og kvantitativt er væsentligt forbedret i forhold til tidligere udgaver af ordbogen. Meget kan stadig gøres bedre, men der er næppe tvivl om at MF både når det gælder omfang, indhold og pris, vil kunne måle sig med de konkurrerende forlags produkter.

Litteratur

Ordbøger

- Bang, Jørgen 1986: *Fremmedordbog*, 13. udgave, 1. oplag. København: Munksgaard.
- Bang, Jørgen og Hårbøl, Karl 1991: *Omvendt Fremmedordbog*, 1. udgave, 1. oplag, København: Munksgaard.
- Brink, Lars m.fl. 1991: *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard.

- Brüel, Sven og Nielsen, Niels Åge 1993: *Gyldendals Fremmedordbog*, 11. udgave v. Pløn, Lilian. København: Gyldendal.
- Dansk Sprognævn 1996: *Retskrivningsordbogen*, 2. udgave, 1. oplag. København: Aschehoug.
- Politikens Store Fremmedordbog* 1996, 1. udgave. København: Politiken.

Anden litteratur

- Mogensen, Jens Erik 1993: Jørgen Bang & Karl Hårbøl: *Omvendt Fremmedordbog*. Anmeldelse i: *Hermes* 10-1993, 143–55.

Trond Trosterud

Den første estisk-norske ordlista er publisert

Turid Farbregd & Gennadi Jagomägi: *Eesti-norra sõnastik/Estisk-norsk ordliste*. Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 1997.

Den første estisk-norske ordlista er publisert, ei nett lita bok på 150 sider, med i overkant av 5000 oppslagsord. Så veldig mange ord er det ikkje, men kvart oppslagsord har fått den merksemda ein kunne vente av ei skikkeleg ordbok. Så med litt mindre beskjedenheit frå forfattarane kunne dei godt ha kalla verket sitt for *Väike eesti-norra sõnaraamat/Lita estisk-norsk ordbok* i staden. Ordlista er asymmetrisk lagt opp, ho oppgjev grammatisk informasjon om norsk men ikkje om estisk, m.a.o. tar ho mest omsyn til den estiske brukaren. Men det er heller ikkje så lite denne brukaren får. For alle omsettingane til oppslagsorda gjev *Eesti-norra sõnastik* (i resten av meldinga forkorta til ENS) opplysningar om bøyingsmønster og evt. uregelrett bøyning, og for omtrent halvparten av oppslagsorda er det òg ført opp døme på bruk, som viser både idiomatiske uttrykk og val av preposisjonar osv. ENS inneheld òg ein femten siders norsk grammatikk, og ein parlør. I denne bokmeldinga vil eg gå nærare inn på grammatikken, og deretter sjå litt på sjølve ordboksdelen av ENS.

Som sjangeren krev, vil eg konsentrere meg om dei negative aspektane, og prøve å gje konstruktiv kritikk. Derfor vil eg med ein gong seie at hovudintrykket er positivt, at resultatet har vorte ei bok brukaren vil ha både glede og nytte av. Så til den konstruktive kritikken.

Uttalerettleiinga

På femten sider gir ENS på eit uortodokst, men overraskande effektivt vis ei innføring i norsk grammatikk. Innføringa knyter seg ikkje først og fremst til ordboka og ser heller ikkje ut til å vera skriven for den som vil lesa norske tekstar, snarare er ho ein god reiskap for den som vil produsere norske ytringar sjølv, i talt eller skriven form.

Når ein tar til med eit nytt språk, vil ein gjerne uttale orda bortimot rett frå starten av, og grammatikken startar med eit kapittel om standard austnorsk uttale (eit par ord om at det er "standard austnorsk" og ikkje

"norsk" det dreier seg om, hadde nok vore på sin plass, om ikkje anna så for å førebu estaren på at ho nok kan vente seg noko ganske anna enn dette frå ulike nordmenns munnar). Først ute er ikkje overraskande vokalane. Lengde er fint forklart (viss lang vokal så kort konsonant og omvendt, i skrift markert med enkel og dobbel konsonant), men vi får ikkje vita at dette gjeld berre for trykksterk staving (lange lydar finst ikkje i trykksvak posisjon, i motsetnad til systemet i estisk). Ei kort liste over unntaka (ord med ein konsonant, men likevel kort vokal) hadde òg vore fint, i og med at dei utgjer ei lita gruppe svært frekvente ord (*at, kan, man, men, skal, til, vil*).

ENS bruker det estiske skriftspråket som lydalfabet, og det går strålande nesten heile tida. I dei tilfella norsk har lydar som ikkje finst i estisk, ignorerer ENS dessverre dette. Eg veit ikkje om det er redsla for ukjende bokstavsymbol eller for ukjende lydar som ligg bak, men resultatet er ei uttalerettleiing som sviktar når ho trengst som mest. Sjølv har eg stor tiltru til estiske språkstudentar si evne til å lære seg lydar som ikkje finst i estisk, og ein del av dei framande norske lydane vil og vera kjende frå andre språk som estarar kan, så som tysk. Eit alternativ er å bruke IPA, eit anna og truleg betre alternativ er å halde fram med å bruke det estiske alfabetet, men å bygge det ut der det trengst. Framlegg til ekstrateikn: **ç** kan brukast for lyden i **kjole**, slik: [çuule]. Retrofleksane ([T , ð , Ò , =]) kan t.d. skrivast som **t, d, l, n** med prikk under.

Det som blir sagt om uttalen til eit par av bokstavane, krev kommentar.

Uttalen av bokstaven **o** er eit av dei mest pinlege kapitla i det norske skriftspråket si historie, men det er likevel ikkje så ille som ENS vil ha det til: "Reegleid ei ole" ("Det er ingen reglar"). Det finst reglar, og dei fleste unntaka er det òg reglar for: Når **o** står for lang lyd, uttalast han [u], når han står for kort lyd, uttalast han [o]. Bokstaven **o** i slutten av ord er alltid lang og uttalast dermed alltid [uu]. Framandord har sine reglar, her er **o** som regel [u]. Fleire reglar kan hentast fram frå faglitteraturen.

ENS kan fortelje oss at **y** uttalast på same måten som **u**, men meir i retning av **i**. Dette er vel og bra, men dessverre skrivest begge lydane med same symbol [ü]. Her kunne symbolet [y] ha vorte brukt for **y**, attmed [ü] for **u** og [u] for **o**. Mangelen på eige symbol for **y** gjer og at det blir umogleg å gjera greie for diftongen **øy**. Diftongen **øy** uttalast ikkje [öi], heller ikkje [öü], men [öy].

ENS hevdar at **k** framfor fremre vokalar blir uttala som [ts]. Det finst norske dialektar der dette er rett, men i standard austnorsk heiter det [ç], *kilo* er altså [çiilu] og ikkje [tsiilo]. [ç] finst ikkje på estisk, men

er ikkje vanskeleg å forklare: "[ç] som i tysk **ch** *Kirche* og *München*", evt. med matrisa $t : s = k : ç$. Dette er ein viktig lyd å få rett, jfr. ord som *tjuesju*. Eventuelt kan de trøste lesaran med at det no veks opp ein ny generasjon nordmenn som ikkje skil mellom ç og s.

Eit viktig trekk ved fonologien i austnorsk er dei retroflekse lydane. Dei oppstår når ein kombinerer **r** og ein av alveolarane (t, d, l, n, s). Av desse godtar ENS ein, nemleg s for **rs** i eksempelet **vær så god** som [vää-so-gu] (den finale vokalen skal vera lang). Dei andre blir presentert snart som bortfall av [r]: **barn** [baan] (korrekt [baa=]), **gjør du** [jöö-dü] (korrekt [jöö-ðüü]) snart som bevaring av [r]: **hvordan** [vuurdan] (korrekt [vurðan]). Viss forfattarane meiner retrofleksane er så vanskelege at dei må skjulast for estiske norskstudentar får dei heller presentere ein dialekt eller sosiolekt utan retrofleksar, dei har vi (heldigvis for utanlandske norskstudentar) nok av i Noreg. Det er mykje betre å snakke austnorsk men med separat [r] som i vestnorsk, altså heller [furt] enn [futt], viss [fuTT] er for vanskeleg. Men skal det seiast [furt] (som på side 126), må det òg seiast [barn] og [jöö- düü] på side 127. Sjølv trur eg forfattarane undervurderer estarane her. Det som skal til, er å uttale **t, d, l, n** med tunga i den posisjonen ho er i når dei uttalar s. Og det er jo ikkje vanskeleg.

Grammatikkdelen

Grammatikkdelen, som er eit pionerarbeid (det første estiskepråklege oversynet over norsk grammatikk), er som sagt overraskande effektiv, det er tydeleg at forfattarane har nytteperspektivet som overordna rettesnor når grammatikken til eit heilt språk skal pressast inn på eit par sider. Eit par gonger går det likevel litt for fort.

Futurum kan vi ifølgje ENS i norsk danne med hjelpeverba *skal* og *vil*, utan at det blir gjort greie for skilnaden mellom desse to. Men dei to verba tyder slett ikkje det same. Vi kan seie *Jeg vil dra, men kan dessverre ikke*, men ikkje **Jeg skal dra, men kan dessverre ikke*. Forfattarane bør heller la futurum bli uttrykt med *skal*, og hoppe lett over *vil* (eller skrive eit eige avsnitt om modalitet).

Vi får òg servert preteritumsforma av s-passiven: *Boka lestes/boka ble lest*. Etter mitt syn er s-forma her bortimot ugrammatisk i norsk (men fullt levande i svensk). Heller enn å vandre i grenselandet mellom det moglege og det umoglege (??*Boka skreves* ≠ *Boka ble skrevet* !) bør norskstudenten bli leia inn på den trygge vegen, med *Boka ble lest*, *Boka ble skrevet*.

Norsk har ikkje kasus genitiv. Det ENS kallar genitiv (-s) er ikkje kasus, men ein klitisk partikkel. Dette er ikkje terminologisk flisespikkeri. Stikk i strid med det vi må tru ut frå ENS si framstilling, refererer ikkje ein frase av typen (dette og neste døme er TT sine eigne) *Kongen av Danmarks kamferdrops* (N av N-s N) til ein dropsekonge, men til kongedrops (det er kongens drops og ikkje Danmarks), og det er heller ikkje utan vidare slik at mannen i *Mannen som står på verandaens askebeger* faktisk står på eit askebeger. Kasus er, som alle estarar veit, noko substantiv bøyest i. Så lenge det kan vera mannens askebeger sjølv med s-en godt hekta på verandaen, er ikkje -s ei kasusending i norsk. I det heile er markering av eigarforhold i norsk mangfaldig, men alt anna enn tilfeldig. Konstruksjonstype blir i nesten samtlige tilfelle bestemt av kva ordklasse eigaren høyrer til, og av korvidt den eigde står i bestemt eller ubestemt form. Med ein litt kompakt typografi kan ein klemme inn ein tabell som viser dette, på den plassen det i ENS går med til å liste opp usystematiske døme.

Grammatikkdelen inneheld ei alfabetisk liste over preposisjonane i norsk, med instruktive døme. Etter mitt syn går den alfabetiske lista berre ei eventuell norsk-estisk ordbok i næringa (men så lenge vi ikkje har ei slik bok, er det fint med ei preposisjonsliste!). Viss eg vil finne ut korleis preposisjonen *til* brukast, kan eg jo berre slå opp der. Eg saknar to ting: For det første vil eg ha ein systematisk oversikt over klart avgrensa delar av det norske grammatiske systemet. Dette gjeld særleg det systematiske estiske systemet til-i-frå (-sse / -s / -st og -lle / -l / -lt), som i norsk er mindre spesifisert etter at skilnaden mellom akkusativ og dativ forsvann, jfr. (*legge*) *i eska* – (*ligge*) *i eska* – (*ta*) *ut av eska*. For det andre kan det hende at ei framstilling med utgangspunkt i estiske kasus hadde vore vel så nyttig for den estiske brukaren: "På estisk bruker eg her komitativ / illativ / osb. Kva tilsvare det på norsk?"

Etter preposisjonslista blir det hevda at ein del av dei norske preposisjonane også kan stå etter komplementet sitt, dvs. faktisk vera postposisjonar, som i *huset (som) vi bor i, hva tenker du på?* Det som ikkje går fram her, er at sjølv om estisk *läbi* er både pre- og postposisjon (*läbi metsä ~ jääst läbi*), så er det ikkje slik i norsk, vi kan berre seie *gjennom skogen, gjennom isen, aldri isen gjennom* (eg ser her bort i frå frasar som *hele året igjennom*). Eksempla ENS kjem med, viser preposisjonsstranding, dvs. at ein relativ- eller spørjesetning har fjerna ei substantivfrase, men latt preposisjonen stå att der bak. Dette i seg sjølv er eit fenomen som kan bli tatt opp, men det må presenterast som det det er.

Ordbokdelen

Ordforrådet er lite, berre 5000 ord, og vi vil alle finne manglande ord frå våre eigne fag- og interessefelt. Likevel er eg som norsk brukar kanskje litt skuffa over at ordforrådet til ein frå eit læringsperspektiv så sentral estiskspråkleg tekst som ENS sitt eige grammatikktillegg ikkje er dekkja i ordboka (termen *määrsõna*, "adverb", manglar t.d.). Rett nok er det mange andre ting enn lingvistik som er viktig her i verda, men alle brukarane av ENS har i alle fall det til felles at dei må studere grammatikk nok til å lære seg norsk eller estisk.

Eg saknar trykkmarkering for dei norske orda, evt. også med tone-lagsmarkering som ekstrabonus. Tilsvarende ville ein norsk brukar ha sett pris på trykkmarkering i dei (få) estiske orda som ikkje har trykk på første staving.

ENS gir ofte to synonym for same oppslagsord. Til skilnad frå V.D. Arakin si *Norsk-russisk ordbok* gir ho heldigvis også i dei aller fleste tilfella eksempelsetningar for begge dei to orda, slik at det skal vera mogleg å forstå skilnaden mellom dei (t.d. er det estiske ordet **punkt** omsett med tre norske ord, *punkt*, *punktum* og *poeng*). For å bruke rett ord i rett kontekst treng vi gode døme, og det gir ENS. Takk for det! Eit par gonger sviktar det, som i **riivama** *berøre*, *snerte*, som står utan døme, sjølv om dei to norske orda ikkje kan brukast om kvarandre. Men det er tydeleg at forfattarane har bestemt seg for eit døme for kvar omsetting, og som regel får dei det til.

Symmetri

Boka er laga for estiske brukarar, noko som er fullt forståeleg når ein veit at ho er komme ut som resultat av mykje dugnadsarbeid og på eit lite forlag i Tartu. Likevel hadde eg gjerne sett eit par konsesjonar til norske brukarar òg. Trykkmarkering i estiske ord er eit moment, eit anna er informasjon om palatalisering. Eit godt døme er praksisen i Paul Saagpakks *Eesti-inglise sõnaraamat*. Om ein ikkje oppgir deklinasjonsklasse, slik som Saagpakk heldigvis gjer, kan ein i alle fall oppgje bøyingsstammen.

Typografi

Jamt over har boka ein tiltalende og informativ typografi. Eg har berre eit par ting å sette fingeren på: For det første står eksempelsetningane i

feit kursiv, der eg heller ville ha hatt berre kursiv, for dermed betre å skilje mellom oppslagsord og ordartikkel. For det andre har tabelltekst og tabellforklaring i grammatikkdelen same typesnitt (vanleg), noko som gjer det vanskeleg å skilje ut den norske teksten. Grammatikkdelen ville og ha vore lettare å finne fram i med nummererte kapittel, med toppetekst som fortalde kor vi var, og med ei lita innhaldsliste. Men dette er småting (som òg er lett å endre på).

Konklusjon

Her har eg drege fram negative sider ved ordboka. Lesaren av denne meldinga må likevel hugse på at det meste eg kjem med, er småplukk og finjustering. Grammatikktillegget er uortodokst, men etter mitt syn svært effektivt. Uttaleopplysningane gir oss det vesentlegaste, og stort sett får vi gode og relevante døme på bruk av dei orda vi treng det for. Alt i alt er det ei vakker lita bok vi har fått, ein nykomling i den norske og estiske leksikografiske floraen, og samtidig eit viktig bidrag til å bygge ut kontaktane mellom Noreg og Estland.

Krista Varantola

Raija Hurme – Riitta-Leena Malin – Olli Syväoja: *Suomi-englanti opiskelusanakirja* ('Finsk-engelsk studieordbok'). Helsingfors: WSOY 1998. 851 s. (storlek A 5). Pris: FIM 172.

Den nyaste ordboken i förlaget WSOY:s serie studieordböcker är den finsk-engelska studieordboken. Den innehåller ca 62.000 ord och uttryck. Den engelsk-finska delen utkom redan för några år sedan (recenserad i *LexicoNordica* 2). Enligt förordet är ordboken avsedd för alla som använder och är intresserade av engelska, och uppslagsorden är mestadels allmänspråkliga ord som förekommer i Suomen kielen perussanakirja. Särskild vikt har lagts vid skillnaderna mellan brittisk och amerikansk engelska. Det sägs ingenting om hur ordboken förhåller sig till förlagets tidigare ordböcker eller vilka ändringar och uppdateringar som gjorts.

Användaranvisningarna omfattar en knapp sida. Uppenbarligen har författarna beslutat att ta det gamla påståendet på allvar, att ingen annan än kritikern läser förord och användaranvisningar, hur nyttiga de än kunde vara. Det stämmer kanske också om man utgår ifrån att ordboksanvändning överhuvudtaget inte lärs ut någonstans, utan att konsten att använda ordböcker är något folk i regel tillägnar sig själva och att det i stort sett räcker med att kunna alfabetet.

Metaspråket i ordboken är traditionsenligt. Tilde (~) används och de grammatiska uppgifterna är knapphändiga. Största delen av de förkortningar som förekommer anger stil och fackområde. Förkortningarna finns naturligtvis förklarade, och utöver förkortningslistan finns det en lista över de oregelbundna verben i engelskan. Men någon tilläggsinformation i övrigt, såsom omvandlingstabeller för temperatur och måttsenheter mm. finns det inte. Enligt författarna är exempelurvalet stort så att det skall vara lätt att hitta en lämplig översättning.

En typisk artikel är dock ganska kortfattad och ser ut så här:

kohdentaa ~ *varoja jhk* allocate funds for sth

I ljuset av den internationella utvecklingen vad gäller inlärningsordböcker kunde detta kallas användarvänligt. Användarna måste tillägna sig "ordboksstenografin" och ha ett systematiskt språkkunnande för att tillgodogöra sig informationen i ordboksartikeln optimalt. Med andra ord förefaller det som om det koncept förlaget slagit fast för den här

ordboksserien är synnerligen traditionellt och koncentrerat. Förmodligen har författarna inte haft särskilt stora möjligheter att förnya makro- och mikrostrukturen, eftersom de andra ordböckerna i serien redan har lagt ut ramarna. Man märker nämligen när man bläddrar i ordboken att det är gamla ordboksveteraner som står bakom produkten. Ordförrådet är aktuellt, ekvivalenterna är väl avvägda och språkexemplen är naturliga och illustrativa. Slutresultatet är därmed en bra, traditionell ordbok.

Men vad gör ordboken till en studieordbok? Den riktar sig till finnar som utifrån den information ordboken ger borde kunna uttrycka sig på engelska. Det är alltså en produktionsordbok, som användaren använder i vissa bestämda sammanhang för att producera text på engelska. Duger den till det?

Det gör den, om användarna har tillräckligt bra baskunskaper från förut, om de t.ex. klarar av att konkretisera information som denna:

nalkuttaa nag, carp; ~ *jkllle* nag [at] sb, go on at sb, carp at sb;
~ *jkllle jstk* nag sb about sth

Eller om de kan uppfatta vad som är skillnaden i betydelse och användning mellan orden *storm* och *tempest*:

myrsky storm; ~*n kourissa* caught in the middle of a storm; ~
vesilasissa a storm in a teacup, (*Am*) a tempest in a teapot

Skall man av exemplet dra slutsatsen att *myrsky* på amerikansk engelska motsvaras av *tempest*? Ger möjligen artikeln *myrskyisä* ('stormig') någon klarhet?

myrskyisä (*kuv*) stormy, tempestuous; ~*t suosionosoitukset* (*sg*)
thunderous applause

Ordboksförfattarnas problem är allmänt taget att de på ett begränsat utrymme borde pressa in mer allmängiltig information än vad det finns plats för. Ordboksanvändarna önskar å sin sida så uttömmande svar som möjligt på frågor som uppstått i en viss kontext. Författarna bör ha en kontextfri approach medan användarna alltid söker lösningen på ett kontextbundet problem. Det är alltså bäddat för konflikt.

I en relativt liten tvåspråkig ordbok tillspetsas situationen. För många av uppslagsorden är det möjligt att bara kort och gott ge en ekvivalent på målspråket, och sålunda uppstår lätt ett intryck av att det för varje källspråksord på målspråket existerar en fullständig motsvarighet på målspråket som passar i alla kontexter, att språken egent-

ligen är ett till ett-koder och att ordboken i själva verket är en förvandlingstabell mellan de två språken; att den för varje uppslagsord ger en fullständig, generell ekvivalent som kan användas i alla sammanhang där källspråksordet kan användas. Denna risk är särskilt stor just vad gäller studieordböcker, eftersom målgruppen huvudsakligen består av språkinlärare med relativt utvecklad språklig medvetenhet.

Som en fortsättning på det här resonemanget kan jag inte låta bli att lyfta fram Langenscheidts nya tysk-engelska/engelsk-tyska inlärningsordbok, *Power Dictionary*, vars författare har fått fria händer att skapa en ny sorts ordbok. Den är i samma storleksordning som den finsk-engelska studieordboken (ca 66.000 uppslagsord) och målgruppen är tyskar som lär sig engelska. En grundläggande skillnad mellan de två ordböckerna är att *Power Dictionary* innehåller bägge språkriktningarna i samma volym. En annan är att de tyska författarna utgår ifrån att ordboken används i undervisningen och att ordboksanvändning är något som lärs ut – inte för att den här ordboken skulle vara extra svår att använda utan för att det inom språkundervisningen är angeläget att lära ut användningen av källor, så att eleverna lär sig både vilka möjligheter källorna erbjuder och vilka begränsningar de har.

De tyska författarna har utgått ifrån att man använder en ordbok i olika praktiska situationer, antingen för att avkoda eller för att uttrycka sig på det främmande språket. Boken har utförliga och klagörande användaranvisningar. Typografin är ny. Den är tydlig och klar och färger utnyttjas (bl.a. är uppslagsorden blå och väldigt lätta att urskilja). Metaspråket är förenklat och tilde används inte. Det finns situationsbilder i färg med tillhörande ordförråd (*In the bathroom, Arriving at the airport, Fruit and vegetables* osv.), korshänvisningar mellan de båda delarna används, det finns boxar med tilläggsuppgifter om problematiska uttryck (t.ex. frasverb), uppgifter om kollokationer, falska vänner osv. Exemplet är fullständiga satser och uppslagsorden är alltså utskrivna. Förvandlingstabeller för de mest centrala måttsenheterna finns som bilaga. Medan den finska ordboken kort och gott ger *billion* som ekvivalent till *miljardi*, ger den tyska uppgifter om hur användningen av termerna *miljard* och *biljon* har förändrats och nämner också det entydiga uttrycket *a thousand million* som kan användas i brittisk engelska.

En tryckt ordbok kan aldrig ge all den information som en elektronisk kan ge, i all synnerhet inte när dessa börjar produceras på det nya mediets egna villkor, men den tryckta ordboken kan förändras och moderniseras. Den kan också vara användarvänlig, lättläst och sträva efter att förutse användarnas behov. Om en inlärningsordbok skall främja språkinläringen räcker det inte att ordförrådet är modernt, om

boken är metodologiskt gammalmodig. Det vore glädjande om kunniga ordboksförfattare också i Finland gavs en chans att göra nya slags ordböcker. Ordboksförfattarna borde på olika sätt försöka föreställa sig målgruppens användnings- och inlärningsbehov och informationssökningsförmåga i förväg för att sedan beakta dem vid sammanställningen av ordboken.

Litteratur:

- Langenscheidt's Power Dictionary*, Englisch-Deutsch Deutsch-Englisch 1997. Berlin, Muenchen etc. (Wien, Zuerich und NewYork).
- Sarvas, Leena 1995: Raija Hurme, Mariitta Pesonen & Olli Syväoja: Englanti-Suomi opiskelusanakirja ('Finsk-engelsk studieordbok'). I: *LexicoNordica* 2, 271–280.
- Suomen kielen perussanakirja* 1–3 ('Finsk basordbok') 1990–1994. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

(Övers. från finska av Nina Martola)

Henning Bergenholtz

Franz Schneider: *Studien zur kontextuellen Fachlexikographie. Das deutsch-französische Wörterbuch der Rechnungslegung*. Tübingen: Niemeyer 1998. (DM 172)

Bogens hovedtitel fører næsten automatisk til et spørgsmål, som læseren må stille sig, før der tages hul på de i alt 357 sider: Når der findes en kontekstuel fagleksikografi, må der vel også findes en ikke-tekstuel fagleksikografi, som forf. på en eller anden måde relaterer sig til, sandsynligvis tager afstand fra. Men hvad er ikke-tekstuel leksikografi?

Det ved læseren stadig ikke efter endt lektur, men han kan gætte på, at det fx kunne være den primitive bilingvale fagordbog, der ud over lemma og ækvivalent ikke har andre angivelser. Et indirekte svar på det stillede spørgsmål gives ud fra de krav til en kontekstuel fagleksikografi, som forf. opstiller. En ikke-tekstuel fagleksikografi må således være en leksikografi, som udføres af faglige lægfolk, som ganske vist kan være almensproglige, men ikke fagsproglige eksperter. Der er den fagleksikografi, som ikke bygger på en fagsystematisk tilgang til hver enkelt problemstilling lige fra sammensætning af korpus, lemmasektion, definitioner og ækvivalentangivelser. Alt det gør forf. Det er en overbevisende og også nødvendig indgangsvinkel for fagleksikografien. Det er det også for terminografien, hvis resultater og overvejelser ligeledes inddrages i det lærde værk. Som sådan kan værket varmt anbefales. Der gives relevante henvisninger til og diskussioner af den største del af den relevante almensproglige og fagsproglige leksikografiske litteratur (dog kun indtil 1995). Fordelagtig for en hurtig tilgang til den omfattende vidensgengivelse er det udførlige terminologiske indeks, som ellers savnes i mange metaleksikografiske monografier.

Denne vidensfundgrube, som er kendetegnende for en stor del af tyske habilitationsarbejder, er dog lidt forstyrrende under læsningen af selve teksten, idet de mange citater og henvisninger nogle gange gør det lidt besværligt af følge grundargumentationen. Hertil kommer, at forf. tilsyneladende – som ved så mange andre humanistiske monografier – selv har forberedt dette manuskriptet, så forlaget kun behøver at fungere som kopieringsanstalt og distributionsorgan. Resultatet er ofte som i dette værk, at receptionen forstyrres i betydelig grad af et utal af

velmente skrifttyper, fontstørrelser forsynet med understregninger i kursiv eller fed skrift, ofte endda både i kombination.

Vigtigere end disse formelle indvendinger er en fremhævnin g af værket s kvaliteter. Det gælder fx for den korte indledning om grundtrækkene i en regnskabsmæssig fagsystematik og de derpå følgende overvejelser om ordbogstyper og -brugere. Specielt sidstnævnte kapitel kan anbefales til alle leksikografer, forf. burde måske overveje at offentliggøre denne del separat, særligt hvis den blev forbundet med en relaterin g til Wiegand (1998), det indtil nu mest grundlæggende bidrag til ordbogsbrugerforskningen. Det gælder også for de korte fremstillinger af korpussammensætning, lemmasektion, lemmatisering og lemmarelationer, men i særlig grad for arbejds to hovedafsnit om kollokationer (s. 103–201) og ækvivalenter (s. 202–321).

Da bogen først er fremkommet til anmeldelse kort før yderste frist for indlevering af manuskripter til dette nummer, kan en mere udførlig diskussion ikke bringes her. Bogen må – trods den noget tunge fremstilling – være et absolut must for alle fagleksikografer, der beskæftiger sig med økonomisk fagsprog. Men også andre fagleksikografer hhv. terminografer bør mærke sig denne titel.

Til de almensproglige leksikografer kan der afslutningsvis siges, at også de efterhånden kan begynde at tage meta-fagleksikografiske fremstillinger alvorligt. Indtil nu har disse mest lært af den almensproglige metaleksikografi, efterhånden vil fagleksikografien kunne begynde at betale gælden tilbage. Dette forudsætter dog, at almensproglige leksikografer ikke principielt anser fagleksikografiske bidrag for at være irrelevant for deres teoridannelse.

Litteratur:

Wiegand, Herbert Ernst 1998: *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie. 1. Teilband*. Berlin/New York: de Gruyter.

Rättelse

I Henrik Holmboes artikel i *LexicoNordica* 4 blev figur 6 og 7 i afsnit 5 på side 13 tyvært ofullstændigt återgivna. Vi återger här nedan hela afsnit 5 i fullständigt skick.

5. En karakteristik af små sprog

Sprog har mange roller og indgår i mange sammenhænge og i regelen med lidt forskellige grammatikker og lidt forskellige ordforråd. Jeg vil anskue dette fra to synsvinkler, én, der handler om sprogets brugssfærer eller behovssfærer, en anden, der handler om sprogets eller snarere sprogbrugernes emnesfærer. I forbindelse med brugssfærer ser jeg på offentlig over for privat sfære og antager dér stor korrelation med brug af henholdsvis skriftligt og mundtligt sprog; i denne sammenhæng ser jeg også på behovet for at bruge sproget i en almindelig, almen sammenhæng og i en specialiseret sammenhæng. Endelig ser jeg på trafikbehov, og hermed mener jeg behov for trafik ind i og ud af sproget, dvs. oversættelse, mundtlig og skriftlig, til og fra. Det er nok vigtigt her at bemærke, at små sprog selv må klare trafikken både til og fra. De store sprog får klaret en del af trafikproblemerne derved, at andre gerne vil præsentere sig på de store sprog og dermed løse en del af de store sprogs trafikproblemer selv. Min anden indfaldsvinkel er emnesfærer. Her skelner jeg – alt for summarisk, men forhåbentlig tilstrækkeligt illustrativt – blot mellem en privat sfære, det lille samfunds sfære, det store samfunds sfære og en teknisk og videnskabelig emnesfære. Med afkrydsninger har jeg søgt at markere, hvor tyngden af kommunikationen ligger, og hvor sprogteknologien har mulighed for at gøre sig gældende, eller rettere sagt: hvor sprog-samfundene har mulighed for at gøre sprogteknologien gældende; cf. fig. 4.

		E M N E S F Æ R E			
		priv.	lille samf.	store samf.	vid. & tek.
B					
R	off.		x	X	X
U	priv.	x	x		
G	skr.		x	X	X
S	mdtl.	X	x	x	
S	spec.	X	x	x	X
F	alm.	x	X	X	x
Æ	trafik			X	X
R					

E

Fig. 4

I de følgende figurer tager jeg hensyn til den nævnte korrelation mellem offentlig og skriftlig på den ene side og privat og mundtlig på den anden side. Det specielle eller specialiserede sprog har to yderpunkter, nemlig privatsfærens idiolekt og det teknisk-videnskabelige sprog. I fig. 5 viser den lodrette skravering, hvor tyngden af kommunikationen ligger; den vandrette skravering angiver, hvor sprogteknologien først og fremmest har sit udbredelsesdomæne. I fig. 6 er sprogene manx, skotsk-gælisk, samisk + sorbisk + frisisk, grønlandsk + færøsk + letzeburgsk samt islandsk tentativt indtegnet for at illustrere disse sprogs stærke eller svage position. I fig. 7 er det med ovaler angivet, hvor det vil være sprogpolitisk og økonomisk hensigtsmæssigt at sætte ind med investering i udvikling af sprogteknologiske værktøjer.

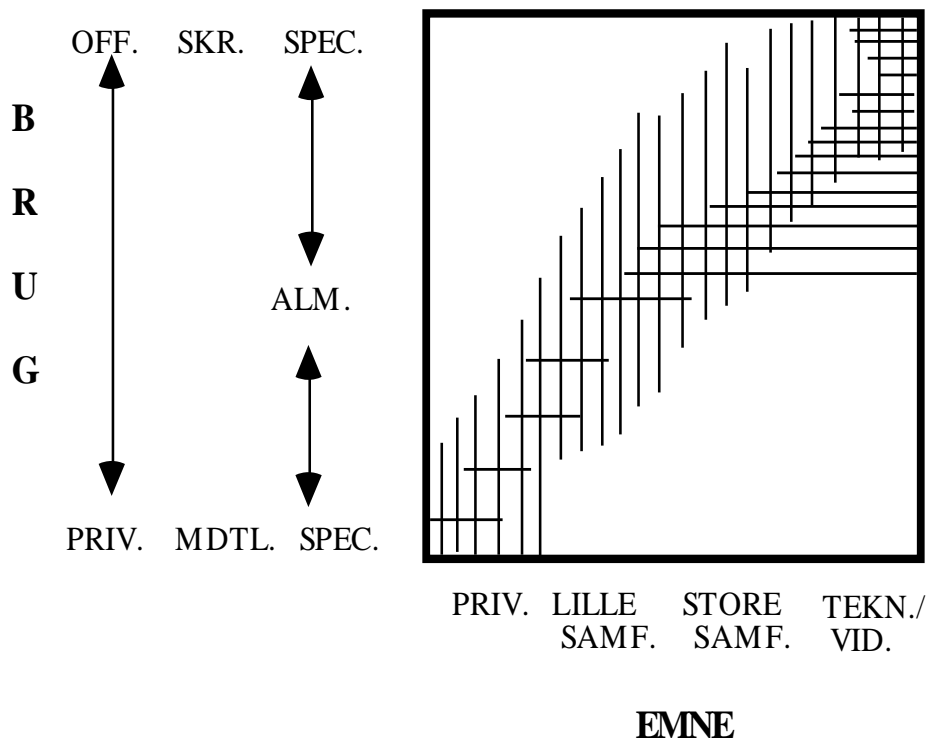

Fig. 5

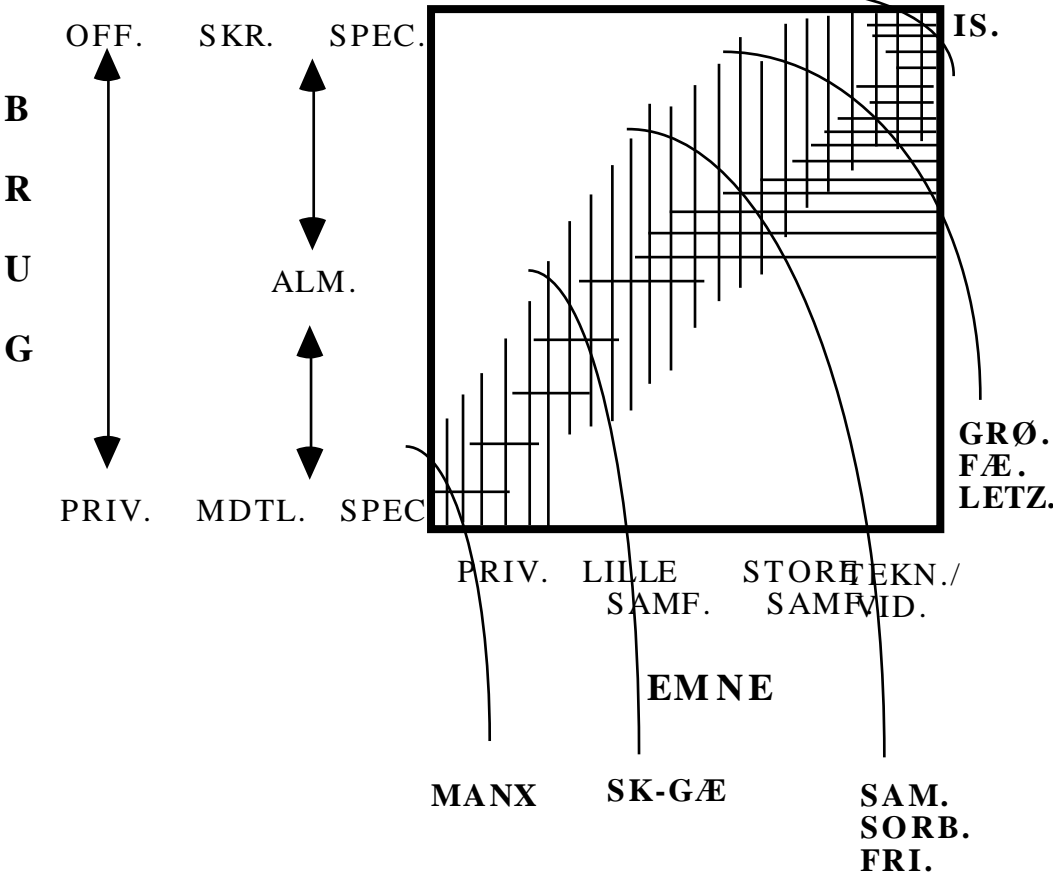
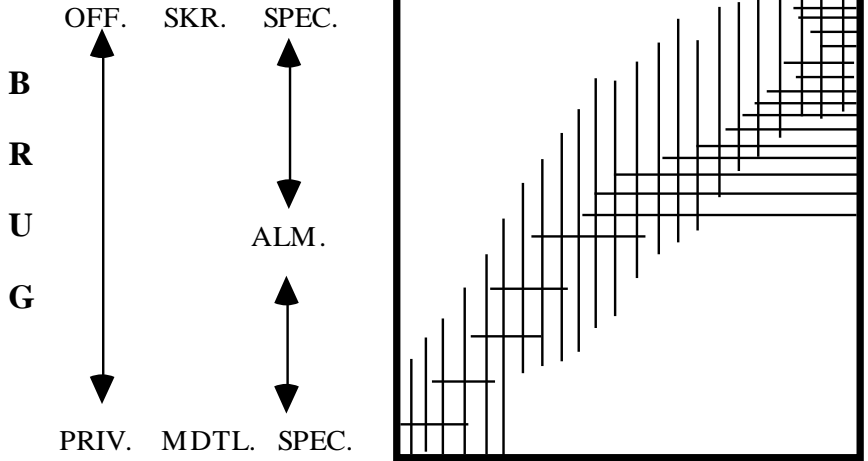

Fig. 6

PRIV. LILLE STORE TEKN./
SAMF. SAMF. VID.

EMNE

Fig. 7

Indgåede bøger maj 1997 til maj 1998

Jens Axelsen: *Engelsk-dansk Ordbog*. 12. udgave. København: Gyldendal 1997.

Føroysk Ordabok. 1. útg. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag 1998.

Anne-Line Graedler/Stig Johansson: *Anglismeordboka. Engelske lånord i norsk*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.

Norsk ordbok – nynorskens leksikografiske kanon? Rapport frå eit seminar på Blindern 31. mai 1996. Red. av Lars S. Vikør. Oslo 1997.

Ordbog over det danske sprog. Supplement. Tredje bind. Draabe–Føvs. København: Gyldendal 1997.

Franz: Schneider: *Studien zur kontextuellen Fachlexikographie. Das deutsch-französische Wörterbuch der Rechnungslegung*. Tübingen: Niemeyer 1998.

Pia Vater: *Dansk-Spansk Ordbog*. 6. udgave. København: Gyldendal 1997.

Meddelelser

Kursus for PhD-studerende

Tidspunkt: 14.–16. april 1999

Sted: Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus

Kursusledere: Henning Bergenholtz og Sven Tarp

Fagets formål

Formålet med dette kursus er at give en indføring i grundlæggende leksikografiske problemstillinger. Der tages udgangspunkt i en bred forståelse af leksikografi omfattende både sprog- og sagleksikografi. Heraf følger, at en sådan forstået leksikografi har alle former for leksikografiske opslagsværker som objekt, dvs. både papirordbøger i form af ordbøger, leksika og encyklopædier, CD-ROM-ordbøger og Internetordbøger.

Kursets indhold

- ordbøger og samfund
- leksikografiens historie
- ordbogens funktion
- ordbogens empiriske basis
- selektionsafgørelser
- ordbogens byggede
- ordbogsstrukturer
- angivelser af oplysning om grammatik, ordforbindelser og betydning
- koncipiering af en ordbog

Kurset vil hovedsageligt bestå af forelæsninger ved kursuslederne, der i særlig grad vil bygge på Bergenholtz/Tarp: Manual i fagleksikografi 1994 og Nordisk Leksikografisk Ordbok 1997. Derudover vil deltagerne få lejlighed til at præsentere deres egne forskningsprojekter.

Kurset henvender sig til PhD-studerende inden for lingvistik, fremmedsprog, kommunikation og semiotik. Også andre interesserede vil kunne deltage.